Zekeriya Sertel

HATIRLADIKLARIM

Remzi Kitabevi

ZEKERİYA SERTEL, Cumhuriyet döneminin en önemli gazetecilerindendir. 1890'lı yılların başında, Makedonya'nın Usturumca kasabasında doğdu. Selanik Hukuk, Paris Sorbonne üniversitelerinde yükseköğrenim gördü; New York Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik okudu.

Gazeteciliğe 1911'de Selanik'te, Yunus Nadi'nin çıkardığı *Rumeli* gazetesinde başladı. 1923'te Ankara'da basın-yayın genel müdürlüğü yaptı. Yunus Nadi ile birlikte *Cumhuriyet* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. 1924'ten sonra Türkiye'nin en önemli yayınlarından olan *Resimli Ay* dergisini, *Hayat Ansiklopedisi*'ni, *Son Posta* gazetesini çıkardı. 1934'te *Tan* gazetesini çıkarmaya başladı. II. Dünya Savaşı yıllarında başyazarlığını yaptığı bu gazetede, faşizme ve nazizme karşı, yazılarıyla savaş açtı. CHP döneminde tek parti rejiminin sona ermesi ve demokrasiye geçilmesi için verdiği mücadele, *Tan* gazetesinin, demokrasi karşıtlarının saldırısına uğraması ve tahrip edilmesiyle sonuçlandı (1945). Eşi ile birlikte tutuklandı, yaptığı savunma sonucunda beraat etti ama can güvenliği nedeniyle, 1952'de yurtdışına çıkmak zorunda kaldı.

Viyana, Bakü ve Paris'te yaşadı; Dünya Barış Konseyi'nde Nâzım Hikmet ile birlikte çalıştı. Batı ülkeleri ve Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretlerde edindiği izlenimleri kitaplarında dile getirdi; hayatının son yıllarını yurt hasreti içinde ama verimli bir şekilde geçirdi. 1977 yılında Türk pasaportu alıp yurda döndüyse de Paris'te yaşamaya devam etti. 1980 yılında Paris'te öldü.

ZEKERİYA SERTEL'İN DİĞER YAPITLARI

Hayat ve Şebap (Gençlik), (Selanik, 1911, Nebîzâde Hamdi ile birlikte)
Hayat Ansiklopedisi (ekip çalışması, 1932)
Davamız ve Müdafaamız (Sabiha Sertel ile birlikte, 1946)
Mavi Gözlü Dev (Ant Yayınları, 1968)
Rus Biçimi Sosyalizm (İletişim Yayınları, 1993)
Amerikan Biçimi Yaşam (Yapı Kredi Yayınları, 1993)
Sertellerin Anılarında Nâzım Hikmet ve Babıâli (Sabiha ve Yıldız Sertel ile birlikte, Adam Yayınları, 1993)
Nâzım Hikmet'in Son Yılları (Milliyet Yayınları, 1978)

ZEKERİYA SERTEL

HATIRLADIKLARIM

5. Basım

Remzi Kitabevi

HATIRLADIKLARIM / Zekeriya Sertel

Kapak düzeni: Ömer Erduran

ISBN 975-14-0769-9

BİRİNCİ-ÜÇÜNCÜ BASIM: Gözlem Yayınları, 1977
DÖRDÜNCÜ BASIM: Remzi Kitabevi, Ekim, 2000
BEŞİNCİ BASIM: Şubat, 2001

Remzi Kitabevi A.Ş., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.
Tel (212) 522 0583, 511 6916, Faks (212) 522 9055
WEB: http://www.remzi.com.tr E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

HATIRLADIKLARIM

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

Çocukluğum 11

İlk Gazeteciliğim 31

İstanbul'da 43

Paris'te (1913-1914) 49

Savaş İçinde İstanbul 57

Mütareke Döneminde İstanbul 73

Amerika'da 85

Atatürk'le İlk Karşılaşma 99

Cumhuriyet Gazetesi 115

Resimli Ay 119

Nâzım Hikmet 139

Son Posta ve Serbest Fırka 167

Tan Gazetesi ve O Dönemin Olayları 185

Savaştan Sonra 215

Demokrat Parti'yi Nasıl Kurduk? 223

İnsan Hakları Derneği 235

Sabahattin Ali'yi Nasıl Öldürdüler? 243

Memleketten Çıktıktan Sonra 253

Yurdundan Edilen Adam
(Röportaj: Gündüz Vassaf) 255

Sonsöz 273

Sertel Olayı (Oktay Akbal) 275

Babam Zekeriya Sertel'in Son Yılları
(Doç. Dr. Yıldız Sertel) 279

Önsöz

Gazetecilik iyi bir meslektir, hürriyet içinde çalışabilmek şartıyla. Hürriyet olmayan, geri kalmış memleketlerde gazetecilik zevkli ama tehlikelidir. Zevklidir, çünkü hayatınız bitmeyen bir savaş içinde geçer. Tehlikelidir, çünkü her an başınızın üstünde Demokles'in kılıcı sallanır. Ölüm, hapis, her türlü işkence sizi bekler. Ben böyle bir dönemde gazetecilik yaptım. Dört kez hapse girdim. Yüzlerce kez gazetem kapandı, sonsuz kayıplara katlandım. Tehdit gördüm, tahkir gördüm. Böyle şartlar altında, eğer karakteriniz zayıfsa, çabucak mesleğinizi değiştirir, kendinize başka bir geçim yolu ararsınız.

Gazete bir aynadır. Gazeteci, toplumu, bütün istekleri, bütün dertleri ve kederleriyle bu aynaya yansıtır. Bunu namuslu bir gazeteci gibi sadakatle yaparsa, yönetim başındakileri ürkütür. Birçok hükümetler aynada toplumun hastalıklarını ve dertlerini görünce sinirlenir, aynaya kızarak ona düşman kesilirler. Toplumdaki bozuklukları düzeltmeye çalışacak yerde aynayı kırmaya kalkarlar. İşte o vakit kıyamet sizin başınızda kopar.

Gazetecinin ikinci önemli ödevi, kötülüklerle savaşmak, halkı uyandırmak ve toplumu ileriye doğru götürecek yolu göstermektir. Bu tür gazetecilik zordur, çetindir, tehlikelerle doludur. Fakat şerefli ve zevklidir. Uğrunda savaştığınız şeylerin zamanla gerçekleştiğini görmek kadar zevkli bir şey olamaz. Ben bütün gazetecilik hayatımda hep bu dikenli yolda savaştım. Onun zevkini ve acısını duydum, fakat hiçbir gün yılmadım, savaş yolundan ayrılmadım. Ne çektimse bu yüzden çektim, ne gördümse bu sayede gördüm.

Gazeteci, işi gereği hayatın içindedir. Her sınıf ve cins insanla düşüp kalkar. Gazeteci için her kapı açıktır. Onun bilmediği, öğrenmediği şey yok gibidir. Gizli anlaşmaları, çevirilen entrikala-

rı, yapılan rezaletleri, işlenen maddî ve manevî cinayetleri herkesten önce o öğrenir.

Bu sayede memleketin siyasal hayatına karıştım. Yerli yabancı birçok devlet adamı ile tanıştım. Siyasal olayların içyüzünü öğrendim. Gene bu sayede memleketin sanat ve fikir hayatına katıldım. Birçok değerli ve büyük sanat ve fikir adamı ile ahbaplık ettim. Bu alanda yurduma ve halkıma yararlı olmaya çalıştım.

Gazeteci yalnız olayları kaydeden bir sicil memuru değildir. Gazeteci tarihi yapan ve yazan adamdır. Memleketin kaderi üzerinde söz sahibidir. Onun için de görevi nazik, sorumluluğu büyüktür.

Elli yıllık gazetecilik hayatımda memleketin gelişmesini bir seyirci gibi değil, içinde yaşayan bir insan olarak izledim. Türkiye'nin yarı-sömürge, geri bir memleket olmaktan kurtulup bağımsız bir devlet olarak gelişmesi sırasında geçirdiği sancıları birlikte yaşadım. Onun için elli yıllık hatıralarım biraz da Türkiye'nin tarihi sayılır. Fakat şunu belirtmek isterim ki, ben bir tarih kitabı yazmıyorum, bir gazeteci olarak memleketin hayatına karışan kendi hayatımı ve görüp işittiklerimi yazmakla yetiniyorum. Bu kitap daha çok bir biyografidir. Fakat bir gazetecinin hayatını, memleketin hayatından ayırmak mümkün olamayacağı için, burada aynı zamanda memleketin tarihini ve insanlarını da bulacaksınız. Bu sayede memleketin siyaset, fikir ve sanat hayatında rol oynamış birçok kimseleri tanıyacaksınız.

I

Çocukluğum

Ben altmış yaşıma kadar anılarımı yazmayı aklıma bile getirmemiştim. Hayatında anlatacak ve başkalarına faydalı olacak anıları olmayanların, hayatlarını yazmaya kalkmalarını gülünç bulurdum. Ama zamanla insan ihtiyarlıyor. Eskiden başından geçenleri daha iyi hatırlamaya başlıyor ve giderek geleceği bir yana bırakıp geçmişi ile yaşamaya başlıyor. O vakit, geçmiştekileri hatırlayarak başkalarına anlatmak bir zevk, hatta kaçınılması güç bir ihtiyaç oluyor. Emeklilerin veya ihtiyarların gittikleri kahvehanelere hiç gittiniz mi? Orada başka laf yoktur. Herkes birbirine anılarını anlatır.

Eh, biz de ihtiyarladık. Bugünü ve yarını bir yana atmamakla birlikte, artık az çok geçmişimizle yaşıyor ve başımızdan geçenleri anlatmaktan kendimizi alamıyoruz.

Ben önce, gazeteciliğe başladığım tarihten itibaren anılarımı *Hatırladıklarım* başlığı altında bir kitapta topladım. Gel gör ki, bu kitap çıktıktan sonra sağdan soldan yeni isteklerle karşılaştım. Hısım akrabam olan kimseler anılarımı eksik buluyor, benden çocukluk anılarımı da yazmamı istiyorlardı.

— Canım, diyorlardı hayatınız doğduğunuz tarihten başlar, bırakın bizi, ama okuyucularınız da sizin nerde ve nasıl bir aileden doğduğunuzu, çocukluğunuzu nerde, hangi koşullar altında geçirdiğinizi öğrenmek istemezler mi?

Düşündüm. Hak verdim akrabalarıma. Çocukluk anıları, insanın üzerinde, bütün hayatı boyunca silinmeyen, derin izler bırakır. İnsanın huyu, karakteri çocuklukta yoğrulur. Hele bizler başka bir yüzyılın, başka bir dünyanın insanlarıyız. Çocukluğu-

muzu yaşadığımız dönemin özellikleri vardır ve bunlar kuşkusuz izlerini bırakmıştır. Bu bakımdan, anılarıma çocukluğumdan başlamamakla yanlış yaptığımı anladım ve bu eksiği tamamlamaya karar verdim.

Kitabımı okuyan dostlarımdan birçoğu da, anılarımın, yalnız 1951 tarihine kadar olanlarını yazmamı kusurlu buldular.

— Siz 1950'den sonra yaşamadınız mı? dediler. Anılar 1950' de bitiyor. Şimdi 1971'deyiz. Hamdolsun hâlâ yaşıyorsunuz. Geçen 20 yıl içinde bizlere anlatacak bir anınız hiç mi olmadı? Oysa o tarihten sonra hiçbirimize nasip olmayan bir hayat geçirdiniz. Hiçbirimizin görüp bilmediği şeyler görüp öğrendiniz. Bunları yazmamak olur mu? Okuyucularınız, hayatınızın bu çok ilginç bölümünü öğrenmek istemezler mi?

Düşündüm, onlar da haklı. Gerçi, ikinci bölümü yazmak biraz güç olacak. Bunun bir parçasını Nâzım Hikmet için yazdığım ikinci ciltte şöyle üstünkörü anlattım. Ama gerçekten çok ilginç ve çok öğretici aşamaları bulunan hayatımın bu bölümünü de okuyucularıma sunmaya karar verdim. Böylece *Hatırladıklarım,* iki ciltlik büyük bir eser olacak*.

Doğduğum Şehir

Önce size doğduğum şehri anlatayım.

Usturumca, Osmanlı İmparatorluğunun, Rumeli denilen Avrupa bölgesinde bulunan küçük bir kasaba idi. Bu bölge aynı zamanda Makedonya sayılırdı. Usturumca o vakitki Selânik vilâyetine bağlı idi. Kasabanın nüfusu on bin kadardı. Şehir, sırtını yeşil dağlara dayamış, şirin bir yerdi. Önünde boylu boyunca uzanan geniş ve güzel ovaya bakardı.

Kasabada oturan halk ikiye ayrılmıştı. Şehrin üst bölgesinde Hıristiyanlar, çoğunlukla da Rumlar otururdu. Yerli nüfusun çoğunluğunu onlar oluştururdu. Onlar daha iyi evlerde oturur, şehrin ana ticaret işlerini ellerinde bulundururlardı. Türkler

*Bu ikinci cilt yazılmadı. (y.n.)

şehrin alt bölgesinde yaşarlardı. Bunları da geniş çizgileriyle üç sınıfa ayırmak mümkündü. Bütün kasabanın servetini ellerinde bulunduran ve kendilerine ağa ve bey sıfatlarını yakıştıran egemen sınıf. Bunlar kasabanın yüze yakın köyünü hemen de tamamıyle ellerinde bulunduruyorlardı. İçlerinde saltanat tarafından hediye edilmiş geniş topraklara sahip olanlar vardı. Örneğin kasabanın en büyük evinde eski bir derebeyi gibi yaşayan, sahip bulunduğu yirmiden fazla köyün gelirini toplayan Süleyman Paşa adında biri vardı. Halkla bütün bağlarını koparmıştı. Evinde haremiyle kapalı bir hayat yaşardı. Ondan sonra beyler gelirdi. Bunların da sayısı çok değildi. Ama her birinin birkaç köyü vardı. Kasabanın ağaları bunlardan sonra gelirdi. Ağalar hemen de tamamıyle bizim ailenin üyeleri idi. Hepsinin bir iki köyü vardı. Hepsi çalışmayan, hatta köylerine bile gitmeye katlanmayan insanlardı. Bulgar köylülerinin alın teriyle geçinirlerdi.

Babam Hacı Halim Ağa, bu ağa sınıfının hemen de en zayıflarından biriydi. Bizim, şehre atla bir saat uzakta, Dabila adında bir köyümüz vardı. Köyün bütün halkı Bulgardı. Bu köyde bizim geniş topraklarımız bulunuyordu. Toprakları yarıcılık yoluyla Bulgar köylüleri işletirdi. Bizim toprakları işleyen köylüler, köyün ortasında bize ait bir çiftliğin etrafında toplanmışlardı. Topraktan yapılmış karanlık evlerde yaşarlardı. Bizim topraklar bunlar arasında bölünmüştü. Her biri bir bölgedeki toprakları işler, elde edilen ürünün yarısını alır, ötekini bizim ambarlara boşaltırlardı. Karpuz, kavun, üzüm gibi ürünleri de evimize kadar getirirlerdi. Biz yazın, hasat zamanı ailece köye gider çiftlikteki binaya yerleşirdik. Bu göç, biz çocuklar için eğlenceli olurdu. Harmanların dövülüşüne katılır, sabahları erkenden bostanlara gidip karpuz kavun yerdik.

Ağalar yalnız kendi köylerinden gelen gelirle yetinmezlerdi. Köylerin aşarını da üzerlerine alarak büyük kazançlar sağlarlardı. O zamanlar toprak vergisi, ürünün yüzde onunu devlete vermeyi zorunlu kılan âşar yoluyla alınırdı. Ne var ki devlet, bu âşarı toplamak için gereken örgüte sahip değildi. Onun için köylerin âşar geliri, artırma usulüyle isteyenlere satılırdı. Bir kö-

yün âşarını satın alan kişi, üzerinde kalan bedeli, para olarak devlet kasasına yatırır, sonra köylere giderek köylüden ürünün onda birini alırdı. Âşar artırması çok eğlenceli bir şeydi. Alıcılar hep birbirini tanıyan ağalardı. Çünkü birikmiş para ancak onların ellerinde bulunabilirdi. Artırma günleri, ki yaz başına düşerdi, ağalar, artırma yapılan hükümet konağında toplanırlardı. Herkes hangi köyün kime ait olduğunu bilir ve o köyleri kendi sahiplerine bırakırlardı. Tek tük bağımsız köyler gerçek artırmaya girerdi. Herkes kendi köyünün âşarını kendi üstüne alırdı, Dabila'nın âşarı da her vakit babama düşerdi.

Babam çalışkan bir adamdı. Öteki ağalar gibi gündüzlerini kahvelerde, gecelerini sohbetlerde geçirmezdi. Köyün sürülerini besler ve şehirde toptancılık yapardı. Yani şehirde pazar kurulduğu günler, ürünlerini çarşıya satmak üzere getiren köylülerden afyon toplar, sonra bunları Selânik'ten gelen toptancı tüccarlara satardı. O, çarşıda afyon satın alırken dükkânda ben oturup beklerdim. Usturumca iyi ve bol afyon yetiştiren bir yerdi. Şehrin büyük gelirlerinden biri de afyondu.

Sözün kısası babam varlıklı bir adamdı. Şehir yakınlarında üzüm ve kiraz bağlarımız vardı. Etimiz kendi kasabamızdan, meyve ve sebzelerimiz bağ ve bahçelerimizden, yağımız, sütümüz koyunlarımızdan gelirdi. Bolluk içinde yaşardık.

Şehirdeki ağaların çoğunluğunu teşkil eden bizim aile nerden gelmiş, nasıl burada yerleşmişti? Bu köyleri nasıl ele geçirmişlerdi? Bu sorunun cevabını verecek kesin bilgiye sahip değilim. Yalnız şu kadarını biliyorum, ailemiz bu şehrin, hatta bu bölgenin otokton (yerli) insanları değillerdi. Hepimizde Ortaasya'dan gelmiş Türklerin özellikleri vardır. Hepimizin elmacık kemikleri çıkık, gözleri çekik, yüzü yuvarlak, boyu ortadır. Hele Hacı Salman gibi yakın akrabalarımızdan bazıları, sanki daha dün Türkmenistan'dan gelmiş izlenimini bırakırdı. Uzun hırkası, hacı sarığı, ayaklarında yemenileriyle Hacı Baba tam bir Türkmen'di. Kadınlarımızda da aynı özellikler vardı. Ama nerden, ne vakit ve nasıl gelmişler ve bu topraklara nasıl konmuşlardı, bilmiyorum. Akrabadan biri övünerek, "Biz fatihanda-

nız," derdi. Bilinen şu ki, Türkler bu bölgeye geldikleri zaman buralarda Rumlar yaşıyorlardı. "Usturumca" adı, fatihlerin şehre girerken şehir kapısı üstünde gördükleri bir Rumca yazı üzerine bu şehre verilmiştir. Aslı "Ustu Rumca"dır.

Ne var ki tarihin bize öğrettiğine göre, Osmanlı Türkleri, on üçüncü yüzyılda iki koldan Avrupa kıtasına geçerek Rumeli'ye yayılmışlardır. Bir kol Gelibolu'dan Avrupa'ya geçerek ta Sırbistan ve Yunanistan'a kadar sarkmış ve geçtiği bu yerlere yerleşmiştir. İkinci bir kol Karadeniz kıyılarını izleyerek Tuna boyuna inmiş ve sonra Rumeli'ye sarkarak Selânik'e kadar gelmiştir. Bizim babalarımızın bu Osmanlı Türkleri arasında buralara gelerek, Usturumca'da yerleşmiş olmaları ihtimali çoktur.

Zaten aradan beş altı yüzyıl geçmiş olmasına bakmayarak kılık kıyafet, dil, din, âdet ve gelenekler hep Orta Asya halklarını hatırlatmaktadır. Bizim bütün aile, giyim bakımından hep birbirine benzerdi. Yediğimiz yemekler Orta Asya halklarının yemekleriydi. Bugün bile Orta Asya'da evlerde karyola ve masa, iskemle filan bulunmaz. Bizim evlerde de bunlar yoktu. Yataklar yerlere serilir, onların üzerinde yatılırdı. Yemek masada, çatal bıçakla değil, yerde elle yenirdi. Ortaya geniş bir renkli çarşaf serilir, bunun üstüne geniş bir sini konur, bizler bu sininin etrafında diz çökerek veya bağdaş kurarak sıralanırdık. Sonra ortaya konan sahandan yemeğimizi elimizle alıp yerdik. Evlerin biçimleri bile Orta Asya evlerini hatırlatırdı. Evler geniş bir duvarla çevrilmiş bahçe içinde bulunurdu. Ben Özbekistan ve Türkmenistan'da evlerin aynı biçimde olduğunu görüp şaşmıştım. Sözün kısası bunlara benzer birçok âdet ve gelenekler, babalarımızın Ortaasya'dan gelmiş olduklarını gösterir.

Usturumca, kendi kabuğu içine kapanmış küçük bir Rumeli kasabasıydı. Büyük şehirlerle doğrudan doğruya bağı yoktu. Selânik'e giden tren yoluna kasabadan atla dört saatte varılırdı. Bunun için de aşılmaz dağları aşmak gerekirdi. Ben okul için Selânik'e gidip geldikçe bu dağları hep beygir sırtında aşmışımdır. Kasaba yalnız pazar günleri canlanırdı. O gün köylüler ürünlerini satmak, ihtiyaçlarını almak için şehre inerlerdi. O gün çarşı pazar,

köylülerle ve beraberlerinde getirdikleri hayvan ve eşya ile dolardı. Onlar gitti mi, şehir gene alışılan sessizliğine gömülürdü.

Kasabada hiçbir topluluk, hiçbir sosyal veya politik örgüt, hiçbir sosyal eylem yoktu. Ne bir sinema, ne bir eğlence yeri, ne hoşça vakit geçirecek bir yer. Hayat sabah güneşle başlar, akşam güneşle biterdi. Halkın tek eğlencesi camiye gitmek, namaz kılmak, gündüzleri kahve önlerine atılan hasır iskemlelere oturup dedikodu yapmaktı.

Bizim aile sofu ailelerden biri sayılırdı. Babam tarafı, kadın erkek bütün aile, hem hacı hem de hoca idi. Eve döndükten sonra babamın yaptığı tek iş bir kenara çekilip Kur'an okumaktı. Manasını anladığını sanmadığım bu kitabı nasıl da zevkle okurdu. Beni bile daha küçük yaşımdan camiye götürür, oruç tutturur, namaz kıldırırdı.

Biz böyle kapalı bir ortam içinde büyüdük. Dünyaya gözlerimizi bu koşullar içinde açtık.

Günümüz sokaklarda geçerdi. Oyuncaklarımızı bile kendimiz yapar, oyunlarımızı kendimiz icat ederdik. Bu nedenle oyuncaklarımız da, oyunlarımız da sınırlı idi. At kılından top, odundan topaç yapardık. Ama en büyük oyuncağımız sapandı. Bunu da kendimiz yapardık. Sonra ilkbahar geldi mi bütün semt çocukları sapanlarımızı alarak kasabanın sırtındaki tepelere çıkardık. Tepelere çıktık mı, Hıristiyan mahallelerini sapanla taşa tutardık. Bizim saldırılarımızı gören Hıristiyan çocukları da hemen ellerinde sapanlarla karşı tepeleri tutar, bizimle savaşa girişirlerdi. Bu savaş saatlerce sürerdi. Bizler âdeta milli bir savaşa girmiş gibi heyecanlanırdık. Ve gâvur çocuklarını kovalayıncaya kadar savaşa devam ederdik. Düşman gerilere çekilip savaştan kaçtı mı, bizler zafer naralarıyle dağlara yayılır, çiğdem toplar, ve kasabaya savaşı kazanmış birer kahraman gibi dönerdik. Bize daha küçükten Hıristiyanlara karşı düşmanlık telkin ederlerdi. Biz de aklımız ermediği halde Hıristiyan çocuklarını gâvur olarak düşman sayardık. Onlar Rum, biz Türk değildik. O vakit toplum Hıristiyan ve Müslüman diye ikiye ayrılırdı. Milliyet duygusu nedir bilinmezdi.

Nihayet okul çağına geldim. Kasabada biri üç yıllık İptidaî, ötekisi gene üç yıllık Rüştiye okulu vardı. Yani ikisi birleşince altı yıllık ilkokul oluyordu. Her iki okulda da öğretmenler medreseden çıkma yobaz hocalardı. Beni okula birtakım törenlerle götürdüler. Alfabeyi kutsal bir kitap gibi güzel bir çantaya koyup boynuma astılar. Evde bir sürü dualar yapıldı. Sonra babam kolumdan tutup beni okula götürüp hocalara teslim etti... Hoca denilen öğretmen de bizim ailenin yetiştirdiği bir köy çocuğu idi. Ama cahil mi cahil, zalim mi zalimdi. Babam beni ona teslim ederken,

— Oğlumu size emanet ediyorum. Eti sizin kemiği benim, demişti. O zamanlar dayak cennetten çıkmış bir nimet sayılırdı. Okulda çocuğun dayak yemesi asıldı. Onun için çocuk okula verilirken kemiği çıkıncaya kadar dövülmesi doğal sayılırdı. Bizim hoca babamın nasihatini ciddiye aldı. Daha ilk günümde beni falakaya yatırdı. Eve dönüşte babama dert yanacak oldum. Şefkatle başımı okşadı;

— Hocanın vurduğu yerde gül biter, dedi.

Gerçekten hocanın vurduğu yerlerde kan toplanıyor, güller açıyordu. Artık hoca beni eline geçirmişti. Her gün, ama her gün bir fırsatını bulup ya tokatı yapıştırıyor, yahut falakaya yatırıyordu. Dayak yemekten bıkmış, okuldan soğumuş, derslerime çalışmaz olmuştum. İlkokulu bitirinceye kadar bu böyle sürdü gitti.

Okula başladıktan pek az sonra bir tuhaf olayla karşılaştım. Evin yatak odasında bir hamamlık vardı. Bu hamamlığın sobası odanın içinden yakılırdı. Bir gün bu sobanın kapağını açacağım tuttu, kapağı açar açmaz, bir de ne göreyim! Bir torba içinde bir sürü altın. O vakit kasabada banka yoktu. Babam parasını demek burda saklıyordu. Ne yapacağımı şaşırdım. Önümde bir hazine açılmıştı. Torbayı açtım. İçindeki altınlardan bir tanesini aldım. Tekrar torbayı kapayıp yerine koydum. Ama ondan sonra huzurum kaçtı. Aldığım altını hiçbir yerde bozdurup kullanamazdım... Düşündüm taşındım, sonunda bu keşfimi babama

uygun bir biçimde anlatmaya karar verdim. Yalnız kaldığımız bir an yanına sokulup,

— Baba, dedim. Ben bir rüya gördüm. Bir hoca bana rüyamda bizim hamamlığın sobası içinde torba ile altın var, dedi.

Ben devamını anlatmadan babamın rengi attı. "Hayırdır inşallah," deyip ağzımı kapattı. Birkaç gün sonra sobanın tekrar kapağını açıp durumu anlamak istedim. Torba yerinden kalkmıştı.

Annem her anne gibi, belki ondan da fazla, çok güzel bir kadındı. Uzun sarı saçları, kara kara güzel gözleri, pembe teni hiç gözümün önünden gitmez. Bir gün, hastalandı, dediler. Yatağa yatırdılar. Biz çocuk doğurduğunu biliyorduk. Merakla kardeşimizi bekliyorduk. Bir iki gün sonra çocuğun ölü olarak doğduğunu öğrendik. İçimiz eridi. Ama daha kötüsü annem bir türlü ayağa kalkamıyor, bize bakamıyordu. Evde bir matem havası esiyordu. Kasabanın kendi kendine yetişmiş cahil doktoru her gün gelip annemi yokluyor ve kara sakalı, gülmeyen suratı, ağır hareketleriyle bu matem havasını bir kat daha ağırlaştırıyordu. Bize bakmak üzere aile dostlarından bir kadın gelmişti. Sevimli, cana yakın, güzel bir gençti bu. Yeni evlenmişti. Gelin Hanım diye çağrılırdı. Gelin Hanım'a çok çabuk ısınıvermiştik ama annemizi göremez olmuştuk. Bize bir şey söylemiyor, ama yanına gitmemize de izin vermiyorlardı. Anlaşılan annemin hastalığı ağırdı.

Nihayet bir gün dört kardeşi alıp annemin yattığı odaya götürdüler. Annem pırıl pırıl beyazlar içinde halsiz yatıyordu. Bizleri görünce yüzüne renk, gözlerine ışık doldu. İşin ağırlığını anlamış gibiydik. Sesimizi çıkarmadık. Annemizin gözyaşlarına kendi gözyaşlarımızı kattık. Hürmetle ellerini, sevgiyle pembe yanaklarını öptük. Sonra bizi kollarımızdan tutup odadan çıkardılar. Bir daha annemizi göremedik. Hatta bizi evde de tutmadılar. Aile dostlarından Nazlı adında bir kadının evine götürdüler. Akrabalarımız, teyzelerimiz, halalarımız nerde idiler? Niye bizi aile dostlarının eline bıraktılar, hâlâ bilmiyorum. Yalnız iki gün sonra annemizi kaybettiğimizi öğrendik. Dört kardeş birbirimize sarılıp ağlaştık. Bir hafta sonra eve döndüğümüz zaman artık annemiz yoktu. Yapayalnız kalıvermiştik.

Babam gençti henüz. Bize bakamazdı. Dört kardeşin en büyüğü bendim. Ama daha sekiz yaşımı bile doldurmamıştım. Bize bakmayı üzerine alan Gelin Hanım bu işin altından kalkamazdı. Onun için aradan bir yıl geçer geçmez babam tekrar evlenmeye kalktı. Alacağı kadının bize bakabilmesi için az çok akrabadan olmasını istemiş ve büyük teyzemin kızı Hatice'yi seçmişti.

Hatice Abla genç ve güzel bir kadındı. Evimize çoktandır yoksulluğunu duyduğumuz sevgiyi, şefkati getirecekti. Bir başkasının annemizin bıraktığı büyük boşluğu dolduramayacağını hesap edemiyorduk. Çocuk düşüncemizle hayatımızda başlayacak olan değişikliği âdeta sevinerek karşılamaya hazırlanıyorduk.

Evde yeni hayat için hazırlık başlamıştı. Hatice Abla ilk kez evlendiği için düğün ve tören istemişti. Hakkı da vardı. Evimizin bir köşesinde bahçe içinde küçük, bir odalı, fakat sevimli bir köşk vardı. Yeni gelin için burası seçilmişti. Köşkte tamirler yapıldı. Her yan temizlendi. Köşk, baştan başa yeni eşya ile döşendi. Biz bütün bu hazırlıkları merakla izliyorduk.

Nihayet düğünler yapıldı. Yeni gelin büyük bir alayla evimize getirildi ve bize görünmeden köşküne kapandı.

Evde yeni bir hayat başlıyordu. Evin içine yeni bir insan girmişti. İlk günler o bize karşı yumuşak davranıyordu. Ama herhalde bu yeni evini yadırgıyordu. En büyükleri sekiz yaşında ben, dört çocuk evi dolduruyorduk. En küçük kardeşim Yusuf henüz iki yaşındaydı. Bize bakmakta olan Gelin Ablamız da evine çekilmişti. Biz bir süre Hatice Ablamıza kendimizi sevdirmeye çalıştık. Ama çok geçmedi, gerçek bütün acılığıyla kendini gösterdi. Dört çocuk bu genç anneye çok geliyordu. Hatice Abla teyzemin kızıydı, yabancı sayılmazdı ama, birdenbire dört küçük çocuk anası olmak da kolay iş değildi. Çok geçmedi, üvey anne, tırnaklarını göstermeye başladı. Ben en büyükleri olduğum için bana pek dokunmaya cesaret edemiyordu. Bütün hıncını en küçük kardeşim Yusuf'tan çıkarıyordu. Yusuf daha ikisini doldurmadan annesiz kalmıştı. Hepimizden çok sevilmek ihtiyacındaydı. Oysa bu yeni anne onu hor görüyordu. Yusuf geceleri altını ıslatırdı. Ertesi sabah artık işitmediği azar, yemediği

dayak kalmazdı. Hatta üvey anne bazen hıncını alamaz, mangalda maşayı kızdırarak çocuğun kıçını dağlamaya kalkardı. İşte o vakit ben bu zulme dayanamaz, kardeşimi korumak için üvey annenin üstüne saldırırdım. Artık arada sevgi saygı filan kalmamıştı. Birbirimize âdeta düşman kesilmiştik. Evin tadı tuzu kaçmıştı. Babam kavgacı bir adam değildi. İki ateş arasında kalmıştı. İçin için sinirleniyor, ama sesini çıkarmıyordu. Babam hiçbirimizi dövmemiş, hatta hiçbirimize yüksek sesle çıkışmamıştı. Bizim kavgalarımızı uzaktan seyretmekle yetiniyor görünüyordu.

Bir gün beni yanına çağırdı:

— Oğlum Zikri, dedi, Seni okumak için Edirne'ye halanın yanına göndermeyi düşünüyorum.

Ben Rüştiye'yi yeni bitirmiştim. O güne kadar hiç böyle bir şey düşünmemiştik. Belli ki babam beni küçük yaşımda uzaklara sürerek hem üvey annemi kurtarmak, hem de kendini işkenceden uzak tutmak istiyordu. Bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Bu sayede benim de okumamı sağlamış olacaktı. Zaten benim okuyup yetişmeme önem veriyordu. Babamın beni yanından uzaklaştırmak istemesinin nedenlerinden biri de şu olaydı:

Günlerden bir gün ikindi zamanı eve geldiğimde, üç kardeşimi de hasta bulmuştum. İkisi evin önündeki taşlıkta yere serilmiş olan hasırın üstünde yatıyorlardı. Biri de merdivenlerde uzanıp kalmıştı. Üçü de takatsiz ve sessiz kıvranıp kalmışlardı. Üvey anne evde yoktu. Çocuklarını hasta hasta böyle perişan bir halde bırakarak çıkıp gitmişti. Birden tepem attı. Çocukları birer birer kaldırıp yukarda sofada şilteler üstüne yatırıp üstlerini örttüm. Üvey anneye fena halde kızmıştım. Kendinin herhangi bir nedenle bir an için komşuya gidebileceğini, veya acele bir iş için annesine gidip yardım isteyebileceğini düşünmedim. Kardeşlerimi hasta koyup gitmişti ya, benim gözümde onun suçlu olması için bu yetiyordu. Öfkemi alamadım. Kardeşlerimi yatırdıktan sonra aşağı indim. Elime bir odun aldım. Evin sokak kapısının iç tarafında üvey annemin dönüşünü bekledim. Kapıdan içeri adımını atar atmaz odunla üstüne yüklenecek, üvey anne-

mi adamakıllı tartaklayacaktım. Belki de odunu kafasına indirip kadını öldürebilirdim.

Beklemem uzun sürmedi. Üvey annem evin tam karşı yanındaki komşu kapısında göründü. Ben elimde odun ona doğru öfkeyle koşmaya başlayınca üvey anne çığlığı bastı ve komşu kapısının arkasında kayboldu. Biraz sonra ağabeysi ile birlikte döndüler. O ara babam da geliverdi. Beni suç üstünde yakalamışlardı. Ama babam işi idare etti, beni alıp üvey anne gelmeden bizlere bakan Gelin Hanım'ın evine götürdü. Ben haftalarca orda kaldım. Eve dönersem bir olay çıkarırım diye korkuyorlardı. İşte o vakit babam işi yatıştırmak için beni okumak vesilesiyle Usturumca'dan uzaklaştırmaya karar vermişti.

Bu hikâyeye son vermeden, o günlerde olan bir-iki olayı anlatmalıyım size. Bunlardan biri aile hayatımız üstünde derin bir etki yapmıştı, ikinci olay da kişi olarak beni ilgilendiriyordu.

O günlerde evde bir hırsızlık hikâyesi dolaşıp duruyordu. Bize açıkça anlatmıyorlar ama, konuşulanlardan babamın, evin içinde saklamakta olduğu altınlarının birdenbire ortadan kaybolduğu anlaşılıyordu. Bu para nasıl kaybolabilirdi? Bunu her halde biri çalmıştı. Ama bu hırsız kim olabilirdi? Evde yabancı kimse yoktu. Şu halde evdekilerden birinin bunu aşırması gerekirdi. Bu mümkün değildi. O halde dışardan hırsız eve nasıl girmiş, bu paraların nerede saklandığını nasıl bulmuştu? Bu ihtimel üstünde duran daha çok üvey anne idi. O, bütün gayretiyle şüpheleri hep evin dışına atmaya çalışıyordu. Babam serseme dönmüştü. Senelerdir çalışıp biriktirdiği paracıkları bir anda yok oluvermişti. Nedense polise başvurmuyorlardı. Düşündüler taşındılar, sonunda kurşun döktürerek hırsızı bulmaya karar verdiler. Ve bu planlarını beni medyum olarak kullanmak yoluyla gerçekleştirmeye karar verdiler.

Kurşun dökme nedir, bilir misiniz bilmem? Eskiden böyle şeylere çok inanırlardı. Bir kapta eritilmiş kurşunu bir kap içinde bulunan soğuk suya atınca kurşun sertleşip tuhaf tuhaf biçimler alır. Bu şekilleri çok kez insanlara benzetirler. Yalnız dökülen kurşunun aldığı şekli hiçbir peşin yargısı olmayan bir saf

kişinin veya bir çocuğun görmesi gerekir. İşte beni bu amaçla seçmişlerdi. Oysa ben günlerden beri bu hırsızlık hikâyeleriyle doluydum. Ve kimden kuşkulandıklarını biliyordum.

Bir gün eve birtakım ihtiyar tanımadık kadınlar geldiler. Beni kurşun dökülecek odaya aldılar. Odanın ortasına bir kap içinde soğuk su koydular, beni de bu tasın yanında oturttular. Sonra bir kenarda, bir mangal üzerindeki kapta kurşunu erittiler. Benim başımın üstüne geniş bir örtü örttüler. Erimiş kurşunu getirip önümdeki soğuk su dolu kaba döktüler. Önce kalın bir buhar kapladı yüzümü gözümü. Sonra yavaş yavaş sis dağılır gibi buhar bitti. Merakla kabın içine bakmaya başladım. Dışardan merakla sorup duruyorlardı: "Zikri ne görüyorsun?" Ben bir şey göremiyordum. Neden sonra bir şeyler görür gibi oldum. Sesler beni sıkıştırıyordu:

— Ne görüyorsun Zikri?

— Bir insan görüyorum ama...

— Hele hele dikkat et. Kime benziyor o insan?

— Kambur bir adam, kimseye benzetemiyorum.

Sonunda kendisinden kuşkulanılan adamın biçimini anlatan bir şeyler söyledim.

— Tamam, dediler.

Hırsızı bulmuşlardı. Başımın üstünden örtüyü kaldırdılar. Bu başarımdan ötürü beni öptüler. Herkes memnun. Evet ama hırsızı polise haber vermediler. Hırsızlığın arkasını da aramadılar. Böylece babamın paracıkları yok olup gitti. Çalanlar muratlarına erdiler.

Ama bu olay benim üstümde çok etki yapmış olmalı ki onu bütün ayrıntılarıyla hâlâ hatırlıyorum. Bence hırsız belliydi. Ama meydana çıkarmakta sakınca gördüler ve bu işi kapatmayı tercih ettiler.

Edirne'de başlayacak olan okul hayatımı anlatmadan önce, size, Usturumca'daki ilk aşkımdan söz edeyim. İlk çocukluk aşkımdan.

Bizim mahallede beraber oynadığımız bir kız vardı. Sarı saçlı,

mavi gözlü, yaşına göre güzel, endamlı, işveli bir kızcağız. Ben buna tutulmuştum. Ama nasıl tutulma! Geceleri uykuma giriyor, bir dakika bile aklımdan çıkmıyordu. Sabah sokağa çıkar çıkmaz ilk işim onların kapısının önünden geçip onu görebilmekti. Yaşça benden belki bir yaş küçüktü. O da benim kendisiyle ilgilendiğimi seziyor, ama bana hiç yüz vermiyordu. Anlamazlıktan gelir, beni görünce yalnız kalmamak için evine kaçardı.

Edirne ve Selânik'te İdadî'ye devam ettiğim yıllarda da bu sevgim devam etti, o vakitler İdadî öğrencilerinin resmî ve çekici üniformaları vardı. Yaz tatilinde Usturumca'ya dönünce İdadî üniformamı giyer, cakayla onun kapısının önünden geçer, kendimi ona göstermeye çalışırdım. Ama ne çare, bütün gayretlerim boşa gitti. Bir türlü bu kızın gönlünü çalamadım. Araya Balkan harbi, Balkan göçleri girdi. Hepimiz bir yana dağıldık. Ben onu unuttum. O da kim bilir neler gördü, neler geçirdi.

Böylece aradan yıllar, yıllar geçti. 1940'larda idi. Trenle Ankara'ya gidiyordum. Gece, trenimiz Eskişehir'e vardı. Tren durunca istasyonda vagondan indim. Peronda biraz hava almaya çalışıyordum. Arkamdan bir kadın sesi;

— Zikri Efendi, ayol, vallahi Zikri Efendi.

Döndüm baktım. Birtakım siyah çarşaflı kadınlar beni göstererek aralarında bir şeyler konuştular. Sonra bana yaklaşıp;

— Zikri Efendi, dediler. Sitti'yi tanımadın mı?

Şaşırdım. Sitti benim Usturumca'daki ilk sevgilimdi. Onların Sitti diye gösterdikleri kadına döndüm. O da onlar gibi siyah çarşaf içinde kaybolmuştu. Yalnız pırıl pırıl yanan mavi gözleri utanarak bana bakıyordu. Yüzü solgun, rengi uçuk, zayıf bir Rumeli kadını. Ne o bir şey söyleyebildi, ne ben bir kelime ile duygumu ifadeyi becerdim. Bu arada lokomotifin düdüğü çaldı. Vagona atladım. Tren kalktı ve biz ikinci kez bir daha buluşmamak üzere ayrıldık. O bir yana, ben bir yana.

Gelelim Edirne'ye sürülmem hikâyesine.

Babam beni yakınımızda olan Selânik İdadîsi'ne değil de Edirne İdadîsi'ne gönderiyordu. Çünkü Edirne'de bir halam

vardı. Kocası alaylı bir subaydı. Benim yaşta bir de oğlu vardı. İlk gurbet yıllarımı bir yakın akrabamın yanında geçirmemi ba-

bam daha uygun bulmuştu. Onunla mektuplaşıp benim Edirne'ye gitmemi sağladı. Bir gün baba oğul torbalarımızı atlara yükleyerek Doyran yolunu tuttuk. Burası Selânik'ten Edirne'ye giden demiryolu üstünde bir kasabaydı. Oradan trene binip ver elini Edirne. Bu benim ilk yolculuğum, ilk ana evinden uzaklaşışımdı. Kardeşlerimi arkada üvey annenin eline bırakmıştım. Tek üzüntüm buydu.

Edirne'de bir yıl kaldım. Ertesi yıl Selânik İdadîsi'ne geçtim ve ortaöğrenimimi orada bitirdim. Artık okumanın zevkini almıştım. Yalnız yaz tatillerinde Usturumca'ya gidiyordum.

İdadî'nin ikinci sınıfını bitirmek üzereyken Usturumca'dan bir telgraf aldım. Babamın hasta olduğu bildiriliyor ve derhal Usturumca'ya gitmekliğim isteniyordu. Şaşırmıştım. Babamın hasta olduğunu bilmiyordum. Sonra beni neye çağırıyorlardı? Herhalde önemli bir şey olmalıydı.

Hemen ertesi gün Usturumca'ya gittim. Kasabaya öğleden sonra vardım ve doğru eve indim. Kapıyı açıp da içeri girince hiç beklemediğim bir manzarayla karşılaştım ve şaşırdım. Evde kimse yoktu. Evin kışlık bütün erzakı, küplerle yağlar, ballar, reçeller, un ve pekmezler, sözün kısası bir evin kilerinde bulunması gereken ne varsa, hep yerlere dökülmüştü. Komşulardan sorup soruşturdum. Babam iki gün önce beni göremeden gözlerini hayata kapamış ve dün acele toprağa verilmişti. Kardeşlerimi de hala ve teyzelerim yanlarına almışlardı. Birden ev başıma yıkıldı. Babamın ölümüyle ev de olduğu gibi çökmüştü. Üvey anne kızını yanına alarak annesinin yanına çekilmiş, kardeşlerimi ortada bırakıvermişti. Onlara, hiç olmazsa ben gelinceye dek bakmayı lüzumsuz bulmuştu.

Ne yapacağımı şaşırmıştım. Ben de henüz 16 yaşında bir çocuktum. Böyle bir felâketle karşılaşmaya hazırlanmış değildim. Bereket, akrabalardan bazıları ve bizim iyi ve kara gün dostu Gelin Hanım imdadıma yetişti. Onun da bir iki yıl önce kocası ölmüş, genç yaşında dul kalmıştı. Hemen evin sorumluluğunu

üzerine aldı. Kardeşlerimi topladım. Normal hayatımızı yeniden kurmaya çalıştım.

Fakat şimdi ne yapacaktım? Okulu bırakıp babamın boş bıraktığı yeri doldurarak aile hayatımızı olduğu gibi sürdürecek miydim, yoksa, her ne pahasına olursa olsun, eğitimimi mi sürdürecektim? İki yolun ağzındaydım. Vereceğim karar bütün hayatımın yönünü çizmiş olacaktı. Usturumcalı dost ve akrabalar aile ocağını söndürmememi öğüt veriyorlardı. Kurulmuş bir ocak vardı. 12 yaşından küçük üç kardeşime bakmak sorumluluğu bana düşüyordu. Onlara göre aile ocağını sürdürmek benim aile ödevimdi. Öte yandan ben okumanın zevkini almıştım. Okumak istiyordum. Burada kalırsam öleceğime inanıyordum. Burada benim için hiçbir gelecek yoktu. Hiç olmazsa İdadî'yi bitirmekliğim gerekti.

Yalnız beni düşündüren üçüncü bir dert daha vardı. Evi tamtakır bulmuştum. Babam zengin bir adamdı, ama ölümünden sonra arkada bıraktığı mal mülkü idare edebilecek yaşta değildim. Daha kötüsü günlük ihtiyacımızı karşılayacak paramız bile yoktu. Ben koca çiftliği nasıl idare edebilecektim? Günlerce düşündüm. Sonunda okula dönmeye karar verdim. Topladım aile büyüklerini ve onlara kararımı bildirdim. Ben okulu bitirinceye kadar da çocukları yanlarına alıp korumalarını rica ettim. Bu ricamı reddeden olmadı. İki kız kardeşimi iki teyzem himayelerine aldılar. Küçük kardeşim Yusuf'u da ben yanıma almaya karar verdim. Usturumca'daki işlerimi, izlemesi için akrabalarımdan güvendiğim birine bıraktım. Kalkıp Selânik'e döndüm.

Okula yedi yaşında kardeşimle birlikte geldim ve doğru müdüre çıktım. O vakit Faik Bey adında bir müdürümüz vardı. Çok iyi bir insandı. Kendisini hepimize sevdirmişti. Yanına kardeşimle birlikte çıkınca bizi şöyle bir süzdü. Sonra soru dolu bir bakışla gözlerini bana dikti.

— Kardeşim, efendim, dedim. Babamızı kaybettik. Ben okulumu seviyorum. Eğitimimi sürdürmek istiyorum. Fakat küçük kardeşimi bırakacak yerim yok. İzin verirseniz onu da burada alıkoyayım.

Faik Bey şaşırarak, Yusuf'u baştan aşağı bir süzdü. Burası ilkokul değildi. Yusuf'un burada yeri yoktu. Bir an tereddüt geçirdi, sonra tatlı bir tebessümle bana döndü.

— Peki, oğlum, dedi. Kalsın kardeşin burada. Ama sen kardeşine nasıl bakacaksın bilmem?

Sevinerek yanından ayrıldım. Benim yattığım yatakhanede, benim karyolanın yanına Yusuf için de bir yatak koydular. Böylece Yusuf daha küçük yaşında kendinden büyük çocuklar arasında yaşamak zorunda kaldı. Ama ben gündüzleri onu en yakın ilkokula gönderiyordum. Okuldan dönüşte bizim aramıza karışırdı. Okul arkadaşlarım ona ağabey gibi davranıyorlardı.

Bu iş bir süre için böylece yoluna girmiş oldu. Ama kız kardeşlerim bu durumdan hoşlanmamışlardı. Teyzelerim onlara üvey evlat muamelesi yapıyorlardı. Yaz tatilinde Usturumca'ya gittikçe onların acıklı durumlarını görerek üzülür dururdum. Ama şu okulu bitirmem gerekiyordu. Onlara sabır tavsiye ediyordum. Kendimi de bu duruma alıştırmaya çalışıyordum.

Derken, ben Selanik'te gazetecilik yaparken büyük felâket koptu: Balkan Harbi başladı. Daha harbin ilk günlerinde Usturumca, Bulgarların hücumuna uğramıştı. Selânik'te kardeşlerimden haber alamıyordum. Yalnız gelen haberlerden orada durumun pek kötü olduğunu öğreniyordum. Çok geçmedi, Selânik de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Biz de pılıyı pırtıyı toplayıp İstanbul'a sığındık. Ama kardeşlerime ne olmuştu, bir türlü öğrenemiyordum. Nihayet Balkan Harbi bittikten çok sonra kardeşlerimin bütün aileyle birlikte önce Selânik'e, oradan İzmir'e göçtüklerini ve sonunda Manisa'da yerleştiklerini öğrendim. Usturumca'da Bulgarların elinden çok çekmişlerdi. Bulgarlar özellikle ağaların evlerini basarak erkekleri öldürmüş, kadınları süngü altında tehdit ederek üzerlerindeki ve evlerindeki ziynet eşyasını almışlardı. Kız kardeşlerim de bu işkenceye uğrayanlar arasındaydı. Hiç olmazsa canlarını kurtarıp sağ salim Anadolu'ya kapağı atabilmiş olmaları bizim için teselli olmuştu.

Balkan Savaşı'nda akrabalarımızdan çoğu ya Bulgar süngüleri altında veya göç sırasında ölmüşlerdi. Kardeşlerimin sağ kurtulmuş olmaları bir mucize idi.

Onların izini bulduktan sonra kendileriyle temasa geçtim. Derhal İstanbul'a getirttim onları. İstanbul'da benim fakir kazancımla bir arada yaşamaya çalıştık. Bu büyük felâketten sağsalim çıkmıştık; batan bir gemiden sağ kurtulmuş insanlar gibi, her şeye yeniden başlamamız gerekiyordu. Usturumca'da her şeyimiz yok olmuştu. Oradan hiçbir gelir bekleyemezdik artık. Kendi yağımızla kavrulmak zorundaydık.

Sonra önümüze çıkan fırsatlardan faydalanmaya çalıştık. Kardeşim Yusuf'u tarih uzmanı olarak yetişmesi için Macaristan'a gönderdim. Kız kardeşlerimden biri evlendi. Biri de benimle birlikte Amerika'ya geldi ve orada önüne çıkan bir kısmetle yeni bir hayat kurmak olanağına kavuştu.

İşte bizim gençliğimiz ve çocukluğumuz böyle felâketler, sıkıntılar, savaşlarla geçti.

Yıllar Sonra...

Gel zaman git zaman, 1939 tarihinde bir gazeteci grubu ile Belgrad'a gitmiştim. Bu fırsattan yararlanarak Usturumca'ya kadar uzanıverdim.

İlk bakışta kasaba bana büyük değişikliğe uğramamış gibi göründü. Kasabanın alt kısımlarında birkaç yeni bina yapılmıştı, ama genel olarak olduğu gibi, yerinde duruyordu. Yalnız Türk özelliğini yitirmiş, bir Bulgar şehri oluvermişti. Ortalıkta Türk ve Müslüman kimse görünmüyordu. Kasabada hiç Türk kalıp kalmadığını sordum. Ancak birkaç kişi kaldığını söylediler. Ricam üzerine bir Türk bulup getirdiler. Şöyle bir baktım. O beni hemen tanıdı; hayret ve sevinç içinde:

— Zikri Efendi, hoş gelmişsin. Beni tanımadın mı? Ben, ben Zikri'nin kardeşi Abdül.

Hatırladım. Doyran'da bir akrabamız vardı. Benimle aynı günde doğan oğluna o da Zikri adını takmıştı. Abdül onun kü-

çük kardeşiydi. (Benim asıl adım Zikri'dir. İdadî'de okurken bu ad tuhafıma gitti. Hiç kimsede böyle bir ada rastlamıyordum. İçime bir kuşku girdi. Babamın bilmeyerek böyle bir ad taktığına hükmettim. Bunda mutlaka bir yanlışlık var sandım. O güzel adımı Zekeriya'ya çevirdim. Beni ailem ve çok yakın dostlarım Zikri diye çağırırlar.) Ben işte bu Zikri'lerin Üsküp'e göç ettiklerini ve orada zengin olduklarını işitmiştim.

— A... sen bizim Zikri'nin kardeşisin, öyle mi?

Sarmaş dolaş olup kucaklaştık. Sonra Abdül beni aldı, çalıştığı dükkâna götürdü. O gün pazardı. Her taraf köylülerle doluydu. Eski günlerin pazarından ayırt edilir yeri yoktu. Abdül'ün dükkânı en işlek bir yerde küçücük bir şeydi. Masasına oturur oturmaz köylüler akın etmeye başladı. Dükkâna girenler selâm sabahtan sonra çıkınla para verip çıkıyorlardı. Bu işlem akşama kadar sürdü. Ben şaşkın şaşkın seyrediyordum. Ne oluyordu? Sonra anladım ki bizim Abdül tefecilik yapıyordu. Tâ Üsküp'ten buraya gelerek köylüye para dağıtıyor, sonra hasat mevsimi gelip alacaklarını yüksek faiziyle topluyordu. O gün dükkânı kaparken topladığı paranın toplamı yirmi bin lirayı aşıyordu. Demek böyle zengin olmuşlardı.

İş bitince Abdül ile birlikte çarşı içinden geçerek bizim eve doğru uzandık. Çarşı gene eski çarşıydı, ama içindekiler değişmişti. Kahve önlerinde alçak hasır iskemlelere oturmuş Ortaasya tipi insanlardan eser kalmamıştı. Sarıklı cübbeli kimse görünmüyordu. Dar sokaklardan geçerek nihayet bizim mahalleye geldik. Akşam basıyor, ortalık hafifçe kararıyordu. Ben çocukluğumun kaygısız ve neşeli günlerini geçirdiğim bu sokakları tanıyamıyordum.

Bana çok daracık, çok eğri büğrü görünüyorlardı. Nihayet yüksekçe bir yerde durduk. Abdül biraz ilerdeki karanlık bir yığını göstererek,

— İşte sizin ev, dedi.

Gözlerime inanamadım. Önümde bir harabe yatıyordu. Hiçbir şey görmek mümkün değildi. Birden içim sızladı, boğazımda bir şeyler düğümlendi. Ne içinde oynadığım bahçe, ne dalların-

dan ballı meyveler topladığım ağaçlar, ne beraber oynadığım çocuklar, hiçbir şey kalmamıştı. Çocukluğumdan bir iz bile bulmak imkânsızdı.

— Gidelim Abdül, dedim. Ayrıldık.

Gene karanlık sokaklardan geçerek Abdül'ün dükkânına geldik. Kasabada yemek yiyecek bir lokanta filan yoktu. Abdül, bugün köylülerden yirmi bin lira toplayan bu zengin akraba, bana ancak kasaptan et aldırarak pişirttiği şiş kebabını ikram edebilmişti. Onu da elle yemek zorundaydık. Çünkü Abdül'ün burada ne evi, ne de oturmaya değer bir barınağı vardı.

Ertesi gün Usturumca'da kalıp da benim orada bulunduğumu öğrenen akrabadan biri daha geldi. Usturumca'da kalan beş on Türkten biri de oydu. Beni ille de akşam yemeğine davet ediyordu. Abdül ile beraber gittik. Tamtakır bir ev, içinde insan yaşadığını gösteren bir ize rastlanmıyor. Harpten göçmüş bir göçmen evi gibi bir şey. Çırçıplak bir odada yere bir çarşaf serildi. Ortaya bir tepsi börek getirdiler. Ama börekten başka bir şeydi bu. Bir hamur yığını. Acıdım adama.

— Neye kaldınız burda, dedim. Görüyorum ki sıkıntı içindesiniz. Oysa siz varlıklı bir adamdınız.

— Topraklarımızı bırakamadım, dedi. Biliyorsunuz, filan köyde geniş topraklarımız var. Onları bırakıp da başımızı alıp serüvenlere atılamadık. Galiba iyi yapmadık. Görüyorsunuz yoksulluk içinde yaşıyoruz. Bulgarlar köylerden bize bir şeyler getirmiyorlar. Bilmem, göçenler ne âlemde?

— Benim bildiğime göre herhalde sizden daha iyi durumdalar. Sizin burda en acıklı tarafınız yalnızlığınız. Yıkıntılar içinde yaşıyorsunuz. Hiç de gönül açıcı bir şey değil, dedim.

Adamın gözleri doldu. Başını eğip,

— Ne yapayım, dedi. Göçü göze alamıyorum.

— Akrabalardan burda başka kimse var mı?

— Yok. Biz birkaç kişi kaldık. İçimizde durumları daha acıklı olanlar var. Hani eski Belediye Başkanı Musa Bey adında bir herif vardı. Belediyenin bütün gelirini cebine atarak zengin olmuştu. Bu adamı Bulgarlar öldürdüler. Karısı burda kaldı. Yerli

Türkler'den biri bu kadını evine aldı. Ona işkence eder dururmuş. Gidip bu kadını bir görünüz.

Ertesi gün merakla bu kadının hapsedildiği eve gittim. Bir küçük ve havasız evin alt katında rutubetli bir odada, bir çeşit mahpus hayatı yaşıyordu. Ev sahibi adam kadını, kocasından kalan toprakları kendisine devretmesi için zorluyordu. Kadın beni görünce ağlamaya başladı. İyi günler görmüştü kocasının sağlığında. Ama eli hiçbir işe yetmezdi. Bu eve sığınmıştı. Her gün dayak yiyor, günlerce aç bırakılıyor, ne var ki burasını bırakıp başka bir yere gidemiyordu. Hem anlatıyor, hem ağlıyordu.

Kendisini teselli için bir iki söz söyledim. Yapacak bir şey yoktu. Usturumca bir felâketler şehri olmuştu. Her taraftan hıçkırıklar, ağlamalar işitiliyordu. Güzelim şehir artık Türklerin yaşayamayacağı bir cehennem olmuştu.

Ertesi gün pılımı pırtımı topladım. Hayatımın bir parçasını yaşadığım, çocukluğumun bu değerli anısından âdeta kaçarak uzaklaştım. Çocukluğumun güzel günlerini arkada bırakmıştım. O günleri bir daha yaşamak imkânsızdı.

Trende Belgrad'a giderken kendi kendime düşünüyordum. Bizim gençliğimiz yoksulluk, bilgisizlik, çeşitli felâketler içinde geçmişti. Oyuncağımız bile yoktu. Karagöz'ü bile ben ancak 14 yaşımda Edirne'ye gittiğim zaman görmüştüm. Denizi bile görmemiştik. Bir de benim çocuklarımla torunlarımın hayatını gözümün önüne getiriyordum. Bizler talihsiz çocuklardık. Bugünün çocukları mutlu ve talihli çocuklardır. Biz denizi görmemişken onlar sinemada aya ayak basan insanları görebiliyorlar. Bizim yıllar sonra öğrendiklerimizi, onlar daha gözlerini açarken görüp öğreniyorlar.

Derken Belgrad'a gelmişiz. Rüyalar da, gerçekler de hep arkada kalmıştı.

II

İlk Gazeteciliğim

Selânik'te 'Rumeli' Gazetesi

Meşrutiyet inkılâbının sarhoşluğu henüz geçmemişti. Selânik hâlâ meşrutiyet inkılâbına sahne olmanın gurur ve şerefini taşıyor, bayram yapıyordu. Selânik birdenbire yüzyıllık uykusundan uyanmış, memleketin siyaset ve kültür hayatının merkezi oluvermişti. Meşrutiyet inkılâbını yapmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, genel merkezini Selânik'te kurmuştu. Hükümet merkezi İstanbul'daydı. Tahtından indirilmemiş olan Sultan Abdülhamit hâlâ İstanbul'da bulunuyordu. Fakat memleketi yöneten gerçek kuvvet Selânik'teydi. İdare merkezi gibi kültür merkezi de, Selânik olmuştu.

İttihak ve Terakki Cemiyeti kendi fikirlerini yayınlayan bir organa muhtaçtı. O sırada Selânik'te çıkmakta olan tek gazete, bu ihtiyaca cevap veremezdi. Bu gazete özel ellerdeydi. Bu maksatla *Rumeli* adında gündelik bir gazete çıkarmaya başlamışlardı. Bu gazete küçük bir vilâyet gazetesiydi ama, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini yayınladığı için ayrı bir önemi vardı. Ben gazeteciliğe ilk olarak bu küçük gazetede başladım. O vakit 19 yaşında bir gençtim. Selânik'te yeni açılan Hukuk Fakültesi'ne devam ediyordum. Hayatımı kazanmak zorundaydım.

O vakte kadar gazeteciliğin merkezi İstanbul'du. Fakat orada çıkan gazeteler de birer ticaret aracı olmaktan başka bir şey değildi. Çoğu saraya yaranmaya çalışır, gelirlerini satıştan çok, aldıkları tahsisattan sağlarlardı. Onun için de birinci sayfala-

rında padişaha dua ile başlar, yazılarını padişaha dua ile bitirirlerdi.

İttihatçılar Abdülhamit istibdadına son vermekle her işin yoluna gireceği hayaline kapılmışlardı. Meşrutiyet inkılâbını bir sihirli kelime sanmışlardı. Meşrutiyet ilân edilince, bütün dertler birdenbire bitiverecekti. Memleket meseleleriyle uzun boylu uğraşmamış, önlerine çıkacak problemleri inceleyip araştırmamışlardı. Emperyalistler "Reval"de Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp paylaşmaya karar vermişlerdi. Bir an önce Meşrutiyet'i ilân edip bunu önlemek gerekti. Ondan sonrası, Allah kerimdi.

Oysa imparatorluk her tarafından çöküyordu. Memleket yarı-sömürge idi. İç ve dış bütün işlerimiz emperyalistler tarafından yönetiliyordu. Kapitülasyonlar elimizi kolumuzu bağlıyordu. Halk aç ve perişandı. Şehirlerde ekonomi, emperyalistlerin ajanı olan kompradorların elindeydi. Köylerde ağalar saltanat sürüyorlardı. Halkın yüzde doksanı okuma-yazma bilmiyordu. Bütün bu meseleler çözüm bekliyordu.

Fakat İttihatçılar bu meseleleri çözecek bir programla gelmemişlerdi. Hatta idareyi ellerine alacak bir kadroları bile yoktu. Hükümeti devralmaya cesaret edememişlerdi. İktidara gelirlerse, işin içinden çıkamayacaklarından korkuyorlardı. Onun için sorumlu mevkilere yine eski devrin paşalarını getirmişlerdi.

Meşrutiyet inkılâbından sonra kuvvetli bir hürriyet havası esti. O zamana kadar gizli kalmış siyasal hırslar, fikir akımları, kişisel emeller birdenbire ortaya çıkıverdi. Bir anda her tarafta çeşitli gazeteler çıkmaya başladı. Bu kargaşalık içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti gazetesiz kalamazdı. İşte *Rumeli* gazetesi böyle bir ihtiyaçtan doğmuştu. Gazetenin başına da İstanbul'dan Yunus Nadi getirilmişti. O zaman ilk kez tanıdığım Yunus Nadi 30 yaşlarında bir gençti. Tabiatı sakin, sevimli, yumuşak bir adamdı. Fakat yazılarında sert ve kavgacıydı. İstanbul'da da Hüseyin Cahit, edebiyatı bırakarak siyasete geçmiş ve *Tanin* gazetesini çıkarmaya başlamıştı. Böylece İttihat ve Terakki, iki

kavgacı başyazar kazanmıştı. Yunus Nadi her gün İttihat ve Terakki merkezine gider, oradan aldığı ilham üzerine gelip yazılarını yazardı. Yazısını yazdıktan sonra da çekip gider, gazeteyi bize bırakırdı.

Ziya Gökalp'le İlk Tanışma

O vakitler İttihat ve Terakki'nin en kuvvetli ve nüfuzlu üyesi Ziya Gökalp idi. O vakte kadar Diyarbakır'da sessiz ve iddiasız yaşayan bu adamı nasılsa İttihat ve Terakki merkezi keşfetmiş ve onu genel merkeze üye yaparak Selânik'e getirtmişti. Ziya Gökalp o zamana kadar ne siyaset, ne de fikir ve sanat hayatında tanınmıştı. Diyarbakır'da kendi kendine yetişmiş bir ilim adamıydı. Fakat orada dünya ile ve memleket fikir hayatı ile bağları kesilmiş bir halde yaşıyordu. Bir ara Diyarbakır'da *Küçük Mecmua* adında bir dergi çıkararak fikirlerini yaymaya çalışmıştı. Fakat bu küçük vilâyet dergisi kimsenin dikkatini çekmemişti. Onu ilk defa şimdi tanıyorduk. Zekâsı, derin bilgisi ve orijinal fikirleriyle derhal dikkati üzerine toplamış ve etrafını Selânik'in aydınları sarıvermişti.

Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin ideolojisini yapmaya ve yaymaya başlamıştı. İttihat ve Terakki, Büyük Fransız ihtilâlinin hürriyet, eşitlik, adalet ilkeleri ile ortaya çıkmıştı. Fakat bunları hayata nasıl geçireceği, memleket idaresini nasıl yürüteceği hakkında açık bir fikir sahibi değildi. İmparatorluğun artık devrini bitirdiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan öteki milletlerin bağımsızlık savaşı içinde bulunduklarını göremiyordu.

İttihat ve Terakki'nin ideolojisine bilimsel yoldan ilk biçim vermeye çalışan Ziya Gökalp olmuştur.

Ziya Gökalp sade, sessiz, son derece alçakgönüllü bir adamdı. Toplantılarda sıkılgan ve çekingen bir hali vardı. Başını bir yana eğer, ellerini göbeğinin altında bağlar, gözlerini yere dikerek saatlerce sessiz otururdu. Dinleyip dinlemediğini anlamak güçtü. Sonuna kadar söze karışmaz, kendisini unuttururdu. Fakat bir kez de konuşmaya başladı mı, durmadan anlatırdı. Ha-

zır bulunanlar derhal seslerini keser, dikkatle ve hayranlıkla onu dinlerdi. O zamana kadar hiçbirimizin aklına gelmeyen

şeyler söylüyor, yeni fikirler ortaya atıyor ve bütün söylediklerini bilimsel esaslara dayandırıyordu. Hatip değildi. İyi konuşamazdı. Fakat dinleyenleri hayretten hayrete düşürmekten de geri kalmazdı. Merasimden kaçar, teklif tekellüfe önem vermezdi. Yaşayışı da son derece basitti. Paraya, eğlenceye, lükse değer vermezdi. Evindeki hayatı da bir vilâyet adamının hayatından ayırt edilemezdi.

Ziya Gökalp, Osmanlı zihniyetinin ve Osmanlı geleneklerinin yıkılmasını istiyordu. Onun o vakit ileri sürdüğü fikirler şöyle özetlenebilir: Onca, Osmanlılık Türke çok zarar vermişti. Dilini Arap ve Acem kuralları bürümüş, Türk, öz dilini unutmuştu. İmparatorluğu oluşturan uluslar kendi ulusal bilinçlerine erişmekte oldukları halde, Türkler kendi benliklerini kaybetmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu içinde Arap Araplığını, Rum Rumluğunu, Yahudi Yahudiliğini korumuştu. Fakat Türk Türklüğünü inkâr edecek kadar benliğinden uzaklaşmıştı. Şu halde ilk yapılacak iş Türk dilini yabancı kurallardan, yani Arap ve Acem etkisinden kurtarmak, Türk dilini halka indirerek özbenliğine kavuşturmaktı. Bunun için de Arap ve Acem kurallarını dilden atarak Türk diline kendi gramerini hâkim kılmaktı. Dil sadeleştirilmeli, halkın konuştuğu dil kullanılmalıydı. Şiirde aruz vezni bırakılmalı, Türk dilinin kendi vezni olan hece veznine geçilmeliydi.

Gerçekten Türk dili artık anlaşılmaz bir hale gelmişti. Türk şair ve yazarları öyle bir dil kullanıyorlardı ki, halkın bunu anlamasına olanak yoktu. Yazar ve şairler sözlüğe bakarak Türk kelimeleri yerine Arap ve Acem kelimeleri kullanmayı âdet edinmişlerdi. Dil ne kadar anlaşılmaz hale sokulursa kendilerince o kadar büyük bir iş yapılmış olurdu. Böylece edebiyat ve sanat halktan uzaklaşmıştı. O vaktin büyük yazar ve şairleri Abdülhak Hâmit, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, hatta Tevfik Fikret halk diliyle konuşmuyorlardı. Onun için de halk onları anlamıyordu. Ziya Gökalp'in hakkı vardı. Onun istediği, dilde milliyet-

çilikti. Bu, halka doğru giden bir hareketi yaratmak demek olduğu için, olumlu bir işti.

Ziya Gökalp'in ikinci hedefi Türk ulusuna benliğini tanıtmak, halkın milli bilincini uyandırmaktı. Yabancı kapitalist memleketler, yurtta azınlık unsurlarını himayeleri altına alarak, onları kendi ajanları gibi yetiştirmişlerdi. Onlarla iş yapar, onlara kredi açar, memleketin ekonomik hayatına el koymaları için onlara yardım ederdi. Bu yüzden azınlıklar, Türk ekonomisine egemen olmuşlardı. Ziya Gökalp'e göre memleketin ekonomisi bu yabancı unsurların elinden alınıp Türkün eline verilmeliydi. Bir nevi milli burjuvazi yaratılmalıydı... Böylece Osmanlı Devleti yerine bir Türk Devleti kurmak ve bunun gereğini gerçekleştirmek gerekti.

Ziya Gökalp kendi fikirlerini yaymak için bir organa muhtaçtı. Bu maksatla Selânik'te *Genç Kalemler* dergisini çıkardı. Burada Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Emin Bülent, Ali Canip ve başkaları onun çevresinde toplanmışlardı. Bu dergide bir yandan Ziya Gökalp teorilerini anlatıyor, bir yandan da Ömer Seyfettin, Ali Canip, Aka Gündüz ve arkadaşları sade halk diliyle yazılar, hikâyeler ve şiirler yazarak bu teorileri hayata geçiriyorlardı. Bilinçli bir biçimde sade halk diliyle yayın yapan ilk dergi *Genç Kalemler* olmuştur.

'Yeni Felsefe' Dergisi ve O Dönemin Fikir Akımları

Biz de Ziya Gökalp'ten aldığımız ilhamla *Yeni Felsefe* adında küçük bir dergi çıkardık. Bu dergide Osmanlılıktan kalmış kötü mirası yıkmaya çalışıyorduk. Osmanlı İmparatorluğu yabancı nüfuzuna yol açmış, memlekette kapitülasyonların kurulmasına olanak tanımıştı. Biz bütün yabancı müesseselere saldırıyorduk. Kapitülasyonların kaldırılmasını, yabancı elinde bulunan müesseselerin millileştirilmesini istiyorduk. Yabancılara tanınan imtiyazların toptan silinmesini savunuyorduk. Aynı zamanda Türkü tevekküle, tembelliğe, işsizliğe götüren köhne geleneklere çatı-

yorduk. Özellikle bağnazca gelenekler ve önyargılar başlıca hedeflerimizdi. O vakitler bağnazlık kafaları zincirlemiş, ruhumuzu boğmuştu. Kadın, köle hayatı yaşıyordu. Peçe ve çarşaf kadını küçültüyordu. Toplumsal gelenekler ayaklarımızda ağır bir zincir gibiydi. Bu geçmişi yıkmak, halkı geçmişin kötü geleneklerinden kurtarmak gerekti. Her genç gibi biz de atalarımızı beğenmiyor, yeni bir ufuk açmak, yeni bir âlem yaratmak istiyorduk. Dergimize *Yeni Felsefe* adını verişimizin nedeni de buydu. Biz, memlekete yeni bir görüş getirdiğimizi iddia ediyorduk. Olayları yeni bir açıdan görüyor, Doğu'nun zincirlerini kırmaya çalışıyorduk. Bunun için de yeni bir felsefi görüşe ihtiyaç vardı. Bu, büyük bir işti. Bilgi isterdi, savaş isterdi, yeni ilkelerle ortaya çıkmayı gerektirirdi. Fakat biz gençtik. Aşkımız vardı. Azmimiz vardı. Yenilmez idealimiz vardı. Önümüzde engel tanımıyorduk. Bizim için yeni bir dünya yaratmak imkânsız görünmüyordu. Boyumuzdan büyük bir işe girdiğimizin farkında bile değildik.

Bir taraftan *Genç Kalemler*'in, öte yandan *Yeni Felsefe*'nin açtığı yaylım ateşi, fikir ve sanat hayatında bir bomba gibi patlamıştı. İstanbul'da ve memleketin başka köşelerinde bulunan aydınların dikkati Selânik'e çevrilmişti. *Genç Kalemler* edebiyat dünyasında fırtına koparmıştı. Çünkü eski dille yazan bütün eski yazar ve şairleri yeni bir yola çağırıyordu.

Yeni Felsefe'nin ortaya attığı fikirler de aydınları düşünmeye sürüklüyordu. İsviçre'de, Manastır'da ve İstanbul'da bulunan ilerici aydınlarla işbirliği yapmıştık. Böylece yayımlarımız genişliyordu.

Bu yayımları yaparken iki büyük eksiklik duydum. Fikir hayatında ilerleyebilmek için bir yabancı dil bilmek şarttı. İkincisi de, Batı'daki fikir ve sanat hareketlerini kaynaklarından izlemek gerekti.

O zaman Türkiye'de en çok kullanılan yabancı dil Fransızcaydı. Özel ders alarak yabancı dil öğrenmek hem uzun zaman isteyen bir şeydi, hem de pahalıya mal olurdu. Ben kestirme yoldan gitmek ve çabuk öğrenmek ihtiyacındaydım. Onun için Selânik'teki Fransız okuluna gece öğrencisi olarak girdim. Gündüz

Hukuk Fakültesi'nde ve gazetede işimi bitirdikten sonra akşam Fransız okuluna giderek gece kurslarına devam ederdim. Bir yıl sonra da Selânik'te bir küçük kütüphane açan bir İtalyan bilgininden felsefe ve sosyoloji dersleri almaya başladım. Böylece her iki eksiğimi de kısmen gidermiş oldum.

Bu arada arkadaşım Nebizâde Hamdi ile bir kitap yazmaya kalktım. Üzerinde bir yıl çalıştık. Ortaya, *Hayat ve Gençlik* adında bir kitap çıkardık. Bu kitapta köhne geleneklere çatıyor, gençlere yeni bir inanç aşılıyorduk. Maksadımız, onlara savaşacakları yolu göstermekti.

Meşrutiyet inkılâbı memlekete o vakte kadar görülmemiş bir hürriyet getirmişti. Abdülhamit'in 32 yıl süren zulüm ve istibdat idaresinden sonra bu hürriyet havası herkesi sarhoş etmişti. İlk defa demokratik hak ve hürriyetlere saygı gösteriliyor, bunları azaltan ve sınırlayan hiçbir tedbire başvurulmuyordu. Hele basın hürriyeti kayıtsız ve şartsız gibiydi. Bu hürriyet dönemi kısa sürdü ve Türkiye uzun bir süre böyle bir hürriyete özlem çekti.

Bu kısa hürriyet döneminden yararlanarak biz, o vakte kadar çok yeni ve çok önemli sayılacak yeni fikirler ve yeni meseleler atıyorduk ortaya. Örneğin Meşrutiyet ilân edilmiş, parlamentolu bir rejim kurulmuştu, fakat din hükümetten ayrılmamıştı. Yine de şeyhülislamlık müessesesi hükümetin içinde bağdaş kurmuş oturuyor ve fetvalar veriyordu. Biz, din devletiyle sivil devletin bir arada yaşayamayacağını söylüyorduk. Dinle devletin ayrılmasını istiyorduk. O vakit için bu, cesurca bir istekti. Yankı uyandırmaktan da geri kalmıyordu.

Yine bunun gibi sivil adliye yanında şeriat mahkemeleri de yaşıyordu. Biz bir devlet içinde iki türlü adalet olamayacağını iddia ediyorduk. Şeriat mahkemelerinin kapatılmasını istiyorduk.

Okullarda bilim ve fen derslerinin yanında din derslerine yer olmadığını söylüyorduk.

Aynı zamanda kapitülasyonların yarattığı ikiliklere de hücum ediyorduk. Devlet postanesi yanında yabancı devletlerin de postane işletmeyeceklerini söylüyorduk, bunların kapatılmasını istiyorduk.

Gene bunun gibi, biri Türk, biri yabancı iki gümrük olamayacağını belirtiyorduk ve tek gümrük sistemine gidilmesini istiyorduk. Selânik'te, İstanbul'da ve Manastır'da biz aydın gençler bu ileri fikirleri ortaya atarken, İstanbul'da bağnazlar ve yobazlar gericiliği hortlatmaya çalışıyordu. Din propagandası yaparak halkı yeniliklere karşı kışkırtıyorlardı. İstanbul'da çıkan *Sırat-ı Müstakim* dergisi bu gericilik hareketinin başı ve kaynağıydı. Gericiler ilhamlarını ve hızlarını bu dergiden alıyorlardı. Şair Mehmet Âkif de şiirleriyle bu dergiye yardım ediyordu. İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı kurulmuş olan Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bazı unsurları da bu gericileri teşvik ediyordu. Böylece gerici hareket gündengüne kuvvetlendi, sonunda o vaktin tarihinde "31 Mart Vak'ası" diye anılan gerici olay ortaya çıktı (1909). Bu hareket gericiliğin bilgiye, ilericiliğe karşı başkaldırışıydı. Gericilerin baş düşmanı "mektepli"lerdi. Orduda bile subaylar "mektepli" ve "alaylı" diye ikiye ayrılmıştı. Gericiler, mekteplilere gâvur gözüyle bakıyor ve bunları sokaklarda tutup öldürüyorlardı.

Bu olay Selânik'te bir bomba gibi patlamıştı. İttihat ve Terakki'nin ünlü hatipleri Ömer Naci ve Silâhçı Tahsin sokaklarda mitingler yaparak ateşli nutuklar verdiler, halkı Meşrutiyet'i korumaya çağırdılar. Ömer Naci kuvvetli bir halk hatibiydi. Yığınlara hitap etmesini iyi biliyordu. Kürsüde yumruklarını göğsüne vurarak öyle heyecanla konuşurdu ki, en kayıtsız yığınları bile harekete geçirmek onun için güç değildi. Silâhçı Tahsin ise eski bir subaydı, Meşrutiyet'ten sonra *Silâh* adında küçük bir dergi çıkarmıştı, halk topluluklarının duygularını ve heyecanlarını gıdıklayacak sözler söylemesini bilirdi. Bir taraftan da Selânik'teki gazeteler ve dergiler, İstanbul'daki gericiliğe karşı yaylım ateşi açmışlardı.

Böylece İstanbul'daki 31 Mart isyanını bastırmak için asker ve gönüllülerden "Hareket Ordusu" adı verilen bir savunma gücü yaratıldı. Hareket Ordusu, sokağa dökülmüş olan bütün halkın alkışları arasında trene bindirildi ve İstanbul'a gönderildi. Az zaman içinde 31 Mart hareketi bastırıldı, Abdülhamit tahtın-

dan indirilip Selânik'e getirildi, İttihat ve Terakki genel merkezi İstanbul'a göçtü ve doğrudan doğruya devlet yönetimini eline almaya karar verdi. Meşrutiyet inkılâbının birinci aşaması sona ermiş oluyordu.

Zaten iç ve dış olaylar da bunu gerektiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu derin, korkunç ve karanlık bir buhran dönemine giriyordu.

İçerde yıllarca baskı altında boğulup kalmış olan bütün gizli ihtiraslar birdenbire boşanmış, bir boğazlaşma başlamıştı. İttihatçılara karşı gelenler çoğalmış ve hücuma geçmişti. Çeşitli adlar altında örgütlenen politikacılar, azınlıklar ve askerler bu hücumda hep birliktiler. İstanbul basını ve Mebuslar Meclisi birer muharebe meydanı halini almıştı. İttihatçıların baskısı altında muhalefetin saldırıları da şiddetini artırıyordu. Sonunda iş sokaklarda adam öldürmeye kadar vardı. Muhalefet yazarlarından Ahmet Samim, bir gün Galata köprüsü üzerinde İttihatçı komiteciler tarafından öldürüldü. Ondan sonra bu cinayetler birbirini izledi ve memlekette tekrar bir terör havası esmeye başladı.

Dış buhran ise daha büyüktü. Osmanlı İmparatorluğu çöküyordu. Emperyalist devletler yağmaya çıkmışlardı. İtalya, Batı Trablus'u istilâ etmiş, Osmanlı Devleti'nin başına büyük bir belâ çıkarmıştı. Hatta bu kadarla da kalmayarak Anadolu boyunca uzanan Oniki Ada'yı işgal etmişti. Bundan cesaret alan Yunanistan Girit'i aldı. Bir taraftan da Çarlık Rusyası, Balkan devletlerini İstanbul'a karşı harekete kışkırtıyordu. Bundan cesaret alan Bulgaristan, öteki Balkan devletleriyle ortaklaşa hareket için anlaşmalar yapmaya girişmişti. Aynı zamanda Balkan devletleri hudutlarından sızan çeteler Makedonya'da halkın huzurunu kaçırıyor, hayatı yaşanmaz hale getiriyorlardı. Çete faaliyetleri o hale gelmişti ki, memurlar köylere gidemez olmuşlardı. Fransa Suriye'yi, İngiltere Irak'ı kışkırtıyor, Avusturya da Arnavutluk'u isyana sürüklüyordu.

Bu genel karışıklık, bu dış kışkırtmalar İmparatorluğun her tarafında yerli isyanlara yol açıyordu. Memleketin yedi-sekiz

bölgesinde birden isyan hareketleri görülüyordu. Bunların en önemlisi Arnavutluk isyanı idi. Arnavutlar özerklik istiyorlardı. Orduda bulunan Arnavut subayları da bu isyan hareketine katılmışlardı. Böylece orduda da bir çözülme başlamıştı.

Gene o sıralarda azınlıklar, basında ve Mebuslar Meclisi'nde milli davalarını ortaya atmış bulunuyorlardı. Her biri kendi milliyetleri için imtiyazlar istiyorlardı. Arnavutluk isyanını bastırmak için tanınan imtiyazların kendi milliyetlerine de tanınmasında ısrar ediyorlardı.

Meşhur Amerikan romancısı Hemingway'in *İhtiyar Balıkçı* adında bir hikâyesi vardır. İhtiyar balıkçı açık denizlerde balık avına çıkmıştır. Birkaç gün denizle savaşarak yakıcı güneş altında balık tutmaya çalışır. Sonunda oltasına büyük, çok büyük bir balık takılır. Uzun çekişmeler sonunda balığı öldürür ve sevinç içinde yorgun argın kayığının kenarına bağlayarak yola çıkar. Fakat sahilden hayli uzaktadır. Dönüş biraz uzun sürer. Bu süre içinde balığın kokusunu alan irili ufaklı köpekbalıkları ihtiyarın balığına saldırırlar. Onu parça parça koparıp yerler. İhtiyar balıkçı kıyıya çıktığı zaman balığın yalnız başı ve iskeleti kalmıştır.

İşte Osmanlı İmparatorluğu da o sıralarda bu durumdaydı. İçten ve dıştan saldırılara uğramıştı.

Biz bu gelişmeyi merak ve heyecanla izliyorduk. Trablus ve Girit'in işgali, Avusturya'nın Arnavutluk'ta isyan çıkarması, halkı heyecana getirmişti. Sokaklarda nümayişler, mitingler yapılıyor, ateşli demeçler veriliyor, emperyalist devletlere karşı boykot hareketlerine geçiliyordu. Fakat olaylar durmadan akıp gidiyordu. Balkan devletleri milli sınırlarını genişleterek Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan yurttaşlarını kurtarmaya karar vermişlerdi. Emperyalist devletlerden de yardım görüyorlardı. Memleketin iç durumu da onlara cesaret veriyordu.

"Balkan Harbi"

Böylece 15 Kasım 1912'de ilk Balkan Harbi başladı. Savaşa önce Bulgarlar başladı. Aralarındaki anlaşma gereğince arkadan

Sırplar ve Yunanlılar harbe girdiler. Ordumuz hazırlıksızdı. Politika kavgaları içinde dağınık ve düşkün bir haldeydik. Trablus'ta İtalyanlara yenilmiştik. Girit'i kurtaramamıştık. Balkan Harbi'nde de yenilmemiz kaçınılmaz bir şeydi. Daha ilk günlerde ordumuz aczini ortaya koydu, bütün cephelerde Osmanlı kuvvetleri geri çekiliyordu. Her gün cepheden gerileme ve yenilme haberleri geliyordu. Şehirde halk üzüntü ve endişe içindeydi. Yunan ordusunun Selânik'e kadar uzanarak şehri işgal etmesi tehlikesi günden güne artıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de çatırdayarak çökmekte olduğu görülüyordu. Düşman Karaferiye şehrine kadar gelmişti. Selânik artık düşman tehdidi altına girmişti.

İşte o günlerden birinde o vaktin Selânik valisi Nâzım Paşa gazetecileri vilâyet konağına çağırdı. Öğleden sonra saat üç sularında vilâyete gittik. İhtiyar vali bizi konağın geniş salonunda kabul etti. Uzun boylu, beyaz sakallı, güleryüzlü, sevimli bir ihtiyardı.

— Çocuklar, dedi, sizleri bir müjdeli haber için çağırdım.

Hepimiz merakla gözlerimizi Paşa'ya dikmiştik. Bu ümitsiz günlerde müjdeli bir haber, beklenmedik bir şeydi. O, sözüne devam etti:

— Limanda bulunan "Peyki Satvet" muhribini Kavadar'a gönderdim. Orada denizden düşmanın yolunu keseceğiz.

Hepimiz şaşkınlıkla birbirimize bakıştık. Kavadar deniz kenarında değil, Manastır vilayeti hududunda küçük bir kasabaydı. Anlaşılan muhrip Kavala'ya gönderilmişti. Vali Kavala ile Kavadar'ı birbirine karıştırıyordu. Sonra cepheye gönderdiğini bildirdiği muhrip yıllarca limandan çıkmamış, altını midye kaplamış, köhne bir şeydi. Harp kabiliyeti olmayan bir tekneydi.

Paşa bu birinci müjdeyi, heyecan verici ikinci bir haberle tamamladı:

— Düşman Karaferiye'de bozguna uğratıldı. Elli bin kişi esir edildi. Bu esirler yarın sabah trenlerle şehrimize getirilecektir. Halka müjdeleyin. İstasyona gidip karşılasınlar.

Bu, inanılmayacak kadar abartılmış görünen habere sevindik. Çünkü buna ihtiyacımız vardı. Halk böyle bir habere susa-

mıştı. Validen ayrılır ayrılmaz koşa koşa matbaalarımıza döndük. O gün hemen olağanüstü yayın yaparak büyük puntolarla bu haberi halka bildirdik. Ertesi sabah da istasyona gidip esirleri karşılamalarını tavsiye ettik.

Ertesi gün biz de erkenden istasyondaydık. Heyecanla esirleri getirecek treni bekliyorduk. İstasyon ve çevresi kalabalık halk yığınlarıyla dolmuştu. Herkes çeşitli yorumlar yapıyor, felâketten kurtulmuş gibi seviniyordu. Bir süre sonra uzaktan tren gözüktü. Halk arasında bir alkış tufanı koptu. Tren, alkışlar ve sevinç naraları arasında süzülerek istasyona girdi. Hepimizin gözleri pencerelerde. Fakat pencerelerde Yunan kasketleri ve Yunan süngüleri uzanıyordu. Beklediğimiz elli bin esir yerine, elli bin Yunan askeri gelmişti.

Vagonlar boşalıp da istasyon meydanı Yunan askeriyle dolunca hepimiz şaşkına döndük. Başlarımız öne düştü. Gözyaşları içinde geri döndük. Yunan askeri saf halinde istasyondan şehrin içine yürüyordu. Biz onlara bakmaya bile cesaret edemiyorduk. Yüreklerimiz burkuluyordu. Gözlerimiz yaşlıydı. Halk da yüreğinden vurulmuştu. Bu sırada Yunan saflarından bir ses yükseldi:

— Zekeriya... Zekeriya...

Başımı çevirip baktım, yürüyüş halinde bulunan bir Yunan kıt'asının tam ortasında bir Yunan askeri, başlığını sallayarak bana sesleniyordu:

— Ben sana, Selânik'e geleceğiz, burasını alacağız, demedim miydi? İşte görüyorsun ki, buradayız.

Bu, Selânik İdadîsi'nde (lise) okurken benim sınıfta bulunan bir Rum arkadaştı. Yunan ordusuna gönüllü olarak girmişti. İşte Selânik'e de fatih olarak giriyordu. Ve bunu bana göstermekten sonsuz bir zevk alıyordu. O anda düşman işgalinin azabını bütün kuvvetiyle duydum. Bu yabancı çizmeler sanki yolda değil, yüreklerimiz üzerinde yürüyordu. Selânik'i kaybetmiştik. Rumeli'yi kaybetmiştik. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kangren olmuş parçası, koparılıp alınmıştı.

III

İstanbul'da

Balkan Harbi'nden Sonra İstanbul

Selânik'in işgalinden kısa bir süre sonra İstanbul'a göç ettik. İstanbul telâş ve heyecan içindeydi. İç kavga son haddine varmıştı. Mebuslar Meclisi'ndeki muhalif partiler birleşerek "Hürriyet ve İtilâf" bayrağı altında toplanmışlardı. Bunların içinde samimî ve temiz genç aydınlar da vardı. Fakat çoğu hırslarına sınır tanımayan politikacılar, din kavgası yapan yobazlar ve azınlıklara mensup mebuslardı. Daha fenası, bunların bellibaşlı önderleri, Fransa ya da İngiltere gibi emperyalistler tarafından satın alınmışlardı. Bunlar basında ve Meclis'te kanlı kavgalara girişmişlerdi. İttihatçılar da Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına sebep oldukları, içerde sıkıyönetim kurarak terör tedbirlerine başvurdukları ve memlekette yeniden bir istibdat rejimi kurdukları için halkın gözünde itibarlarını yitirmişlerdi.

Memleket nereye gidiyordu? Bu kanlı kavgalar, bu yabancı saldırıları yurttaşları bezdirmişti.

Bu kavgalar olurken, Bulgarlar, Çatalca önüne gelmişlerdi. Sâkin gecelerde derinden derine cepheden gelen top sesleri işitiliyordu. Hükümetin başında Mahmut Şevket Paşa vardı. Paşa, Bulgarlarla Enez-Midya hattı üzerinde bir anlaşmaya vararak, Balkan Harbi'ne bir son vermeye çalışıyordu.

İşte İstanbul'a böyle bir zamanda gelmiştim. Selânik'ten tanıdığım Yunus Nadi'nin yardımıyla *Tasviri Efkâr* gazetesine girdim. O vakit *Tasviri Efkâr* İstanbul'da çıkan gazetelerin en çok okunanıydı. Başyazarı Yunus Nadi Bey idi. Fakat gazetenin asıl sahibi Velit Ebuzziya idi. Gazeteye ruhunu veren de oydu. Velit Ebuzziya, Paris'te okumuştu. Gençti. Terbiyeli ve nazik bir adamdı. İyi gazeteciydi. Gazetede her gün yaptığı yeniliklerle, okurlarının dikkatini çekiyordu. Fakat gerici bir adamdı. Gazetede okuyucuların din duygularını gıdıklayan konulara önem verirdi. Yunus Nadi İttihat ve Terakki'nin yazarıydı. Fakat Velit onun yazılarına dokunmazdı. Nadi Bey Hürriyet ve İtilâfçılar'la kendi sütununda kavga ediyor, Velit bu kavgaya karışmıyordu.

"Mahmut Şevket Paşa'nın Katli"

Bir gün şehirde bomba gibi bir haber yayıldı. Mahmut Şevket Paşa'yı Beyazıt meydanında, otomobille geçerken vurmuşlardı. Mahmut Şevket Paşa halk tarafından sevilen bir adamdı. Namuslu olarak tanınmıştı. Öldürülmesi geniş ve derin bir üzüntü yarattı. Ertesi gün yapılan cenaze töreni de hayli tantanalı olmuştu. Hükümet ilk tedbir olarak kendilerinden şüphe edilenleri tutup Sinop'a sürdü. Birkaç gün sonra da asıl katiller yakalandı. Bunlar içinde politikacılar, ayaktakımı adamlar da vardı. Fakat bunların başında padişahın damadı Salih Paşa'nın bulunduğu ilân edildi. Kısa bir süre içinde harp divanında duruşmaları yapıldı ve bunlardan on sekiz kişinin asılmasına karar verildi. Karar, Beyazıt meydanında yerine getirilecekti. İdam olayını izleyip gazeteye yazmak görevi bana düşmüştü.

Sabah, daha tanyeri ağarmadan, Beyazıt meydanını büyük bir kalabalık çevirmişti. Alacakaranlık içinde beyaz gömlekler giydirilmiş on sekiz hükümlü, birer gölge gibi, meydana getirildiler. Sehpalar bir daire şeklinde sıralanmıştı. Bütün bu işi iki cellât idare ediyordu. Onun için hükümlüler sehpalarına teker

teker götürüldüler. İçlerinden bazıları bu işkenceye dayanamayarak bayıldı. Kimi ağladı, kimi avaz avaz bağırdı, kimi tekbir getirdi, kimi nutuk söyledi. İçlerinde vekarını ve ciddiliğini koruyan tek hükümlü Damat Salih Paşa idi. Sessizce, fakat sarsılmadan sehpasına doğru yürüdü, ipin altındaki hasır sandalyeye çıktı, ipin ilmiğini boynuna kendisi geçirdi ve sonra ayakları ile hasır iskemleyi iterek işini tamamladı. Bir dakika içinde Paşa ölmüştü. Bu facia da böylece sona erdi.

Sonra yapılan yayınlarla, Mahmut Şevket Paşa suikastını tertipleyenlerin başında Salih Paşa'nın bulunduğu anlaşıldı. Salih Paşa, padişahın himayesine güvenerek böyle tehlikeli bir işe girmişti. Siyasal hırsa kapılmış, bu akıbetini kendi elleriyle hazırlamıştı.

Prens Sabahattin ve Emperyalistlerin Oyunları

O vakit siyasete katılan ve koltuk kavgalarına karışan saray mensuplarından biri de Prens Sabahattin idi. Prens Sabahattin bir fikir adamı olarak ortaya çıkmıştı. Bir Fransız bilgininin *İklimler* adlı kitabını okumuştu, bu kitapta ileri sürülen teorileri beğenmiş ve bundan esinlenerek "Ademi Merkeziyetçilik" ilkelerini ortaya atmıştı. Onca, bütün felâketlerin nedeni, İttihatçılar'ın bir merkezcilik politikası gütmeleriydi. Memleketi bir merkezden yönetmek yanlıştı. Osmanlı İmparatorluğu çeşitli iklimlere sahipti, iklim şartlarına göre, memleketi bölgelere ayırmak gerekti. Her bölge için de ayrı bir yönetim sistemi kabul etmeliydi.

Bu tez, azınlıkların, İmparatorluğa bağlı milletlerin işine geliyordu. Arap, Arnavut, Ermeni ve Rum mebus ve politikacıları, Prens'in etrafında toplanıyorlardı. Yabancı emperyalistler de Prens Sabahattin'i destekliyorlardı. Onların amacı, bu yoldan İmparatorluğun parçalanmasını kolaylaştırmak ve paylarını almaktı.

Bu tez, dış görünüşüyle çekiciydi. Osmanlı İmparatorluğu hep merkezden yönetilen bir sistem gütmüştü. İmparatorluğun

felâkete düşmesinin bir nedeni de, bu sistemde aranıyordu. Sonra, Prens Sabahattin'in ortaya attığı fikir daha ilerici, daha hürriyetçi görünüyordu. Bu yüzden kimi gençler onun fikirlerinin çekimine kapıldılar. Oysa, bu fikirler o günün koşulları içinde gerici ve tehlikeliydi. Prens Sabahattin, bilerek ya da bilmeyerek, emperyalist devletlerin, özellikle İngiltere'nin oyununu oynuyordu. Onların davasına yardım ediyordu. Sonra Prens Sabahattin aristokrattı. Devletin de bir aristokrasi, onun deyimiyle bir "centilmenler kadrosu" tarafından yönetilmesi gerekirdi. Onun gözünde halk bilinçsiz bir yığındı. Devletin yönetimi bu yığına verilemezdi.

Prens'in asıl hedefi ise, İttihatçıları yıkıp iktidara gelmekti. Onun için fikirlerini bilim alanında savunacak yerde, politika oyunlarına girişmişti.

Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra Prens'in foyası meydana çıktı. Prens, İngiliz Elçiliği'ne sığınarak memleketten uzaklaşmak zorunda kaldı.

Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden kısa bir süre sonra, İttihatçılar, Edirne'yi Bulgarların elinden kurtarmak hevesine düştüler. Bulgarlarla Sırplar arasında, Makedonya'nın paylaşılması işinde bir anlaşmazlık çıkmıştı. İttihatçılar, Bulgarların Sırplarla meşgul olmasından yararlanmak istiyorlardı. Bu amaçla yeni bir ordu kurmaya koyuldular. Bir yandan da Bulgarlarla barış konuşmaları yapıp onları oyalamaya çalışıyorlardı.

Bir gün Yunus Nadi matbaaya neşeli ve heyecanlı geldi. Yazı odasına girer girmez,

— Çocuklar, dedi, Edirne'ye yürüyoruz...

Nadi Bey Talât Paşa'nın yanından geliyordu. Talât Paşa ona kamuoyunun hazırlanması için emir vermişti. Yabancı devletlere de, hükümetin, halkın baskısına dayanamayarak böyle bir harekete zorlandığı inancı verilecekti. Böylece İttihatçı basında Edirne'yi Bulgarlardan geri almak gerektiği yolunda şiddetli bir kampanya başladı. Az sonra da ordu harekete geçti ve Edirne tekrar ele geçirildi. Trakya sınırı Meriç nehrine kadar uzatıldı.

Artık sevince sınır yoktu. Yıllardır yenilgiden yenilgiye düşen Osmanlı ordusu ilk kez bir başarı elde etmişti.

Biz o vakit, gündelik bir gazetede çalışmakla beraber, günlük politika kavgalarıyla uğraşmazdık. Zaten bu iç kavgadan ve artan karışıklıktan emperyalistler yararlanıyordu. Almanya, Enver Paşa'yı elde etmişti. Onun aracılığıyla orduyu elde etmeye çalışıyordu. Enver Paşa'yı elinde bir maşa gibi kullanıyordu.

İngilizler Prens Sabahattin'i ve gericileri destekliyorlardı. Hatta bir de "İngiliz Muhipleri Cemiyeti"* kurulmuştu. Bazı nüfuzlu hocalar da bu derneğe girmişti. Abdullah Cevdet, derneğin en nüfuzlu üyesiydi.

Fransa, zamanın Maliye Bakanı Cavit Bey'i elde etmişti. İktidara gelir gelmez, İttihatçılar, bütçe açığını kapatmak için dış memleketlerden para dilenmek yoluna sapmışlardı. Bu işin uzmanı Cavit Bey'di. O zamanın bu ünlü iktisatçısı, Paris ile İstanbul arasında mekik dokuyordu.

Sözün kısası, o vakit memleketin iç politikası iğrenç bir şekil almıştı. Bir gazeteci olarak bu çirkefe düşmekten kendimi kurtarmaya çalıştım. Pratik ve günlük politikayla uğraşmamak için elimden geleni yaptım. Hiçbir siyasi parti ve örgüte girmedim. Zaten o zamanlar beni politikadan çok, kültür ve sanat hayatı ilgilendiriyordu. Bizim savaşımız daha çok fikir alanında kalıyordu.

O sırada önüme bir fırsat çıktı. Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı), öğrenimlerini tamamlamak üzere Paris'e birtakım gençler gönderiyordu. Ben de bunlar arasına katıldım ve 1913'te eğitimimi tamamlamak için Paris'e gitmek mutluluğuna kavuştum.

* "İngiliz Dostları Derneği" ya da "Türk-İngiliz Dostluk Derneği"

IV

Paris'te (1913-1914)

Üniversite Yılları ve Türk Yurdu

Paris'te birdenbire yüksek bir kültür ve sanat ortamına girdik. Sorbon Üniversitesi'ne yazıldım. Bu üniversitenin çevresi boydan boya bütün bir semti kaplayan kültür müesseseleriyle doluydu. Sorbon'da sosyoloji derslerini izlemeye başladım. Hocamız ünlü sosyolog Durkheim idi. Ziya Gökalp'in yeni tezlerinin babası olan Durkheim, bizi doğrudan doğruya da ilgilendiriyordu. Çünkü Ziya Gökalp onun teorilerine dayanarak memlekette yeni fikirler ortaya atmıştı.

Bizden önce Paris'e gelmiş birçok Türk öğrencisi vardı. Az zamanda onlarla da tanıştık. İçlerinde dört-beş yıldan beri burada okuyanlar, doktora yapanlar, öğrenimlerini bitirip memlekete dönmek üzere olanlar vardı. Hemen hemen hepimiz Eğitim Bakanlığı (Maarif Nezareti) hesabına okuyorduk. Kendi parasıyla gelen zengin çocukları yoktu aramızda. Çoğumuz halk çocuklarıydık. Fakat bütün öteki milletlerin gençleri kendi aralarında örgütlendikleri halde, bizim arkadaşlar bir örgüt kurmayı düşünmemişlerdi. Yalnız üniversiteye bağlı örgütlere girmekle yetinmişlerdi. Biz bu eksiği kapatmak için üniversiteye giren bütün Türk öğrencilerini bir araya topladık ve bir "Talebe Yurdu" kurduk. Paramız olmadığı için üniversite civarında, bir apartmanın bodrum katında bir oda kiraladık. İçine bir masa ve birkaç sandalye koyduk, toplantı yeri kurulmuş oldu. Havasız, penceresiz, rutubetli ve karanlık bir odaydı, fakat bizim işimizi

görüyordu. Burada haftada bir akşam toplanırdık ve içimizden biri, öğrenim dalıyla ilgili bir memleket sorunu üzerinde konuşma yapardı. Sonra aramızda tartışmalara girişirdik. Bu toplantılar çok yararlı oluyordu, hem birbirimizin kendi alanında ne derece geliştiğini öğreniyor, hem de memleket sorunlarıyla yakından ilgilenmek olanağı buluyorduk.

Cemal Paşa'yla Görüşme

Bir gün o vaktin Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın Paris'e geldiğini öğrendik. Hükümet tarafından Fransa'ya ısmarlanan harp gemilerini teslim almaya gelmişti. Elçilikte yatıp kalkıyordu. Ben orada aynı zamanda Tasviri Efkâr gazetesinin muhabirliğini yapıyordum. Arkadaşlar Cemal Paşa'yı yurda davet etmeyi önerdiler. Bir gazeteci olarak kendisiyle temasta olduğum için bu işi bana verdiler. Herkes Cemal Paşa'dan biraz yardım koparabileceğimizi umuyordu. Bu sayede, bu karanlık ve dar odadan kurtulabilirdik.

Elçilikte Cemal Paşa'yı gördüm. Arkadaşların ricasını söyledim. "Yarın Lyon'a gidiyorum. Siz de geliniz, yolda görüşürüz" dedi. Ertesi gün yolda, kendisine öğrenci yurdu hakkında bilgi verdim. Arkadaşların kendisini aralarında görmekle bahtiyar olacaklarını söyledim.

— Ben de sizi arıyordum, dedi. Paris'e dönüşte geliniz bana, beraberce bir gün kararlaştıralım.

Paris'e dönüşte bu haberi arkadaşlara bildirdim, davet gününü kararlaştırdık, Cemal Paşa'ya da haber verdik.

O gün sabahtan hepimiz yurttaydık. Odayı biraz temizledik, limon alıp limonata yaptık, tam vaktinde, Cemal Paşa, yanında elçilik müsteşarıyla birlikte yurda geldi. Öğrencilerle selâmlaştıktan sonra odaya girdi. Onu şeref mevkiine oturttuk, bizler de masa etrafına sıralandık.

Cemal Paşa bana dönerek,

— Arkadaşlarını bana tanıtır mısın? dedi.

Kendisine sıra ile arkadaşları tanıttım. Her birinin ne vakit-

ten beri, ne tahsil etmekte olduğunu anlattım. İçimizde Bahir adında, Hukuk Fakültesi'nde doktorasını bitirmiş bir arkadaş vardı. Tanıtma sırasında onu özellikle belirttim, çünkü yurdumuz adına Paşa'ya, "Hoş geldin" demek görevi ona verilmişti.

Tanıtma işi biter bitmez, Bahir kalktı. Gözleri şehlâ idi, yukarıdan, ezici bir bakışı vardı. Şehlâ gözüyle yukardan aşağı şöyle bir süzdü. Sonra kelimeler üzerinde tek tek durarak konuşmaya başladı:

— Efendim, dedi, odamızı görüyorsunuz, yaşadığımız yerler bundan daha iyi değildir. Biz Türk öğrencileri işte böyle karanlık odalarda bin bir yoksunluğa katlanarak okuyoruz. Maksadımız, buradan alacağımız nuru memlekete götürmektir. Orada idare başında hüküm süren bilgisizliğin yerine bilgiye getirmektir.

Donakalmıştık. Ne oluyordu? Bahir birdenbire sapıtmış mıydı? Cemal Paşa da şaşırdı. Önünde duran tütün tablasına sinirli bir-iki tokat attıktan sonra,

— Anladım, dedi, bu kadar yeter.

Ve Bahir'in sözünü bitirmesini beklemeden yerinden fırlayıp dışarı çıktı, bizlere selâm bile vermeden otomobiline atlayarak Elçiliğe döndü. Bütün planlar suya düşmüş, üstelik rezil de olmuştuk. Sonra öğrendik ki, bu Bahir denilen arkadaş, son zamanlarda memlekete dönüp Adliye Nâzırı (Adalet Bakanı) olmaya hazırlanıyormuş. Adalet Bakanı'na da bu yolda mektuplar yazarak, sandalyesini kendisine bırakmaya hazırlanmasını söylermiş...

Ertesi gün özür dilemek üzere Elçiliğe gittik. Elçilik müsteşarı beni görünce kahkahayı bastı,

— Yahu, ne yaptınız? dedi. Paşa Paris'te bulunduğu müddetçe artan yol parasının hepsini size vermek üzere yurdunuza gelmişti. Beğendiniz mi yaptığınızı?

Paris Sokaklarında İki Türk Çocuğu

Bir gün de Paris'te tuhaf bir olayla karşılaştım. Paris'te üniversite yakınında seyyar satıcıların ucuza öteberi sattıkları pis ve karanlık bir sokaktan geçerken, birden önümde üç-beş yaşların-

da iki kız çocuğu belirdi. Koşuyor ve birbirleriyle yüksek sesle Türkçe konuşuyorlardı. Cıvıl cıvıldılar. Sarışın, pembe yüzlü, sevimli çocuklardı. Fakat üstleri, başları kirliydi. Paris'in bu pis sokağında Türkçe konuşan bu güzel çocuklar merakımı çekti. İkisini de kollarından yakaladım, kim olduklarını sordum.

— Türküz, dediler.

— Burada ne yapıyorsunuz?

Yandaki yarı meyhane, pis bir kahvehaneyi göstererek,

— Biz burada oturuyoruz, dediler.

— Anneniz yok mu?

— Var, o da burda oturur.

Çocukları alıp kahvehaneye girdim. Her tarafından kir akan pis, küçük ve karanlık bir yerdi. İçerde kimse yoktu. Çocuklar ellerimi bırakıp koştular. Kirli bir perde ile örtülü arka merdivenden yukarı çıktılar. Bağrışarak annelerini çağırdılar. Biraz sonra üzerinde kirli bir entari, omuzlarında siyah ve yağlı bir şalla, bir kadın göründü. Saçları dağınık, yüzü yorgundu. Merdivenden, merakla, etrafına bakınarak indi. Sinemalarda düşkün kadınlar görürsünüz, yüzünün hatları gergindir. Gözleri şiştir. Giyimi bir acayiptir. Her tarafından sefalet akar, bir felâketin örneği gibidir. İşte bu kadın, onlardan biriydi. Cildini örten siyah kirin altında siyah gözleri, ince ve güzel bir yüzü vardı. Yorgun ve bezgin bakıyordu. 35 yaşlarında ya var ya yok... Yanına yaklaşınca sordum:

— Bu çocukların anası siz misiniz?

— Evet, benim.

— Türk müsünüz?

— Türküm ve İstanbullu'yum.

— O halde kimsiniz, nesiniz? Buraya nasıl düştünüz?

Kirli kanapelerden birine oturduk, yüzüne düşen kirli saçlarını eliyle arkaya attı, omzundaki yağlı şalı düzeltti, sonra anlatmaya başladı. Sesi kederli ve yorgundu.

Memleketin kaderini yıllarca elinde tutan ünlü Sadrazam Kâmil Paşa'nın kızıydı. Sarayda ve konaklarda bolluk içinde büyümüştü. Güzeldi. Ailesinin en sevimli kızıydı. Evlenmişti, iki

de çocuğu vardı. Fakat günün birinde, evin aşçısı olan bir Ermeni gencini sevmişti, bu gizli aşk onu maceralara sürüklemişti. Kendisinin ve ailesinin mücevherlerini alarak sevgilisiyle birlikte Avrupa'ya kaçmıştı. Birkaç yıl Avrupa'nın eğlence şehirlerinde mutlu bir hayat yaşamıştı. Fakat paraları suyunu çekince sevgilisi ortadan kaybolmuştu. Kendisi Avrupa'da iki çocuğuyla, sokak ortasında parasız ve kimsesiz kalıvermişti. İşte şimdi bu meyhaneye benzeyen kahvehaneye sığınmıştı. Burada garsonluk yapıyor, yiyip içiyor, kahvenin üstündeki bir odada yatıyordu. Çıktık, çocuklarıyla birlikte yattığı odayı gördük. Çarşaflar kirden simsiyahtı. Oda dağınık ve perişandı. Yatak, kırık dökük eski bir karyolaydı. Sevgilisinin nerede olduğunu bilmiyordu. Ailesine dönmeye de yüzü yoktu.

Ben bu kadının hikâyesini *Tasviri Efkâr*'a yazdım. Bir hafta sonra eski kocasından bir telgraf geldi. Çocuklarını almak üzere Paris'e hareket ettiğini bildiriyordu. Paris'e gelince bana telefon etti, geldi. Eski bir devlet memuruydu. Temiz giyinmiş, başından geçen macerayı unutmuş, kendine yeni bir hayat kurmuştu. Fakat çocukların hikâyesini okuyunca dayanamamış, onları almaya gelmişti. Kendisini alıp karısına ve çocuklarına götürdüm. Buluşma sahnesi görülecek bir şeydi. Adamcağız ne yapacağını şaşırmıştı. Yavrularını göğsüne bastırıp ağlıyordu. Karısı gözyaşları içinde hem utanıyor, hem sevincini saklayamıyordu. Sarılıp öpüştüler. Barışıp anlaştılar. İki gün sonra da mutlu, sevinç ve neşe içinde, İstanbul'a döndüler.

Evlenme Meselesi

Paris, hayatımda ilk dönüm noktası sayılabilir. Paris'te dört tarafımızdan kültür ve sanat akıyordu. Gündüzleri Sorbon'da sosyoloji ve felsefe kurslarına devam ediyor, akşamları konferanslara, tiyatrolara, sergilere, toplantılara gidiyordum. Denilebilir ki, beş duyumuz da seferber haldeydi. Havada ne varsa kapıyordum. Süratle geliştiğimi görüyordum. Önüme çıkan bu fırsattan sonuna kadar yararlanmaya çalışıyordum. Memlekete

olgun ve aydın olarak dönmek istiyordum. Aynı zamanda okuduklarımı ve gördüklerimi memleket sorunlarına bağlıyor, on-

lara kendimce bir çözüm yolu arıyordum.

Peki ama, evlenme meselesi ne olacaktı?

Bu iş bir sorun olarak zaman zaman karşıma çıkıyordu. Artık evlenme çağındaydım. Fakat Paris'te öğrenimdeyken evlenemezdim. Zaten yabancı kızlarla evlenmiş olan arkadaşların denemeleri gözümün önündeydi. Dili, dini, gelenekleri ve düşünüşleri bize uymayan yabancı kızlarla evlenmenin sonu iyi olmuyordu. Memlekete dönünce de kendime eş olacak bir kız bulmakta güçlük çekecektim, o vakit kızlarımız üniversite öğrenimi, hatta lise öğrenimi göremiyorlardı. Kapalı bir hayat yaşıyor, annelerinin eteklerinden ayrılmıyorlardı. Dönüşte böyle bir kızla evlenmek de hiç hoşuma gitmiyordu. Karımın mutfakta yemek pişiren bir aşçı ve çocuğa bakan bir dadı olması yetmezdi. Karım bütün hayatıma katılmalı, düşüncelerimi ve duygularımı onunla tartışıp paylaşabilmeliydim. Bu da alacağım kızın hiç olmazsa üniversite öğrenimi görmüş olmasıyla mümkündü.

Bu fikir, o zamanlar beni günlerce, haftalarca düşündürdü. Memlekete döndükten sonra bekâr yaşamak istemiyordum. Bunun bir sefalet ve serserilik olduğunu tecrübemle biliyordum. Bana derli toplu, oturaklı bir hayat gerekti. Onun için bu sorunu bir türlü çözemiyordum. Paris'te öğrenimde bir Türk kızı olsaydı, ne iyi olacaktı. Memlekette de hiçbir kızı tanımıyordum. O vakit kızlar çarşaflı, peçeliydiler. Erkeklerle buluşup görüşmeleri, bir arada bulunmaları yasaktı. Kızları hatta oğulları, ana babaları evlendirirlerdi.

İşte o günlerde aklıma şöyle bir fikir geldi. Memlekette bir kız bulmalıyım, okutmak üzere onu Paris'e getirmeliyim, burada beraber okuyup yetişmeliyiz, bu arada birbirimizi tanıyıp sevmek ve gerekirse evlenmek de mümkün olabilirdi. Şüphesiz bu bir hayaldi. Çocukça bir hayal. Kim kızını güvenip okutmak üzere buraya gönderebilirdi? Ayrıca Paris'e gelmeye razı olacak az çok okumuş bir kızı nereden bulmalıydım?

Nihayet aklımca bir çıkar yol buldum. Selânik'te *Yeni Felsefe*

dergisini çıkarırken, bize bazı tanımadığımız kızlar mektup ve yazı gönderirlerdi. Bunlar arasında yazıları hoşuma giden ve yetişme kabiliyeti olan bir kız vardı. Hukuk Fakültesi'nde okurken evinde kiracı olarak kaldığım ev sahibi kadın, bu kızı tanıyordu. O vakit onun hakkında bana hayli bilgi vermişti. Güzel, zeki ve kabiliyetli bir kız olduğunu söylüyor, hatta o vakit bu kızla evlenmemi salık veriyordu. Fakat o tarihlerde evlenmek niyetinde olmadığım için, kadının bu sözlerine kulak asmamıştım. Kızı görmeye bile çalışmamıştım. Namuslu bir aile kızıyla buluşup görüşmek başıma belâ açabilirdi.

Fakat şimdi bu kızı Paris'e davet edemez miydim? Ben onun öğrenim bursunu sağlayabilirdim. Paris'te önce Fransızca öğrenir, sonra da liseye giderek esaslı bir tahsil yapabilirdi. Ben üniversiteyi bitirdiğim zaman o da liseyi bitirmiş olurdu. Birbirimizi sevebilirsek, ne iyi, evlenip memlekete beraber dönerdik. Olmazsa, o bu vesileyle tahsilini yapmış olurdu. Bir şey kaybetmezdi. Düşündüm, taşındım, nihayet bu kıza bir mektup yazarak fikrimi bildirmeye karar verdim. Kıza ne zararım olabilirdi? Biliyorum, bu ham bir teşebbüstü. Göle maya atmak gibi bir şeydi. Tutmayacağı belliydi. Ama Nasreddin Hoca'nın dediği gibi:

— Ya tutarsa!

İşte bu ümitle kalkıp kıza bir mektup yazdım. Fikrimi anlattım. Paris'te benimle birlikte okumaya razı olursa, onu buraya getirtmek için girişime geçeceğimi bildirdim.

Birkaç hafta merakla cevap bekledim. Göle attığım maya tutacak mı, diye heyecanla postayı gözlüyordum. Fakat hiçbir şey çıkmadı. Günler geçti, cevap gelmedi. Kız, belki de bu çocukça girişimime kahkahalarla gülmüştü. Belki siz de okurken gülüyorsunuzdur. Fakat yargıya varmakta acele etmeyin. Çünkü bu girişim sonra meyvesini verdi. Bu kız, elli yıldan beri hayat arkadaşım olan Sabiha Sertel'dir.

Bu nasıl oldu? Bunu size ilerde daha etraflıca anlatacağım. Yalnız burada şu kadarını söylemekle yetineyim:

Sonradan öğrendim ki, genç kız benim mektubumu alınca

heyecanlanmış, gözünün önüne Paris, iyi bir öğrenim, iyi bir evlenme ihtimali serilmiş, teklifim ona yeni ufuklar açmış, heyecanla mektubu götürüp annesine ve ablasına göstermiş. İşte o zaman bir kıyamettir kopmuş:

— Vay sen, yabancı, tanımadığın erkeklerle gizlice mektuplaşıyorsun ha, ailemizin şeref ve namusunu berbat ediyorsun, kendini gülünç duruma sokuyorsun!... demişler, kızcağızı eve kapamışlar, bana cevap vermesini yasak etmişler ve bir daha bu konuyu ağzına almamasını, bu olayı unutmasını söylemişler.

Eh... Ne yapabilirdi, o vaktin genç kızları analarının ve ailelerinin sözünden çıkamazlardı. Zaten aramızda da bir sevgi falan olmadığı için önüne çıkan bu imkâna bir tekme vurmaktan başka ne yapabilirdi? Kaderine razı olmuş ve susmuştu.

Ben de o günden sonra bu olayı bir daha hatırlamadım, bu atılım öylece kaldı.

İşte bir sene böylece geçti. Ders yılı sonunda beş-altı arkadaş yaz tatilini bir deniz kenarında geçirmek üzere İngiltere'ye gitmeye karar verdik. İngiltere'nin Brighton şehrine gittik. Burası deniz kenarında bir sayfiye şehriydi. Pansiyonları ucuzdu. Öğrenci ödeneğimizle geçinip gidiyorduk. Derken bir sabah savaş haberiyle uyandık. Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Yolların kapanması, bizim de parasız İngiltere'de kalmamız tehlikesi belirdi. Dönmek için bile yeter paramız yoktu. Arkadaşlardan birini Londra'ya gönderdik, Elçilik Paris'e dönmemizi sağladı. Böylece yaz dinlenmemizi yarıda bırakarak ilk vasıta ile Paris'e geldik. Paris'e vardığımız zaman Almanlar şehrin kapılarına dayanmışlardı. Herkes kaçıyordu. İstasyonlar hıncahınçtı. Trenlerde yer bulmak mümkün değildi. Güç halle kendimizi Marsilya'ya giden bir trene attık, oradan da bir vapura atlayıp İstanbul'a döndük.

Böylece eğitimimiz yarıda kaldı. Hayallerimize veda etmek zorunda kaldık.

V

Savaş İçinde İstanbul

Savaş, Kıtlık, Yolsuzluklar

İstanbul'u telâş ve heyecan içinde buldum. Herkeste bir savaş korkusu vardı. Dünya savaşına bizim de katılacağımızdan kimse şüphe etmiyordu. Herkes Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın Almanya'ya bağlı olduğunu biliyordu. Er geç Türkiye'yi Almanya hesabına savaşa sokması ihtimali kuvvetliydi. Zaten olayların akışı da öyle gösteriyordu. O vakit dünya iki bloka ayrılmıştı. Bir tarafta İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası, öte tarafta Almanya, İtalya ve Avusturya devletleri... Çarlık Rusyası, Boğazlar üzerindeki isteklerini saklamıyordu. İngiltere ve Fransa da Arap memleketlerine göz koymuşlardı. İttihatçılar Almanya'ya bağlanmayı "ehveni şer" sayıyorlardı. Onun için ordumuzu onlara teslim etmişlerdi. Ekonomi bakımından onlara bağlanmışlardı. Nasıl olsa Almanya bizi de arkasına takacaktı. Fakat bunu ne kadar uzatabilirsek, bizim için kârdı.

Olaylar hızla gelişti. İngiltere, İngiliz tersanelerine ısmarlanmış olan savaş gemilerimize el koydu. Birkaç gün sonra da İngiliz donanmasının Adalar Denizi'nde sıkıştırdığı iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçerek bize sığındığı haber alındı. İngiltere ve Çarlık Rusyası'na karşı bu olayı haklı göstermek için bu gemileri satın aldığımızı ilân ettik. Gemilere Türk adı taktık ve Türk bayrağı astık. Bu, Enver Paşa'nın oyunuydu. Çünkü Breslav ve Göben zırhlılarını Türk sularına kabul eden oydu.

Bu hareketiyle memleketi hızla savaşa sürüklüyordu. Hükümet güya buna karşı duruyor, tarafsız görünmeye ve bu dönemi mümkün olduğu kadar uzatmaya çalışıyordu.

Fakat bize sığınan Alman savaş gemileri, Enver Paşa'nın müsaadesiyle, Türk bayrağı altında Karadeniz'e çıktılar. Rus donanmasına çattılar, Rus limanlarına saldırdılar, böylece memleketi büyük bir oldu bitti karşısında bıraktılar ve bizi zorla savaşa soktular.

Halk şaşkına dönmüştü. Zaten Balkan yenilgisinden yeni çıkmıştık. Henüz yaralarımız kurumamıştı. İtalyanlar Trablus'u ve Adaları almıştı. Bu defa da Almanlar hesabına sağda solda dövüşmek ve boşuna kan dökmek kimsenin hoşuna gitmiyordu.

Ben tekrar *Tasviri Efkâr* gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Gazetelerin çoğu gibi *Tasviri Efkâr* da savaşa girişimizi kaçınılmaz bir şey gibi göstermeye çalışıyordu. Oysa savaşa girişimiz halk ve İmparatorluk için bir yıkım oldu. Önce bir kıtlık başladı. Bu kıtlık yıldan yıla arttı. Yıllarca çamur gibi kara ekmek başlıca gıdamız oldu. Geniş halk yığınları yiyecek şey bulamıyordu. Çocuklar sütsüz, hastalar ilâçsız, insanlar ekmeksiz kaldı. Bunun yanında karaborsacılık, yolsuzluk ve rüşvet aldı yürüdü. İttihatçılara bağlı olan imtiyazlılar, sonsuz servetler yaptılar. Bunlar, aç kalmış halkın sefaletiyle alay eder gibi işi sefahata vurdular. Apartmanlar kurdular. Barlarda ve eğlence yerlerinde artistlerin sigaralarını binlik banknotlarla yakıp eğlendiler. Şarap ve şampanyadan nehirler akıttılar. Bunları aç halkın gözü önünde yapıyorlardı.

Hele Harbiye Nezareti Levazım Dairesi Başkanı Topal İsmail Hakkı Paşa'nın hırsızlığı artık dillere destan olmuştu. Bütün idare makinesi Harbiye Nezareti'nin elindeydi. Bütün dalavere işleri Levazım Dairesi'nde toplanmıştı. Burası bir kazanç kaynağı haline gelmişti. Bu kaynağın başında da Topal İsmail Hakkı Paşa bulunuyordu. En büyük ticaret vasıtası vagon satışıydı. O vakit vagon ticareti vurgunculuğun en kârlı şekliydi. Demiryolları çok yüklü olduğu için vasıta bulamıyordu. Harbiye Nezareti

Levazım Dairesi'nden boş vagon satın alıyordu. Bazen bir vagon için on bin lira kadar hava parası verdikleri olurdu. Bu vagon ticaretiyle başta İsmail Hakkı Paşa, bütün Harbiye Nezareti servet yapıyor, başkalarını da zengin ediyorlardı. O zamana ait şu küçük olay size bir fikir verebilir:

Celal Sahir'in Hikâyesi

O vakit "kadın şairi" olarak tanınan, Celâl Sahir adında bir dostumuz vardı. Celâl Sahir sevimli, ince, çok terbiyeli, çok nazik bir adamdı. İttihatçılarla sıkı-fıkı dosttu. O vurgun devrinde bir Yahudi ticarethanesiyle ilişki kurmuştu. Yahudiler, onun İttihatçılar ve Harbiye Nezareti'ndeki tanıdıkları üzerindeki nüfuzundan yararlanmak için, Celâl Sahir'e vagon satın almasını teklif etmişlerdi. Celâl Sahir işin acemisi olduğu ve bu yolda hiçbir tecrübesi bulunmadığı için işi yüzüne gözüne bulaştırmıştı. Gelip bize kahkahalarla anlatıyordu. Yahudiler Celâl Sahir'in eline bir zarf içinde topluca bir para vermişler, Levazım Dairesi'nde yetkili birine verip vagonu sağlamasını istemişler. Celâl Sahir Levazım Dairesi'ne gitmiş, iyi tanıdığı Levazım Âmiri'ne çıkmış, derdini anlatmış ve para zarfını masanın üstüne bırakmış. Levazım Âmiri zarfı görünce kızar görünmüş, Celâl Sahir'e zarfı geri vermiş ve kendisine böyle bir hakarette bulunduğu için üzgün olduğunu söylemiş. Celâl Sahir şaşırmış. Ticarethaneye dönmüş ve başından geçeni anlatmış. Yahudi ortaklar gülerek:

— Yanlış yapmışsın, demişler. Parayı böyle açıktan vermeyecektin. Güya işe ait bir dosya içine koyacaktın ve onlara dosyayı verecektin.

Bir iki gün sonra Celâl Sahir bunu denemiş. Ama bu defa daha sert bir tepki ile karşılaşmış:

— Celâl Sahir Bey, bunu sizden beklemezdim. Bunu bize değil, Balıkpazarı'nda Aleko'ya yapsan parayı suratına atar, demişler.

Dostumuz yazıhaneye gene boş elle dönmüş ve gördüğü muameleyi anlatarak, bir daha da bu işle meşgul olmayacağını söy-

lemiş. Yahudi ortaklar bu defa kızacak yerde, sevinmişler. Celâl Sahir şaşırmış. Ortaklara nedenini sormuş, şu karşılığı almış:

— Çok basit. Mesele halledildi. Şimdi Balıkpazarı'ndaki Aleko'yu bulmak lâzım.

Aleko'yu arayıp bulmuşlar ve meseleyi halletmişler. Meğer Aleko, rüşvete aracılık eden bir ajanmış.

Bu vurgun, bu rüşvet, bu yolsuzluk ve hırsızlık dönemi halkı bezdirdi. Bir tarafta açlık, bir tarafta görülmemiş bir servet akını halkın nefretini artırdıkça artırdı. İttihatçılar, halkın bu öfkesini hafifletmek için her çareye başvuruyorlardı. Bunlar içinde en çok göze batanı, aydınları satın almak için başvurdukları yoldu.

Enver Paşa birdenbire aydınların koruyucusu rolünü oynamaya başlamıştı. Memleketin belli başlı yazar ve sanatçılarına güya eserler ısmarlıyor ve getirilen eserlere bol keseden hediyeler veriyordu.

Bunlar arasında tanınmış ve sevilmiş büyük edebiyatçılar, sanatçılar vardı. Meselâ Abdülhak Hâmit'e bile 50 sayfalık bir küçük şiir kitabı için beş yüz altın verilmişti.

Bu arada ressam Çallı İbrahim'in başından da şöyle bir serüven geçmişti:

Çallı İbrahim memleketin tanınmış, büyük ressamlarından biriydi. Basit, fakir ve mütevazı bir hayat yaşardı. Tam anlamıyla sanatçı bir adamdı ve ihtiyaç içindeydi.

Enver Paşa ona da bir resim ısmarlamıştı. Çallı, yaptığı resmi Harbiye Nezareti'ne götürür, Enver Paşa'nın odasında resmi açıp gösterir. Enver Paşa, resimde bazı değişiklikler yapılmasını ister. Çallı, Paşa'ya şöyle bir bakar, sonra cebinden bir çakı çıkarır, resmi baştan aşağı parçalar, sonra Paşa'ya döner:

— Paşam, ben ressamım, resim yaparım, ilân değil, der ve çıkar.

Oysa Çallı o sırada Enver Paşa'dan alacağı hediyeye muhtaçtı. Aydınların çoğu gibi parasızdı. Harp içindeki bütün aydınlar gibi sıkıntıdaydı. Kimseye resim satamıyordu. O vakit ressamlar yoksulluk içindeydi. Öteki aydınların da hali ressamlardan daha

iyi değildi. Kitap satışları durmuş gibiydi, yazarların kazancı kalmamıştı. Ortada belli başlı iki dergi vardı: Biri savaşın ilk yıllarında hayli okunan *Türk Yurdu*, öteki İttihatçıların yardımıyla Ziya Gökalp tarafından çıkarılan *Yeni Mecmua*. Birincisi Turancıların organıydı. Fakat geliri dergiyi çıkaranları bile beslemeye yetmezdi. *Yeni Mecmua* öyle değildi. Yazarlarına bolca telif hakkı öderdi. Harp içinde belli başlı, edip, şair ve yazarlar bu dergi etrafında toplanmışlardı. Refik Halit'ten, Ömer Seyfettin'den, Celâl Sahir'den, Orhan Seyfi'ye kadar herkes oradaydı. Bütün bunların fikir kaynağı Ziya Gökalp idi. Ziya Gökalp her gün burada, müritlerine ders veren şeyh gibi, etrafındakilere telkinler yapardı. Bu nedenle de *Yeni Mecmua* o günün en değerli fikir ve sanat dergisi olmuştu.

Türk Ocakları

Fakat aydın gençlerin en çok toplandığı yer "Türk Ocakları" idi. "Türk Ocakları" milliyetçilik hareketinin bir merkezi olarak kurulmuştu. O zaman İstanbul'un en zengin merkezi burasıydı. Burada fikir ve sanat tartışmaları yapılır, konferanslar verilir, toplantılar düzenlenirdi. Ocağın önderleri, memlekette milliyetçilik hareketinin kurucuları olan Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçora, Doktor Hüseyinzâde Ali Bey, Halide Edip, şair Mehmet Emin ve başkalarıydı. Ocağın başında ise, Hamdullah Suphi bulunuyordu.

Hamdullah Suphi, eski bir Osmanlı aydınıydı. Yaşayışı, düşünüşü, hareketleri hep Osmanlıcaydı. Türk Ocağı'nın başı olarak Türkçü görünür, fakat bunun gösteriş olduğu sırıtırdı. Zaten bütün hareketleri yapmacıktı. Nutuk söyler gibi konuşurdu. Ocak başkanı gibi değil, aşiret reisi gibi davranırdı.

O vakit Türk Ocağı'nda tanıdığım insanlar içinde en sevimli olanı Halide Edip'ti. Edebiyatta, özellikle romancılıkta büyük bir ün kazanmıştı. Vakur, kibar, idealist bir kadındı. Bir misyoner gibi siyahlar giyinir, içimizde bir peri gibi dolaşırdı. İyi bir hatipti. Konuştuğu zaman dinleyicileri büyüler, onları fikirleri-

nin ardı sıra sürüklerdi. O da Türkçülük akımına katılmıştı, hatta bir ara Turancılığa kadar gitmiş ve *Turan* adında bir de roman yazmıştı. Fakat gerçekte Halide Edip hiçbir zaman Turancı olmamıştır.

Şair Mehmet Emin, son derece basit ve mütevazı bir adamdı. Beyaz top sakalı çehresine bir ortodoks papazı görünümü verirdi. Toplantılara gelince en önde iğreti bir sandalyeye oturur, ellerini önüne bağlar, öylece put gibi sessiz ve hareketsiz dururdu. Söze hiç karışmazdı. Arada sırada bizlere en yeni yazdığı manzumesini okurdu. Manzumelerde hep büyük kelimeler kullanarak dinleyicileri etkilemeye çalışırdı. Fakat bunlara şiir denemezdi. Ne var ki, o günkü milliyetçi gençler onu kendilerinin büyük şairi sayarlardı. Çünkü, "Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur" sözünü ilk defa söyleyen o olmuştu. Gençler onu bir Türk şairi olarak severlerdi. Zaten iddiasız, temiz ve namuslu bir adamdı. O devirde böyle kalmak bir meziyet sayılırdı. Yoksa o da istese paraya boğulabilirdi. Fakat bütün meziyeti de bundan ibaretti. Milliyetçilik cereyanı geçince, şair olarak adı unutuldu.

Ağaoğlu Ahmet, Azerbaycanlı'ydı. İçlerinde en zeki ve en bilgilisiydi. Yusuf Akçora da Rusya'dan gelmişti, aralarında en zeki ve en muhterisi oydu. Hüseyinzâde Ali Bey ise en okumuşu, en olgunu ve en efendi olanıydı.

Fakat o dönemin önderleri sayılan bu adamlar, kaderlerini İttihat ve Terakki'nin politikasına bağlamışlardı. Bu nedenle İttihat ve Terakki ile birlikte söndüler ve silindiler. Yalnız Ağaoğlu, bir süre daha Atatürk döneminde ayakta kaldı ve çalıştı. Ama ne var ki, bu kez de Atatürk'e ayak uydurarak Turancılıktan uzaklaştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekte olduğu, her taraftan emperyalistlerin ülkemize saldırdığı ve memleket, var olmak ya da yok olmak savaşını verdiği bir sırada, bu önderler, Türk Ocağı'nda gençlere Turancılık fikirlerini aşılamaya çalışıyorlardı.

Ziya Gökalp,

şiirini o vakit yazmıştı. Milliyetçilik önderlerinin ne inanılmaz hayaller ve ne gülünç şekillere saptıklarını bundan daha iyi gösteren bir örnek olamazdı. Bu adamların ayakları yere değmiyor, gerçeği göremiyorlardı. Memleket ortadan silinmek tehlikesiyle karşılaşırken, onlar Turan hayallerine kapılabiliyorlardı.

Fakat Türk Ocakları'ndaki gençlerin çoğu, bu ham hayale inanmıyordu. Onlar daha çok antiemperyalist şiarlara bağlıydılar. Emperyalistlerin memleketi yok etmek üzere olduklarını görüyorlardı. Onun için Emin Bülent'in,

Ey garbın cebini zalimi
Türküm ve düşmanım sana
Kalsam da bir kişi...

şiirini ağızlarından düşürmüyorlardı. O vakitki milliyetçiliğin olumlu tarafı da buydu. Fakat önderlerin büyük bir kısmı ve en nüfuzluları Çarlık Rusyası'ndan gelmiş kimselerdi. Onlar gençliği Turan'a sürüklemeye çalışıyorlardı. Oysa o zamanki devletin böyle hayaller arkasında koşacak hali yoktu.

Çeşitli Akımlar

Bu akıma karşı Batıcılar, Batı medeniyetini benimsemek gerektiğini iddia edenler vardı. Celâl Nuri, Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif bu akımı benimsiyorlardı. Onlara göre, Osmanlı İmparatorluğu çöktükten sonra tek kurtuluş yolu Batı'ya dönmek, Asya'ya, geçmişe arkamızı çevirmek, Batılılaşmaktı.

Bir de İslâmcılar vardı. Bunlar İstanbul'da çıkan *Sebilürreşat* ve *Sıratı Müstakim* dergilerinin etrafında toplanmışlardı. En korkunçları Derviş Vahdetî idi. Bu adam, İngilizler namına, ilerici hareketlere düşman kesilmişti. İslâmcıların en kuvvetli adamı şair Mehmet Âkif'ti. Bunlar halifeliğe sarılarak Osmanlı İm-

paratorluğunu bir İslâm toplumu halinde canlandırmayı umuyorlardı. Batıya, bilime ve tekniğe düşmandılar.

İşte biz o zaman bu çeşitli akımlar içinde yetişiyorduk. Seçtiğimiz yol, olumlu milliyetçilik yoluydu. İslâmcılığa şiddetle karşıydık. Batıcılığın birçok görüşleri hoşumuza gidiyordu. Fakat Batı, emperyalizmi temsil ediyordu. Memleket emperyalistlerin elinde yarı-sömürgeyken ve kapitülasyonlar dururken Batı'nın avukatlığını yapmak kolay değildi. Pantürkizm ve Turancılık da bizim için hayal gibi görünüyordu. Gerçeklere uymuyordu. Yıkılmış bir İmparatorluğun çocukları olarak, yeni imparatorluklar peşinde koşmak bize gülünç geliyordu. Onun için biz, ideal olarak milliyetçiliği seçmiştik. Ne körü körüne Batıcı, ne körü körüne Türkçü ve Turancı. Her şeyden önce kendi milletimiz ve onun geleceği bizim için önemliydi.

Bununla beraber Enver Paşa da hayaller peşindeydi. Almanların Avrupa'daki güç durumunu hafifletmek için büyük projeler ve gerçeküstü planlar arkasında koşuyordu. Bir yandan Mısır seferini tertip ederek yeni bir maceraya atılıyor, bir yandan Karpatlar'a ordular göndererek Avrupa harbine karışıyor, bir yandan da Kafkaslar'da büyük bir taarruz hareketine girişerek Turan yolunu açmak istiyordu. Memleketi de bu maceraların peşine sürüklüyordu. Gerçeklere arkasını çevirmişti. Oysa Arap memleketleri isyan halindeydi. Rumeli elden çıkmıştı. Düşman Çanakkale'ye asker çıkarmış, İstanbul kapılarını tehdit ediyordu. Böyle bir zamanda Turan hayallerine kapılmak hem gülünç, hem de zararlı ve tehlikeliydi. Nitekim memleket bunun zararını çekmekte gecikmedi.

Zaten içerde de, savaş uzayıp gittikçe, yorgunluk ve sefalet artıyordu. Türkiye, Almanlar'ın bir sömürgesi olmuştu. Yalnız ordu ve donanmamız değil, ekonomimiz de Almanlar'ın eline geçmişti. O günlerin Alman Maliye Bakanı Schaht, yeni bir ticaret sistemi icat etmişti. Türkiye ile Almanya arasında alış-veriş, mal mübadelesi usulü ile yapılıyordu. Bu suretle Almanya, kendi mallarını bize pahalıya satıyor, bizim ürünlerimizi düşük fiyatla alıyordu. Bu yüzden fiyatlar, orta halli halkın erişemeyece-

ği yükselikliklere çıkmış, fakat üretici, kazancını kaybetmişti. Yalnız savaşın doğurduğu yeni zenginler ve burjuvalar, durumdan memnundular. Halk açlıktan ve yoksulluktan kırılırken onlar keselerini dolduruyorlardı. Otomobillerde geziyorlar, apartmanlar yapıyorlardı. Harp zengini, o zamanın en karakteristik tipi idi.

Kültür hayatımız da Alman nüfuzu altına girmişti. Okullarda Almanca okutuluyor, aydınlar Almanca öğreniyorlardı.

O zamanlar gönüllere teselli veren tek olay, İngilizler'in Çanakkale'de durdurulması ve nihayet denize dökülmesi olmuştu. Bu zafer, Almanlar'ın değil Türkler'in eseriydi. Onun için memlekette yaygın bir sevinç ve ümit yaratmıştı. Enver Paşa'nın Çanakkale'ye gönderdiği yazarlar ve edipler bu zafer etrafında destanlar, hikâyeler yazdılar. Halkın bozuk maneviyatını yükseltmeye çalıştılar.

İlk Gündelik Gazetem

Artık kabuğuma sığamıyordum. İçim içime dar geliyordu. Kabuğumu kırıp çıkmak, kanatlanıp kendi havamda uçmak istiyordum. O vakte kadar hep başkalarının gazetelerinde, başkaları hesabına çalışmıştım. Şimdi artık kendi başıma gündelik bir gazete çıkarıp bağımsızlığıma kavuşmak istiyordum.

Bu istek günden güne büyüdü. Sonunda dayanılmaz bir heyecan halini aldı. Ne yapıp yapıp mutlaka gündelik bir gazete çıkaracaktım.

Bu isteğimi gerçekleştirebilmek için önüme yığılan engelleri birer birer yenip ayıklamak gerekiyordu. En başta para yoktu. Yani barut yoktu. Gazeteyi birlikte çıkarmayı kararlaştırdığımız arkadaşım Hamdi (Nebizâde) ile birlikte, Yunus Nadi Bey'in *Yeni Gün* gazetesinde çalışarak ancak hayatımızı kazanıyorduk. Gündelik bir gazete ise hayli sermaye isterdi, bu parayı bulmamız gerekiyordu. Gerçi o zamanın gazeteleri, büyük sermaye isteyen birer kapitalist müessese değillerdi. Cebine birkaç para koyan herkes bir dergi ya da bir gazete çıkarmaya yeltenebilirdi. Bu

yolda yapılmış denemeler de çoktu. Büyük bir sermayeye ihtiyacımız yoktu. Az bir parayla da işe girişebilirdik. Cahil, cesur olur. Biz de bilgisizlikten ve görgüsüzlükten aldığımız cesaretle, bu işi başaracağımızı umuyorduk.

Arkadaşım Hamdi (Nebizâde) ağabeyini kandırdı, ondan ufak bir yardım sağladı. Fakat bu para yetmezdi, bunu tamamlamak gerekiyordu. Çünkü bu para ile ancak bir mürettiphane kurabilir ve bir baskı makinesi alabilirdik. Fakat ayrıca döner sermayeye ihtiyaç vardı. Çalıştıracağımız kimselerin aylıklarını, kâğıt parasını, günlük masrafları neyle karşılayacaktık? İşte o sırada bir rastlantı imdadımıza yetişti.

Eşref adında Kesriyeli* bir okul arkadaşımız vardı. Eşref babasının ölümü üzerine büyükçe bir mirasa konmuştu. İşi gücü yoktu. Bütün gününü kız peşinde koşarak geçirir, gençliğinde iyi yaşamaya çalışırdı. Bir gün gazeteyi çıkarmak için yeter paramız olmadığından söz açılmıştı. Eşref hemen,

— Ben size para vereyim, dedi.

— Bre aman, Eşref şaka etme. İş ciddi.

— Ben de ciddi söylüyorum, dedi.

— Eşref, dedik, sen dostumuzsun, teşekkür ederiz, fakat vereceğin parayı ne vakit ve nasıl ödeyeceğimiz hakkında sana hiçbir söz veremeyiz. Sonra aramız açılır, dostluğumuzu kaybederiz. Sen gazeteci değilsin, ne diye bu işlere karışmaya kalkarsın? Sonra geleceksin, sermaye sahibiyim diye bizim işimize karışacaksın...

Eşref güldü,

— Yok, yahu, dedi. Ben sizden bir şey istemiyorum. Matbaanıza bile uğramayacağım. Sizden hesap sormak aklımdan bile geçmez. Yalnız bir isteğim var. Bana bir kartvizit bastıracaksınız, bu kartvizitte beni gazetenin sahibi olarak göstereceksiniz. İşte o kadar.

— Peki, dedik, yalnız bunu niçin istiyorsun?

— Mesele şu, dedi, ben evlenmek istiyorum, hangi kızı iste-

* "Kesriye" Arnavutluk'ta bir şehir adı.

sem, ailesi ne iş yaptığımı soruyor. Hiçbir iş tutmadığımı öğrenince, "Biz kızımızı serseriye veremeyiz," diye reddediyorlar. Bu kart benim bir iş sahibi olduğumu ispata yarayacak. Göğsümü gere gere kız isteyeceğim.

Hemen orada anlaştık, Eşref ertesi gün paraları getirip verdi, biz de derhal işe başladık.

Bari, Eşref bu sayede evlenebildi mi? Ne gezer. Gönderdiği görücüleri kız ana babaları "Biz gazeteciye kız vermeyiz," diye kapı dışarı ederlermiş. Zavallı Eşref'i müvezzi* sanır, küçük görürlermiş. Malûm ya bizde müvezziler de gazeteci geçinirler...

Ne ise... Biz sermayeyi tamamladık. Büyük postane arkasında bir hanın bir katını kiraladık. Küçük bir mürettiphane kurduk, ikinci el bir makine aldık, küçük bir kadro ile işe başladık. Gazetenin bütün yükü Hamdi ile benim omuzlarımızdaydı. Yalnız başyazıları Reşit Saffet yazıyordu. Reşit Saffet eski bir hariciyeciydi, dünya meselelerini iyi biliyordu. Memleketteki akımlara da yabancı kalmamıştı. Görüşlerimiz uyuyordu. Çok terbiyeli ve efendi bir adamdı, yazısını bırakır, giderdi. Geri kalan işleri biz yapardık. Günde 12 saatten fazla çalıştığımız olurdu. Yemeklerimizi bile iş arasında ayakta yiyorduk. Gece geç vakit iş bittikten sonra civardaki meyhanelerden birinde bir iki kadeh atıp dinleniyor, işkembecide karnımızı doyuruyorduk. Hayat böyle gidiyordu. Eğlenmeyi unutmuştuk.

Nasıl Evlendim?

Günlerden bir gün, Selânik'te Hukuk'ta okurken evinde kaldığım pansiyon sahibi kadın geldi. Hoşbeşten sonra hiç evlenip evlenmediğimi sordu. İhtiyar kadınların önüne geçilmez merakıdır bu. Gençleri evlendirmek isterler. Sanki kendileri evlilik hayatında mutlu olmuşlar gibi, başkalarının da başını yakmaktan zevk alırlar! Hâlâ bekâr olduğumu öğrenince, şöyle yüzüme baktı.

---

* Eskiden sokaklarda dolaşarak gazete dağıtan kişi (y.n.)

— Sen, dedi, vaktiyle bir Selânikli kızı istemiştin, bugün o kızı bulsam, onunla evlenmeye razı mısın?

Bu damdan düşer gibi yapılan teklifi beklemiyordum. Zaten ben o kızı çoktan unutmuştum. Aradan seneler geçmişti, şimdi onun nerde olduğunu, ne yapıp ne ettiğin bilmiyordum, merak da etmiyordum. Meğer Selânik'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir süre sonra onlar da ailece İstanbul'a göçmüşler, şimdi buradaymış. O da hâlâ evlenmemiş.

Bu bilgiyi verdikten sonra,

— Eğer istersen bir aralık soruşturayım, dedi.

Önem vermeyerek, "Olur," deyivermişim.

Üzerinden bir hafta geçti geçmedi, bizim "anne hanım" (Bu kadına biz bütün pansiyonerler anne derdik) çıkageldi. Büyük bir iş yapmış gibi sevinçli bir hali vardı.

— Müjde, dedi, kız hazır!

— Yani? dedim.

— Yani, kızla görüştüm, o seni hâlâ unutmamış. Senden söz açılınca heyecanlandı, sevindi, kızardı. Sonra fikrimi açtım, önce utanıp önüne baktı, sonra boynuma sarıldı. Şimdi söz senin.

Şaka derken iş ciddiye binmişti. Düşündüm. O zaman İstanbul'da bekârlık canıma tak etmişti. Ben derli toplu bir adamdım. İçkiye düşkün değildim. Küf kokan yabancı pansiyonlarda sürünmekten bıkmıştım. Yalnızlık ve bekârlık çekilir şey değildi. İşte önüme bir fırsat çıkmıştı, bu fırsattan yararlanmalıydım. Fakat ben daha kızı görmemiştim. O zamanki koşullar da buluşup görüşmemize pek elvermiyordu. Piyango çeker gibi tanımadığım bir kızla evlenmek de hoşuma gitmiyordu. "Anne hanım"ın verdiği bilgiye göre kız güzeldi, okumaya meraklıydı, babası annesinden ayrıldığı için ağabeylerinden birinin yanında yaşıyordu.

— Anne hanım, dedim, bu kızı görmek, görüşüp tanışmak mümkün değil mi? Sen böyle bir buluşma sağlayamaz mısın?

Kadın güldü:

— Öyle şey olmaz, namuslu bir aile kızı tanımadığı bir erkekle görüşmez. Ama sen kızı istersin, ağabeyleriyle temas edersin. Belki onlar sizi buluşturmaya razı olurlar.

Gene önemsemeyerek, "Pekiyi," demişim.

Bizim anne hanım gidip kıza müjdelemiş, o da ağabeylerine açılmış, benimle evlenmeye razı olduğunu bildirmiş.

Günün birinde telefon çaldı:

— Ben avukat Celâl Derviş, sizinle görüşmek istiyorum.

— Buyrun efendim, dedim.

— Yok, sizinle çok önemli bir meseleyi konuşmak zorundayım. Bugün saat beşte filan yerde buluşabilir miyiz?

— Hay, hay...

Telefon kapandı. İş ilerliyordu. Celâl Derviş, genç kızın büyük ağabeyi idi. Demek işe o el koymuştu.

Kararlaştırılan saatte buluştuk. Karşılıklı oturduk. Ben görücüye çıkmış bir kız durumundaydım. Celâl Derviş bir yandan beni süzüyor, bir yandan da yüzünden tebessümünü eksiltmeyerek konuşuyordu:

— Siz kız kardeşimle evlenmek istiyormuşsunuz? Bu konuda ne dereceye kadar ciddî olduğunuzu öğrenmek istiyorum.

Meğer hakkımda bilgi toplamışlar, bir defa da benimle görüşmeye ve beni yakından görmeye karar vermişler. Çünkü verecekleri karar çok önemliydi. Hatta tarihi bir nitelik taşıyordu. Kız bir "Dönme" ailesine mensuptu. Dönmeler ortaçağda İspanya'daki Engizisyon zulmünden kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan ve Selânik'e yerleşen bir avuç Yahudi idi. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'na döndükten sonra Müslüman olmuşlardı. Dinlerini değiştirmekle beraber, Müslümanlığı da tam benimsemiş sayılamazlardı.

Çevrelerinden de mukavemet görmüşlerdi. İslâmlığın hiçbir kuralına uymazlardı. Namaz kılmaz, oruç tutmaz, İslâmlarla ve Türklerle kaynaşmazlardı. Bir kast halinde yaşarlardı. Zeki, çalışkan, becerikli ve sevimli insanlardı. Fakat kendi kabukları içinde yaşar, Türk topluluğuna girmez, Türklerle kız alıp vermez, kendi dar varlıklarını öylece sürdürüp giderlerdi. Daha çok ticaretle uğraşırlardı. Bu nedenle Avrupa ile sıkı ilişkileri vardı. Bu durum, onların yaşayışları üzerinde de etkisini gösteriyordu. Kazançları iyi, yaşama düzeyleri öteki topluluklarınkinden yük-

sekti. Selânik'ten İstanbul'a göç ettikten sonra da çoğunlukla Nişantaşı ve Şişli semtlerine yerleşmiş, yine kendi topluluk hayatlarını kurmuşlardı. Çocuklarını da Türk okullarına vermemiş olmak için "Feyziye Lisesi" ve "Şişli Terakki Lisesi" adında iki okul açmışlardı. Çocuklarını resmî okullara göndermez, bu okullarda okuturlardı.

İşte benim evlenmek istediğim kız, bu topluluğa mensuptu. Ailesi razı olursa, ilk kez bir Dönme kızı bir Türkle evlenecekti.

Celâl Derviş İstanbul'da hukuk öğrenimi yapmış, ufku genişlemiş, bu eski geleneklerin gereksizliğini anlamış bir adamdı. Zaten İstanbul'a göçtükten sonra da "Dönme" topluluğunda sarsıntılar başlamıştı. Kast, birliğini az çok yitirmişti. Şimdi Türklerle karışmaya karar vermeleri, kastın kabuğunu kıracak ve bu toplumun birliğini tamamıyla bozacaktı.

Görüşmemizden bir hafta sonra, Celâl Derviş, beni evine yemeğe davet etti. İleride ömrüm boyu hayat arkadaşım olacak kızla ilk defa o gün tanıştım. Önce fotoğrafını bile görmemiştim. Nedense siyahlar giyinmişti. Ona pek de yaraşıyordu. O gün beraber yemek yedik. Bu bir biçim nişanlanma sayıldı. O günden sonra haftada bir ziyaretine giderdim. Fakat bizi asla yalnız bırakmazlardı. Yanımıza mutlaka aileden bir kadın takarlardı.

Benim bir "Dönme" kızıyla evlenmek üzere bulunduğumu İttihat ve Terakki genel merkez komitesine duyurmuşlar. Bir gün bu komitenin ünlü üyesi sayılan Doktor Nâzım beni çağırdı. Tebrik etti. Yaptığım işin önemini bilip bilmediğimi sordu,

— Sen belki farkında değilsin, dedi, fakat yüzyıllardan beri birbirine yan bakan iki toplumun birleşip kaynaşmasına yol açıyorsun. Dönmelik kastına ölüm yumruğu indiriyorsun. Biz bu olayı gereği gibi değerlendirmeli ve Türklerle "Dönme"lerin birleşmesini bu vesile ile kutlamalıyız. Bunu milli ve tarihi bir olay gibi değerlendirmek gerek.

Şaşırdım.

— Yani ne yapalım, efendim, dedim.

— Yani, nikâhınızı biz kıyacağız. İşi gazetelere duyuracağız. Bu nikâhı bir aile olayından çıkarıp milli olay haline getireceğiz.

Nikâhımız Şehzadebaşı'nda Suphi Paşa Konağı'nda yapıldı. O vakit yalnız dinî nikâh yapılırdı. Nikâhı bir hoca kıyardı. Nikâh sırasında dahi kızla erkek yan yana gelemezdi. Nikâh için iki taraf kendilerine birer vekil seçerlerdi. Bizim nikâhımızda kız tarafın vekili zamanın başbakanı ve İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu adamı Talât Paşa idi. Benim vekilliğimi de Atatürk'ün dışişleri bakanlığını yapan Tevfik Rüştü Aras üzerine almıştı. İttihat ve Terakki'nin belli başlı kodamanları da nikâhta hazır bulunuyordu. Kız harem dairesinde, ben erkeklerin yanındaydım. Talât Paşa gülerek ve şakalaşarak,

— Biz kızımızı bedava vermeyiz, bin lira isteriz, dedi.

O vakit nikâh için böyle bir ağırlık (para) vaat etmek âdetti. Bana sordular, "Kız tarafı bin lira istiyor ne dersin?". O dakikada cebimde 10 lira bile yoktu. Bütün nikâh masrafını İttihatçılar görmüşlerdi. Bol keseden, "Veririm," dedim. İmam, duasını okudu. Bizleri tebrik ettiler. Lokumlar yendi, resmen nikâhlanmış olduk. Ertesi gün bütün gazeteler bu haberi önemle verdiler. O günden sonra da bizim evlenmemiz "Dönme" toplumu arasında bir örnek oldu. Arkamızdan kız-erkek Türklerle evlenenler çoğaldı. Ve böylece dönmelik kastı yıkılıp tarihe karıştı.

"Aşayir Müdürü" Oluyorum

Gazetede her gün artan zorluklarla karşılaşıyorduk. Savaş içindeydik. Kâğıt bulmakta güçlük çekiyorduk. Yeter paramız olmadığı için, vaktinde yeter derecede kâğıt depo edememiştik. Bu yüzden nişanlandıktan birkaç ay sonra gazeteyi kapamak zorunda kaldık.

O sırada Muhacirin ve Aşayir Müdürlüğü* adı altında bir daire kurulmuştu. Balkan Harbi bozgunundan beri Rumeli'den memlekete büyük bir göçmen akını vardı. Bunları memleketin çeşitli yerlerine yerleştirmek, bunlara toprak vermek, iş bulmak ve üretici hale getirmek gerekiyordu. Muhacirin Mü-

* Göçmenler ve Aşiretler Müdürlüğü.

dürlüğü bu amaçla kurulmuştu. Bu kuruluşun bir görevi de hâlâ memleketin şurasında burasında göçebe bir halde yaşayan aşiretleri dağlardan indirip ovalardaki köy ve şehirlere yerleştirmekti.

Muhacirin Umum Müdürü Şükrü Kaya idi. Paris'teki öğrenimini tamamlamış ve yurda yeni dönmüştü. Zeki ve bilgili bir gençti. İşin başına onu geçirmişlerdi. Ben de Aşayir Şubesi Müdürlüğü'ne atandım. Şükrü Kaya bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir araştırma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı neydi? Bunlar nerelerde ve nasıl yaşıyorlardı? Âdetleri, gelenekleri nelerdi? vb... Önce bunları bilmek ve ona göre işe girişmek gerekti.

Bu kuruluşta kaldığım iki yıl içinde biri aşiretler, biri de tarikatlar konusunda iki etraflı dosya hazırladım. Aşiretlerin çoğu alevî idi. Bu bakımdan, aleviliği ve tarikatları öğrenmek gerekti. Böylece iki koldan araştırmalar yaptım. Fakat sonra bu araştırmaların ortaya getirdiği eserler ne oldu bilmiyorum. Oysa yayımlanabilselerdi, ortaya değerli iki eser çıkabilirdi.

VI

Mütareke Döneminde İstanbul

İstanbul İşgal Altında

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş olarak çıkmıştık. Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış, düşman yurdumuza girmişti. 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali altına girmişti. Limanda düşman gemileri demirlemişti. Sokaklarda süngülü düşman askerleri dolaşıyordu. Şehir bir karanlığa gömülmüştü. İstanbul halkı, evi barkı yanmış, çırılçıplak sokakta kalmış bir insan durumundaydı. Ağır bir matem havası esiyordu. Kimse gülmüyor, kimse rahat ve geniş nefes alamıyordu. İnsanlar sevgiyi, gülmeyi, neşeyi, yaşamayı unutmuştu. Şehre çöken kâbus, kalpleri dondurmuş, hayatı durdurmuştu.

İdare makinesi, düşman eline geçmişti. Savaş sorumlusu sayılan büyük, küçük bütün İttihatçılar tutulup "Bekirağa Bölüğü"ne atılmıştı. "Bekirağa Bölüğü", o vakte kadar siyasi hükümlülerin hapishanesiydi. İttihatçılar "Bekirağa Bölüğü"ne girerken, orada mahpus yatan Hürriyet ve İtilâf partisi mensupları da dışarı çıkıyorlardı. Bunlar emperyalistlerin uşağı olarak idare başına getirilmişler, Türk halkına zulmetmeye memur edilmişlerdi. Bir yandan da Kürt Mustafa adında bir düşman uşağının başkanlığı altında askerî bir mahkeme kurulmuştu. Önüne gelen tutulup bu mahkemeye veriliyor, sorgusuz sorusuz ölüme mahkûm edilip darağacına çekiliyordu. Böylece şehirde bir terör ve zulüm havası yaratılmıştı. Basın sıkı bir konrol altı-

na alınmıştı. Bütün yazılar İngiliz, Fransız ve İtalyan sansüründen geçiyordu. Sansürden gelen yazıların dörtte üçü silinmiş olurdu. Bu yüzden gazetelerin birinci sayfaları, çiçek hastalığı geçirmiş bir yüz gibi, parça parça idi.

Basında Sansür

Biz o sırada Nebizâde Hamdi ile birlikte *Yeni Ses* adında bir gündelik gazete çıkarıyorduk. Gençtik, heyecanlıydık, üzüntülüydük ve isyan halindeydik. Sansürün bu baskısına dayanamıyorduk. Nihayet bir gün kızdık, gazeteyi sansüre göstermeden çıkarmaya karar verdik. Halkı isyana davet eden beyannamelere benzer şiddetli yazılar ve çağrılar hazırladık, gazeteyi bunlarla doldurduk, baskıya verdik. Biz de İngilizlerin bulamayacakları dost evlerinden birine sığınarak saklandık. Ertesi sabah gazete İstanbul'un her yanına dağıldı, büyük bir heyecan yarattı. İşgal kuvvetleri derhal harekete geçtiler, buldukları gazeteleri toplattılar, matbaayı basıp kilitlediler, bizi aradılar, fakat bulamadılar. Bizim bu hareketimiz olumlu bir sonuç veremezdi. Bunu biliyorduk. Fakat duyduğumuz isyanı ifade edememiş olmak bizi boğmuştu. Bu bir nefes almaydı. O kadar.

Bu isyan geneldi. Kiminle konuşsanız, isyandan söz ediyordu. Bu işgale bir son vermek, İstanbul'u düşmandan temizlemek, herkesin yüreğini kaplayan en şiddetli istekti. Fakat ne yapmalı ve bu isyanı olumlu sonuç verecek bir biçime nasıl sokmalıydı? Bunun tek yolu örgütlenmekti. Öfkeyle girişilmiş kişisel hareketlerden vazgeçmek, kuvvetleri birleştirmek, bir mukavemet hareketi yaratmak gerekti. Bu ihtiyacı herkes duyuyordu. Şurada burada çeşitli kimseler tarafından çeşitli örgütler kurma girişimleri yapılıyordu. Bu teşebbüsler gizli tutulduğu için kimse birbirinden haber alamıyordu. Meselâ bir tarafta Mustafa Kemal'in kendi tanıdıkları arasında örgüt kurmakta olduğu işitiliyordu. Fakat bunu pek dar bir çevre biliyordu. İttihatçılar, İsmail Canbulat'ın başkanlığı altında ayrı bir mukavemet hareketi yaratmaya çalışıyorlardı. Bir taraftan da çocuk doktoru Esat

Bey, İstanbul'da açıktan açığa çalışıyordu. Çarlık Rusyası'nın yıkılması, 1917 Sovyet devrimi de memlekette gençler arasında etki uyandırmaktan geri kalmamıştı.

Yenilgiye uğrayan ordu dağılmış, askerler ellerinde silahlarıyla Anadolu'ya yayılmıştı. Memlekette açlık ve sefalet hüküm sürüyordu. Bu objektif koşulların Türkiye'de de bir devrim için ortam hazırladığına inananlar, İstanbul ve Ankara'da çalışmaya başlamışlardı. Onların bir kısmı işçiyi ve dağınık askerleri örgütlendirmek için çalışıyordu. Almanya'dan gelmiş birtakım gençler de İstanbul'da devrimci yayınlar yapıyorlardı.

Örgüt Kuruyoruz

Biz de, bazı aydınlarla o sırada bir örgüt kurmaya giriştik. Etrafımızda birçok yurtsever aydın genç vardı. Bunlar bizi bir an önce örgüt kurmaya zorluyorlardı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Bir kısmı ölümü dahi göze alarak her şeyi yapmaya hazırdı. Kimi suikast tertip etmeyi, kimi bankaları basıp örgüt için gerekli parayı sağlamayı öneriyordu.

Beş-on arkadaş, ilk toplantıyı bizim evde yaptık. Aramızda Köprülü Fuat, sonraları Atatürk'ün Milli Eğitim Bakanlığını yapmış olan Hasan Âli Yücel, gene Atatürk'ün ilk İçişleri Bakanlarından Ferit ve daha bazı gençler vardı.

Ben o vakit Cağaloğlu'nda Abdullah Cevdet'in evinin birinci katında oturuyordum. Üstümüzde ev sahibi olarak kendisi oturuyordu. İkimizin de iki-üç yaşlarında küçük kızlarımız vardı. Hakkında pek fena sözler işitmiş olmama bakmayarak Abdullah Cevdet'e karşı saygı besliyordum. Ne de olsa belirli bir şeye inanan ve inandığı şey için savaşan bir adamdı. Abdullah Cevdet ateist idi. Halk arasında dinin nüfuzunu kırmak gerektiğine inanıyordu. Aynı zamanda Türkçenin Lâtin harfleriyle yazılması davasını ilk ortaya atan ve savunan oydu. Bu iki davası yüzünden Mısır'a sürgün edilmişti. Orada bile küçük bir dergi çıkararak bu davasını savunmaya devam etmişti. İstanbul'a döndükten sonra da, ilk işi, gene dergisini çıkarmak olmuştu.

Aynı binada bulunduğumuz için aramızda iyi komşuluk ilişkileri vardı.

Biz arkadaşlarla salonda toplu bir halde yeni kurulacak örgütün biçimini kararlaştırmak üzere hareketli bir tartışmaya dalmıştık. Birden kapı açıldı. Abdullah Cevdet'in küçük kızı babasının elinden kurtularak salona daldı. Babası da onun arkasından içeri girdi ve bizi toplantı halinde buldu.

Yirmi dört saat sonra hepimiz İngiliz polisi tarafından tutulup "Bekirağa Bölüğü"ne atıldık. Belli ki, Mütareke'de İngiltere'nin ajanlığını kabul etmek alçaklığına düşen ve İngilizler tarafından himaye edilen Abdullah Cevdet, efendilerine yaranmak için bu toplantıyı haber vermişti. Kendisine saygı duyduğum bu adam bana böyle bir oyun oynamıştı. "Bekirağa Bölüğü"nden kurtulup eve döndüğüm zaman kendisiyle merdivenlerde karşılaştım. Sanki hiçbir şey olmamış gibi beni güleryüzle selâmlamak istedi. Yüzüne tükürdüm:

— Yaptığın alçaklıktan utan, dedim.

Fakat onda utanacak yüz yoktu. Meşhur Türk edibi Süleyman Nazif onun için, yüzünün çopurluğunu ima ederek, "Cenabı Hak hayayı onun yüzünden tırnakla kazımıştır," demişti. Kendisini savunmaya bile lüzum görmeden çekilip gitti. Çünkü suçu meydandaydı.

"Bekirağa Bölüğü"nde Bir Hafta

"Bekirağa Bölüğü"ne düşüş, benim ilk hapsedilişimdi. Gençtim, tecrübesizdim, yeni evliydim. İki yaşında bir yavrum vardı. Gelirim de yoktu. Fakat girdiğimiz yolda bu fedakârlığı tabii karşılamak gerekiyordu.

"Bekirağa Bölüğü", şimdi İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu eski Harbiye Nezareti avlusunun arka tarafındaki bir binanın adıydı. Eskiden içinde Muhafız Bölüğü oturuyordu. Sonradan İttihatçılar burasını siyasi hükümlüler için bir hapishane yaptılar. Fakat biz girdiğimiz zaman "Bekirağa Bölüğü" İttihatçılarla doluydu. Kapıdan geçince geniş bir koğuşa giriliyordu. Sağ ta-

rafta ayrıca bir büyük koğuş vardı. İttihatçıların eski bakanları ve genel merkez üyeleri burada toplanmıştı. Orta koğuşta ikinci derecede önemli kimseler bulunuyordu. Soldaki bir odaya da İttihatçıların ünlü Ubeydullah Efendisi yerleşmişti. Erkânın bulunduğu koğuşta politika yapılır, Ubeydullah Efendi'nin odasında ise, hikâyeler anlatılır, gülünürdü. Ubeydullah Efendi, "Bekirağa Bölüğü"nü bir kervansaraya benzetiyordu:

— Dün burada Hürriyet ve İtilâfçılar vardı. Bugün biz bulunuyoruz. Yarın gene onların buraya düşüp bizi dışarı atmaları beklenebilir, diyor ve kahkahalarla gülüyordu.

En meraklı konuşmalar kodamanların bulunduğu koğuşta yapılıyordu. Burada İttihat ve Terakki önderleri, durumu izaha çalışıyor, kendilerini savunmaya yelteniyorlardı. Bu yüzden çetin çatışmalar oluyordu.

"Bekirağa Bölüğü"nde yapılan tartışmalarda en çok savaşa girmenin sorumluluğu üzerinde duruluyordu. İttihatçılar, Türkiye'yi neden savaşa sokmuşlardı? Ne bekliyorlardı? Emperyalistlerin sömürge paylaşmak için yaptıkları bu savaşta, Türkiye'nin elde edebileceği çıkar ne olabilirdi?

İttihatçıların kodamanları, kendilerini savunurken suçu birbirine atıyorlardı. Asıl suçlu sayılan Enver, Cemal ve Talât Paşalar yurtdışına kaçmışlardı. Onlar memleketin kaderini Almanya'ya bağlamışlardı. Türk Ordusu, Almanların eline geçmişti. Keza Türk ekonomisi, Almanya'nın nüfuzu altında bulunuyordu. İttihatçıların yetiştirmeye çalıştığı milli burjuvazi de Almanya'ya bağlanmıştı. Enver Paşa, Berlin'den aldığı emre göre hareket ediyordu. Almanya Türkiye'ye iki harp gemisi vermiş, bunlara Yavuz ve Midilli adları takılmıştı. Gemilere Türk bayrağı çekilmişti. Fakat mürettebat ve komuta heyeti Almandı.

"Bekirağa Bölüğü"nde, kendisini sorumlu görmeyen Ağaoğlu Ahmet Bey, erkân koğuşunda bar bar bağırıyor, bütün bu felâketlere Enver Paşa'nın sebep olduğunu söylüyordu. Onun bu fikrine katılanlar çoktu. Ağaoğlu, sözünü esirgemeyen bir adamdı. Her şeyi düşündüğü gibi söylerdi. Zaten buraya doğrudan doğruya savaş suçlusu olarak da getirilmiş değildi. O daha çok,

savaşı Türkiye için yararlı gösteren yazılar yazmıştı. Savaş boyunca İttihatçıların savaşçı politikasını savunmuştu. Suçu buydu. Şimdi onun cezasını çekiyordu. Fakat kendisini suçlu saymadığı için sinirleniyor ve öteki İttihatçı kodamanlara hücum ediyordu.

Erkân koğuşunda bu tartışmalar büyük ilgi uyandırıyor ve birçoklarının orada toplanmasına yol açıyordu. Bu ilginin başlıca nedenlerinden biri de Ziya Gökalp'in bu koğuşta bulunmasıydı. İttihat ve Terakki'nin ideoloğu, teorisyeni olan bu adam, köşeye düşen yatağında bağdaş kurup oturur, etrafına toplanan insanlara, ders verir gibi, teorilerini anlatırdı. Onca savaşın sorumluluğunu araştırmak yersizdi. Türk milleti bir tarihi gelişim içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu artık devrini bitirmişti. İmparatorluk içinde bulunan milletlerin bağımsızlıklarına kavuşmalarının zamanı gelmişti ve bunun önüne geçmek imkânsızdı. Osmanlı İmparatorluğu bu tarihi gelişme içinde çökmeye mahkûmdu. Balkan Harbi, sonra da Birinci Dünya Savaşı, bu gelişmeyi hızlandırmıştı. İttihat ve Terakki'nin talihsizliği, böyle bir dönemde iktidarda bulunmuş olmasıydı. Şimdi çöken İmparatorluğu değil, bu karanlık günlerde doğacak yeni Türkiye'yi düşünmek gerekiyordu. Düşmanı yurdumuzdan çıkarmanın yolları aranmalıydı. Millete bu yönde yol göstermek gerekti. Memleket matem, halk isyan içindeydi. Milli kurtuluş hareketi için bütün koşullar hazırdı. Yalnız bir öndere ihtiyaç vardı. İçin için kaynayan milli isyana bir yön verecek ve dağınık kuvvetleri toplayıp milli bir kuvvet halinde yönetecek bir önder lâzımdı. Kimdi ve nerdeydi bu adam? Onu tarih ve olaylar doğuracaktı, ümidimizi yitirmemeliydik.

En feci günlerde bile imanı sarsılmayan ve etrafına ümit ve iyimserlik yayan Ziya Gökalp, "Bekirağa Bölüğü"nde yüreklere kuvvet veren bir ışık olmuştu.

Köprülüzâde Fuat, "Bekirağa Bölüğü"nde pek üzüntülüydü. Böyle siyasi bir maceraya karışıp buraya düşmüş olmaktan âdeta pişmandı. İlk defa siyasetle meşgul olmuş ve bu ona pahalıya patlamıştı. "Bekirağa Bölüğü"nde yatağına çekilir, neşesiz, küs-

kün otururdu. Konuşmalara karışmaz, kendisini burada bulunanlardan saymaz, bir yabancı gibi herkesten uzaklaşırdı. "Bekirağa Bölüğü"nden yakasını kurtarır kurtarmaz evine kapandı, onu bir daha aramızda görmedik. Şehre bile pek çıktığı görülmezdi. Onun siyasete bu küsüşü, Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar sürdü.

"Bekirağa Bölüğü"nün ortadaki büyük koğuşunda, bizlerden başka, İttihat ve Terakki umumi kâtipleri ile Ermeni olaylarından sanık bulunanlar da vardı. Fakat koğuşta dikkati en çok çeken, Nevzat Bey adında eski bir valiydi. Bir vakitler "Muhacirin müdürlüğü"nde müfettişlik yapmıştı. Ben onu oradan tanıyordum. Kürt Mustafa Paşa mahkemesi, bu adamı Ermeni olaylarında suçlu bularak idama mahkûm etmişti. Her an, gelip kendisini almalarını beklerdi. Kimseyle konuşmazdı. Üzgün ve küskün bir hali vardı. Bir masaya oturur, gece gündüz kâğıt açar, fala bakardı. Ben onun günahsız olduğunu biliyordum. Asılmadan bir gün önce yanıma geldi. Zayıflamış, şakakları ağarmış, yanakları çökmüş, gözleri ışığını kaybetmişti. 35 yaşlarında genç bir adamdı. Evliydi. İki çocuğu vardı. İngiliz zulmünün kurbanı olmuştu. Koğuşta benden başka kimse, onunla ilgilenmiyordu. Yanıma sokuldu. Alçak sesle,

— Zekeriya, dedi, burada beni senden başka tanıyan yok. Benim günahsız olduğumu yalnız sen bilirsin. Hakkımda verilmiş olan hükmü elbet biliyorsun.

Bir ara sesi kısıldı. Gözleri doldu. Elleri titriyordu. Sonra kendini toparlayarak devam etti:

— Senden tek bir ricam var. Sen gazetecisin. Gazetelere benim günahsız olduğumu anlat. Çoluk çocuğum benim suçsuz olduğumu bilsin.

Söz verdim. Sonra, üzgün ve kederli, tekrar masasına döndü ve kâğıtlarını açarak kendi âlemine daldı. Ertesi sabah Nevzat Bey masasının başında yoktu. Yatağı da boştu. Onu gece, herkes uyurken, meçhul kimseler almış ve şafak sökmeden asmışlardı.

O gün koğuşta matem havası esti. Kimse konuşmuyordu. İçi-

mizden biri eksilmişti. Yarın sıranın kime geleceği belli değildi. Hepimiz, ölümü karşımızda görmüş gibiydik.

Koğuşta yatak komşum "İttihat ve Terakki" umumi kâtiplerinden Topal Gani Bey, üzüldüğümü görünce koluma girdi, beraber avluya çıktık. Alçak sesle konuşuyordu:

— Üzülme, diyordu. Burada uzun süre kalmayacağız. Biz kaçmaya hazırlanıyoruz.

Sonra uzun uzadıya, yapılan hazırlıkları anlattı ve avlunun sonlarına doğru alçalan bir duvardan atlayarak nasıl kaçılacağını gösterdi.

Fakat bu hazırlık sonuçsuz kaldı. Bir hafta sonra suçları hafif görülen beş-on kişiyi serbest bıraktılar. Bunlar arasında Köprülü ile ben de vardım. Geri kalanlar Malta adasına sürüldüler. Böylece kaçma planları suya düştü.

'Büyük Mecmua'

"Bekirağa Bölüğü"nden çıkar çıkmaz ilk işim "Matbuat Umum Müdürlüğü"ne* giderek *Büyük Mecmua* adında bir dergi çıkarmak için izin almak oldu.

O vakit Matbuat Umum Müdürü, Nâzım Hikmet'in babası Hikmet Bey'di. Beni şöyle bir süzdü:

— Be oğlum, dedi, hapisten yeni çıktın, başına yeni bir belâ mı açmak istiyorsun?

— Hikmet Bey, dedim, bu zamanda susulabilir mi?

O dönemin belli başlı edip, şair ve fikir adamlarını bir araya toplayarak dergiyi çıkarmaya başladım. Ömer Seyfettin, Reşat Nuri, Falih Rıfkı, Fuat Köprülü, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Ruşen Eşref, Faruk Nafiz ve daha birçokları devamlı yazarlar arasındaydı. *Yeni Ses* gazetesindeki denememizden ders almıştık. Başlangıçta "fincancı katırları"nı ürkütmemek ve düşmanın hıncını üzerimize çekmemek için ihtiyatlı hareket ediyorduk. Yazarlar, ilk zamanlarda öyle konularla uğraşıyor ve öyle şeyler yazıyor-

* Basın-Yayın Genel Müdürlüğü

lardı ki, sanki İstanbul'un ve memleketin o günkü cehennem hayatı onları hiç ilgilendirmiyordu. Dergiyi okuyanlar, o vakitki Türk aydınlarının sanki bir hayal âleminde yaşadıklarına hükmedebilirlerdi. Kinimizi, öfkemizi içimizde tutuyor, fırsat bekliyor, düşmana imkân vermemeye çalışıyorduk. Pusuda, günümüzü bekliyorduk.

O gün, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile geldi. Yunan askerlerinin Anadolu'ya ayak basmaları hepimizi zıvanadan çıkardı. Ondan sonra artık *Büyük Mecmua* bir feryat, bir isyan bayrağı halini aldı.

O vakte kadar susar gibi görünen arkadaşlar, birden patlayan bir volkan gibi ateş püskürmeye başladılar. Her biri ayrı bir açıdan halkın çektiği acıyı anlatmaya çalışıyordu. Şairlerimiz coşmuştu. Ediplerimiz halkın kederini yansıtmakta yarışa girmişlerdi. Gündelik gazetelerin yapamadığını biz yapıyorduk. İzmir ve İstanbul işgalinin yüreklerde yarattığı acıyı biz dile getiriyorduk. Sansür birçok yazıları siliyor, parçalıyordu. Fakat silinen yerlere rağmen, dergide hüküm süren isyan havası apaçıktı.

Mecmuanın adı büyük, fakat kendisi küçüktü. Bunu, işgal kuvvetleriyle ve özellikle İngilizlerle savaşmak için çıkarıyorduk. Çünkü olaylar günden güne önem kazanıyor, gerginlik artıyordu. Hoşnutsuzluk boğaza kadar gelmişti. Gizli mukavemet teşebbüsleri memleketin her tarafında görülüyordu. Hele Yunanlılar'ın İzmir'e asker çıkararak Anadolu içine yürümeye kalkmaları, halk arasındaki isyanı son haddine getirmişti. Yalnız İstanbul elden çıkmakla kalmıyor, düşman Anadolu'nun göbeğine doğru ilerliyordu.

Halide Edip'le İlişki

Ben "Bekirağa Bölüğü"ndeyken eşim Sabiha, Halide Edip ile ilişki kurmuş ve onun yanında gizli faaliyete başlamıştı. Halide Edip o zamana kadar siyasetle uğraşmamıştı, ama artık o da herkes gibi kendini siyasete vermişti. Bir yandan gizli mukavemet

hareketleriyle ilişki kuruyor, bir yandan da Amerika'nın yardımını elde etmeye çalışıyordu.

Onun düşüncesi şuydu: "Ordumuz kalmamıştı. Düşman kuvvetli, biz ise zayıftık. Dağınık ve perişan bir hale düşmüştük. Bu durumda İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük düşmanlara karşı duramaz ve onları memleketten çıkaramazdık. Bu kuvvetleri ancak Amerika'nın yardımıyla memleketten kovabilirdik".

Halide Edip, Amerika'nın emperyalist bir devlet olmadığını sanıyor, Washington'un iyi niyetine inanıyordu. Türkiye'yi düştüğü felaket uçurumundan kurtarmak için, Amerika, bizden bir şey istemeyecekti. Yalnız işgal kuvvetlerine karşı Türkiye'yi koruyabilmesi için, Türkiye'nin Amerikan mandasına girmeyi kabul etmesi gerekiyordu. Biz Amerikan himayesine girerken, iktisadî yardım da görecek ve böylece hem işgalden kurtulmuş olacaktık, hem de bağımsızlığımıza kavuşarak kalkınma olanakları bulacaktık.

Oysa Amerika, İngiltere'nin harp yorgunluğundan yararlanarak Ortadoğu'ya girmek istiyordu. Bunun için de Türkiye'yi seçmişti. Memlekette bir de Amerikan mandacılığı örgütü kurulmasına yardım etmişti.

Halide Edip'in bu çocukça hayaline inananlar, onun etrafında toplanıp bu örgütü kurmuşlardı. Kurucular arasında gazeteci Ahmet Emin Yalman ve o sıralarda Kızılay Derneği Başkanı olan Hamit Bey de vardı.

Bu işte Halide Edip'in samimiyetinden ve iyi niyetinden şüphe etmek kolay değildir. Çünkü Halide Edip, romantik bir kadındı. Siyasetten anlamazdı; bütün hayatında temiz ve namuslu kalmıştı; son derece vatanseverdi. Bu düşüncesinde de vatanı kurtarmak kaygısından başka bir neden aramak doğru olmaz. Kızılay Başkanı Hamit Bey de öyleydi.

Halide Edip, *Büyük Mecmua*'da bize katılmış ve derginin başyazılarını üzerine almıştı. Her hafta birinci sayfadaki başyazıyı o yazıyor, derginin genel havasını da o vermeye çalışıyordu. Gariptir ki, dışardaki faaliyetinde Amerikan mandası işleriyle uğraştığı halde, *Büyük Mecmua*'da bu konuya hiç dokunmuyor, sadece edebiyatla uğraşıyordu.

Halide Edip o vakit birkaç cephede birden çalışıyordu. Bir yandan mitinglerde ve toplantılarda ateşli nutuklar vererek halka ümit aşılamaya uğraşıyor, işgal kuvvetlerine çatıyordu. Bir yandan Amerikan mandasını savunuyordu. Aynı zamanda çocuk doktoru Esat Paşa tarafından yönetilen örgütle işbirliği yapıyordu. Memleketi kurtarmak için çalışan gizli örgütlerle de ilişkiler kurmuştu. Bize daha çok Mustafa Kemal hakkında bilgi veriyor, cesaret ve azmimizi artırıyordu.

Halide Edip Hanım'la hemen her gün görüşüp talimat alırdık. O sırada İstanbul'da Sultanahmet meydanında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto için büyük bir miting yapıldı. Bu, İstanbul halkının işgal kuvvetlerine karşı isyanını bağıran ilk büyük toplantıydı. Kadını erkeği, çoluğu çocuğu, ihtiyarı ile bütün İstanbul oradaydı. Halide Edip, bu mitingte son derece heyecanlı bir nutuk söyledi. Halide Edip, iyi ve kudretli bir hatipti. Konuşurken halkı ve karşısındakileri büyülemesini bilirdi. Fakat halk zaten o kadar heyecandaydı ki, en basit hatip bile onları harekete getirebilirdi. O gün bu mitingte bütün şehrin kalbi çarpmış, halk gözyaşları dökmüştü. Halide Edip Hanım kürsüden inip yanımıza geldiği zaman gözlerinden yaşlar akıyordu. Hayatının en heyecanlı gününü yaşamıştı.

Biz de o gün *Büyük Mecmua*'yı matem havası veren siyah bir kapak içinde çıkardık, mitingte bedava dağıttık.

O günden sonra Halide Edip Hanım'la temaslarımız sıklaştı. Biz de uzaktan uzağa, bilinmeyen bir asker gibi mukavemet hareketine yardım ediyorduk. Bir gün Halide Edip'i Beyazıt'ta, Feyziye Mektebi'nde ziyarete gitmiştik. Sevinçliydi. Gülüyordu. İlk sözü, bize şu müjdeyi vermek oldu:

— Bugün Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmek üzere Samsun'a hareket etti. Artık milli mukavemet hareketi önderini buldu. Bundan sona ümit verici haberler bekleyebiliriz.

Birkaç gün sonra Halide Edip Hanım bizim de Amerika'ya öğrenim için gitmek isteyip istemediğimizi sordu. Altı genç, öğrenim için Amerika'ya gönderilecekti.

Bu beklenmedik teklif önce bizi şaşırttı. Fakat sonra düşün-

dük; benim Paris'teki öğrenimim savaş yüzünden yarım kalmıştı. Eşim için de bir yüksek öğrenim yapma olanağı ortaya çıkmıştı. Bu fırsattan yararlanmaya karar verdik ve Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan bir iki ay sonra, biz de Amerika yolunu tuttuk.

VII

Amerika'da

İlk Etki

1919 yılının son günlerinde Amerika'ya hareket ettik. Beraberimizde öğrenim için giden ikisi erkek, ikisi kız dört genç daha vardı. Yolda kız arkadaşlardan biri hastalandı. Ansızın kan kusmaya başladı. Vapurun doktoru hastalığa verem teşhisi koydu. Grubun en yaşlısı olarak hasta kızla en çok biz meşgul oluyorduk. Bu hal, gemi doktorunun gözünden kaçmamıştı. Vapur Amerika sahillerine yanaştığı zaman bütün yolcuları genel bir muayeneden geçirdiler. Hepimizden imzalı birer beyanname aldılar. Bu sırada vapurun doktoru bana Amerika'ya giremeyeceğimi söyledi.

— Neden? dedim.

— Amerikan yasaları gereğince birden fazla karısı olanlar Amerika'ya giremezler. Siz ise iki kadınla seyahat ediyorsunuz.

Güldüm, hasta olan kızın benim karım olmadığını anlatmaya çalıştım.

— Buna kimseyi inandıramazsınız, dedi vapurda ben durumun tanığıyım.

Kendisine pasaportlarımızı gösterdik, gereken bilgiyi verdik, doktoru güç halle kandırabildik.

Amerikalılar bütün İslâm ülkeleri muhacirlerini şüpheyle karşılıyorlardı. Bütün Müslüman erkeklerin birkaç karısı olduğunu sanıyorlar ve bunun için İslâm memleketinden gelenleri Elise Island denilen bir küçük adaya çekip kendilerinden bir türlü teminat alıyorlar, ancak ondan sonra Amerika'ya girme izni

veriyorlardı. Biz bu adaya düşmedik ama, derdimizi anlatmakta hayli güçlük çektik.

Amerika Birinci Dünya Savaşı'nın mirasına konarak refaha ve bolluğa ayak basmış, yeni bir ülkeydi.

New York'a inince bizi otuz dört katlı büyük bir otele götürdüler. Her birimizi banyolu, konforlu güzel odalara yerleştirdiler. Odada yalnız kalınca, bizi bir düşüncedir aldı. Dil bilmiyoruz, memleketin şartları hakkında en ufak bir bilgimiz yok. Bir şey istemek lâzım gelse, garsona derdimizi nasıl anlatacağız?

Banyolarımızı yaptık, giyinip kuşandık, yemek için lokantaya inmek üzere hazırlandık. Fakat lokanta nerde? Orada kendimizi nasıl idare edeceğiz? Öteki arkadaşlarımızı nasıl bulacağız?

Biz bu düşüncedeyken kapı açıldı, 15-16 yaşlarında üniformalı bir genç selâm verip temiz bir Türkçe ile: "Ne emriniz var efendim?" demez mi! Hayret!... İn misin, cin misin? Oğlum nerden çıkıp geldin?

— Sen bizim Türk olduğumuzu nerden bildin? dedik.

— Efendim, aşağıda adlarınızı ve kimliklerinizi yazmışlar. Otelde belli başlı bütün dünya dillerini konuşan memur ve hizmetçiler vardır. Ben Çanakkaleliyim. Türkçe bildiğim için sizin hizmetinize beni memur ettiler. Herhangi bir ihtiyacınız olursa, zile basınız, beni karşınızda bulacaksınız.

Hem sevindik, hem şaşırdık. Bizim için bütün kapılar açılmıştı. Birden yabancılığımızı unutuvermiştik.

Burası Avrupa'ya hiç benzemiyordu. Bizim için her şey yeni, her şey merak çekiciydi. Amerika'nın taşı toprağı başka, şehirleri başka, insanları başkaydı.

Dilini de bilmediğimiz için ilk zamanlarda hayli yalnızlık ve yabancılık duyduk. Memleketi, yaşayış tarzını yadırgadık. New York ağaçsız, çirkin bir şehirdi. Ağaçsız cadde ve sokakları boylu boyunca uzanıyor, yolların iki yanında kışla gibi evler yükseliyordu. Zevksiz, manasız bir şehirdi. 40-50 katlı binalar, geceleri büyük caddelerdeki renkli ışık oyunları gözümüzü çekiyordu. Birkaç ay bu yabancı şehre ve bu yabancı insanlara alışıp ısınamadık.

Bir süre sonra, Columbia Üniversitesi'nin bulunduğu mahal-

lede bir eve yerleştik. Üniversite bütün bir mahalleyi baştan başa kaplıyordu. O sıralarda 32 bin öğrencisi vardı. Profesörleri, öğretimin ciddiliği ve büyüklüğü yüzünden Columbia Üniversitesi, Amerika'nın en ünlü ve üstün kültür merkezlerinden biri sayılıyordu.

Ben üniversitede gazetecilik okuluna girecektim. Bu okul dünyada ilk kurulan gazetecilik okuludur. Eşim Sabiha sosyoloji okuyacaktı. Üniversite sekreterliğine giderek giriş şartlarını öğrendik. Her şeyden önce dersleri izleyebilecek kadar İngilizce öğrenmemiz gerekiyordu.

Kendimizi İngilizceye verdik. Bir taraftan özel ders alıyor, bir taraftan da gece okullarında İngilizce derslerine devam ediyorduk.

Amerika'da bütün okullar, ilk, orta ve yükseköğrenim veren bütün okullar, gece-gündüz açıktır ve faaliyettedir. Gündüzleri normal görevlerini yaparlar, geceleri de kapılarını işçilere ve gündüzleri okula gidemeyenlere açarlar. Dünyanın dört köşesinden Amerika'ya gelen çeşitli milletlere mensup insanlar, meslekleriinde ilerlemek isteyen işçiler, bilgilerini artırmak isteyenler, muntazam öğrenimi olmayanlar gece derslerine devam ederler. Bu, Amerika'ya özgü bir şeydir. Biz de, özel ders almakla beraber, akşamları gece okullarında İngilizce derslerine devam ediyorduk. Burada Amerika'nın içyüzünü öğreniyorduk. İngilizce derslerinde öğrencilerin çoğu Amerika'ya yeni gelen muhacirlerdi. Bunlar dil bilmedikleri için hayata giremiyor, iş bulamıyorlardı. Dersten çıktığımız zaman kapıda kollarında çocuklarıyla karılarını veya kocalarını bekleyen insanlara rastlıyorduk. Dersten çıkan kadın veya erkekler çocuklarını alıyorlar, onların yerine bu kez karı veya kocaları derse girebiliyorlardı. Amerika'da İngilizce bilmeden ve bir meslek öğrenmeden yaşamak mümkün değildi. İngilizce dersinde rastladığımız kimseler aynı zamanda teknik derslere de devam ediyorlardı.

Amerikalılar gece okullarına "Eritme kazanı" adını verirler. Dışardan gelen muhacirler bu kazana atılıp eritilir ve Amerikan vatandaşı olarak çıkarlar.

Özel ders aldığımız kadın, üniversitede İngilizce öğretmenliği yapan bir adamın karısıydı. Ayrılmışlardı. Kadın 17 yaşındaki kızıyla yalnız yaşıyor, hayatını kazanmak için İngilizce dersi veriyordu. Biz bir taraftan kadından ders alıyorduk, bir taraftan da kocasının üniversitede verdiği İngilizce derslerine devam ediyorduk.

Bir gün kadının evine derse gittik. Baktık, kadın eski kocasıyla başbaşa vermiş konuşuyor. Barışmışlar diye sevindik, tebrik etmek istedik. Güldüler,

— Yok, dediler. Tekrar birleşmiş değiliz, fakat arkadaşlığımız devam ediyor. İki eski dost gibi birbirimizi ziyaret edip ahbaplık ediyoruz.

Dikkatimizi çeken bir başka nokta da, öğretmen kadının kızını, her gidişimizde, başka bir gençle ahbaplık ederken görmekti. Dayanamadık, hayretimizi söyledik. Öğretmen kadın güldü,

— Bundan daha tabii ne olabilir? dedi. Elbet kızım birçok erkekle tanışacak, düşüp kalkacak, karakterlerini tanıyacak ve ondan sonra birine gönül verip evlenecek.

Bu da tuhafımıza gitti. Pazarlıklı bir sevgi. Fakat kadının kızına gösterdiği güvene de doğrusu hayran olduk.

Böylece yavaş yavaş Amerika'ya alışıyorduk. İnsanlarını ve âdetlerini öğreniyorduk. Ne var ki, eğlenmek ve yaşamak imkânı yok gibiydi. Ele avuca sığar bir tiyatro yok, muntazam bir operası yok, devamlı konserleri yok, eğlence yerleri bizlerin gidemeyeceği sefahat yerleri. Avrupa'da olduğu gibi bir kahvehaneye veya bir lokantaya gidip bir oda müziği dinlemek, açık havalı bir parkta dinlenmek, nefes almak mümkün değildi.

Hayat durmadan işleyen bir makine. Yorulmadan çalışacaksın. Koşacak didineceksin. Durmadan dönen bir makineye ayak uyduramayıp kendini çarka kaptırdın mı, gittin demektir. Ne elinden tutan olur, ne de sesini duyan. Bu para kazanma yarışında altta kalanın canı çıkar. Sürünür veya ölürsün, kimsenin umurunda bile değildir.

Yirmi yıl Amerika'da bulunup bakkal dükkânı işleten bir Ruma rastlamıştım, baktım kazancı yerinde...

— Eh, dedim, hayatından memnunsun, değil mi?

Şaşkınlıkla yüzüme baktı,

— Ne diyorsun bey, dedi. Burada çalışmak var, yaşamak yok. Biz çalışıp para kazanıyoruz, ama yaşamıyoruz. İstanbul'dayken kazanmıyorduk ama, yaşıyorduk.

Bereket biz bu yarış makinesinin dışındaydık. Fakat biz de günde en az 10 saat çalışıyorduk. Genel tempoya ayak uydurmak gerekti. Bu sayede birkaç ay içinde gazeteleri okuyacak kadar dil öğrendik.

'New York Times'da İlk Yazım

O sırada bir taraftan da Atatürk'ün Anadolu'daki faaliyetini yakından izliyorduk. Bir gün *New York Times* gazetesinde Mustafa Kemal hakkında bir başyazı çıktı. Baştan başa yanlış ve uydurma bilgiye dayanan bir yazıydı. İngilizce öğretmenimin yardımıyla gazeteye bir mektup yazarak başyazıdaki yanlışları belirttim. *New York Times* gibi ağırbaşlı tanınan bir gazetenin bu kadar büyük bir hata işlemesine şaştığımı bildirdim. İki gün sonra gazete idarehanesi bir mektupla beni başyazarlarla görüşmeye davet etti. Gittim. Kim olduğumu, Türkiye'ye ait olayları nereden öğrendiğimi, gerçek durum hakkında en iyi bilgiyi nereden alabileceklerini sordular. Sonunda Atatürk'ün hareketi ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı hakkında bir yazı yazıp göndermemi istediler. Bir hafta sonra *New York Times*'da ilk yazım çıktı.

Bu yazıda o zamanki durumu anlattıktan sonra Mustafa Kemal'in kim olduğunu, niçin ve nasıl Anadolu'ya geçtiğini, memleketin çeşitli bölgelerinde kurulan Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini nasıl birleştirmeye çalıştığını ve düşmana karşı mukavemet hareketini nasıl örgütlendirdiğini anlattım ve bunun bir Kurtuluş Savaşı olduğunu belirttim.

Bu yazı *New York Times* başyazarının dikkatini çekti. Benden Kurtuluş Savaşı hakkında sürekli yazılar yazmamı istedi. Ondan sonra her hafta *New York Times*'da Kurtuluş Savaşı'nın gidişini

anlatan yazılarım çıktı. Bir taraftan da *Current History* dergisine ayda bir etraflı bilgi veren yazılar gönderiyordum.

Böylece Milli Kurtuluş Savaşı'nı Amerikan kamuoyuna duyurmak olanağını bulduğum için son derece seviniyordum.

Bu deney bana yeni bir ihtiyacın varlığını öğretti. Amerikan basınını Milli Kurtuluş Savaşı hakkında aydınlatmak ve bunun için de Anadolu ile doğrudan doğruya ilişki kurmak gerekti. O sıralarda Paris'te Milli Kurtuluş Hareketi'nin haber alma işlerini yöneten bir büro vardı. Bu büroyu Dr. Nihat Reşat (Belger) kurmuştu ve o yönetiyordu. Onunla temasa geçtim. İstanbul'da da milli kurtuluş işleriyle ilgili bir büro kurulmuştu. Onlarla mektuplaşmaya başladım. Aynı zamanda Ankara ve İstanbul'dan birkaç gazeteye abone oldum.

1920 ders yılında Columbia Üniversitesi'nin Gazetecilik Okulu'na girmeye hazırdım. Fakat okul hayatı, öteki faaliyetime engel olmuyordu. Tersine Milli Kurtuluş Hareket'i etrafında propaganda faaliyeti artmıştı. Dergilere, öteki gazetelere de yazılar vermeye başlamıştım.

Bu geniş faaliyeti artık evden yürütmek olanağı kalmamıştı. Resmî bir büroya ihtiyaç vardı. Fakat büronun masrafını karşılayacak durumda değildim. O sırada Amerika'da ticaret yapan Leon Taranto adında Türkiyeli bir Yahudi dostuma ihtiyacımı anlattım. Hiç tereddüt etmeden bana şehrin en işlek yerinde bulunan yazıhanesinde bir oda ayırdı. Emrime bir daktilocu kız verdi, büronun çoğaltma makinesinden da faydalanabilecektim. Aradığım bütün şartları bulmuştum, artık faaliyetime devam edebilirdim. Bu faaliyet kurtuluş savaşının zaferle sona ermesi gününe kadar devam etti. Bu sayede birçok Amerikalı dost edindim, memleketin davasını Amerikalılara anlatmak olanağını buldum.

Yeri gelmişken belirtmek isterim ki, Amerika'ya göç etmiş olan Türk, Kürt, Rum, Ermeni veya Yahudi, bütün vatandaşlar derin bir sıla hastalığına tutulmuşlardı. Kurtuluş Savaşı'nı hepsi yakından izliyorlardı ve bu savaşa herhangi bir şekilde katılmak için can atıyorlardı. Leon Taranto'nun bana yaptığı yardım, bu vatanseverlik duygusundan geliyordu.

Amerika'da ufak bir Türk kolonisi vardı. Bunlar ayrı ayrı zamanlarda çeşitli sebeplerle buraya gelip yerleşmiş vatandaşlardı. Çoğu New York'ta, bir kısmı Detroit'ta, otomobil sanayii şehrinde ve başka şehirlerde bulunurlardı. Amerika'ya büyük servetler yapmak hülyasıyla gelmişlerdi. Fakat dil bilmedikleri, usta işçi olmadıkları için sürekli bir iş bulmakta güçlük çekiyorlardı. Hep geçici ve geliri az işlerde çalışıyorlardı. Detroit şehrinde bulunanların çoğu Kürttü. Bunlar otomobil fabrikalarında, ateşçilik gibi ağır işlerde kullanılıyorlardı. Fakat hepsinde derin bir vatan sevgisi ve sonsuz bir yurt hasreti vardı. Zaten kendilerini Amerika'ya uyduramamışlardı. Şehrin fakir semtlerinde yaşıyor, bu semtlerde açılan Türk kahvelerinde buluşup vakitlerini geçiriyorlardı. Sendikalara bağlanamadıkları için iş ve hayatları daima tehlikedeydi. Bu sebeple çoğunun hayatı bir maceradan ibaretti.

Bu Türk kolonisi ile temasa geçtikten sonra, bunları örgütlendirmeyi düşündük. Vatandaşlar bu fikrimizi sevinçle karşıladılar. Aralarında bir örgüt kurulursa, bu sayede birbirlerine yardım etmek imkânını bulacak, dağınık ve himayesiz bir yığın olmaktan kurtulacaklardı. İlk toplantıyı küçük bir mahalle sinemasında yaptık. Bu girişimi işiten bütün Türkler ve Kürtler geldiler. Bu toplantıda örgütün temelini attık, ilk yönetim kurulunu seçtik.

Örgütün iki amacı olacaktı: Biri Amerika'daki Türklerin yalnızlıktan kurtularak dayanabilecekleri ve her vakit başvurabilecekleri bir birlik kurmak; ikincisi Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nda yetim kalan yavrulara buradan yardım elimizi uzatmak. Amerika'daki Türkler zengin insanlar değillerdi. Aralarında tek tük para yapmış olanlar da vardı. Fakat bunların sayısı pek azdı. Kazançları kararsız ve sınırlıydı. Böyle olmakla beraber bütün Türkler, uzaktan uzağa olsun, Kurtuluş Savaşı'na katılmak istiyorlardı. Orada bağımsızlık için kanlarını ve canlarını verenlerin yanında onlar da hiç olmazsa paraca yardım ederek milli görevlerini yapmak istiyorlardı. Bu amacı gerçekleştirmek için Anka-

ra'da yeni kurulan "Himaye-i Etfal Cemiyeti"* ile temasa geçtik. Toplantılarda verilen yardım paralarını bu kuruma göndermeye başladık. Bu iş günden güne büyüdü, bütün Amerika'daki Türk ve Kürtler, New York'taki örgütü ve çalışmaları haber alınca, onlar da kendi aralarında örgütler kurarak faaliyete geçtiler. Böylece o güne kadar birbirlerinden habersiz yaşayan vatandaşlar bir araya gelmek fırsatını buldular, aynı zamanda vatanla bağlarını tazelemiş oldular.

Çeşitli şehirlerdeki Türk ve Kürtler arasında bir hamiyet yarışması başlamıştı. Her toplantıda Anadolu yetimlerine yapılan yardım miktarı artıyordu. Çocuk Esirgeme Kurumu, gönderilen yardımın büyüklüğünü görerek bizimle sık sık mektuplaşmaya başladı. Bu mektuplaşma sonucunda Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Dr. Fuat Bey'in Amerika'ya daveti kararlaştırıldı. Fuat Bey'in, gelişi, Amerika'daki vatandaşları daha da heyecanlandırdı. Fuat Bey şehir şehir gezerek bütün Türk ve Kürtlerle yakından temas etti, onlara Kurtuluş Savaşı'nın ne büyük fedakârlıklarla yapıldığını anlattı ve iki hafta, artakalan binlerce yetim çocuğun acıklı durumunu bildirdi. Böylece Anadolu'da Kurtuluş Savaşı devam ederken, Amerika'daki vatandaşlar da bu savaşa katılmış olmanın zevk ve şerefini tadıyorlardı.

Fuat Bey, Amerika'ya 1922'de gelmişti. O yıl Kurtuluş Savaşı'nın son yılıydı. O sıralarda Kurtuluş Savaşı'nı günü gününe heyecanla izliyor, toplantılarda vatandaşlara olup bitenleri haber veriyordu. Nihayet daha Fuat Bey Amerika'dayken Yunan ordusunun İzmir'de denize döküldüğü hakkındaki büyük zafer haberi geldi. Bu büyük bayramı birlikte kutlamak için vatandaşları olağanüstü bir toplantıya çağırdık. Toplantıya katılanlar, mutluluk ve sevinçlerini, yardıma daha geniş biçimde katılmak suretiyle belirtmekte yarış ediyorlardı. Heyecanın en son haddine vardığı dakikada, dinleyiciler arasından biri kalktı. Kürsüye doğru yavaş adımlarla ilerlemeye başladı. Palabıyıklı, yanık yüzlü, kırk yaşlarında yağız bir Anadolu çocuğuydu. New York'taki

---

* Çocuk Esirgeme Kurumu

Türklerden değildi. Onu aramızda ilk kez görüyorduk. Sessizce kürsüye çıktı. Hepimizin gözü, merakla, bu tanımadığımız vatandaşa dikildi. Tereddütlü, utangaç ve iddiasız bir sesle konuşmaya başladı.

— Arkadaşlar, dedi, ben Detroit'ten geliyorum. Memlekete dönüyorum. Bu toplantılarınızda ilk kez bulunuyorum, Kurtuluş Savaşı'nda canlarını ve kanlarını verenlerin hikâyelerini dinledim. Yetim kalan yavruların acıklı halini öğrendim, onun için konuşuyorum. Ben Amerika'da on sekiz yıl çalıştım. İşte bu süre içinde kazanıp biriktirdiğim para... (Cebinden bir cüzdan çıkarıp kürsünün üstüne bıraktı). İşte altın saat ve köstek. (Boynundan kalın altın zincirli bir saat çıkarıp masanın üstüne koydu.) Bunları Anadolu'daki şehit kardeşlerimizin yetim yavrularına gönderin. Bana da İstanbul'a kadar bir vapur bileti alın. Başka bir şey istemiyorum.

Hepimiz donakalmıştık. Bu yüksek hamiyet örneği Anadolu çocuğunu hepimiz kucaklayıp öptük. Amerika'da Detroit otomobil fabrikalarının ateş ocaklarında bin bir güçlük içinde çalışarak kazandığı parayı bir tahta masanın üzerine atıvermişti. Bu hamiyet sahnesi birçoklarımızın gözlerinden yaş getirmişti.

Para çantası açıldığı zaman içinden 18 bin dolar çıktı. Bu adam bu parayı yemeyerek içmeyerek, dolar dolar biriktirmişti. Bu para ile memlekete dönüp kendisine bir iş tutacaktı. Paranın bir kısmını olsun geri vermek istedik, kabul etmedi ve bunu bir hakaret saydı. Bütün varlığını vermişti. Kendisine bilet alındı, bir miktar cep harçlığı verildi ve bu fedakâr işçi, memlekete parasız döndü. Orada savaş sırasında bütün ailesinin öldürüldüğünü ve hayatta yapayalnız kaldığını öğrenince tekrar Ankara'ya döndü. Çocuk Esirgeme Kurumu'nda kendisine bir iş verirler diye umuyordu. Fakat varını yoğunu verdiği Çocuk Esirgeme Kurumu, bu adamın elinden tutmadı ve ona iş vermedi. Sık sık bana gelir, dert yanardı. Sonra İstanbul'a döndü, bir depoda bekçilik işi buldu. Ömrünün son senelerini böyle geçirdi. Bu meçhul kahramanın adı Çavuş'tu. Asıl adını vermeye lüzum bile görmezdi. Amerika'da on sekiz yıl çalıştığı halde, onu kimse tanımıyordu. Fakat

bu yüksek ve asil hareketinden sonra hepimizin dostu oluvermişti. Herkes takdirle ve hayranlıkla onun sözünü eder olmuştu.

Amerika'daki Türk ve Kürtler arasında aynı derecede değilse bile, ona yakın yardım örnekleri gösteren vatandaşlar az değildi. Düşününüz ki, Amerika'daki vatandaşların sayısı birkaç bini geçmiyordu. Çoğu ağır işlerde çalışıyor ve az kazanıyordu. Oysa bir iki sene içinde bu vatandaşlar Anadolu yetimlerine yüz bin dolar gönderdiler. Çocuk Esirgeme Kurumu bütün memleketten bu paranın yarısı kadar bile bir yardım toplayamamıştı. Ankara'daki Çocuk Esirgeme Kurumu binası, Keçiören'deki çocuk evleri, Amerika'daki Türk ve Kürtlerin gönderdiği parayla yaptırılmıştı.

Amerika'ya giden vatandaşların oraya uyamamalarının en önemli nedenlerinden biri de vatanla olan bağlarını koparamamalarıdır. Başka memleketlerden gelen muhacirler bir kuşak içinde kendi vatan ve milliyetlerini kaybederler. Fakat Türkler, kaç kuşak geçerse geçsin yine Türk kalıyorlar. Bunlar arasında yurt hasreti o kadar derin ve yaygındır ki, bunu sözle anlatmak imkânsızdır. Değil yalnız Türk ve Kürtler, Türkiye'den kaçıp Amerika'ya gelmiş olan Rum, Ermeni ve Yahudi gibi unsurlar bile aynı derecede yurt hasreti içindedirler.

Bir gün yirmi yıldan beri Amerika'da yaşayan ve orada zengin olup Amerikalılaşmış sayılan bir Yahudi vatandaşımız bizi evine çağırmıştı. Kendisi İstanbulluydu. Türkiye'yi rüyasından ve hayalinden çıkaramamıştı. Kendi yaptırdığı iki katlı bir evde oturuyordu. Kapıdan girer girmez inanılmaz bir manzara ile karşılaştık. Merdiven ayağından yatak odalarına kadar bütün duvarlar boydan boya yağlıboya İstanbul resimleriyle süslenmişti. Bir duvarda yükselen cami ve minareleriyle İstanbul'u, bir duvarda Boğaziçi'ni, bir duvarda Adalar'ı, bir ötekinde Yeniköy'ü veya Moda koyunu gördük. Ev sahibi övünerek bize evini gezdirdi ve duvarlardaki resimleri gösterdi,

— Ne yapayım, dedi. Ben memlekete gidemiyorum, memleketi buraya getirdim.

Gerçekten İstanbul'u ayağına getirmişti, İstanbul'un güzellikleri içinde yaşıyordu.

Amerika'da yirmi beş yıl kalmış ve Amerikalılaşmış ihtiyar bir Ermeni ile de tanıştık. İstanbul hasreti içinde yaşıyordu. Hayatını kurmuş, yapacak işi de kalmamıştı. Rahat yaşıyordu. Ama, tatmin edilmemiş bir isteği, bir hasreti vardı: İstanbul'a dönmek, Boğaziçi'nde Emirgân'da büyük çınar altında Boğaz'ın maviliklerine gömülerek bir tavla oynamak ve orada ölmek...

O vakit Ermenilerin yurda dönmeleri yasaktı.

Fakat üzerinden zaman geçti, bu yasak kaldırıldı. İhtiyar ermeni vatandaş İstanbul'a döndü. Emirgân'da çınar altında tavla oynadı ve isteğine kavuşarak öldü.

New York'ta bir Türk sergisi açılmıştı. Pavyonun giriş salonu baştan başa güzel İstanbul fotoğraflarıyla süslenmişti.

Her sabah hiç aksatmaksızın bir adam gelip İstanbul'un bir köşesini canlandıran bir fotoğrafın önünde durur ve akşama kadar bundan ayrılmaz. Sergi komiseri merak eder, gidip kendisine kim olduğunu ve niçin buraya geldiğini sorar.

Bu, İstanbullu bir Rum vatandaşmış. Hayretle başını kaldırıp komisere bakar,

— Siz istanbul'u tanır mısınız? Yeniköy'de bulundunuz mu? der ve her gün seyrettiği resmi göstererek, İşte bu Yeniköy'dür, der ve tekrar resme dalar.

Vatan hasreti, İstanbul hasreti, insana neler yaptırmaz ki...

Amerika'ya gittiğimiz zaman, koyu bir Türk düşmanlığıyla karşılaşmıştık. Ermeni olayları dolayısıyla Amerika'da Türklere karşı öyle iftira dolu propagandalar yapılmıştı ki, Amerikalı, bir Türkle karşılaşmak bile istemezdi. Bir toplulukta, bir tanışmada Türk olduğumuzu öğrendiler mi, hemen başlarını çevirirler, bizi görmezlikten gelmeye çalışırlardı. Onların gözünde Türk bir zalim, bir yabani, bir vahşi idi... Türkler hakkında bildikleri hep

bunlardı. Propaganda onların kafalarında ve ruhlarında kötü izler bırakmıştı.

Mustafa Kemal onlara göre, bir maceracı, Anadolu hareketi bir maceradan başka bir şey değildi. Başlangıçta biz böyle bir düşman çevreyle karşılaştık ve hayli sıkıntı çektik. Derdimizi anlatmak kolay olmuyordu. Fakat sonraları Kurtuluş Savaşı ilerledikçe ve özellikle savaşın seyri Türklere güler yüz gösterince, Amerika'daki hava da yumuşamaya başladı. Düşmanlığın yerini merak aldı. Herkes soruyordu:

— Kimdir bu Mustafa Kemal? Ne istiyor bu adam?

Nihayet Sakarya zaferinden sonra Amerikan kamuoyunda bir uyanıklık belirdi. Türkün haksız bir istilâya uğradığı, emperyalistlerin elinde ezilip acı çektiği yavaş yavaş anlaşılıyordu. Sonra, Türklerin, emperyalistleri kovarak tekrar yoktan bir vatan yarattıklarını görünce, merak sempatiye döndü. Gazeteler bu kez benden bilgi istemekte yarışa girmişlerdi. Birçokları yemeğe davet ediyor, benden Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı hakkında bilgi almaya çalışıyorlardı. Bunlar arasında Ward Price adında bir Amerikalı yazarla dost olduk. Bu adam *New York Times* gazetesinin yazarlarındandı ve Türkiye'ye ait yazılar yazardı. Ankara'ya gidip olayları yerinde görmek istediğini söyledi. Ben kendisine yardım ettim ve Ankara'ya gitmesini sağladım. Böylece Sakarya zaferi konusunda *New York Times* gazetesinde bir dizi yazı çıkmış oldu.

Gazetecilik Okulu

Amerika'da kaldığım üç yıl, hayatımın en önemli yıllarıdır. Ben gazeteciliği orada öğrendim. Fikirce en büyük gelişmemi orada yaptım. Hayatı orada öğrendim. O yıllar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar olduğu için, yeni fikirlerin, yeni gelişmelerin, yeni devrimlerin sahneye çıktığı döneme rastlar. 1917 Sovyet ihtilâli o sıralarda, her yerde olduğu gibi Amerika'da da derin yankılar uyandırmıştı. Basın hep bununla meşguldü. İmparatorluklar yıkılmış, krallar tahtlarından indirilmiş, insanların

insan tarafından sömürülmesine son vermenin zamanı gelmişti. İnsanlığın önünde yeni bir ufuk açılmıştı, yeni bir evren doğuyordu. Bu büyük değişiklik kafamda da, bilgimde de devrimler yaptı, düşüncelerim değişti.

Memlekette emperyalizme karşı yürütülen savaş da bizi devrimciliğe ve antiemperyalizme sürüklüyordu.

Böylece yaşadığımız dönem, geçirdiğimiz deneyler, okuduğumuz kitaplar, izlediğimiz yayınlar bizi yeni bir insan yaptı. Memleketten çıktığımız zaman yalnız emperyalizm düşmanı milliyetçiydik. Bu kez memlekete devrimci olarak döndük. Bu savaşa daha oradayken başlamıştık. İstanbul'daki gazetelere Türkiye'deki Amerikan misyonerleri ve kolejleri aleyhinde bir dizi şiddetli yazı yazmıştım. Döndükten sonra bu savaşa devam edecektik.

Kafamızda büyük hayaller dolaşıyordu. Önce demokratik bir sistemin kurulması gerektiğine inanıyorduk. Biz Amerika'da hürriyet ve demokrasiye inanmıştık. Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan memleket, şimdi hürriyet ve demokrasi dönemine girecekti. Dış savaş zaferle bitmişti. Şimdi iç savaş, hürriyet ve demokrasi savaşı başlayacaktı. Bir an önce memlekete dönüp bu savaşa katılmak ve kendi payımıza düşeni yapmak istiyorduk. Yeni bir Türkiye, mutlu bir Türkiye kurmak heyecanı içinde, 1923 yazında memlekete döndük.

VIII

Atatürk'le İlk Karşılaşma

Milli Kurtuluştan Sonra Ankara

1923 ortalarında Ankara'daydım. Ankara büyük kâbustan yeni uyanıyordu. Uzun süren bir karanlıktan çıkmıştı. Milli Kurtuluş Savaşı henüz bitmişti. Zaferin neşesi bütün yürekleri sarmıştı. Ankara gülüyordu. Fakat yokluk içinde yapılan üç yıllık savaşın perişanlığı olduğu gibi duruyordu. Sokaklar ağaçsız, eğri büğrü, tozlu yollardan ibaretti. Şehirde oturulabilecek ancak birkaç ev vardı. Bütün şehirde Milli Kurtuluş Savaşı sıralarında yapılan Büyük Millet Meclisi binası ile karşısındaki küçük Millet Bahçesi'nden başka gözü okşayacak bir şey yoktu. Mebusların çoğu Keçiören'e ya da civardaki bağlara çekilmişti. Orada ilkel koşullar içinde yaşıyorlardı. Şehirde hiçbir taşıt yoktu. Mebuslar şehre ya atlı araba ya da atla gidip geliyorlardı. Bizi Ankara'ya götüren tren, yollarda ikide bir duruyor ve civar ormanlardan kesilen odunlarla yoluna devam edebiliyordu. Kömür yoktu. Bu yüzden Ankara'ya ancak yirmi dört saatlik bir yolculuktan sonra varabilirdik.

Ankara'da inecek bir otel, gidecek bir yer yoktu. Nasıl oldu hatırlamıyorum, beni yabancı misafirler için hazırlanmış olan eve yerleştirdiler. Burası şehrin ortasında, iki katlı büyükçe bir evdi. Önünde yüksek duvarlarla çevrilmiş küçük bir bahçesi vardı. Misafirlere hizmet etmek üzere bir hizmetçi kadın, bir de erkek aşçı bulunuyordu. O zamana göre, ev oldukça iyi döşenmişti. Burası, Ankara'da bulabileceğim en konforlu yerdi. Yalnız banyosu eksikti.

Ben eve indiğim zaman burada iki Amerikalı misafir vardı. Biri, Amerikan haber ajanslarından birinin temsilcisi, ötekisi de Amerika'nın Ankara konsolosuydu. Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne geçtikten sonra da bir süre burada kaldım. Bu arada gelen yabancı gazeteciler bu eve inerlerdi. Basın Yayın Genel Müdürü olarak onlarla ben meşgul olurdum.

Bir gün bir Amerikalı kadın gazeteci geldi. 30-35 yaşlarında güzelce bir kadın. Kadın görmeyen Ankara'da bu bir olay oldu. Kadın işi gereği benimle temas ettiği ve bir evde beraber yaşadığımız için herkes bana kıskanç ve anlamlı gözlerle bakmaya başlamıştı.

— Ne oluyor, Zekeriya, monopol mu kurdu? diyenler de vardı.

Bir akşam kadının canı sıkıldı. "Eğlenebileceğimiz bir yerlere götürün beni," diye tutturdu. Ankara'da geceleyin gidilecek hiçbir yer yoktu. Herkes erkenden evine kapanırdı.

Yalnız, Meclis'in karşısındaki bahçede açık havada sinema gösterilirdi.

— Gidelim, dedi, sinemaya gidelim.

Çıktık. Karanlık ve tozlu sokaklardan geçerek film gösterilen bahçeye geldik. Film başlamıştı. Ortalık karanlıktı. Seyirciler, birbiri arkasına sıralanan aralıksız sıralarda oturmuşlardı. Biz de en arkada boş bir sıraya iliştik. Biraz sonra filmin birinci kısmı bitti, ışıklar yandı.

Bir de ne görelim! Bizim arkada oturduğumuzu gören seyirciler derhal yüzlerini bize çevirmişler... Filmden daha iyi, seyredecek güzel bir kadın görmüşlerdi. Işıklar sönünceye kadar gözlerini bizden ayırmadılar. Kadın muhabir sonra gazetesine bu olayı nasıl anlattı, bilmiyorum.

Bu durum, Milli Kurtuluş Savaşı'nın nasıl yoksulluklar içinde yapıldığını anlatmaya yeter. Fakat unutmamalı ki, o vakit milli kurtuluş ruhu hâkimdi. Herkes fedakârlığı, yoksulluğa katlanmayı bir şeref, bir görev sayıyordu. Kimse konfor, rahat ve bolluk peşine düşmemişti. Kimse kolay kazançlar peşine takılmamıştı. Koltuk kavgası, menfaat hırsı unutulmuştu. Üç yıllık

savaş boyunca şehirde değil bir bina, bir ağaç bile dikilmemişti. Buna ne vakit, ne de imkân vardı. Bütün gayretler zafer etrafında birleştirilmişti. Yalnız bir amaç vardı: Milli Kurtuluş Savaşı'nı kazanmak, bağımsızlığa kavuşmak.

Bu ruh, Ankara'yı zafere götürmüştü. Ankara'ya vardığım günlerde şehri ağaçlandırma gayretlerine yeni başlanmıştı. Fakat köylü, hayvanlarıyla şehre geliyor, yeni dikilen ağaçları söküp hayvanlarına yediriyordu. Ankara şimdi bu savaşı yapıyordu.

Hükümet daireleri eski vilâyet binasında ve ufak tefek evlere yerleşmiş, eski Ankaralılar şehrin Kale civarındaki kesimine çekilmişlerdi.

Bir süre sonra daireye yakın bir yerde bir ev kiraladım. Ailemi getirttim. Derme-çatma bir iki eşya ile evi sözde döşedik. Biz de Ankaralı olmaya hazırlandık. Evimizin arka tarafında geniş, boş arsalar vardı. Ankara'ya gelen köylülerin bir kısmı burada açıkta yaşarlardı, hayvanları ve çoluk çocuklarıyla beraber. Hayvanları bir kenara bağlıyor, yere yırtık pırtık bir şeyler açıyor, günü, geceyi onların üzerinde geçiriyorlardı. Köylülerin arabaları ve hayvanlarıyla şehre girmeleri yasak edilmişti. Üstleri başları yamadan görünmüyor, renkleri topraktan ve kilden anlaşılmıyordu. Yaşayışları fakirce olmaktan da aşağıydı. Hani istatistiklerde 'asgari yaşayış seviyesi' diye bir deyim vardır. Bunlar bu yaşayış seviyesinin de altındaydılar. Eğer buna yaşamak demek doğruysa... Arada sırada yanlarına giderdim. Başka bir dünyadan gelmiş yaratıklar gibiydiler. Ben sefaletin bu kadar koyusunu, bu kadar elle tutulanını görmemiştim. Oysa, bu büyük kurtuluş savaşını onlar yaşamışlardı. Şu yırtık kirli paçavralar içinde vücutlarını örtmeye çalışan kadınlar, cepheye sırtlarında mermi taşımışlardı. Anadolu'nun kesin gerçeği buydu.

İsmet Paşa

Lozan Konferansı yeni bitmişti. Bu konferansta yeni Türkiye'nin davasını emperyalist temsilcilerine karşı başarıyla savunan İsmet Paşa ve heyeti Ankara'ya dönmüştü. Lozan Antlaşma-

sı yeni Türkiye'nin bağımsızlığını sağlayan ve uluslararası durumunu kararlaştıran tarihi bir belgeydi. Emperyalistlerin zoruyla İstanbul Hükümetince önceden imzalanmış olan anlaşmalar hükümsüz kalmıştı. Türkiye milli bağımsızlığına kavuşmuştu. İsmet Paşa bu büyük başarısından ötürü günün kahramanı olmuştu. Ankara'ya döndükten birkaç gün sonra İsmet Paşa'nın, Büyük Millet Meclisi'nde, Lozan konferansı hakkında bilgi vereceği bildirildi.

O gün Meclis hıncahınçtı. Bütün elçiler, bütün basın mensupları, bütün diplomatlar oradaydı. Meclis, tarihi bir gün yaşıyordu. Ben İsmet Paşa'yı ilk kez görecektim. Merak ve heyecan içindeydim. Bir alkış fırtınası koptu. Gözler salonun yan kapılarına dikildi. Üzerinde basit asker elbisesi, başında gri kalpağıyla İsmet Paşa göründü. Meclis onu ayağa kalkarak selâmladı. Paşa çalımsız, kısa boylu, basit bir askerdi. Pantolonu ütüsüz, ceketi buruşuktu. Kalpak, kulaklarına kadar inmişti. Lozan'dan değil de, sanki cepheden geliyordu. Kıyafetini değiştirmeye vakit bulamadan tozlu çizmeleriyle Meclis'e gelivermiş gibiydi. Onun bu basit, bu iddiasız ve mütevazı hali, Kurtuluş Savaşı'nın canlı bir sembolü idi. Karşımızda şık giyinmiş, iddialı bir diplomat değil, cephede ve Lozan'da zafer kazanmış bir komutan vardı. Kurtuluş Savaşı, işte böyle fıkaralık içinde yapılmıştı.

İsmet Paşa konuşmaya başlayınca Meclis kulak kesildi. Paşa, Lozan'da emperyalist memleketler diplomatlarının, Anadolu zaferini yenilgiye çevirmek için oynadıkları çeşitli oyunları anlattı; İngiliz temsilcisi Lord Curzon'un zaman zaman tehditler savurduğunu, fakat hiçbir hile ve tehdidin fayda vermediğini açıkladı. Lord Curzon konferansta, "Siz bize Anadolu'nun kapılarını kaparsanız, biz Anadolu'ya arka kapıdan girmesini biliriz," demişti. Yani, yeni Türkiye yabancı sermayeye muhtaç olacaktı. Bu yabancı sermaye Türkiye'yi içinden fethetmesini bilecekti. İsmet Paşa Lozan'da hiçbir tehdit ve hile karşısında eğilmemiş, Sakarya zaferini diplomatik bir zaferle tamamlamasını bilmişti. Onun için Meclis onu ayakta alkışlıyordu.

Lozan zaferini Türk basını da sevinçle ve alkışla karşılamıştı.

Yalnız İstanbul'da *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit (Yalçın), İsmet Paşa'yı tenkit ediyor, Lozan konferansı başarısını küçümsüyordu. Hüseyin Cahit'in bu hareketi, İsmet Paşa'ya olan kişisel kızgınlığından ileri geliyordu. Cahit, konferansı yakından izlemek üzere Lozan'a gitmişti. Orada en lüks otellerden birine inmiş ve masrafını İsmet Paşa'nın ödemesini istemişti. İsmet Paşa, Anadolu'dan, cepheden, yoksunluktan geliyordu. Böyle lükse sarf edeceği parası yoktu. Cahit'in istediğini vermedi. Hüseyin Cahit şimdi bunun acısını çıkarmaya çalışıyordu.

"Matbuat Umum Müdürü" Oluyorum

Ankara'ya, milli kurtuluş davasına yararlı olup olamayacağımı, hizmetimden faydalanmak isteyip istemeyeceklerini anlamak için gelmiştim. İstanbul sönmüş, suyu çekilmiş bir çeşmeye dönmüştü. Daha Amerika'da iken Ankara'ya gidip bir hizmet görmeye karar vermiştim. Hizmet yeri Ankara olmuştu. Memleketin nabzı orada atıyordu. Birkaç gün sonra bana şiddetle ihtiyaçları olduğunu söylediler ve bir hafta içinde beni Matbuat Umum Müdürlüğüne (Basın-Yayın Genel Müdürlüğü) getirdiler. Matbuat Umum Müdürlüğü şehrin göbeğinde tek katlı bir küçük binaya yerleşmişti. O vaktin Matbuat Umum Müdürü Ağaoğlu Ahmet Bey'di. Kendisini ziyarete gittiğim zaman binanın dış merdivenlerine beygirini bağlı buldum. Ahmet Bey işine bu hayvanla gidip geliyordu. Beni görünce pek sevindi. Belli ki, savaş boyunca yaptığı bu işten bıkmıştı. Kendisine, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin başyazarlığı verilmişti. Yeni işine başlayabilmek için bir an önce görevden çekilmek istiyordu.

Matbuat Umum Müdürlüğü savaş koşulları içinde kurulup çalıştığı için, pek ilkel bir durumdaydı. Sadece basını izliyor, mebuslar için dış basın-yayınlarından çeviriler yaparak arada sırada küçük bültenler çıkarıyordu. "Anadolu Ajansı" da bu müdürlüğe bağlıydı. Fakat o da ajans olmaktan başka her şeydi.

İlk iş olarak uzun süre dünyadan uzak kalan mebuslara, devlet adamlarına, memleket dışında olup bitenleri ve Türkiye ile il-

gili sorunlar konusunda yabancı basının neler yazdığını duyurmak gerekiyordu. Ankara'dakiler, pek karanlıkta yaşıyorlardı. Dünya'da olup bitenleri izleyenler pek azdı. Oysa Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra dünya basınının Türkiye ile ilgili yayınları önem kazanmıştı. Bu amaçla Matbuat Müdürlüğü yayını olarak *Ayın Tarihi* adında zengin bir dergi çıkardım. Bu aylık dergi bir ayda memlekette ve dışarda olup bitenleri ve dünya basınını veriyordu. Bu dergi benden sonra biraz daha zenginleştirildi ve bir belgeler derlemesi biçimini aldı. Bir yandan da Anadolu Ajansı'nı, dünya haber ajansları ile ilişkiler kurarak, bir ajans haline getirmeye çalışıyordum.

O sırada Ankara'da iki gazete çıkıyordu. Biri Atatürk'ün gazetesi olan *Hâkimiyeti Milliye*, ötekisi Yunus Nadi'nin yayınladığı *Yeni Gün*. Her ikisi de çok fakir, çok zavallı, birer vilâyet gazetesi halinde çıkıyor, derme-çatma matbaalarda, gelişigüzel basılıyorlardı. Fakat Milli Kurtuluş Savaşı boyunca büyük hizmetleri olmuştu. Bugünkü durumlarıyla okuyucuyu çekecek niteliklerden yoksundular. Onun için satışları az, halk arasındaki etkileri sınırlıydı. Gerçek anlamıyla basın, hâlâ İstanbul'daydı ve genellikle Ankara'ya karşı cephe almış durumdaydı.

Atatürk'le İlk Çatışmam

Matbuat Umum Müdürlüğüne geldikten bir-iki ay sonra, bir gün İsmet Paşa bana telefonla bir yere ayrılmamaklığımı, işler bittikten sonra Çankaya'ya, Atatürk'ün yanına gideceğimizi söyledi.

Matbuat Umum Müdürlüğü bir taraftan Dışişleri Bakanlığı'na bağlıydı. İsmet Paşa benim âmirim sayılırdı. Çankaya'ya gitme haberi beni çok sevindirdi. "Çankaya'ya gideceğiz" demek, "Atatürk'e gideceğiz" demekti. İsmet Paşa bu görüşmenin nedenini söylememişti. Beni neden Atatürk'e tanıtmak istiyordu? Kendi kendime nedenini araştırdım, bulamadım. Fakat hangi nedenle olursa olsun, hayalimde büyüttüğüm Mustafa Kemal'i ilk kez yakından görüp tanıyacaktım. Amerika'dayken

basına onun hakkında hayli yazılar yazmış ve yaptıklarını övmüştüm. Şimdi memleketin kurtarıcısıyla karşılaşacaktım.

Akşamüzeri bütün memurlar işlerini bitirip evlerine gittiler. Ben yalnız kaldım. İsmet Paşa'dan telefon bekliyordum. Bir koltuğa oturdum ve hayale daldım. Mustafa Kemal, davasının askeri aşamasını büyük başarıyla bitirmiş, vatanın bağımsızlığını sağlamıştı. Şimdi yeni bir savaşa, siyasal ve ekonomik bir savaşa başlamak üzereydi. Halifeliği ve padişahlığı ortadan kaldırarak, yerine modern ve lâik bir devlet kurmak, savaştan yorgun ve perişan çıkan memleketi kalkındırmak, bin bir fedakârlıkla Kurtuluş savaşı'nı yapmış olan bu fakir milleti çağımız uygarlığına kavuşturmak gibi önemli işler onu bekliyordu. Bunu yalnız o yapabilirdi ve o yapacaktı.

Fakat, o vakit Ankara'da gördüğüm manzara cesaret verici değildi.

Büyük Millet Meclisi'nde yobazlar ve gericiler kuvvetliydiler. Meclisin içinde ve dışında halife ve padişahtan yana olanlar seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Atatürk'ün etrafında bulunan Karabekir'ler, Ali Fuat Paşa'lar, Kâzım Özalp'lar ve başkaları, Kurtuluş Savaşı'nda onunla beraberdiler. Fakat memleketin siyasal, sosyal ve ekonomik kalkınmasında onlara güvenilemezdi. Bunlar Atatürk'ün o günlerdeki planlarını paylaşacak seviyede değillerdi. Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye ettikten sonra yepyeni bir anlayışla yepyeni bir millet ve yepyeni bir devlet kuracaktı. Yanındakilerin çoğu bunu anlayamazlardı. Fakat ortada bu iş için hazırlanmış ve yetişmiş bir kadro da yoktu. O halde Atatürk yeni savaşını kimlerle yapacaktı?

Ben bu hayal ile yuvarlanıp giderken telefon çaldı. İsmet Paşa beni Dışişleri Bakanlığı'na çağırıyordu. Genel Müdürlük ile bakanlığın arası beş dakikalık bir yerdi.

Bakanlıkta İsmet Paşa'yı beni bekler buldum. Kapıda savaştan kalmış hantal bir otomobil bekliyordu. Ben âmirim olarak Paşa'yı birkaç kez daha görmüştüm. En çok dikkatimi çeken şey, o vakitki abullabut giyinişiydi. Bir türlü sivil kıyafete kendisini alıştıramıyordu. Pantolonu ütüsüz, üstü başı itinasızdı. Kalpağı

kulaklarına iniyordu... Fakat babacan bir hali vardı. İnsanda derhal güven uyandırıyordu.

İsmet Paşa yolda uzun süre ağzını açmadı. Şehirden çıktıktan biraz sonra, bana dönerek,

—*Hâkimiyeti Milliye* gazetesini nasıl buluyorsunuz? dedi.

Çankaya'ya niçin gittiğimizi o zaman anladım. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, Milli Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk tarafından kurulmuş bir taşra gazetesiydi. Bütün savaş boyunca Atatürk'ün fikirlerini yansıtmıştı. Fakat günün koşullarına göre, çok ilkel ve çok zavallı bir biçimde çıkıyordu. Okurları hemen hemen mebuslardan ibaretti. Ankara'nın dışında okuru yok gibiydi. Asıl Türk basını İstanbul'da toplanmıştı. Ankara'da bile İstanbul gazeteleri *Hâkimiyeti Milliye*'den çok satılıyordu. Mustafa Kemal'in başlamaya hazırlandığı yeni savaşı yürütebilmek için kuvvetli bir gazeteye ihtiyaç vardı. Demek, Çankaya'ya bunun için gidiyorduk.

İsmet Paşa'nın sorusuna şu karşılığı verdim:

—*Hâkimiyeti Milliye* adında bir gazete tanımıyorum, Paşam.

Amacım, *Hâkimiyeti Milliye*'nin iyi çıkmadığını anlatmaktı. Fakat, galiba bu cevap çok sert düştü ve Paşa'nın hoşuna gitmedi. Çünkü, İsmet Paşa yolda bir daha ağzını açmadı.

Köşke yaklaştıkça heyecanım artıyordu. Yollar karanlıktı. Otomobilin içinde de ışık yoktu. Biz, karanlıkta, bilinmeyen sihirli bir ülkeye gidiyor gibiydik. Şehirden hayli uzaklaşmış, bağları geçmiştik. Hayli de yükselmiştik. Nihayet otomobil büyükçe bir kapının önünde durdu. Kapıda süngülü nöbetçiler bekliyordu. Paşa'yı selamladılar, içeri girdik. Ben, köşk deyince, gerçekten büyük ve ağaçlık bir bahçe içinde büyük bir köşk göreceğimi sanıyordum. Halbuki küçük bir bahçe içinde kârgir, iki katlı, zevksiz bir bina ile karşılaştık. Eskiden Ankara eşrafından birinin evi olmalıydı. Mustafa Kemal, savaş sırasında kendisine bu köşkü seçmişti. Bir devlet başkanına, hele Mustafa Kemal gibi bir kumandan ve kahraman devlet adamına yakışır bir yer değildi. Fakat o vakitlerin koşulları içinde Ankara'da bundan daha iyisini de bulmak mümkün değildi. Atatürk, bu

köşkü bulana kadar uzun bir süre istasyonda vagonlar içinde yatmıştı.

Köşke girince Latife Hanım'la karşılaştık. Siyahlar giyinmiş, ağırbaşlı, çok nazik bir hanımdı. Ellerimizi sıktı. Paşa beni kendisine tanıttı. Daha ilerde büyükçe bir odaya girdik. Odanın sol köşesinde bir masa başında Atatürk günün Adliye Bakanı ile derin bir konuşmaya dalmıştı. İnönü beni kendisine tanıttı. Sonra o da konuşmaya katılmak üzere onların masasına oturdu. Latife Hanım'la birlikte biz de kapının sağındaki köşede bir masa etrafına yerleştik.

Atatürk gri yeni bir elbise giymişti, gayet vakur, ağırbaşlı bir görünüşü vardı. Konuşmaları dikkatle yönetiyordu. Bir "Yeni Anayasa" konusu görüşülüyordu. Özellikle devlet başkanının hak ve ödevleri üzerinde duruluyordu. Konuşulanları merakla uzaktan uzağa izlemeye çalışıyordum. En çok konuşan Seyit Bey'di. Amerika'dan yeni gelmiş olduğum için, bir iki kez Amerikan cumhurbaşkanının hak ve ödevlerini anlatmak hevesine kapıldım. Fakat bir türlü cesaret edemedim. Zaten Latife Hanım beni lafa tutuyor, konuşmaları iyi izlememe fırsat vermiyordu.

O vakitler ortalıkta hilâfetin kaldırılacağı, Cumhuriyetin ilân edileceği yolunda birtakım söylentiler dolaşıyordu. Fakat hiç kimse işin gerçeğini, Mustafa Kemal'in ne düşündüğünü açıkça bilmiyordu. Anayasa görüşmeleri gizli yapılıyordu. Dışarda söylenenler bir tahminden ibaretti. Fakat İstanbul basını yapılacak değişikliğin kokusunu almış, Ankara'ya hücuma başlamıştı. Özellikle Hüseyin Cahit, hilâfetin kaldırılarak diktatörlüğe gidileceğini iddia ediyordu. Eski Hamidiye zırhlısı kahramanı Rauf Bey de hilâfetçiler tarafına geçmişti. Böylece Milli Kurtuluş Savaşı'nı yapanlar arasında da ikilik başlamıştı. Hazırlanmakta olan Anayasa, Cumhuriyet esasına dayanacaktı.

Bu konuşma bir saat kadar sürdü. Sonra beni yanlarına çağırdılar. İsmet Paşa, "Yeni Matbuat Umum Müdürümüz," diye beni tanıtırken *Hâkimiyeti Milliye* adında bir gazete tanımadığımı da eklemekten geri kalmadı. Mustafa Kemal hiç duymamış gibi kayıtsız göründü. Bu konuyu görüşmek üzere ertesi akşam

için bellibaşlı aydınların da katılacağı bir toplantı tertiplenmesini emretti, bize de izin verdi.

Anlaşılan Mustafa Kemal'i kızdırmıştım. Çünkü biz Latife Hanım'la konuşurken o bizi yan gözle izliyordu. Benim elimde bir tesbih vardı. Mustafa Kemal'in gözü ikide bir bu tesbihe takılıyordu. Demek benim lâubalice sayılabilecek olan bu hareketim onu rahatsız etmişti.

Ertesi akşam köşke geldiğimiz zaman, memleketin bellibaşlı bütün gazeteci, yazar ve ediplerini orada bulduk. Bütün bu aydınlar savaş boyunca Mustafa Kemal'in yanında çalışmış kimselerdi. Yalnız Halide Edip aralarında yoktu. Bu aydınlar zamanla Mustafa Kemal'in huyunu, âdetlerini, çalışma yöntemlerini öğrenmişlerdi. Nasıl davranacaklarını biliyorlardı. Ben ise, bir şey bilmiyordum. Atatürk'ün meclisinde ilk kez hazır bulunuyordum.

Salonda toplandık. Mustafa Kemal toplantıya başkanlık ediyordu. Toplantıyı açmasıyla kapaması bir oldu. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin iyileştirilmesi bahis konusuydu. Fakat yararlı bir biçimde konuşabilmek için küçük bir proje hazırlanmasını istedi ve bu projeyi hemen hazırlamak üzere üç kişilik bir komisyonun kurulmasını önerdi. Falih Rıfkı Atay, Hakkı Tarık Us ve ben bu komisyona seçildik. (Falih Rıfkı Atay daha savaşın başlangıcında Ankara'ya geçmiş, Mustafa Kemal'in yanında ve meclislerinde bulunmuş, onun güvenini ve sevgisini kazanmış bir yazardı. Uzun bir süre *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin ve sonra da Halk Partisi organı olan *Ulus* gazetesinin başyazarlığını yapmıştır. Bu kitap kaleme alındığı sırada, İstanbul'da *Dünya* gazetesinin başyazarıdır. Türkiye'nin en zeki, en kabiliyetli edip ve yazarlarından biridir. Hakı Tarık Us ise Türk basınının tanınmış ve sevilmiş bir simasıdır, yetmişli yılların başlarında ölmüştür.)

Bunun üzerine toplantıya ara verildi. Misafirler dışardaki aralıkta hazırlanan büfeye davet edildiler. Onlar büfede yeyip içerken biz de bir köşeye çekilip *Hâkimiyeti Milliye* gazetesine verilmesi gereken biçim üzerinde bir proje taslağı hazırladık.

Ayaküstü yapılan bu iş, pek ciddi sayılamazdı. Projeyi basit bir kâğıt üzerine kurşunkalemle yazmıştık. Bu projede şunları öneriyorduk:

Hâkimiyeti Milliye'yi bir taşra gazetesi olmaktan çıkarıp bir milli gazete haline getirmek gerektir. Gazete, memleketin her tarafında satılmalı ve aranıp okunmalıdır. Bunun için de gazetenin başına bu işten anlar, değerli biri getirilmeli, ayrıca kuvvetli bir yazı kurulu kurulmalıdır. Gazete İstanbul gazeteleriyle rekabet edebilmeli, yazıları, haberleri ona göre hazırlanmalıdır. Aynı zamanda en modern araçlarla donanmış bir basımevi kurmalıdır. Bütün bunları gerçekleştirebilmek için, binasından başlayarak her şeyi yeniden yapmalı ve ortaya canlı, hareketli bir gazete çıkarılmalıdır.

Bir saat sonra tekrar toplanıldı ve Falih Rıfkı, hazırladığımız projeyi Mustafa Kemal'e verdi. Ansızın Mustafa Kemal'in yüzü değişti, kaşları çatıldı, kendisine sunulan kâğıdı parça parça yırtıp attı ve sonra Falih'e dönerek,

— Sizler galiba nerede bulunduğunuzu ve kime hitap ettiğinizi unuttunuz, dedi.

Herkes şaşırmıştı. Toplantı normal başlamıyordu. Mustafa Kemal sözüne devam etti:

— Zaten ben *Hâkimiyeti Milliye*'nin ıslahı için yapılacak şeyi düşündüm ve buldum. Bu işi Recep Beyefendi'ye vereceğim.

Recep Bey (Peker) Atatürk'ün askerlik arkadaşı, eski bir komutandı.

Mustafa Kemal kararını bildirir bildirmez derhal, güya oy alıyormuş gibi, birer birer sormaya başladı:

— Siz ne buyurursunuz Yakup Kadri Beyefendi?

— Pek münasip Paşam...

— Ne buyurulur, Ahmet Beyefendi?

— Çok doğru düşünmüşsünüz Paşam...

— Fikri âliniz Ruşen Eşref Beyefendi?

— İsabet buyurmuşsunuz Paşam...

Karşımda oturanlar, memleketin kalburüstü edipleri, fikir adamları ve aydınlarıydı. Mustafa Kemal'in üstün kişiliği karşı-

sında hepsinin dili tutulmuştu. Düşünemez olmuşlardı. Ya da fikirlerine uysa da uymasa da böyle cevap vermeyi daha uygun buluyorlardı. Fakat düşünüyordum ki, bunlar gerçek aydın kimselerse, fikirlerini açıkça söylemekten çekinmemeleri gerekirdi. Aydının en ayırıcı niteliği, fikre, fakat herkesten önce kendi fikrine saygı göstermesiydi.

Herkes birbiri ardından "Evet Paşam, doğru Paşam" dedikçe ben şaşırıyor ve sinirleniyordum. Hatta bir dereceye kadar iğreniyordum. Kendi kendime, "İşte diktatör böyle yetişir," diyordum. Zaten bütün diktatörleri etrafındaki dalkavukları yetiştirmiş değil midir?

Kafam bu duygu ve düşüncelerle çalkanırken sıra bana geldi. Kulaklarımda Mustafa Kemal'in sesi çınladı:

— Ne buyurulur Matbuat Genel Müdürü Beyefendi?

Birdenbire ayıldım,

— Olamaz Paşam, diye cevapa verince gözler hayretle önce bana, sonra Mustafa Kemal'e çevrildi. Bu, beklenmeyen bir cevaptı.

Mustafa Kemal böyle bir cevaba alışmamıştı. Sert bakışlarını bana dikti ve,

— Neden? dedi.

— Recep Beyefendi'yi tanımıyorum Paşam, dedim. Çok değerli bir asker olduğunu duyuyorum. O kadar. Fakat gazetecilik, ayrı bilgi isteyen bir uzmanlık işidir. Ben nasıl iyi bir komutan olamazsam, Recep Beyefendi de bu işi başaramaz sanırım.

Bu cevap ortalığı büsbütün karıştırdı. Mustafa Kemal'in nasıl bir tavır takınacağını herkes merak ediyor, ona bakıyordu. Mustafa Kemal bir şey söylemedi, sadece konuşmayı burada kesti ve oturuma son verdi. Dağıldık. Köşkten, Tevfik Rüştü Aras ile birlikte çıktık. Otomobilde bana hayretini söylemekten kendini alamadı.

— Ne yaptın Zekeriya?

— Ne yaptım, dedim.

— Canım, Mustafa Kemal'e böyle cevap verilebilir mi?

— Ya ne yapmalıydım?

— Efendim, sen daha yenisin. Burasını bilmiyorsun. Musta-

fa Kemal'i tanımıyorsun. O, bizleri bu akşam fikirlerimizi almak için toplamış değildir. O, kararını önceden vermiştir. Bizi toplaması bir şekilden ibarettir.

Bu defa ben şaştım. Mademki başkalarının fikrine ihtiyacı yoktu, o halde bu toplantıya ne lüzum vardı? Fakat sonradan öğrendim ki, bu, Mustafa Kemal'in çalışma usulüdür. Herhangi bir konuda o işin uzmanlarını akşam sofrasında topluyor, onları dinliyor, ama kararı kendisi veriyordu.

Ertesi gün o oturumda bulunanların hemen hepsi Matbuat Müdürlüğü'ne uğrayarak benim hata ettiğimi hatırlattılar. Demek ki, Ankara'nın geleneklerine uyamamıştım. Fakat benim aklım bunu bir türlü almıyordu.

Mustafa Kemal ile bu ilk çatışmam oldu.

Cumhuriyet İlân Ediliyor

Çok geçmedi, hazırlandığını gördüğüm Anayasa projesi Meclis'e geldi ve 29 Ekim 1923'te geceyarısı top sesleriyle uyandık. Cumhuriyet ilân edilmiş, Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı olmuştu.

Ben, Matbuat Müdürlüğü görevine devam ediyordum. Fakat İstanbul basınının sesi günden güne yükseliyor ve Ankara'yı rahatsız ediyordu. İstanbul'da çıkan *Tasviri Efkâr* gazetesinde Velit Ebuzziya, hilâfetin baş avukatı kesilmişti. Hilâfeti kaldırmakla bütün İslâm âlemi üzerindeki etkimizi kaybedeceğimizi iddia ediyordu. Hilâfetin Türkiye için manevî bir kuvvet olduğunu, bu kuvveti elden bırakmanın bir aptallık, hatta bir hıyanet olduğunu söylüyordu. Oysa hilâfet müessesesi çoktan rolünü ve etkisini kaybetmişti. İslâm ülkelerinden çoktan çıkmıştı. Küçük büyük bütün İslâm milletleri, milli kurtuluş davasına başlamışlardı. Hilâfetle hiçbir bağları kalmamıştı. Fakat gericilerin bunu görmesi mümkün değildi. Rauf Orbay gibi Milli Kurtuluş Savaşı'na katılarak Mustafa Kemal'in yanında çalışmış hilâfetçiler bile Cumhuriyet ilânını hazmedememişlerdi.

Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın bile, o vakit Mustafa

Kemal'e karşı gelmiş olmak için, hilâfet lehinde yazılar yazmıştı. Onun da düşüncesi başkaydı. Hüseyin Cahit, eski İttihatçıydı. Bütün İttihatçılar gibi, Mustafa Kemal'in büyük başarısını çekemiyordu. Onu halkın gözünde küçük düşürmek için Ankara'ya durmadan hücum ediyordu. En büyük iddiası, Mustafa Kemal'in Ankara'da bir askeri diktatörlük kurması ihtimali idi. Öteki gazeteler, Velit Ebuzziya ve Hüseyin Cahit gibi açıktan hilâfet taraflısı görünmemeye çalışıyorlardı. Fakat Ankara'ya karşı cephe almışlardı. Hiç kimse Cumhuriyet'i savunmuyordu.

Ahmet Emin Yalman *Vatan* gazetesinde imalı yazılarla Mustafa Kemal'in diktatörlük kurmak istediğini anlatmaya çalışıyordu.

Bu devamlı yayımlar, özellikle İsmet Paşa'yı sinirlendiriyordu. Bir gün beni yanına çağırdı. İstanbul basınının hücumlarını durdurmak için ne yapılabileceğini sordu. Haftada ya da ayda bir basın konferansı düzenleyerek basının aydınlatılmasını salık verdim. Amerika Cumhurbaşkanının her hafta böyle bir basın toplantısı yapıp gazetecileri aydınlattığını anlattım, Washington'da yapılan bu haftalık basın konferanslarında güdülen usul hakkında bilgi verdim: Konferansta yerli, yabancı bütün gazeteciler hazır bulunur, Cumhurbaşkanı önce haftanın olayları üzerinde toplu bir bilgi verir, sonra gazeteciler istedikleri soruları sorarlar. Cumhurbaşkanı sorulara şu kayıtlarla cevap verir: Cumhurbaşkanı verdiği bilgi ya da cevabın gizli olduğunu ve yayınlanmaması gerektiğini açıkça söylerse, o bilgi ve haber hiçbir suretle yayınlanamaz. Bu yasağa uymayanlar bir daha toplantıya alınmaz. Verilen bilgi ve haberin bir kısmı, Cumhurbaşkanı'na bağlanmadan, Washington'un yetkili makamlarına atfedilerek yazılabilir. Bunların dışında bütün konuşulanlar serbetçe yayınlanabilir. Hatta bunları Cumhurbaşkanı'nın resmi demeci olarak da gösterebilirler.

Bu fikir ilk bakışta İsmet Paşa'ya çekici göründü. Fakat sonra düşündü, düşündü ve dedi ki:

— Ya buna bakmayarak gazeteciler hücuma devam ederlerse, ya gizliliğe uymazlarsa, ya söylediklerimi yanlış verirlerse?

Paşa bu sözlerle endişesini belirtti ve basın konferansı fikrine yanaşmadı. Çünkü basın hürriyetine alışamamıştı. İlk aklına gelen, basını aydınlatmak değil, emirle susturmaktı.

Aradan birkaç hafta geçti. Başta Hüseyin Cahit olmak üzere, İstanbul basını, bu kez hükümet tarafından basına bir sansür konmak üzere olduğu dedikodusunu ortaya attı. Bu iddialarını o derece ileri götürdüler ki, akşama sabaha sansür ilân edileceği inancı uyandı. Böylece diktatörlüğe doğru gidildiği söylentileri de kuvvetlenmiş oluyordu.

Bu dedikoduları susturmuş olmak için Matbuat Genel Müdürlüğü adına bir bildiri yayınladım. Hükümetin böyle bir düşüncesi olmadığını, basın hürriyetini sınırlamak için hiçbir şey düşünülmediğini bildirdim. Fikrimce bu, basını yatıştırmak için en etkili yoldu.

Ertesi sabah erkenden İçişleri Bakanı Ferit Bey beni makamına çağırdı.

İçişleri Bakanı Ferit Bey'i eskiden tanıyordum. Mütareke döneminde İstanbul'da işgal kuvvetlerine karşı beraber savaşmıştık. Odasına girince beni karşısına oturttu.

— Sen gene ne yapmışsın Zekeriya? dedi.

Hayretle,

— Ne yapmışım? dedim.

— Hükümetin basına sansür koymayı düşünmediği hakkında bir bildiri yayınlamışsın.

— Yayınladım, dedim. Yanlış mı? Hükümetin böyle bir fikri var mı?

— Belki var.

— Ha... O halde basına sansür koymak isteyen bir hükümette ben çalışamam, dedim ve çıktım.

İstifa etmek üzere Müdürlüğe döndüm. Arkadaşlar, "Acele etme, bekle," dediler. "Sen işten kaçar görünme, onlar sana lüzum olmadığını söylesinler..."

Öyle yaptım. Fakat çok beklemedim. İki gün sonra görevden affedildiğim bildirildi.

Benden sonra gerçekten basına sansür kondu, baskı artırıldı,

basın hürriyetinden eser kalmadı. Hilâfet propagandasını durdurmak için bundan başka çare bulamamışlardı.

Artık Ankara'da yapacak işim kalmamıştı. İstanbul'a dönüp kendi başıma çalışmaya karar verdim. Hareketimden bir gün önce Yunus Nadi Bey beni evine davet etti. Uzun zaman Atatürk'ün İçişleri Bakanı olan Şükrü Kaya da yanındaydı. Şükrü Kaya'yı çok eskiden tanıyordum. Yunus Nadi İstanbul'da gündelik bir gazete çıkarmayı düşündüğünü, beraber çalışmak isteyip istemediğimi sordu.

— Görüyorsun, dedi, ortalıkta bir hilâfet propagandası var. Biz buna karşı Cumhuriyet rejimini savunmak durumundayız. Cumhuriyeti halka sevdirmek ve mal etmek görevi bize düşüyor. Fakat ben burasını bırakıp İstanbul'a gidemiyorum. İstanbul'da bu gazeteyi beraber çıkarmamıza razı mısın?

Bu teklif hoşuma gitti. Çünkü benim de hedefim gündelik bir gazete çıkarmaktı. Önüme bir fırsat çıkmıştı. Yunus Nadi, Nebizâde Hamdi ve ben, bir araya gelerek bir şirket kurduk. On biner lira sermaye koyduk. Gazeteyi hazırlayıp çıkarmak görevi bana verildi. Gazetenin adı *Cumhuriyet* olacaktı. Sevinçle İstanbul'a döndüm ve işe başladım.

IX

Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi nasıl Kuruldu?

Ben Amerika'da üç yıl gazetecilik okumuştum. New York'taki Columbia Üniversitesi'nin "Gazetecilik Okulu", dünyada kurulmuş ilk gazetecilik kurumuydu. Burada gazeteciliğin inceliklerini ve sanatını öğrendim. O vakte kadar gazeteci geçinirdim. Fakat okula girdikten sonra bu alanda ne kadar bilgisiz olduğumu anladım. Haber nedir, nasıl toplanır, nasıl yazılır, gazetede neler bulunması gerekir, okurun istek ve ihtiyaçları nasıl öğrenilir ve bunlara nasıl cevap verilir, kaç türlü okur vardır, her okurun gazetede aradığı nelerdir? vb... vb...

Bütün bunları bilmeden o vakte kadar nasıl gazetecilik yaptığıma ben de şaşırıyordum. Okulda öğrendiklerimi memlekete dönüşte nasıl uygulayabileceğimi düşünüp projeler hazırladım.

İşte şimdi bu projelerden birini gerçekleştirmek olanağı belirmişti. Öyle yepyeni, öyle güzel ve çekici bir gazete yapacaktım ki, İstanbul basın âleminin parmağı ağzında kalacaktı.

İstanbul'a gelir gelmez (1924) işe başladım. Mustafa Kemal, Yunus Nadi Bey'e bu gazete için İstanbul'da "İttihat ve Terakki"nin eski umumî binasını hediye etmişti. Bu binanın adı "Kırmızı Konak"tı. Buraya yerleştim, hazırlıklara başladım. Bir yandan gazetenin makinesini, mürettiphanesini, kâğıdını ve öteberisini hazırlarken, bir yandan da gazetede çalışacak yeni bir ekip yetiştirmeye koyuldum. Öteki gazetelerde çalışmış arkadaşlardan hiç kimseyi istemiyordum. Onlar eski gazeteciliğe alış-

mışlardı. Ben hiç tecrübe görmemiş, fena alışkanlıklar edinmemiş yeni gazeteciler yetiştirecektim. Böylece yepyeni ve görülmemiş bir gazete çıkarılacaktı.

O vakte kadar çıkan gazeteler Fransız gazetelerinin tekniğini taklit ederlerdi. Gazeteler her bakımdan ilkel ve teknikçe çok zayıftılar. Bunun için fazla okur da bulamıyorlardı. O vakit gazetelerin baskısı 5-10 bin civarındaydı.

Teknik bakımdan olduğu gibi, fikir bakımından da *Cumhuriyet* yeni ve ilerici bir gazete olacaktı. O vaktin gazetelerinin çoğu gerici, hilâfetçiydi. Cumhuriyet fikrini yadırgıyorlardı. Genel olarak halkın da bu fikre yanaşmadığını sanıyorlardı. Onun için hilâfeti savunup Cumhuriyet fikrine saldırıyorlardı. O vakit İstanbul'da Cumhuriyet düşmanlığı o dereceyi bulmuştu ki, bütün dostlarım bana akıntıya karşı gitmemeyi, gazetenin adını olsun değiştirmeyi salık veriyorlardı. Fakat biz bu telkinlere kapılmadık, *Cumhuriyet* adında ısrar ettik; onun için Cumhuriyet rejiminin avukatlığı bize kalıyordu.

Aylarca süren hazırlıktan sonra *Cumhuriyet* çıktı. İlk sayısını merak ve heyecanla makineden alıp baktığım zaman, kederimden o anda düşüp ölebilirdim. Aylardan beri beraber çalıştığım arkadaşları yetiştirmek, onlara yeni gazeteciliği öğretmek için harcadığım emek boşa gitmişti. O vakit gazeteler Arap harfleriyle çıkardı. Ben Arap harflerinin yeni tekniğe uymayacağını hesaplamamıştım. Gazete hiçbir şeye benzemiyordu. Sonra hatamızı düzeltmeye çalıştık. Fakat olmadı. Nihayet Yunus Nadi, Ankara'da *Yeni Gün*'de çalışan Kemal Salih'i getirtti, o, gazeteye halkın alıştığı şekil ve düzeni verdi, gazete bir şeye benzemeye ve başını kaldırmaya başladı. Bu ilk deneme benim için başarısızlıkla sona ermişti.

Gazetenin *Cumhuriyet* adını taşıması ve "Cumhuriyet" etrafında yayın yapmaya başlaması, İstanbul basınını şaşırttı. Bu kez, gazeteler, toplarını bize çevirdiler: *Cumhuriyet* adı altında bir diktatörlüğe gidileceğine şüphe kalmadığını söylüyor, kamuoyunu Ankara'nın aleyhine çevirmeye çalışıyorlardı. Fakat biz çeşitli cephelerden, hilâfetin nasıl çürümüş ve çökmüş bir ku-

rum olduğunu kanıtlarıyla ispat ediyorduk. Memleketi yabancılara satmış olan hanedan mensuplarının artık bu topraklara dönemeyeceğini sanıyorduk. Milli Kurtuluş Savaşı'nı halk kazanmıştı; milletin kaderini yine milletin eline vermek gerekti. Halk kan dökerek kazandığı hâkimiyeti artık asalak saray mensuplarına veremezdi. Yeni Anayasa, halk hâkimiyetine dayanıyordu; halk hâkimiyeti de ancak Cumhuriyet rejimiyle kurulabilirdi.

Bu savaş böyle devam edip giderken, ben geceli gündüzlü gazeteyle uğraşıyordum. Başka işler de görmeye vakit bulamıyordum. Oysa etrafımda önemli şeyler oluyordu. Gazete için başlangıçta koyduğumuz 10 biner lira sermaye yetmemişti. Bunu artırmak gerekti. Sermaye önce 20 bin liraya, daha sonra 30, 40, 60 bin liraya kadar çıktı.

O sırada Yunus Nadi Bey de Ankara'dan gelip "Kırmızı Konak"a yerleşmişti. Evini binanın üst katında kurdu.

Gazeteden Ayrılışım

Bir gün Yunus Nadi Bey beni yanına çağırdı. Odanın kapısını kapattı ve içeriye kimsenin bırakılmamasını tembih etti. Sonra yumuşak bir sesle söze başladı:

— Zekeriya, dedi, görüyorsun ki, gazeteye konan sermaye 60 bin lirayı buldu. Bundan sonra da daha ne kadar paraya ihtiyaç olacağını bugünden kestirmek mümkün değil. İstersen sana sermayeni vereyim, daha iş kopmadan çekiliver. Ne dersin?

Teşekkür ettim ve teklifini kabul ettim. *Cumhuriyet* gazetesiyle bağımı kestim. Bu, Yunus Nadi Bey'in bana yaptığı son büyük iyilikti.

Yunus Nadi, namuslu bir gazeteciydi. Ben onun hayatını Selânik'te *Rumeli* gazetesinde başyazarlık yaptığı zamandan beri adım adım izlemiştim. Mütevazı ve düzgün bir hayatı vardı.

İttihatçılar zamanında mevkii ve nüfuzu büyüktü. O vakit istese her türlü imtiyazdan faydalanabilir, en yüksek mevkilere kadar çıkabilirdi. Fakat o gazeteci kalmayı tercih etmiş, servet ve mevki gözünü kamaştırmaya yetmemişti. Sadece gazeteci olarak

kalmış ve öyle yaşamıştı. Milli Kurtuluş Savaşı sıralarında da Ankara'da *Yeni Gün* adında bir gazete çıkararak yoksunluk içinde Kurtuluş Savaşı'na hizmet etmişti. Amerika dönüşü Ankara'ya gittiğim zaman onu yine gazetesinin başında bulmuştum. Bir hanın iki odasına sığınmıştı, gazetesini orada çıkarıyordu. Evinde doğru dürüst eşya bile yoktu. Bütün öteki mebuslar gibi o da harp yıllarını yoksunluk ve sıkıntı içinde geçirmişti. Sevimli, babacan bir adamdı. Etrafına ve beraberinde çalışanlara kendisini sevdirmişti. Hepimiz ona bir baba gibi saygı gösterirdik.

Ben bu satırları kaleme aldığım sırada *Cumhuriyet*, oğulları Nadir Nadi ve Doğan Nadi'nin elindedir. Evlâtları böyle zengin bir mirasa konmuşlardır. Bu gençler gazeteye bağımsız ve tarafsız bir kişilik vermişlerdir. Hatta birçok bakımdan *Cumhuriyet* gazetesi ileri gruplarla işbirliği yapmaktadır. Yalnız beni üzen şey gazetenin kurucuları arasında adımın unutulmuş olmasıdır.

X

Resimli Ay

Hürriyet ve Demokrasi Savaşı

Resimli Ay, gazetecilik hayatımın en önemli ve ilginç dönemidir. *Cumhuriyet* gazetesinden ayrıldıktan bir süre sonra, 1924 sonlarında, İstanbul'da *Resimli Ay* adında aylık bir dergi çıkardık. O zamana kadar Türkiye'de öyle bir dergi çıkarılmamıştı. Çıkan dergiler daha çok sahiplerinin fikirlerini yaymak ya da kaprislerini beslemek için yayınlanırdı. Okur ile, halk ile, halkın hayat ve ihtiyaçlarıyle ilgilenmezdi. Bu nedenlerle dergiler halktan uzak ve halkın üstünde kalır, satışları iki-üç bini geçmezdi. Bu dergiler ne teknik, ne de yazıları bakımından okura bir şey söylemezdi.

Resimli Ay hem teknik, hem içerik bakımından Türkiye için yepyeni bir şeydi. Güzel ve renkli bir kapak içinde, zengin yazılarla dolu olarak çıkardı. O vakte kadar dergiler ünlü imzalara dayanarak yaşamaya çalışırlardı. Biz büyük imza aramadık. Halkın sosyal hayatına önem verdik, yazıların halkın hayat ve istekleriyle ilgili olmasına dikkat ettik.

Şiarımız hürriyet ve demokrasi idi. Eski Amerikan cumhurbaşkanlarından Abraham Lincoln'un şu sözünü kendimize şiar edinmiştik: "Halkın, halk için, halk tarafından idaresi..." Demokrasinin en güzel ve en kestirme tanımı buydu. Biz bu demokrasiyi benimsemiştik. Memlekette de Milli Kurtuluş Savaşı'dan sonra böyle bir demokrasinin gerçekleşmesini istiyorduk.

Oysa Cumhuriyet ilân edilmiş olmasına rağmen, memlekette hürriyet ve demokrasiye gidildiğini gösteren hiçbir işaret yoktu. Halka önem verilmiyordu. Kurtuluş Savaşı'nda kanlarını ve canlarını verenler unutulmuştu. Şimdi başta bulunanlar, kendilerine bir saltanat kurmaya çalışıyorlardı. Halk yine sefaletiyle başbaşa bırakılıyordu. Yönetim başında yeni çıkar grupları kurulmaya başlamıştı. Bunlar yönetimdeki imtiyazlı durumlarından yararlanarak servet yapmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Bu gidiş diktatörlüğe, kötü politikacılığa, halkın sömürülmesine yol açabilirdi. Bununla savaşmak, her şeyin üstünde halkın iradesini, halkın çıkarlarını egemen kılmak gerekti. İşte *Resimli Ay*'ı çıkardığımız zaman tuttuğumuz yol bu olmuştu.

Resimli Ay, daha ilk sayısında büyük bir başarı kazandı. O vakte kadar hiçbir derginin görmediği derecede satış yaptık. Geniş bir okuyucu kitlesini kazandık. *Resimli Ay* geniş halk yığınlarının dergisi oluverdi. Az zamanda *Resimli Ay* yalnız fikir ve sanat çevrelerinde değil, bütün okurlar arasında adı geçen bir dergi olmuştu. Yazıların çoğunu hayat arkadaşım Sabiha Sertel ile ben yazıyordum. Dışardan pek az yazı alıyorduk.

Resimli Ay'ı çıkarıncaya kadar hayli güçlüklerle karşılaştık. Ben dergiyi yepyeni bir teknikle çıkarmak istiyordum. Fakat matbaada işçilere bunu anlatmak kolay olmuyordu. Müretiphane ustaları alışkanlıklarından vazgeçmek istemiyor, benim yapmak istediğim yeniliklere karşı geliyorlardı. İlk sayıyı istediğim şekle yakın bir biçime sokmak için mürettiplerle bir ay uğraştım. Bütün bir gün uğraşarak yaptığım sayfaları ben matbaadan ayrılınca başmürettip dağıtıyor, ertesi gün yeni baştan uğraşmak zorunda kalıyordum. Başmürettip yalvarırdı:

— Etme Beyfendi, derdi. Benim sanatımla oynama, beni arkadaşlarıma rezil etme.

Ona göre, yapılan şey arkadaşları tarafından ayıp görülecek kadar gülünçtü. Her yenilik böyle direnmeyle karşılaşmış değil miydi?

Bir yandan da *Resimli Ay*'da başladığımız hürriyet ve demokrasi savaşının uyandırdığı tepkilerle uğraşmak gerekiyordu. İstanbul basını, Ankara'ya ve Atatürk'e karşı gelmekte devam ediyordu. Bu yüzden basın aşağı yukarı kontrol altına alınmıştı. Her şeyi söylemek, serbest yazmak olanaksızdı. Fakat biz eldeki olanağın en son haddinden yararlanmaya çalışıyorduk. Halkın sefaletini belirtiyor, yaşam seviyesinin yükseltilmesi, fakirin zengine karşı korunması gerektiğini savunuyorduk. Bunu hayattan örnekler alarak gösteriyorduk. Meselâ o sırada suyu kesilmiş bir çeşme yalağında geceleyen bir fakir çocuğun hayatını verdik.

Lozan anlaşmasına bakmayarak hâlâ yabancı sermayenin memlekette temsilcisi olan Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarına dokunulmadığını belirtiyorduk. Bu bankanın kapısında yabancı sermayeyi Türk erine bekletmenin gülünçlüğünü anlatıyorduk.

En çok üzerinde durduğumuz sorunlardan biri de, Milli Kurtuluş zaferinin halka mal edilmesini sağlamaktı. Milli Kurtuluş Savaşı'nı, kadın-erkek bütün halkımızın el ele vererek yaptığını belirtiyorduk. Milli Kurtuluş Savaşı kahramanı adında da bir "meçhul asker" anıtının dikilmesini istiyorduk. Çünkü Milli Kurtuluş Savaşı gerçekten bütün halkın katıldığı bir milli savaştı. İşçisinden köylüsüne, memurundan askerine, kadınından gencine kadar herkes Kurtuluş Savaşı'na katılmıştı. Köylü kadınlar cepheye omuzlarında mermi taşımışlardı. Bunun içindir ki, Milli Kurtuluş Savaşı, halkın emperyalistlere karşı yaptığı bir milli savaştı. Halka hakkını vermek gerekti. Halkı "meçhul asker" temsil ederdi. Her memleketten çok, bizde bir "meçhul asker" anıtına ihtiyaç vardı.

Biz bu savaşı yaparken *Akşam* gazetesinde Kılıç Ali imzasıyla bize cevap veren bir yazı çıktı. Bu yazıda, Milli Kurtuluş Savaşı'nı halkın değil, sadece Atatürk'ün yaptığı ileri sürülüyordu. Ordunun ve halkın savaşabilmesi, ancak kudretli ve kabiliyetli bir komutana sahip olmasıyla kabildir, deniyordu. Atatürk olmasaydı, halkın ayaklanması bir anlam taşımazdı. "Meçhul as-

ker" fikrini ortaya atıp başkomutanın önemini azaltmaya çalışmak, bir nankörlük olurdu.

Bu yazıyı yazan Kılıç Ali, bir yazar değildi. Atatürk'ün yaverlerinden biriydi. O sırada Atatürk, Trabzon'da bulunuyordu. *Resimli Ay*'ın ortaya attığı "meçhul asker" fikrini orada öğrenmiş ve Kılıç Ali imzasıyla çıkan yazıyı dikte edip *Akşam* gazetesine göndermiş. Bu yazı çıktığı gün, ünlü Türk yazarı Ahmet Rasim yanımda bulunuyordu. Ahmet Rasim *Resimli Ay*'ın devamlı yazarlarındandı. Haftada bir Babıâli'ye indikçe de uğrardı. Yazıyı okumamız bitince Ahmet Rasim Bey gözlüğünün altından bana şöyle bir baktı:

— Cevap verecek misin? dedi.

— Sanmıyorum, dedim.

— Sakın ha... Yazıyı kimin yazdığı belli. Mustafa Kemal'le çatışmayı göze almak gerekir. Bu da bugünkü koşullar içinde delilik olur. Yazıyı hiç okumamış gibi davran.

Öyle yaptım. Fakat Mustafa Kemal de bize ve dergiye karşı başka bir baskı yapmadı, hürriyetimize dokunmadı.

Bu, Atatürk'le ikinci çatışmamdı. O da tabii bunu not etmişti. Bu yazı bize bir ihtardı. Biz de o günden sonra davamızdan vazgeçmemekle beraber, yazılarımızda daha ihtiyatlı olmaya çalıştık. Zaten memlekette birbirini izleyen olaylar da bunu gerektiriyordu. Mustafa Kemal'e karşı savaşanlar günden güne gemi azıya alıyordu. Bunlar ya el altından ya da açıkça Mustafa Kemal'e çatıyor, onu halkın gözünden düşürmeye çalışıyorlardı. Benim o yazıyı o günlerde yazmış olmam onun şüphesini uyandırmış olabilirdi.

İstiklâl Mahkemeleri

Tam o günlerde Doğu'da bir de Kürt isyanı çıktı. Memleket içinde el altından bu hücumları körükleyen emperyalistler ve özellikle İngilizler, Doğu'daki Kürtleri isyana kışkırtmışlardı. Böylece yeni rejimi içinden yıkarak Lozan Antlaşması'nda kaybettiklerinin intikamını almak istiyorlardı. Lord Curzon, Lozan

Konferansı'nda, "Siz bize kapıları kaparsanız, biz arka kapıdan da girmesini biliriz," dememiş miydi? İşte şimdi Anadolu'ya arka kapıdan girmeye kalkmışlardı. Diyarbakır'da başlayan Şeyh Sait isyanı bu kışkırtmanın sonucuydu. Şeyh Sait, güya Kürtlere hürriyet ve bağımsızlık istiyordu. Fakat gerçekte onun iplerini idare eden Londra idi. İstanbul'daki gerici basının devamlı hücumları da bu isyanı hazırlayan etkenlerden biri sayılabilirdi. Onun için hükümet bu kez daha şiddetli, daha esaslı tedbirler almak zorunda kaldı. Hem isyanı bastırmak, hem de onu hazırlayan gerici muhalefeti susturup bazı gazetelere gözdağı vermek için isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edildi. Ayrıca biri Elazığ'da – ki sonra Diyarbakır'a geçti – ötekisi Ankara'da iki "İstiklâl Mahkemesi" kuruldu.

Bu mahkemeler, Kutuluş Savaşı boyunca da düşmanca hareketleri önlemek ve bastırmak işiyle uğraşmışlardı. Yerli isyanların ve düşman kışkırtmalarının önüne böyle geçilmişti. Şimdi yine aynı maksatla faaliyete geçirilmişlerdi. Bu mahkemeler olağanüstü yetkilere sahipti. Faaliyetleri, yürürlükte olan yasalara dayanmakla beraber, mahkemenin takdir hakkı genişti. Mahkeme usulleri bir kenara atılmıştı, kararlar sür'atle veriliyordu, çok kez de keyfi oluyordu. Hatta bu yüzden haksız yere ceza görenler de olmuştu. Fakat o günün koşulları içinde bundan başka türlü davranmak zordu.

İstanbul'un bellibaşlı gazete başyazarları Diyarbakır'daki İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmişlerdi. Bunlar arasında *Tasviri Efkâr* gazetesi sahip ve başyazarı Velit Ebuzziya, *Vatan* gazetesi sahip ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, aynı gazetenin yazarlarından Ahmet Şükrü Esmer, gene başyazarlardan İsmail Müştak ve başkaları vardı. Ahmet Emin, daha yoldayken, Adana'dan, Mustafa Kemal'e telgraf göndererek yalvarmaya başlamıştı. Affedilirse, bir daha gazetecilik yapmayacağına söz veriyordu. Bir yandan da Diyarbakır'da bunlara yapılan muamele hakkında meraklı ve korkunç haberler geliyordu. Bunları istasyonda karşılayan İstiklâl Mahkemesi üyeleri onları önce bir camiye yerleştirmek istemişler. Caminin içi hıncahınç tutuklanan Kürtlerle

doluydu, leş gibi kokuyordu, nefes almak bile zordu. Gazeteciler bunu görünce ürkmüşler. İstiklâl Mahkemesi üyeleri renk vermemişler. Burada yer yok diye gazetecileri alıp yürümüşler. Yolda Velit Ebuzziya'yı ayaklarında zincir, ellerinde kovalarla su taşırken görmüşler. O vakit kendi akıbetlerini anlar gibi olmuşlar. Fakat mahkeme üyeleri bunları başkanın evine götürmüş, onları içki sofrasına davet etmişler ve yolda gördüklerini kendilerine bir gözdağı vermek için yaptıklarını söyleyerek kahkahalarla gülmeye başlamışlar. Kısacası "şaka" yapmışlar...

Parkta Tevkif

O günlerde memleketin çeşitli yerlerinde gericiler ve rejim düşmanları tutulup İstiklâl Mahkemeleri'ne gönderiliyordu. Memlekette bir terör havası esiyordu. Biz ne rejime düşmandık, ne de doğrudan doğruya günlük politikayla uğraşıyorduk. Onun için bu fırtınanın bize kadar geleceğini sanmıyorduk. İşimize devam ediyorduk.

Fakat bir gün akşam üzeri eşimle birlikte beş yaşındaki yavrumuzu alarak Gülhane Parkı'na gitmiştik. Bir ağaç altında yavrumuzu seyrederek konuşmaya dalmıştık. Birden karşımıza bir polis dikildi ve beni Polis Müdürlüğü'nden istediklerini bildirdi. Bu davetin önemini o anda anlamadım.

— Peki, dedim, çocuğu eve bırakalım, gelirim.

Polis güldü.

— Öyle değil efendim, dedi. Şimdi beraber gitmemiz lâzım.

O vakit anladım. Terör bana kadar ulaşmıştı. Karımı ve çocuğumu parkta bırakarak polisle birlikte müdürlüğe gittim.

Beni derhal bir odaya aldılar. Kapıyı kapadılar. Hiçbir şey sormadılar, hiçbir şey de söylemediler. Niçin tutulmuştum, ne olacaktım, hiçbir şey bilmiyordum. Bir iki saat sonra beni odadan çıkardılar, Ankara'ya sevk etmek üzere Haydarpaşa istasyonuna getirdiler. Hâlâ meçhuller içindeydim. Ne yapmıştım? Kusurum neydi? Niçin Ankara'ya gönderiliyordum? Bunu polis de bilmiyordu.

İstasyonda Cevat Şakir'le* karşılaştım. Onun da yanında bir polis vardı. Onu da aynı trenle Ankara'ya götürüyorlardı. Şaşkın şaşkın birbirimize baktık. O da bir şey bilmiyordu. Meçhuller içinde yaşamak ne kadar güç... Kaderine sahip değilsin. Hiçbir tedbir alamazsın... Ne yapacağını bilemezsin. Akıntıya tutulmuş bir saman çöpü gibi sürüklenip gidersin.

Trende Cevat Şakir'le düşündük taşındık, mademki ikimizi birden tutmuşlardı, şu halde bu iş, Cevat Şakir'in *Resimli Ay*'da çıkan bir yazısıyla ilgiliydi. *Resimli Ay*'ın son sayısında Cevat Şakir'in "Asker kaçakları nasıl asılır?" başlıklı bir yazısı çıkmıştı. Cevat Şakir, bu yazısında hapishane hatıralarını anlatıyordu. O arada hapishanedeyken gördüğü olaylardan biri de asker kaçaklarının sehpaya gitmeden önce, öteki mahpuslara karşı tutumlarıydı. Asker kaçaklarının giderken pılı pırtılarını fakir mahpuslara vermeleri, Cevat'a dokunmuştu. Cevat bunu anlatıyordu. Bu hikâyenin o günün olaylarıyla uzaktan yakından hiçbir bağı yoktu.

Cevat Şakir'i bana o vakit *Diken* adında bir mizah dergisi çıkarmakta olan dostum Sedat Simavi tanıtmıştı. Bu gencin yüksek öğrenim gördüğünü, birkaç yabancı dil bildiğini, her alanda bana yardım edebileceğini söylemişti. Ondan sonra Cevat Şakir'le birlikte çalışmaya başlamıştık.

Cevat Şakir, Abdülhamit'in ünlü paşalarından Şakir Paşa'nın oğluydu. İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde öğrenimini bitirmişti. İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Rumca'yı anadili gibi biliyor ve bu dillerde hem konuşuyor, hem de okuyup yazabiliyordu. Fazla olarak Lâtince de biliyordu. Ünlü İtalyan şairi Dante'nin *Divina Comedi* adlı eserini Lâtince ezbere okur, sonra Fransızca ve Türkçeye çevirirdi. Bütün bu meziyetlerinin dışında – iyi-kötü – resim de yapardı. Çok zeki, çok bilgili, çok kabiliyetli bir adamdı. Uzun boylu, sevimli bir insandı. Fakat başından büyük bir kaza geçmiş, hapse düşmüş, gerek ailesi, gerek toplum onu kenara atmıştı. Hapishanede sekiz yıl yat-

* Halikarnas Balıkçısı

tıktan sonra verem olduğu için serbest bırakılmıştı. Fakat ailesine dönemiyordu. İnsanların yüzüne çıkmaya da cesaret edemiyordu. Zengin bir ailenin çocuğu olduğu halde, işsiz, parasız, kimsesiz kalmıştı. Bir ara rufai tekkesine girerek ruhunu tedaviye çalışmıştı. Fakat yüksek kültürü olan bir adamın tekkenin dar çerçevesi içinde yaşaması mümkün olmamıştı. Aylardan beri iş arıyor, fakat kimseye başvurup derdini anlatamıyordu.

Cevat Şakir, benimle tanıştığı zaman bu durumdaydı. Trende üzülüyordu. Hapishaneden çıktıktan sonra kendisine ilk kez güler yüz gösteren bir öğretmenle evlenmişti. Yeni karısıyla, yeni doğmuş çocuğunu arkada parasız bırakmıştı. Aynı zamanda Ankara'da İstiklâl Mahkemesi'nde karşılaşacağı durumdan korkuyordu. Mahkeme Başkanı Kel Ali* onu Afyon'dan tanıyordu. Cevat'ın başına gelen kaza orada olmuştu. Kel Ali o vakit Afyon Jandarma Komutanıydı ve Cevat'ın başından geçen kazayı yakından biliyordu. Kel Ali ona bu olayı hatırlatabilir ve o anda Cevat kalp sektesinden düşüp ölebilirdi. Cevat bu olayı kutsal bir sır gibi saklıyor ve ondan söz etmekten kaçınıyordu. Bu sır neydi? Niçin bu kadar korkuyordu? Ben de sırrını öğrenmeye cesaret edemiyordum.

İşte böylece maddi ve manevi üzüntüler içinde bizi Ankara Polis Müdürlüğü'ne götürdüler. Müdürlük, Vilâyet Konağı karşısındaki tek katlı küçücük bir binaya yerleşmişti. Polis Müdürü Dilâver, okul arkadaşımdı. Ondan suçumuz hakkında bilgi alıp aydınlanmayı ve iyi muamele görmeyi umuyordum. Oysa Dilâver o gün, benimle karşılaşmamak için, görevi başına bile gelmedi. Bizi müdürlüğün bodrum katına attılar. Burası penceresiz, havasız, karanlık, rutubetli bir yerdi. Oturacak hiçbir şey yoktu. Bu dar ve karanlık bodrumda durmadan bir aşağı bir yukarı dolaşmak zorunda kaldık. Cevat, Dante'den şiirler okuyor, bize bulunduğumuz yeri unutturmaya çalışıyordu. Zaten biz de Dante'nin "Cehennem"inden bir köşede bulunuyorduk. Akşam oldu. Gelen giden, sorup araştıran yok. Geceyi burada

(*) Ali Çetinkaya

mı geçirecektik? Bizimle meşgul olan polis komiserine, bir mebus arkadaşıma telefon edip edemeyeceğimi sordum. İzin verdi. Gençlik arkadaşım Trabzon Mebusu Nebizâde Hamdi'yi bul-
dum, gelip beni görmesini rica ettim. Yarım saat sonra geldi. Fakat polis Müdürlüğü'ne giremedi... Dışardan seslenerek ne istediğimi sordu. Bu, iyiye alâmet değildi. Bir mebus bile yanımıza sokulmaktan çekiniyordu. Kendisinden bir gece için yatacak iki yatak göndermesini istedim. Gitti, bir daha görünmedi. Gece saat ondan sonra bir başka mebus arkadaşın evine telefon ettim, ondan da iki yatak göndermesini istedim. Yarım saat sonra iki karyola geldi, bodrumun bir köşesine koyduk. Fakat uyumak olanaksızdı. İkide bir bodrumun kapısı açılıyor, içeriye bağıra çağıra biri giriyordu. Kiminin gözü patlamş, kiminin dişleri sökülmüş, kimi feryat içinde içeri atılıyordu. Bunlar geceleyin sokaklardan toplanan hırsızlar ve serserilerdi. Böylece sabahı bulduk.

Ankara Hapishanesinde

Ertesi gün erkenden bizi jandarma ile Ankara Hapishanesine gönderdiler. Buraya niçin getirildiğimiz hakkında bize hâlâ tek kelime söylenmemişti. Hâlâ meçhuller içindeydik. Hapishanede bizi ayırdılar. Beni katillerin bulunduğu koğuşa koydular. Koğuşta elli kadar mahpus vardı. Kapıdan girer girmez, duvar boyunca sıralanan yataklardan fırlayan biri bana doğru koştu ve boynuma sarılıp,

— Fransızca bilir misin? dedi.

— Bilirim, dedim.

Hemen kolumdan tutup yatağına götürdü; ikram ikram üstüne,

— Ben Türkçe bilmiyorum, aylardır kimse ile konuşamıyorum, gebereceğim, dedi. Hapis içinde hapis...

Bu adam, Ankara'nın biricik lokantasını yöneten bir Fransızdı. "Karaborsacılık"tan hapse düşmüştü. Dil bilmediği için sıkıntıdan ölüyor, hapishane ona bir cehennem oluyordu.

— Yemek için merak etme, dedi. Bana lokantadan yemek gelir. Burada kaldığımız sürece beraber yeriz.

Karyolamı koğuşun apteshaneye yakın bir köşesine koydular. Yatağıma oturdum. Etrafıma şöyle bir baktım. Apteshaneden gelen koku, dayanılır gibi değildi. Etrafımda dertleşebileceğim, hatta konuşabileceğim kimse yoktu. Onlarla ortak bir konum bulunamazdı. Onlar âdi canilerdi, ben böyle hapishaneye ilk kez düşen bir tecrübesizdim. Parkta bıraktığım eşim ve çocuğum gözümün önüne geliyor, gözlerim yaşarıyordu. Ne yapmıştım? Bu işkenceye uğramak için nasıl bir suç işlemiştim? Gün üzüntülü ve kuruntulu, gece azap içinde ve uykusuz geçti.

Bir yandan karanlık içinde kalmak beni üzüyordu. Ne olacağımı, niçin geldiğimi bilsem, bu kadar üzülmeyecektim. Gündüzden hapishane müdürü vasıtasıyla arkadaşım Nebizâde'ye tekrar haber gönderdim. Onun aracılığıyla belki suçumu öğrenebilirdim. Bir yandan da arkada bıraktığım yavrumla eşimi düşünüyordum. Onları da meçhuller ve endişe içinde bırakmıştım. Aklıma bin bir ihtimal geliyor, fakat bir teselli yolu bulamıyordum.

Gece herkes yatağına çekilmiş, ben de yatağıma uzanmıştım. Bir yandan apteshane kokusu, bir yandan koğuşun ağır ve pis havası beni boğuyordu. Katiller alçak sesle yataktan yatağa konuşuyorlardı. Çoğu köylüydü. Bir tanesi yanındakine köyde bir kıza tutulduğunu, fakat kızın kendisine yüz vermediğini anlatıyordu:

— Nihayet, dedi, bir gün tarlaya giderken yolunu kestim, ağaç altına attım, işimi bitirdikten sonra kamamı çektim, karnından vurup ağzından çıkarıverdim.

Tüylerim diken diken oldu. Korkmaya başladım. Bu katiller, kılık kıyafetime bakarak beni paralı sanabilirler, gece karanlıkta paramı almak için beni de öldürebilirlerdi. Artık sabaha kadar yatağımda döndüm durdum.

Fakat sonra bu korkumda yanıldığımı anladım. Bu hükümlülerin çoğu, gerçek katil değil, temiz köy çocuklarıydı. Cahillikle ellerinden bir kaza çıkmış, buraya düşmüşlerdi. İyi yürekli, saf insanlardı. Benim üzülmekte olduğumu görünce bana karşı

merhametli ve şefkatli bir tavır aldılar. İşlerime bakmak üzere emrime bir köylü çocuk verdiler. Beni avutmak için de ellerinden geleni yapmaktan çekinmediler. Hatta bir gece, (üçüncü geceydi sanıyorum) benim için bir eğlence tertiplediler. Yatakları derleyip koğuşu bir salon haline soktular. Koğuşun baş tarafında döşek ve yastıklarla güzel bir oturma yeri yaptılar, beni baş köşeye oturttular. Mahpusun biri tek telli bir sazla köy havaları çaldı. türküler söylendi, köy oyunları oynandı. Ayrıca çeşitli gülünç numaralar yaptılar. O geceyi hiç unutamam. Hele tek telli saz yüreğimi delmişti. O vakitten beri tek telli saz dinleyemem. Ne zaman tek telli sazın inleyen sesini duysam, gözlerim dolar, ağlamaklı olurum.

Cevat Şakir'i, benden ayrı bir koğuşa koymuşlardı. Onun hali benimkinden de kötüydü... O da karısını ve altı aylık yavrusunu geride parasız bırakmıştı; çocuğu da hastaydı. Hapishanede kendini unutmuş, çocuğunun derdine düşmüştü. Hapishane müdürü aracılığıyla karısına telgraflar göndererek çocuğunun sağlık durumunu soruyor, fakat cevap alamıyordu. Deli olacaktı. Sonra öğrendik ki, müdür, telgraf paralarını cebine atıyor, telgrafları göndermiyordu.

Ertesi sabah erkenden arkadaşım Nebizâde Hamdi geldi. Polis Müdürlüğü'ne yatak gönderemediği için özür diledi ve ne yardım yapabileceğini sordu. Nebizâde, bütün gençlik hayatımızı beraber geçirdiğimiz candan arkadaşımdı. Milli Kurtuluş Savaşı sıralarında mebus olmuş, Trabzon'da İstiklâl Mahkemesi'nde üye olarak çalışmıştı. Ankara İstiklâl Mahkemesi üyelerini de yakından tanıyordu. Kendisinden yalnız buraya niçin getirildiğimizi öğrenmesini rica ettim. Başka bir şey istemediğimi söyledim. Meçhulden kurtulmak, aydınlığa çıkmak istiyordu.

"Seni Asacaklar Kardeşim!"

Nebizâde, ertesi sabah erkenden geldi. Müdürün odasında buluştuk. Suratı asıktı. Yüzüme bakmaya cesaret edemiyordu. Sanki suçlu kendisiydi.

— Kardeşim, dedi, dün akşam İstiklâl Mahkemesi üyelerini evime yemeğe çağırdım. Beraber yedik, içtik. Senin durumunu sordum. Sana kötü bir haber getirdim ama, üzülme sakın.

Merakım arttı:

— Söyle bir an önce, söyle ne söyleyeceksen...

Başını eğdi, gözleri dolu doluydu. Mırıldanır gibi dudaklarından şu kelimeler döküldü:

— Seni asacaklar kardeşim.

İdam hükmünü öyle de soğukkanlı eda ile veriyordu ki, şaka ediyor sandım. Fakat durumun şakaya gelir yeri yoktu. Zaten bütün alâmetler bunu göstermiyor muydu?

O gün sersem gibiydim. Uykusuz geçen korkunç ve kâbuslu gecenin sabahında yatağıma oturmuş, düşünüyordum. Bütün koğuş uyuyordu. Ortalık daha karanlıktı. Gözümün önüne küçük yavrularım, genç karım geldi. Hayata doymadan öldüreceklerdi beni. Bir sebep de yoktu. Bir suç da işlemiş değildim. Bir hizmet karşılığı olarak da bu fedakârlığa katlanmıyordum. Büyük bir hizmet etmiş olsaydım, belki teselli bulacaktım. Fakat bir hiç için öldürülüyordum. Bu karanlık düşünceler içinde dalmışım, gözlerimden yaşlar akıyordu.

Birden kalın bir ses beni rüyadan uyandırdı.

— Ne oluyor delikanlı? Ne ağlıyorsun?

Bu, karşımda oturan Manisalı bir İstiklâl Mahkemesi hükümlüsüydü. O da sabah erkenden uyanmış, yatağında düşünceli düşünceli tesbih çekiyordu.

— Nasıl ağlamam, dedim. Beni asacaklarını öğrendim.

Güldü:

— Seni asacaklar diye üzülme, hakkında henüz verilmiş bir hüküm yok. Oysa ben hükmü yedim. Beni şimdi, bu sabah asacaklar. Bak ağlıyor muyum?

Gerçekten bir saat sonra geldiler, bu adamı alıp götürdüler. Bir daha da döndüğünü görmedik.

Gecelerimiz hapishanede böyle uykusuz ve kâbuslu geçiyordu.

Üçüncü günün sabahı erkenden, iki jandarma, ellerimiz ke-

lepçeli olarak bizi mahkemeye götürdü. Nebizâde koridorda bizi bekliyordu. Yanıma sokuldu. "Karar kötü ama, üzülme, her şeyin çaresi bulunur," diyordu. Oysa İstiklâl Mahkemesi radikal hükümler veriyor ve hükümler derhal yerine getiriliyordu. Teselli verecek hiçbir şey yoktu.

Mahkeme ve Sinop'a Sürülüşüm

Nihayet mahkemeye çıktık. İkimizin de maneviyatı bozuktu. Ben Cevat'a arkadaşımın getirdiği kötü haberi söylememiştim. Fakat o, Mahkeme Başkanı'nın kendisini tanımasından korkuyordu. Mahkemede savcılık görevini yapan Reşit Galip de o günkü duruşmaya gelmemişti. Oysa Reşit Galip benim arkadaşımdı. Hakkımda mahkemeyi aydınlatabilirdi. Demek ki, duruşmamda bulunmamak için o da yerini Necip Ali adında başka bir savcıya bırakmıştı. Önce beni sorguya çektiler. Mahkeme Başkanı Kel Ali sonra Cevat'ı kaldırdı:

— Adınız?

— Cevat.

— Babanızın adı?

— Şakir.

Kel Ali bir an durakladı:

— Efendim? Cevat Şakir mi?

— Evet.

— Yani şu Afyon hikâyesinin kahramanı Cevat mı?

Cevat bir sendeledi ve bir külçe halinde sandalyeye çöküverdi. Korktuğu başına gelmişti. Kel Ali onu tanımıştı.

Mahkeme Başkanı birdenbire sinirlendi, elini bana uzatarak:

— Beraber çalışacak başka arkadaş bulamadın mı? Çıkın dışarı! diye bağırdı.

Biz çıkarken, başkan, beş gün sonra savunmamızı yapmak üzere hazırlanmamızı bildirdi.

Duruşma, biz hiçbir şey söylemeden sona ermişti. Neyi savunacaktık? Suçumuz neydi? Hâlâ bilmiyorduk.

Hapishaneye dönünce kapıda Ata Çelebi adında bir gençle

karşılaştık. Mersin'de *Doğru Söz* gazetesini çıkaran bir komünistti. O bizden bir süre önce gelmiş, duruşması sona ermişti. Kararın verilmesini bekliyordu. Bizim hapishaneye geldiğimizi öğrenince buluşmak üzere kapıda beklemişti. Sevimli, candan bir gençti. Mahkemenin ve hapishanenin bütün usul ve âdetlerini biliyordu. Bize de bildiklerini anlattı:

— Burası bir cehennemdir, bir salhanedir, diye başladı. İstiklâl Mahkemesi'ne getirilenlerin yüzde doksanı öldürülür. Duruşmalara hızlı bakılır, uzun uzadıya hukuk kurallarına, yasa hükümlerine bakılmaz. Şimdiye kadar kurulan geleneğe göre, sanıklar hapishaneye geldiklerinin hemen ertesi günü mahkemeye götürülür. İlk sorguları ayak üstü, kısaca yapılır. Sonra, savunma için bir gün bildirilir. Eğer mahkeme, sizi savunma için bildirilen günden önce çağırırsa, hakkınızda idam hükmü verilmiş demek. Süreyi uzatmakta fayda yoktur. Yok gününde çağırılırsanız, durumunuz şüpheli demektir. Mahkeme daha bir karara varmamıştır. Savunma günü sonraya bırakılmışsa, kurtulduğunuza işarettir. Çünkü mahkeme aceleye lüzum görmüyor demek...

Ata Çelebi bu geleneğe göre, kendi durumunu da şöyle anlattı:

— Beni savunma için bildirilen günde çağırdılar. Duruşmam bitti. Fakat kararı bildirmediler. Endişe ve üzüntü içinde geri döndüm. Beni Hapishane müdürlüğünün henüz yeni yapılan ve daha sıvası bile tamamlanmamış binasında üst katta bir odaya kapamışlardı. Yapayalnızdım. Merak ve üzüntüden uyuyamıyordum. Bir gece geç vakit merdivenlerde ayak sesleri belirdi. Kulak kabarttım. Jandarmalar geliyordu. Demek hakkımda idam kararı verilmişti. Beni asmak için, almaya geliyorlardı. Yatağımdan fırladım. Bunlara teslim olmamaya ve kendi kendimi öldürmeye karar verdim. Beni öldürmek zevkini onlara vermeyecektim. Karanlıkta, tıraş takımının bulunduğu pencere kenarına doğru ilerliyordum. Jandarmalar kapıyı dövmeye başladılar. Açmadım. Fakat telâşım arttı. Pencere kenarına yaklaştım. Jileti alıp kollarımın damarlarını kesecektim. Bu arada jandar-

malar kapıyı zorladılar, kapı ardına kadar açıldı, yanlarında sivil kıyafette, uzun boylu bir adam vardı. Lambayı yaktılar. Bir de ne göreyim? Karşımda *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit. Meğer onu da benim odaya getiriyorlarmış. Bütün bu gürültü oymuş... Ama iş biraz daha gecikmiş olsaydı, şimdi beni aranızda göremeyecektiniz.

Ata Çelebi, bu acıklı hikâyeyi kahkahalarla anlatıp şöyle bitirdi:

— Dikkat edin. Size bildirilen savunma günü ne gündür? Sizi o günden ya önce, ya sonra çağıracaklar. Usul budur. Eğer suçlu, bildirilen günden önce çağırılırsa idam, sonra çağırılırsa beraat demektir. Ben hafif kurtuldum, şimdi rahatım.

Bizi savunmamız için belirtilen günden iki gün önce çağırdılar. Artık bütün umutlarımız suya düşmüştü. İdam kararı almaya gidiyorduk. Zaten Cevat Şakir ilk günden beri kötümserdi.

— Bu herif, Afyon'da beni öldüremedi. Şimdi eline düştüm, mutlak beni asar, diyordu.

İşte, mahkemeye bu perişan ruh içinde gittik. Mahkemede savcı ilk kez suçumuzu anlattı. Memlekette isyan bulunduğu bir sırada, askeri isyana teşvik edici yazı yazmışız. Hem de bunu bilerek ve kasıtlı olarak yapmışız. Çünkü ikimiz de yüksek öğrenim görmüş aydın insanlarmışız. Şu halde Ceza Kanunu'nun falan filan maddesi gereğince...

Memlekette isyan varken (Doğu'da Şeyh Sait isyanı vardı) biz askeri isyana teşvik etmiştik! Hani ördek hikâyesi kadar gülünç bir şey. Fakat İstiklâl Mahkemesi olağanüstü günlerin mahkemesiydi. Burada mantık aranmazdı.

Güya kendimizi savunur birkaç söz ettik. O kadar umutsuzduk ki, kendimizi ciddi biçimde savunmaya bile lüzum görmüyorduk. Karar önceden verilmişti, ne söylesek boştu.

Biz sözümüzü bitirir bitirmez mahkeme üyeleri aralarında görüşmeye bile lüzum görmediler. Kel Ali, kararın hemen okunacağını söyledi. Savcının söyledikleri kelimesi kelimesine tekrar ediliyordu. "Ceza Kanunu'nun falan ve filan maddeleri gereğin-

ce," der demez, biz arkasından "idam" kelimesinin gelmesini bekliyorduk. Fakat hayır... Hüküm üç sene kalebentlikti. Bir-

den bire kurtulmuş gibi sevindik. Benim sürgün yerim Sinop, Cevat'ınki ise Bodrum idi. Üç yıl buralarda sürgün hayatı yaşayacaktık. Birdenbire değişmiştik. Maneviyatımız yükselmişti. Ölümden kurtulmuştuk. Dönüp Başkan'a sordum:

— Sürgünü şehirde serbest olarak mı, yoksa kalede kapalı olarak mı geçireceğiz?

— Şehirde serbest olacaksınız.

Kollarımızı sallaya sallaya mahkemeden çıktık. Bir arabaya bindik. Sevine sevine hapishaneye döndük. Hüseyin Cahit'le, Ata Çelebi bizi kapıda merakla bekliyorlardı.

— Ne oldu, nasıl geçti? dediler.

— Darısı sizin başınıza, dedik.

— Ne o beraat mı ettiniz?

Ölüm beklerken üç sene kalebent cezası bize öyle hafif gelmişti ki, onlara da aynı cezanın verilmesini diler olmuştuk.

Hüseyin Cahit hapishaneye bizden bir gün sonra getirilmişti. O bizim kadar fena şartlar içinde değildi. Koğuşa, âdi hükümlüler arasına konmamıştı.

Hüseyin Cahit, Ankara'daki dostları aracılığıyla mahkeme üzerinde etki yapmış ve hakkında verilecek hükmü önceden öğrenmişti. Onu üç sene için Çorum'a süreceklerdi. Bu bilgiyi edindikten sonra üzüntüsü kalmamıştı. "Nasıl olsa bir sürgün hayatı üç yıl sürmez," diyordu, O bizim gibi ölümle karşılaşmadığı için neşeli ve cesurdu. Gerçekten de sonra Çorum'a gitti.

Hükmü yedikten birkaç gün sonra sürgün yerlerimize gitmek üzere yola çıkarıldık. Ben İstanbul yoluyla Sinop'a gittim. Cevat karadan, şehir şehir dolaşarak Bodrum'a götürüldü. İstanbul'da Polis Müdürlüğü'nde eşimle görüşmeme izin verdiler. Dergi, onun yönetiminde çıkmaya devam ediyordu. Ertesi gün yanımda polislerle Sinop'a hareket ettim. Sinop'ta beni doğrudan doğruya savcıya teslim ettiler. Savcı, hüküm kalebentlik olduğuna göre, beni kaleye hapsedeceğini söyleyince, tokat yemiş gibi sersemledim. Tekrar hapse girmeye tahammülüm yoktu.

Savcıya, Mahkeme Başkanı'nın bize şehirde serbest gezeceğimizi bildirdiğini söyledim. İnanmak istemedi. Bunun üzerine bir kez de valiyi görmek istedim. Vali, Nizamettin Bey adında biriydi. Beni bir misafir gibi karşıladı. Karşısına oturdum, kahve ısmarladı. Durumu öğrendikten sonra savcıya, Ankara'ya telgrafla hükmün nasıl yerine getirilmesi gerektiğini sormasını söyledi ve "Cevap gelinceye kadar Zekeriya Bey benim misafirim olacaktır," dedi. Savcı, telgraf çekmek üzere ayrıldı. Vali yerlilerden birini çağırttı, beni evinde misafir etmesini istedi. Vali bekâr bir adamdı, beni evinde misafir etmesi mümkün değildi. Evinde misafir olacağım adam şehrin zenginlerinden biriydi. Beraberce evine gittik. Güzel bir akşam yemeği yedik. Ben gelecek cevaptan emin olduğum için artık üzülmüyordum. Yemekten sonra odanın sokağa bakan cumbasına çekildim, dinleniyordum. Derken kapı çalındı. Pencereden başımı uzatıp baktım, bir polis. Bir anda dünya başıma yıkıldı. Demek Mahkeme Başkanı beni aldatmıştı. Ankara'dan olumsuz cevap gelmiş ve beni hapse atmak üzere polis göndermişlerdi. Ev sahibi gidip kapıyı açtı, sonra yukarı gelerek beni vali beyin davet ettiğini bildirdi. Kalktık, beraberce valinin evine gittik. Meğer, poker masasında dördüncüleri eksikmiş... Beni onun için çağırmışlar...

Sinop güzel, şirin, verimli, küçük bir vilâyet merkeziydi... Fakat cansız bir şehir... Derin bir sessizlik içinde yaşayan bir şehir... Sokaklarında ne bir araba, ne bir motor sesi, ne bir insan kalabalığı. Hatta sokakları sevimli çığlıklarıyla dolduran çocuklar bile görünmüyor... Sanki ahalisi boşaltılmış bir savaş şehri... Çarşısı var denemez. Önünde dünyanın en güzel koylarından biri yatıyor. Pırıl pırıl, fakat sessiz, hareketsiz bir deniz... Ne bir vapur, ne bir motor, ne bir sandal... Şehirde gidilebilecek hiçbir yer yok. Ne bir kahvehane, ne bir sinema, hatta ne de küçük bir park... Yani burada insanlar yaşamıyorlar. Gündüzleri nerelerde çalıştıkları ve ne yaptıkları belli değil... Hayatlarını nasıl kazanıyorlar, anlaşılmaz. Şehrin yüksek memurları geceleri bir evde toplanıp kâğıt oynuyorlar. Bu, onların tek eğlencesi.

Sinop'a iki sürgün daha getirdiler. Bunlardan biri Terakki-

perver Cumhuriyet Partisi kurucularından Fethi Bey adında bir eski subaydı. Suçu bu partiye mensup olmaktı. Son derece kibar, nazik, efendi bir adamdı. Ailesi ile birlikte Sinop'a yerleşti. Arada sırada nefes aldığım yer, bu evdi. Bu aileyle birlikte olduğum sürece kendimi İstanbul'da sanırdım.

İkinci sürgün, Kâmil Şengin adında bir Kürt beyi idi. Şeyh Sait isyanı yüzünden tutulup buraya gönderilmişti. Bu genç Kürt beyi 30 yaşlarında, uzun boylu, mavi gözlü, güzel bir adamdı. İsviçre'de öğrenim yapmış, az çok kültür sahibi biriydi. Diyarbakır vilâyetinde yetmiş köyün sahibiydi... Bu köyler arasındaki yol ve köprüleri bile kendisi yaptırmıştı. Asayişi bile o sağlardı. Bu köylerde yaşayan bütün Kürt köylerinin ahalisi onun köleleriydi. Memleketin en zengin adamlarından biri sayılabilirdi. Yıllık gelirinin birkaç yüz bin sarı altın olduğu bilinirdi. Sinop'un zenginleri bu delikanlıyı ele geçirmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Hele gelinlik kızları olanların gözü onun üzerindeydi. Geceleri gidecek yer olmadığı için ya valinin, ya zenginlerden birinin evinde toplanılıyordu. Bizler oyun oynamazdık. Fakat bizim kaderimizi elinde bulunduran savcı, Kürt derebeyinin kesesine göz koymuştu. Onu da zorla oyuna katıp soymaya çalışırdı.

Haftada bir vapur gelir, postayı getirirdi: O gün, şehrin tek hareketli günüydü. Vapur bizlere İstanbul'un kokusunu getirdiği için erkenden sahile iner, gece yarılarına kadar sahil boyunda sürünür dururduk.

Bu cansız, bu hareketsiz şehirde hayatımın bir buçuk yılını öldürdüm. Sonra genel af çıktı, cezamı doldurmadan İstanbul'a dönebildim.

Sinop'ta kaldığım süre içinde eşim dergiyi çıkarmaya devam etti. Bir yandan evi ve çocukları idare etmek, bir yandan da hepimizin geçimini temin görevi, onun omuzlarına yüklenmişti. Bu değerli yardımlarından dolayı ona borçlu olduğumu burada minnetle anmak isterim.

Cevat Şakir'e gelince, af çıktıktan sonra da o Bodrum'da kalmayı tercih etti. Orada bir balıkçının kızıyla evlendi. Cevat Şa-

kir, Bodrum'da oturduğu sürece memlekette narenciye bitkilerinin gelişip yayılmasına hizmet etti. Bugün birçok narenciye türlerinin ilk yaratıcısı odur. Sonra kendini romancılığa verdi. Anadolu köylüsünü, Bodrum balıkçılarını ve Ege Denizi'ni anlatan çok değerli eserleri vardır. Yalnız adını değiştirdi ve "Halikarnas Balıkçısı" takma adını aldı. Gazetecilik ve edebiyat âleminde bu adla tanındı. İzmir'de, gençler tarafından çok sevilip sayılan değerli bir yazar olmuştur.

Sinop'tan dönünce ilk işim yayınlara kuvvet vermek ve bunları genişletmek oldu. Eşim, ben bulunmadığım süre içinde gemiyi batmaktan kurtarmıştı. Fakat artık yayına bir hız vermek gerekti.

XI

Nâzım Hikmet

Nâzım Resimli Ay'da

Nâzım Hikmet'i ilk kez 1927'de İstanbul'da tanıdım. O vakitler *Resimli Ay*'ı çıkarıyor, dergide zamanın birçok edip ve yazarıyla işbirliği yapıyordum. Nâzım da Sovyetler Birliği'nden yeni dönmüştü. İşsizdi. İş arıyordu, fakat basında kimse ona iş vermeye cesaret edemiyordu. Zaten o zamanlar büyük bir şair olarak da henüz tanınmış değildi. O vakte kadar basında şiiri çıkmamış, adı duyulmamıştı.

Bir gün Nâzım'ın çok eski arkadaşı ve Türkiye'nin tanınmış yazarlarından Vâlâ Nurettin (Vâ-Nû) beni ziyarete gelmişti. Konuşma sırasında Nâzım'dan söz açtı. Onun çok büyük bir şair olduğunu, fakat bir yerde iş bulamadığını anlattı. Nâzım'ı yanıma alıp beraber çalışmamızı önerdi.

Vâlâ Nurettin, Nâzım'ın çocukluk arkadaşıydı. Milli Kurtuluş Savaşı sırasında beraberce Anadolu'ya geçmiş, sonra da birlikte Moskova'ya giderek orada okumuşlardı.

1924'te memlekete döndükleri zaman Vâlâ komünistlikten ayrılmış, fakat Nâzım'la dostluğunu sürdürmüştü. Nâzım ise, bir parti üyesi gibi faaliyetine devam etmiş, bir ara polisin elinden kurtulmak için İzmir'e sığınmış, fakat sonra gıyaben on beş yıla mahkûm olunca soluğu tekrar Sovyetler Birliği'nde almıştı.

1927'de tekrar vatana dönünce ilk işi Vâlâ'yı bulmak olmuş ve onun yardımıyla kendisine bir iş bulmaya çalışmıştı.

Konuştuğumuzun ertesi günü Vâlâ, Nâzım'ı *Resimli Ay*'a ge-

tirdi. Hâzım'ı ilk kez görüyordum. Uzun boylu, sarı kıvırcık saçlı, mavi gözlü, sarı kaşlı, çok sevimli ve güzel bir gençti. İlk bakışta insanı kavrayan bir hali vardı. Mütevazı, utangaç ve çekingen bir genç izlenimini veriyordu. Selâmlaştıktan sonra iki elini göbeğinin üstünde bağlayarak karşımdaki koltuğa oturdu. Görücü çıkmış gelin gibi sıkılıyordu.

Vâlâ, Nâzım'ın nasıl büyük bir şair olduğunu anlattıkça Nâzım utancından başını yere eğiyor, yüzüme bakmaya cesaret edemiyordu. Yalnız arada bir göz altından beni süzmekten de kendini alamıyordu. O gün Nâzım'ın *Resimli Ay*'da çalışmaya başlamasını kararlaştırdık.

Nazım'ın Arkadaşları

Nâzım *Resimli Ay*'a tayfasıyla beraber gelmişti. Eski yeni ne kadar solcu arkadaşı varsa, peyk gibi etrafında dolaşır, hemen her gün matbaaya uğrarlardı. Bunlar içinde özellikle biri, işe gelir gibi elinde çantasıyla her sabah benimle beraber matbaaya gelir, benim çalışma odamda köşedeki koltuğa oturur, akşama kadar yerinden kımıldamazdı. Bu süre içinde hiçbir şey yapmaz, hatta konuşmaz, sadece bir dedektif gibi benim çalışmamı izlerdi. Bir polis olabilirdi. Fakat değildi. İmanlı bir komünistti. Nâzım'ın deniz okulundan arkadaşıydı. Fakat nedense Nâzım'ın odasına gitmez, benim odamda oturmayı tercih ederdi.

Bu gencin adı Kerim Sadi idi. Boğaziçi'nde bir tepede, küçücük bir evde yapayalnız yaşıyordu. İnsanlarla ve hayatla bütün bağlarını koparmıştı. Orada, buldukça Marksizm'e ait kitaplar okur, aklınca yeni teoriler yaratır ve küçük kitapçıklar hazırlardı. Garip, melankolik, sessiz bir adamdı.

Bir gün durup dururken, Nâzım'ın karşı odadan çıktığını görür görmez yay gibi yerinden fırladı, altındaki koltuğu kaptığı gibi Nâzım'ın üzerine fırlattı. O sırada Nâzım merdiven başına gelmişti. Koltuk üzerine düşmüş olsaydı, Nâzım tepetaklak merdivenden aşağı yuvarlanacak, belki de kolu bacağı kırılacaktı.

Nâzım bu beklenmeyen saldırıya karşı sesini çıkarmadı. Ke-

rim Sadi de bir şey söylemedi. Kerim Sadi'yi kızdıran neydi, anlaşılmadı. Yalnız utancından çantasını alıp çıktı, bir daha da görünmedi.

Nâzım'ın *Resimli Ay*'a getirdiği ikinci arkadaşı Nizamettin Nazif'ti. O da delidolu bir gençti. *Resimli Ay*'a devama başladığı günlerde *Kara Davut* adında tarihi bir roman çıkarmıştı. Bu romanı ile dağlar yaratmış gibi övünür dururdu. Her gün matbaaya gelir, Nâzım'ın çalıştığı odada yüksek sesle, nutuk verir gibi konuşur, benim odama arada sırada uğrardı. Gazetelere tarihi tefrikalar yazarak geçinirdi.

Bir gün Nâzım'ın çalıştığı odaya gittim. Baktım Nâzım, Nizam ve Nail adındaki Nâzım'ın yetiştirmeye çalıştığı gençler, birer masaya oturmuşlar, harıl harıl bir şeyler yazıyorlar. Benim odaya girdiğimi fark etmez gibi davrandılar. İşleri aceleymiş gibi habire yazıyorlardı.

— Ne oluyor, çocuklar, dedim, nedir bu faaliyet?

— Roman yazıyoruz, dediler.

Meğer Nizamettin Nazif, gazetelerden birine bir haftalık tefrika yetiştirmek zorundaymış. Romanın bir haftalık konusunu arkadaşlarına anlatmış, sonra o konuyu üçe ayırıp her birine bir kısmını yazmasını emretmiş. Üçünün ayrı ayrı yazdığı kısımlar birleştirilerek gazeteye bir haftalık tefrika halinde gönderilecekmiş.

Bir gün de Nizamettin Nazif'i devlet adamlarından biriyle görüşmeye göndermiştim. Uzun bir demeçle geldi. Bu demeç gazetede çıkınca, demeci veren devlet adamı derhal yalanladı. Nizamettin Nazif'e işin aslını sorduğum zaman şu cevabı aldım:

— Sanki kendisiyle görüşseydim, bundan daha iyi mi demeç verecekti?

Belli ki, adamla görüşmemiş ve demeci masa başında yazmıştı.

Nâzım'ın bize tanıttığı arkadaşlarından biri de Ziya Hilmi idi. Nâzım ve Vâlâ Nurettin, Bolu'da öğretmen olarak bulundukları sıralarda bu gençle tanışmışlar. Ziya Hilmi orada ağırceza mahkemesi başkanıymış. O da komünistti. Ağırbaşlı, sakin

görünüşlü, samimi bir adam izlenimini veriyordu. Marksizmi iyi biliyordu. Fakat komünistliği yüzünden devlet dairelerinde çalışamaz olmuştu. Becerikli bir adamdı. Aklı her işte yatardı, elinden her iş gelirdi. Bize her gelişinde başka bir işte olduğunu öğrenirdik.

Sonra, aklınca Türkiye Komünist Partisi'ne para bulmak hevesine kapılmıştı. Ona göre, Türkiye Komünist Partisi'nin parası yoktu. Bu yüzden gereği gibi çalışamıyordu. Para bulmak için de vaktiyle Stalin'in başvurduğu söylenen yolu denemek fikrindeydi. Söylentilere göre, Stalin, partisine para sağlamak için banka soymamış mıydı? Ziya'ya göre, bu uğurda her şey meşru idi. "Maksat vasıtayı meşru kılar" tezini savunuyordu. Bu düşünce, onu çeşitli maceralara attı; sonunda eroin yapan bir atölye açtı ve orada yanarak öldü.

Nâzım her sabah erkenden işine gelir ve muntazam çalışırdı. Bir yandan da odasında aşağı yukarı dolaşarak şiir yazardı. Sonra gelir, yazdığı şiiri bize okurdu.

Akşamları mutlaka birimizin evinde, fakat daha çok bizim evde toplanırdık. Bu toplantılar birer edebiyat olayı sayılabilirdi. Çünkü bu samimi toplantılarda şiirler okunur, müzik dinlenir, tartışmalar yapılırdı. Çok kez Nâzım, yeni bir sanat ve şiir anlayışı ortaya atar, bunun üzerinde ateşli tartışmalar yapılırdı. O günler hayatımızın en mutlu, en yaratıcı dönemiydi. Akşam tartışmaları, ertesi gün için bizlere yeni hamleler yapma hızını verirdi.

Nâzım, daha çok komünizmi yaymak ve etrafındakileri komünizme kazanmak meraklısıydı. Onun için tartışmaların en önemli ve devamlı konusu komünizm'di. Bu konu, Peyami Safa'yı çileden çıkarıyordu. Peyami, çok zeki ve çok kabiliyetli bir gençti. O sırada *Fatih-Harbiye* romanıyla edebiyat âleminde dikkati çekmişti. Nâzım, onu davaya kazanmaya çok önem veriyordu. Onun bütün itirazlarına ve hırçınlıklarına bir peygamber sabrıyla katlanır, onu inandırmaya çalışırdı. Fakat Peyami, zeki olduğu kadar da kötü ruhlu bir adamdı. Çok içki içerdi, hatta esrar kullandığı bilinirdi. Bu bakımdan da Nâzım'ın tam zıddı

bir tipti. Nâzım'ın çevresinde yarattığı etkiyi kıskanır, onun ak dediğine mutlaka kara derdi. Nâzım'ı kıskanıyor, onun etkisine düşmekten korkuyordu. Bütün bunlara bakmayarak, Nâzım onu kazanmak umudunu bırakmak istemiyordu.

Peyami de tersine, Nâzım'ı komünizmden caydırmaya çalışıyor, fakat bu çabasında yalnız kaldığını gördükçe deliye dönüyordu. Bu karşılıklı tartışma aylarca sürdü. Sonunda Peyami, faşizmi seçti ve bizlerden ayrıldı. O tarihten sonra da ateşli bir antikomünist kesildi ve bütün ömrü boyunca faşizme hizmet etti. Komünizme ve komünistlere şiddetli hücumlar yaptı. Hele Nâzım'a, bizlere karşı uydurmadığı iftira, yapmadığı jurnalcılık kalmadı.

Nâzım, Peyami'yi kazanmaya çalışırken en candan arkadaşı Vâlâ Nurettin'i kaybetti. Nâzım, çocukluktan beri Vâlâ ile beraber büyümüş, beraber yetişmiş, Anadolu'ya beraber geçmiş, Moskova'da beraber okumuştu. Vâlâ'nın komünizmden uzaklaşması Nâzım'a çok dokundu. En beğendiği değerli dostunu kaybetmişti. En sevdiği arkadaşını kendi yanından ayrılmış görmeye gönlü razı olmadı. Bu üzüntünün etkisiyle bir-iki şiir yazdı. Bunlardan biri, kendisinin de en çok beğendiği ve o vakitki şiirleri içinde belki de en güzeli olan 'Kerem Gibi'dir. Bu şiirde Nâzım, şöyle der:

O diyor ki bana:
— Sen kendi sesinle kül olursun ey!
Kerem
gibi
yana
yana...
(...)
Ben diyorum ki ona:
—Kül olayım
Kerem
gibi
yana
yana...

Ben yanmasam
sen yanmasan
biz yanmasak,
nasıl
çıkar
karan-
lıklar
aydın-
lığa...

Nâzım, gene en güzel şiirlerinden biri olan 'Salkım Söğüt'ü de bu ruh hali içinde yazmıştır. Bu şiirinde Nâzım, Vâlâ'nın saflardan uzaklaşmasını şöyle anlatır:

Birden
bire kuş gibi
vurulmuş gibi
kanadından
Yaralı bir atlı yuvarlandı atından!

Atından düşüp seferi yarıda bırakan adam, Vâlâ'dır.

Bu olay Nâzım'ı çok üzmekle beraber, Vâlâ yanımızdan ayrılmadı, toplantılarımızı bırakmadı. Nâzım'a olan samimi dostluğunu bozmadı. Yalnız aralarında artık bir uçurum vardı.

Resimli Ay dönemi Nâzım Hikmet'in en yaratıcı, en savaşçı dönemidir. Bütün ömrü boyunca bu savaşa devam eden Nâzım, diyebilirim ki, bu savaşın zevkini en çok o zaman tatmıştır. Onun içindir ki, Nâzım, hayatının bu dönemini her vakit heyecan ve sevgi ile anmıştır.

Nâzım o dönemde her gün bir devrimci şiirle ortaya çıkıyor ve her şiiri bir bomba gibi patlıyordu. Edebiyat âlemi şaşkına dönmüştü. Bu şiirler, yalnız sanat çevrelerinde değil, gençlik ve geniş halk yığınları arasında da derin etkiler yaratıyordu. Nâzım, günün adamı oluvermişti. Şiirleri art arda *Resimli Ay*'da çıkıyor, kitap halinde basılıyor, ağızdan ağıza, elden ele dolaşıyor-

du. O zaman edebiyat âlemini altüst eden kitaplarından bazıları şunlardır:

835 Satır; Jokond ile Siyau; Üçler; Sesini Kaybeden Şehir; Benerci Kendini Niçin Öldürdü?; Gece Gelen Telgraf; Karıma Mektuplar; Şeyh Bedrettin Destanı; ve başkaları...

O dönemde en çok beğenilen şiirleri, 'Kerem Gibi' ve 'Salkım Söğüt'ten sonra 'Bahri Hazer', 'Güneşi İçenlerin Türküsü' gibi hem lirik, hem de devrimci olan şiirleriydi. Bunlar o zaman plağa da alınmış, evlere, kahvehanelere kadar girmişti.

Atatürk ve Nâzım Hikmet

Nâzım'ın ünü günden güne yayılıyor, ziyaretçileri ve hayranları çoğalıyor, herkes ondan söz ediyordu. Ünü, sonunda Mustafa Kemal'e kadar ulaştı. Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunduğu bir sırada, bir akşam Dolmabahçe Sarayı'ndaki sofrada Nâzım'ın adı geçer. Hazır bulunanlar Nâzım'dan hayranlıkla söz ederler. Kendisine, Nâzım'ın çağımızın en büyük Türk şairi olduğu söylenir. Merak eder. Bir şiirini dinlemek istediğini gösterir. Nâzım'ın şiir plakları getirilip çalınır. Mustafa Kemal dikkat ve hayretle dinler. Sonra, "Bu şair sizlere benzemiyor," der. Ve Nâzım'ı getirtip şiirlerini onun kendi ağzından dinlemek arzusuna kapılır. "Bu şairi bulup getirsinler," emrini verir.

Fakat vakit gece yarısını geçmiştir. Telefonla Kadıköy Polis Merkezi'ne Nâzım'ı bulup getirmeleri emri verilir. Gece geç vakit bir polis, Nâzım'ın evinin kapısını çalar. Nâzım uykudan kalkıp kapıyı açar. Karşısında polisi görünce şaşırır. Bir an soğuk terler döker.

Polis nezaketle Mustafa Kemal'in kendisini Dolmabahçe Sarayı'nda beklediğini bildirir. Nâzım o vakit kendisine gelir.

— Oğlum, der, Paşa'ya benden selam söyleyin. Ben "Deniz Kızı Eftalya" değilim.

Bunu der demez kapıyı kapar.

Mustafa Kemal o sıralarda sofrasına Eftalya Hanım adında bir şarkıcı kızı getirtmeyi âdet edinmişti. Nâzım, şarkıcıya ben-

zetilmekten kırılmıştı. Bu cevabıyla Mustafa Kemal'e, bir basit şarkıcı gibi çağrılamayacağını anlatmak istemişti.

Nâzım'ın cevabı kendisine bildirildiği zaman Mustafa Kemal'in tepkisi şu olmuş:

— Aferin çocuğa... İşte şair dediğin böyle olmalı!

Mustafa Kemal de bu cevabıyla kendi büyüklüğünü göstermiştir. Yoksa bu cevaba kızabilir ve Nâzım'a yapmadığını bırakmazdı.

Nâzım Hikmet'in Getirdiği Yenilik

Nâzım Türk şiirine iki yenilik birden getirdi. Biçimde serbest nazmı, özde ise devrimciliği Türk şiirine getiren O'dur. O vakte kadar şairler aruz ve hece vezinlerini kullanırlardı. Aruz sönmeye, hece vezni yayılmaya başlamıştı. Fakat Türk şiirine serbest nazım girmemişti. Özdeki değişiklik ise, çok daha önemliydi. Edebiyatımızda o güne kadar Nâzım gibi bir şaire rastlanmış değildi. Namık Kemal'ler ve Tevfik Fikret'ler şiirde daha çok halkın isyanını dile getirmişlerdi. Ama bunlar "devrimci" sayılamazlardı. Şiirde gerçek devrimcilik, Nâzım'ın eseridir. O, sanat için sanat yapmıyor, sanatını devrimci amacı için kullanıyordu. İdeolojisini halka yaymak ve bunda şiirden yararlanmak onun en büyük hedefiydi. Nâzım'ın devrimci şiirleri yanında lirik ve romantik olanları da yok değildi. O, şiirin her biçimini denemekten zevk alıyordu. Onun için Nâzım, halk ağzını da denemişti, tekke ağzını da. Son zamanlarda sürrealist şiirler bile yazdığı olmuştu. Biçim, Nâzım için daima ikinci derecede bir mesele olarak kalmıştır. O, asıl özde devrimci olmaya önem veriyordu.

Nâzım'ın şiir sanatına getirdiği bu büyük yenilik, özden çok, biçime önem veren öteki şairleri tedirgin etti. O zamana kadar ün kazanmış şairlerin kıskançlığını çekti. Gene o zamana kadar gençliğe dar milliyetçiliği ve Turancılığı aşılayanları kızdırdı. Gerek edebiyat, gerek ideoloji alanlarında önder sayılan kimseler, hemen Nâzım'a karşı saldırıya geçtiler. Nâzım'ın bir komünist olduğunu, gençlik ve memleket için zararlı fikirleri aşıladı-

ğını iddia ettiler. Onun proleter şairi olmasıyla alay ettiler. Onu bir yandan hükümete jurnal ettiler, bir yandan da halkın gözünden düşürmeye çalıştılar. O günlerin ünlü lirik şairi Ahmet Haşim, Nâzım için şu tekerlemeyi yayıyordu:

— Nâzım öyle bir tehlikedir ki, kendisinden kurtulmak için onu asmak gerek. Fakat o kadar kuvvetli şairdir ki, sonra da önüne diz çöküp ağlamak gerek.

Yani burjuva şairler Nâzım'ın kudretini inkâr edemiyor, fakat onu ortadan kaldırmak için asılmasını istemekten de geri kalmıyorlardı.

"Putları Yıkıyoruz!"

Nâzım, bu çirkin saldırılar karşısında bir süre sustu, hücumlara önem vermedi. Fakat burjuva şairleri iyice azıtınca, Nâzım da karşı taarruza geçti. Önce Ahmet Haşim'i ele aldı. 'İki Serseri Var' başlıklı şiiri ile ona ilk hücumu yaptı. Nâzım, bu şiirinde Ahmet Haşim'i teşhir ediyor, yabancı sermayeye aracılık, sırmalı yakalılara uşaklık ettiğini anlatıyor ve bu burjuva şairini yerden yere vuruyordu. Bu şiir, Nâzım'ın hiciv alanında ilk denemesiydi. Fakat o kadar kuvvetli bir şiirdi ki, düşmanları bile şaşırdılar. Amansız bir hasımla karşı karşıya olduklarını anladılar.

Nâzım'ın ikinci hedefi, o vaktin Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi oldu. Sahte milliyetçi Hamdullah Suphi'yi Nâzım, beli sıkılınca ellerini çırpan bir soytarıya benzetiyordu. Nâzım, Hamdullah Suphi'nin bütün kişiliğini kalın çizgilerle ortaya koymuştu. Nâzım, bundan sonra da Türkiye'nin ünlü edebiyatçısı Yakup Kadri'ye çattı.

Nâzım'ın bu hücumları, düşmanlarını telâşa düşürdü. Nâzım'ın insafı yoktu. Burjuva şairlerini halkın gözünde kepaze etmek için eline bir fırsat geçirmişti. Bu fırsatı sonuna kadar kullanmak istiyordu. Hücumlarını genişletmek, bütün eski kuşak şair ve edebiyatçılarını silip süpürmek hevesine kapılmıştı. *Resimli Ay*'da "Putları Yıkıyoruz" diye bir kampanyaya başladık. Putlaştırılmış ne kadar edebiyatçı varsa, hepsini birer birer taht-

larından indirmeye karar verdik. Sanat hayatında, haklı ya da haksız ün kazanmış kimseler vardı. Bunlar yeniliğe giden yolu kapıyorlardı. İlerleyebilmek için bu engelleri ortadan kaldırmak gerekti. Ayrıca bu gerçek veya sahte ünlü kimseler, halkı ve gençliği etkileyebiliyorlardı. Gençleri yeni ideolojilerle zenginleştirebilmek için, bu etkiyi kırmak gerekti.

İşte bu düşüncelerle, putlaşmış eski ünlülere karşı bir saldırıya geçtik. İşe en çok sevilen Namık Kemal ile başladık. Namık Kemal'ın bir burjuva şairi olduğunu ve kendi sınıfının çıkarlarını savunmaya çalıştığını belirttik. Namık Kemal'in sanat hayatı üzerinde soruşturmalar düzenledik. Röportajlar yayınladık. Ahlâk ve vatan sevgisinden söz ettiği halde, Saray'ın parasıyla yaşadığını anlatmaya çalıştık. Bu yayınlar ortalığı sarstı. Düşmanlar ayaklarının altındaki toprağın sallanmaya başladığını duydular. Ama biz, yöremizdeki homurtulara aldırmadan yolumuza devam ettik. Sıra ile Tevfik Fikret'i, Abdülhak Hâmit'i filan tahtlarından indirmeye çalışacaktık. Savaş böyle genişleyince, tepkisi de büyüdü. Yalnız sanat çevresi değil, gençler ve genel olarak aydınlar, bu savaştan rahatsız oldular. Putlar birer birer yıkılıyor, kazanılmış ünler yere seriliyordu. Peki ama bu yol nereye çıkardı? Putlar yıkılınca sanat çevresinde tapılacak adam kalmıyordu. Sanat çevresi boşalacaktı. Onların yerini alacak kimseler henüz ün yapamamıştı. Burjuva sanatçıları telaş içindeydiler. Memlekette bütün değerleri yok sayan bu anarşist hareketi durdurmak gerektiğini öne sürmeye başladılar. Halkı ve gençliği, milli değerleri korumaya çağırdılar. Bu kışkırtmalar, üniversite gençliğinin bir kısmını harekete geçirdi. Bir gün 40-50 kişilik bir öğrenci topluluğu matbaamızı bastı. Nâzım, bunların gelişini sokağa bakan çalışma odasından görmüş. Koşup bana haber verdi. Heyecanlanmıştı. Yayınımızın uyandırdığı tepkinin bu dereceye varabileceğini kestirmemişti. Yüzünde ve gözlerinde endişe okunuyordu. Onun yüzünden matbaaya bir zarar gelmesi ihtimali onu üzmüştü.

Derken merdivenlerde gürültülü ayak sesleri duyuldu. Az sonra kapımız açıldı. Gençler odaya doldular. Yüksek sesle bağı-

rıp çağırıyor, bize hesap soruyorlardı. Halkın ve gençliğin yüreğinde yer alan kimselere ne hakla dil uzatıyor, onları yıkmaya çalışıyorduk? Nâzım, bir köşeye sinmiş, merakla seyrediyordu. İşi büyütmeden, sükûnetle bastırmak gerekti. Hiç sinirlenmeden, soğukkanlılığımı yitirmeden taarruza geçtim:

— Çocuklar, dedim. Sizler kimsiniz ve kimin adına konuşuyorsunuz?

Üniversiteli olduklarını ve üniversite gençliği adına konuştuklarını söylediler.

— Öyleyse, dedim, oturunuz. Üniversiteli gençler ayakları ile değil, kafaları ile düşünürler. Oturun, tartışalım. Biz, doğru olduğunu sandığımız fikrin kavgasını yapıyoruz. Siz de bizi fikirle yenmeye çalışın. Bizi kandırabilirseniz, savaşımızdan vazgeçmeye razıyız. Fakat biz sizlerin yanlış düşündüğünü ispatlarsak, bize hak verecek misiniz?

Gençleri zayıf yanlarından vurmuştum. Ses çıkarmadılar. Terbiyeli terbiyeli oturdular.

Artık iş buraya dökülünce ortada mesele kalmamıştı. Nâzım, bu beklemediği sonuçtan pek sevinmişti. Derhal söze başladı. Gençlere davamızın anlamını anlattı. Gençlerin, onun fikirlerine karşı gelmeleri olanaksızdı. Hatta iş daha da ileri gitti. Gençler bu vesileyle Nâzım'dan bir şiir okumasını istediler. Artık fethedilmişlerdi. Güle oynaya çıkıp gittiler. Nâzım, geniş bir nefes aldı. Sonuçtan pek memnundu.

O günlerde, Abdülhak Hâmit bir gün Nâzım'ı bir öğle yemeğine davet etmişti. Hepimiz Hâmit'in Nâzım'ı nasıl karşılayacağını, savaşımız hakkında neler söyleyeceğini merak ediyorduk.

Nâzım bu ziyaretten memnun ve hayran döndü:

— Şu Abdülhak Hâmit, büyük adam, büyük şair, diyordu. Beni çok iyi karşıladı. Bana eski ve yeni sanat hareketlerini anlattı. Açtığımız kampanyada haklı olduğumuzu söyledi. Kendilerinin de aynı şeyi yaptıklarını anlattı. Eskiler yıkılmadıkça yenilerin filiz veremeyeceğini söyledi. Şaştım kaldım doğrusu. Karşısında cehlimi anladım ve hayran hayran ayrılırken elini öpmekten kendimi alamadım.

Nâzım'ı en çok şaşırtan şeylerden biri de, kendisi Hâmit'in hiçbir şiirini ezbere bilmediği halde, Hâmit'in kendi şiirlerini ezbere okuması olmuştu. Bu ziyaretten sonra Nâzım'ın, Hâmit hakkındaki düşüncesi de değişmişti.

Şimdi düşünüyorum da, o vakit pek ileri gittiğimizi anlıyorum. Türk halkının ve gençliğinin sevdiği büyüklerimizi yıkmaya çalışacak yerde kazanmaya çalışsaydık daha iyi olmaz mıydı? Bu adamların olumlu yanlarını bulup onları bizim tarafımıza çekmek mümkün değil miydi? Hele Nâzım'ın Hâmit'i ziyaretinden sonra elimize bir de fırsat geçmişti. Bu fırsattan yararlanamaz mıydık? Eski şöhretleri yıkmaya çalışmakla onlara hayran olan gençliği kendimizden uzaklaştırmıyor muyduk? Gençlerin matbaamıza kadar gelerek yaptıkları gösteri bizi uyandırmalıydı...

Fakat, hayır. Biz gençtik. İdealisttik. Eskileri yıkmadıkça yolumuzun açılamayacağına inanıyorduk. Onun için cesaretli ve insafsızdık. Bizden olmayanları tahtlarından indirmeyi doğal buluyorduk.

Bir süre sonra Nâzım, eski şöhretleri gülünç duruma düşürecek yeni bir yol buldu. O vakitler büyük edipler birbirlerine "Üstad" demeyi âdet edinmişlerdi. Hâmit, "Üstadı Âzam"dı. Ötekiler ise, sadece üstad. Nâzım, bu üstad kelimesini olur olmaz herkese ve her şeye kullanmaya başladı, her önüne gelene "üstad" demeye başladı. Aşağı üstad, yukarı üstad, gel üstad, git üstad... Üstad sıfatı o hale geldi ki Babıâli'de artık herkes birbirine 'üstad' diye hitap etmeye başladı. Kahveciye üstad, kitapçıya üstad, hizmetçiye üstad, şoföre üstad. Artık herkes üstad olmuştu. Asıl üstadlar da kendilerine üstad diye hitap edilmesini hakaret sayar olmuşlardı. Kimse üstadlığı üzerine almak istemiyordu. Fakat bu defa da bizler Nâzım'ı, "Üstad" diye çağırmaya başladık.

Nâzım, Babıâli'de bir bayrak gibi dolaşırdı. Başına bir kasket geçirir, ceketini omuzlarına atar, göğsü bağrı açık sokağa fırlardı. Bu hareketiyle de, proleter olarak görünmek istemesine rağmen, herkesin dikkatin üzerine çekerdi. Nâzım, içinde dert olan

Paşazâdeliğini unutturmak için bu kıyafeti tercih ediyordu. Fakat düşmanları onu züppelikle suçladılar ve onun bu tutumunu bir alay konusu yapmaya kalktılar. Bunun üzerine Nâzım, Marks ve Engels'in her vakit efendice giyindiklerini anlatan bir şiir yazmak zorunda kaldı. Fakat kıyafetini değiştirmedi.

Bunun dışında Nâzım o vaktin gençleri üzerinde çok olumlu ve derin etkiler uyandırıyordu. Nâzım çalışkan bir adamdı. Çalışkanlığı ve muntazam yaşayışı ile gençlere iyi örnek oluyordu. Nâzım içki içmez, kumar oynamaz, serserilerden hoşlanmazdı. Ona göre bir Marksist şair, eski kuşakların bohem hayatından uzakta kalmalıydı. Onu bir gün olsun sarhoş ya da meyhanede gören olmamıştır. Bütün ömrü boyunca kimseye muhtaç olmadan yaşamak onun en büyük zevkiydi. Hapishanede bile çalışarak hem kendi hayatını hem de ailesinin geçimini sağlamıştır. Yaşayışıyla, şiirleriyle, gençlik üzerinde o vakte kadar hiçbir şaire nasip olmayan bir nüfuz kazanmıştı. Okullarda bile çocuklar onun şiirlerini ezberlerdi. Sokakta, ikide bir, hayranlarından biri yolunu keser, ondan bir imza koparmaya çalışırdı.

Böylece 1930 yılına kadar Nâzım'la beraber çalıştık, beraber savaştık. Bir ara memleketteki yabancı misyonerler örgütüne ve misyoner okullarına karşı bir örgüt kurmaya kalktık. Memlekette kapitülasyonlar artığı birçok Amerikan, İngiliz, Fransız, İtalyan okulu vardı. Lozan konferansında bu yabancı propaganda müesseselerini kapatma hakkını alamamıştık. Bunlar hâlâ faaliyetlerine devam ediyor, gençlerimizi zehirliyorlardı. Gençleri ve çocukları bu okullara göndermemeleri için de babaları uyarmak istiyorduk. Dergilerimizde bunlara karşı amansız bir savaş açmıştık. Fakat bununla yetinmek istemiyorduk. Savaşımızı genişletmek amacıyla bir dernek kurduk. İşin başında Nâzım, Sabiha Sertel ve ben vardık. Fakat polis bu işi daha başlamadan bozdu. Bize çalışma olanağı vermedi.

Resimli Ay, bir şirket halinde kurulmuştu. Ortaklarımız, bizim bu çabalarımızı beğenmiyorlardı. Fakat iş kâr getirdikçe ses

çıkarmadılar. 1928 harf devriminden sonra satışlar düşüp kazanç azalınca ortaklar başkaldırdılar. Satışların düşüşünden bizi sorumlu buldular. Anlaşamadık. Şirketi dağıttık ve *Resimli Ay*'dan ayrılmak zorunda kaldık. Böylece Nâzım'la olan işbirliğimiz de sona ermiş oldu.

Nâzım bizden ayrıldıktan sonra bir süre ufak tefek dergiler çıkardı. Fakat hiçbirini tutturamadı. Halk yeni harflere henüz alışamamıştı. Gazete ve dergi okuyamıyordu. Bu nedenle satışlar çok düşüktü. Bu yüzden Nâzım'ın teşebbüsleri de sonuç vermedi.

Orhan Selim

Bunun üzerine Nâzım, *Akşam* gazetesinde fıkra yazarı olarak çalışmaya başladı. Fakat kendi imzasını kullanmıyor ve "Orhan Selim," ya da "İmzasız Adam" takma adlarıyla çalışıyordu. Fakat orada da yerini yadırgadı. İstediği gibi konuşamıyor, *Resimli Ay*'daki hür havayı bulamıyordu. Bu da onu rahatsız ediyordu. Takma adlarla yazdığı yazılar onu doyurmuyordu. Nâzım, âdeta hürriyetini yitirmişti. Hayatını kazanmak için çırpındı durdu. Nihayet takma ad arkasına gizlenmenin verdiği üzüntüyü anlatan bir şiir yazdı. Bu şiir onun o vakitki ruh halini anlatan en iyi belgedir:

Benim sıska
benim cılız
benim zavallı çocuğum Orhan Selim!
Sen
benim,
ne gözüm
ne kolum
ne kafamsın;
Sen
benim

bir kurşun balyası gibi sıska sırtına bindiğim
ve alnımın teriyle geçindiğim
ilk
ve son adamsın
Sana sevgi
sana saygı
sana minnetle uzanıyor elim

Orhan Selim imzasıyla *Akşam* gazetesine yazdığı bu yazılar ona ekmek parası sağlayan bir vasıtadan başka bir şey değildi. Ama *Resimli Ay*'da olduğu gibi fikirlerini açıkça söyleyemediği için düşmanları onu kapitalistlere satılmış olmakla suçlandırmak istediler. Nâzım aynı şiirin sonunda onlara şu cevabı verir:

Fakat bugün
sende beni sattığını gösteren
bir tek satır bulanın
alnını karışlarım!

Fakat Nâzım bu acıya uzun süre dayanamadı. Sonunda Babıâli'den ayrıldı, kendisine sinemacılıkta bir geçim yolu aradı.

Sinemacılığa daha Moskova'dayken merak sarmış ve bazı denemeler yapmıştı. Sinema şirketlerinden birinde rejisör olarak çalışmaya başladı.

Nâzım 28 Yıla Mahkûm Oluyor

Fakat daha Babıâli'deyken onu rahat bırakmayan polis, bu defa onu gece gündüz izlemeye başlamış ve rahat çalışmasını önlemişti. Nâzım, basit bir vatandaş gibi işine gidip geliyor, polisin kendisini "gizli faaliyet"le suçlamasına fırsat vermemeye dikkat ediyordu. Ama gene de sudan bahanelerle bir-iki kez tevkif edildi ve sonunda bir rastlantı, polisin ekmeğine yağ sürdü; Nâzım yakalanıp Askeri Mahkeme'ye verildi.

Bu anî darbe Nâzım'ı şaşırtır. Kendisine suçu bildirilmemiş-

tir. Meçhuller içindedir. Kimse ile teması da mümkün değildir. Sırf Nâzım'ı yakalamak için özel bir Askeri Mahkeme kurulur. Duruşma gemide gizli yapılır. Ordu içinde komünizm propagandası yapmaktan suçlu olarak, savcılık, Nâzım'ın ölüm cezasına çarptırılmasını ister. Bu haber nerdense Nâzım'ın karısına kadar ulaşır. Kadın bir mektupla Nâzım'a kederini bildirir. Nâzım şu şiirle cevap verir:

Bir tanem!
Son mektubunda:
"Başım sızlıyor
yüreğim sersem!"
"Seni asarlarsa
seni kaybedersem;"
"Yaşayamam;"
diyorsun.
Yaşarsın karıcığım
Kara bir duman gibi dağılır hatıram rüzgârda;
yaşarsın, kalbimin kızıl saçlı bacısı
en fazla bir yıl sürer
yirminci asırlılarda
ölüm acısı
Ölüm
bir ipte sallanan bir ölü.
Bu ölüme bir türlü
razı olmuyor gönlüm
Fakat
emin ol ki sevgili;
zavallı bir çingenenin
kıllı, siyah bir örümceğe benzeyen eli
geçirecekse eğer
ipi boğazıma,
mavi gözlerimde korkuyu görmek için
boşuna bakacaklar
Nâzıma!

Fakat işin şakaya gelir yanı yoktu. Nâzım'ı fena yakalamışlardı. Gemide olup bitenlerden kimsenin haberi olmuyordu. Araya birtakım kişisel düşmanlıklar da girmişti. Nâzım'ın düşmanları Mahkeme Başkanı'nı etkilemeye çalışıyorlardı. Onun için mahkemenin kararı endişe ve merakla bekleniyordu.

Sonunda Nâzım'ı 28 yıl hapse mahkûm ettiler. Nâzım kelleyi kurtarmıştı, ama diri diri ölüme mahkûm edilmiş gibiydi. Ömrü bu uzun hapis hayatına yetmeyebilirdi.

Nâzım'ı böyle saçma bir bahaneyle bu kadar ağır bir cezaya çarptırmalarının gerçek nedeni başkaydı. Nâzım'ın şiirleri gerçekten orduya girmişti. Subaylar arasında Nâzım'ın hayranları pek çoktu. Nâzım, sesini bütün halk yığınlarına duyuran büyük bir şair olmuştu. Burjuvalar için gerçekten bir tehlike sayılabilirdi. Bunun içindir ki, Nâzım'ın bu geniş etkisi, yöneticileri, burjuvaları ve birtakım ordu komutanlarını korkutmuştu. Nâzım'ı susturmak için bir bahane arıyorlardı. Bu Harp Okulu olayını uygun bir fırsat sayıp Nâzım'ı uzun bir süre hapiste tutarak susturmak ve unutturmak istediler. Fakat yanıldılar. Nâzım'ı 28 yıl hapse atmakla ne ürkütüp susturabildiler, ne de Nâzım'ın şiirinin hapishane duvarlarını aşıp halk arasına yayılmasına engel olabildiler.

Nâzım hapse düştükten sonra bir süre para sıkıntısı çekti. Kazancı kesilmişti. Bir kenara konmuş parası yoktu. Karısını da dışarda parasız bırakmıştı. Hapiste hem kendi boğazını, hem de karısının geçimini sağlayacak bir kazanç bulması olanaksızdı. Fakat Nâzım yılmadı. Bir süre Çankırı hapishanesinde yattı. Sonra Bursa hapishanesine getirdiler. Burada dokuma tezgâhlarında bez dokuyarak, Fransızca ve Rusçadan romanlar çevirerek hem kendi geçimini sağladı, hem de karısına yardım etti.

Bir yandan da şiir yazmaya devam ediyordu. Bu şiirler hapishane duvarlarını aşarak dışarı çıkıyor, elden ele dolaşıyordu. Yalnız şiirlerinin dışardaki etki ve tepkisini göremiyor, duyamıyordu. Yeni bir şiir yazdıkça mahpus arkadaşlarını toplar, şiirlerini okurdu. Bir gün Nâzım'ın bir şiirini dinleyen bir köylü mahpus:

— Nâzım Ağbey, demişti, çok güzel konuşuyorsun, güzel laflar ediyorsun ama, bunu daha kısa söyleyemez misin be kardeşim?

Köylünün bu içten eleştirisi Nâzım üzerinde büyük etki yapmış, ondan sonra Nâzım şiirlerini kısaltmaya başlamıştır.

Nâzım Hikmet, hapishanede memleketin her sınıf ve her tabakasından insanlarla yakından temas fırsatını bulmuştu. Böylece halkı daha yakından tanımak olanağına kavuşmuştu. Bizde hapishane, memleketin küçülmüş bir parçasıdır. Rejimin zulüm ve haksızlıklarına uğramışların en gerçek temsilcileri oradadır. Halkın burjuva idaresinden neler çektiği en iyi orada öğrenilebilir. Hapishane Nâzım için, halkın içinde yaşamasına, onun dert ve sorunlarını öğrenmesine hizmet eden bir okul olmuştur. Bunun sonucu olarak Nâzım hapishanede *Memleketimden İnsan Manzaraları* adlı uzun bir *poema* yazmıştır. Bu eserde her sınıf halk tiplerini keskin hatlarla bulmak mümkündür. Fakat uzun süren hapishane hayatında Nâzım'ın yaptığı en büyük iş, orda yazdığı *Milli Kurtuluş Savaşı Destanı*'dır.

Bu destan 60 bin mısralık büyük bir eserdir. Bir bakıma Homer'in *İlyada*'sını andırır. Türkiye'nin hayatında bir dönüm noktası olan Milli Kurtuluş Savaşı'nın destanını yazmak şerefinin kendisine düşmesinden dolayı Nâzım sevinir ve övünürdü.

Bu eseri yazdıkça, bir arama-taramada ele geçirilip yok edilmesine meydan vermemek için, yazdıklarını üç dört kopya olarak çıkarıyor ve üç kopyasını İstanbul'da güvendiği üç ayrı arkadaşına gönderiyordu. Böylece eserin yok edilmesini önlediğini sanarak rahat ediyordu. Fakat talihin şu acı cilvesine bakın ki, Nâzım'ın destanını saklamayı üstüne alan üç arkadaştan biri doğrudan doğruya bir polis ajanı çıktı. Nâzım onu tâ çocukluğundan tanıyordu. Fakat kendisi hapisteyken bu arkadaşının nasıl soysuzlaşıp polise geçtiğini bilmiyordu. Hapisten çıkıp bu arkadaşının elindeki kopyayı polise teslim ettiğini öğrenince şaşırdı, fakat inanmak istemedi. Son zamanlara kadar da inanmadı. İkide bir bizim fikrimizi sorar, bu şüpheden kurtulmaya çalışırdı. Fakat ne yapalım ki gerçek buydu.

Destanın ikinci kopyasını elinde bulunduran gene çocukluktan tanıdığı bir kadındı. Nâzım, memleketten kaçmak zorunda kaldığı zaman bu kadın, evi aranır da bu eser meydana çıkar diye korkmuş ve elindeki kopyayı bir gazeteci olan enişte sine teslim etmiştir. Nâzım'ın amansız düşmanı olan bu gazeteci de bu nüshayı o anda ateşe atarak yakmıştır.

Şimdi Destanın sadece üçüncü kopyasının sağlam ellerde bulunduğu sanılıyor. Böylece, Nâzım en büyük eserini gün ışığına çıkaramadan ölmüştür. Bu destanının tamamını bastıramamak ve dünya kamuoyuna sunamamak onu en çok üzen olaylardan biriydi. Bir gün bana demişti ki:

— Ben Sovyetler Birliği'ne sığındıktan sonra yayınlayabildiğim birkaç şiirimle az zamanda büyük bir ün kazandım. Şiirlerim bütün dünya dillerine çevrildi. İyi kötü, uluslararası bir şair oldum. Ama şimdiye kadar basılmış olan şiirlerimle ben bu üne hak kazanmış değilim. Benim asıl eserim Destanımdır. Bu Destanı bastırabilseydim, o vakit bu üne layık olabilirdim. Ne yazık ki en çok sevdiğim ve beğendiğim bu eserimi dünyanın gözü önüne seremedim. Ben onu yayınlamak ve uluslararası şair olmak liyakatını kazanmak isterdim.*

Nâzım'ın Hapisten Çıkışı

İkinci Dünya Savaşı sonunda, her yanda olduğu gibi, bizde de bir demokrasi havası esmeye başladı. Ağızlarda dolaşan demokrasi ve hürriyet lafları ile Nâzım'a yapılan haksızlık ve zulüm bağdaşmaz bir durum almıştı. Nâzım'ın bu işkenceli hayatına ve uğradığı haksızlığa bir son vermek zaman gelmişti. İstanbul'da Nâzım'ı seven ve kendisine yapılan haksızlığı bir

* Ölümünden sonra Türkiye'de de Nâzım'ın şiirleri basılmaya ve kendisinden geniş ölçüde söz edilmeye başlandı. Bu vesileyle Nâzım'ın destanını kaplayan sır da anlaşıldı. Nâzım, hapisten çıktıktan sonra bu eseri 3000 lira karşılığında kitapçı Garbis Fikri Efendi'ye satmış. Nâzım memleketten çıkınca Garbis bunu bastırmaktan korkmuş ve saklamış. Eser, Nâzım'ın ölümünden sonra yayınlanmıştır.

türlü hazmedemeyen birtakım aydınlar harekete geçtiler. Nâzım'ın hapisten çıkarılması için imza toplamaya başladılar. Bu teşebbüs bütün yurtta derin tepkiler yarattı. Basın hemen ağız birliğiyle bu teşebbüsü destekledi. Üniversiteli gençler, Nâzım'ı savunmak için *Nâzım Hikmet* adında bir küçük dergi çıkardılar. Nâzım'ın annesi elinde "Nâzım'ımı kurtarın" yazılı bir levha ile sokakları dolaştı. Nâzım'ın serbest bırakılması işi bir anda günün en önemli meselesi oluverdi. Fakat o vaktin hükümeti öyle demokratik hareketlere alışık değildi. Halkın bu gösterisine boyun eğmeyi devlet otoritesine aykırı buluyor, Nâzım'ı serbet bırakmaya yanaşmıyordu. Ama Nâzım'ı kurtarma hareketi, memleket sınırlarını aşarak dışarıya yayıldı. Dünyanın her yanından sesler yükseldi. Dünya basını bu yüz kızartıcı ortaçağ zulmüne bir son verilmesini istiyordu. İçerden ve dışardan yükselen bu protesto hareketleri hükümeti kımıldatmaya yetmiyordu. Nihayet "Uluslararası Hukukçular Örgütü" Nâzım'a verilen hükmü ve bu hükmün nasıl yerine getirildiğini incelemek üzere Türkiye'ye bir heyet göndereceğini ilan etti. İşte o vakit hükümetin ayağı suya erdi. Uluslararası bir hukukçular kurulunun Nâzım'a yapılan haksızlığı ve zulmü inceleyip bütün dünyaya ilan etmesi, devletin haysiyetini dünya önünde kırabilirdi. Bunu önlemek gerekti. Bu baskı altında bile, hükümet, Nâzım'ı serbest bırakmaya razı olmadı. Diktatörlüğe alışmış İnönü yönetimi, Türk ve dünya kamuoyunu oyalamak için bir orta yol buldu. Nâzım'ı hastadır diye Bursa'dan alıp İstanbul'a getirtti ve tedavi edilmek üzere Cerrahpaşa Hastanesi'ne yatırdı. Bu, Nâzım'ın kurtulmasına doğru atılmış bir adımdı. Ama bu karar da protesto hareketini yatıştırmaya yetmedi. Tersine Nâzım'ı kurtarma hareketi daha da güçlendi.

Böylece aylar geçti. Nâzım da artık sabırsızlanıyordu. Sonunda hastanede açlık grevine başladı. Fakat o sırada siyasi durum normal değildi. Seçimler yeni bitmiş ve CHP seçimi kaybetmişti. Ama yeni hükümet henüz kurulmamıştı. Eski hükümet Nâzım'ı affetmeye cesaret edemiyordu. Parlamentonun toplanmasını, yeni hükümetin kurulmasını beklemek gerekiyordu. Böyle

bir durumda Nâzım'ın açlık grevi olumlu bir sonuç veremezdi. Ama Nâzım bir defa başladığı için, ister istemez açlık grevini sürdürüyordu.

Aradan bir hafta kadar zaman geçti. Açlık etkisini göstermeye başladı. Nâzım'ın harareti arttı, karnı şişmeye başladı. O sırada kendisini ziyaret ettiğim zaman, yatağında ateşler içinde yatıyordu. O da durumu anlamış ve ölümü göze almıştı. Bana "Zekeriya, bu işte ölüm de var. Ama dünyaya verilmiş bir sözüm var, dönmem," dedi.

Aradan bir hafta kadar daha geçti. Hükümette hiçbir hareket yoktu. Bizi bir telaş aldı. Nâzım ölebilirdi. Bunu önlemek gerekti. Nâzım'ı seven birkaç arkadaş bizim evde kısa bir toplantı yaptık. Siyasi durumu göz önünde bulundurarak Nâzım'a grevden vazgeçmesini teklife ve bu kararı basında açıklamaya karar verdik.

Bu kararımızı Nâzım'a bildirdiğimiz zaman, Nâzım bir ara şaşırdı. Sonra reddetti. "Olamaz, beni dünyaya rezil etmek mi istiyorsunuz?" diyordu. Kendisine durumu anlattık. Bu koşullar içinde ölüme gitmenin anlamsızlığını belirttik. Sonunda razı oldu. Biz de bu karara niçin vardığımızı dünya kamuoyuna açıklamak görevini üzerimize aldık. Böylece Nâzım'ı muhakkak bir ölümden kurtardık.

Ölümden kurtardık ama, hapisten kurtaramamıştık. Şimdi bunu sağlamak gerekiyordu. Protesto kampanyasını hızlandırdık. İçerde ve dışarda basını ve kamuoyunu âdeta seferber ettik. Artık Nâzım'ın serbest bırakılması kaçınılmaz bir zorunluk olmuştu. Yalnız yeni hükümetin kurulmasını beklemek gerekiyordu. Bu sorumluluğu ancak o üzerine alabilirdi.

Çok geçmedi, yeni hükümet kuruldu. Meclise bir af teklifi geldi. Belli birtakım suçlardan yatanlar bu aftan yararlanacaklardı. Hükümet sırf Nâzım için özel bir af çıkarmaya cesaret edememişti.

Hastanede bu koşullar altında bile Nâzım şiir yazmaya devam ediyordu. Paul Robson için yazdığı şiir, ateşler içinde yatarken yazılmıştır. Gerek Türk, gerek dünya halklarının kendisine karşı gösterdiği ilgi Nâzım'ı pek sevindirmişti. Çünkü bu protes-

to gösterisi Nâzım'a yalnız olmadığını ispat etmişti. 14 yıl hapishane duvarları arkasında dünyadan uzak bir hayat yaşayan Nâzım unutulmamıştı. Bu olay onu pek mutlu etmişti.

Balaban

Hastaneden çıkınca birkaç gün bir dostunun evinde misafir kaldı. Sonra annesinin Kadıköy'deki evine geçti. Burada kendisini ziyarete gittiğimiz zaman bizi zengin tablolarla bezenmiş geniş bir odaya aldılar. Oda bir resim sergisi haline getirilmişti. Nâzım'ın yanında 25 yaşlarında bir genç vardı. Bu genci ilk defa görüyorduk. Nâzım, yetiştirdiği öğrencisiyle övünen bir öğretmen gibi bu genci bize tanıttı:

"...İşte Balaban... Şu gördüğünüz tabloların sahibi," dedi.

Böyle bir ressamın o güne kadar adını bile duymamıştık. Kimdi bu genç ressam? Duvardaki tablolardan gözümüzü ayıramıyorduk. Bir renk cümbüşü içinde köy hayatının çeşitli görünüşleri bir araya getirilmişti. Türk köyünü bu kadar renkli ve kuvvetli çizgilerle veren bir eser görmemiştik. Nâzım, tabloları merakla seyredişimizi sevinçle izliyordu. Nihayet bu işin hikâyesini anlattı:

Balaban'ı hapishanede tanımıştı. Bu bir köy çocuğuydu. Bir kaza yüzünden hapse düşmüş, Nâzım'la birlikte hapisten kurtulmuştu. Nâzım, hapishanedeki hücresinde boş vakitlerini resim yaparak geçirirdi. Bir gün bu köy çocuğu Nâzım'ın hücresine gelerek Nâzım'ın resim yapışını seyretmek isteğini göstermiş ve bir köşeye sinerek Nâzım'ın çalışmasını izlemeye başlamış. Bu birinci ziyaretten sonra her gün Nâzım'ın yanına gelmeyi âdet edinmiş. Nihayet bir gün bir resim yapma denemesi hevesine kapılmış. Nâzım'dan fırça ve boyalarını kullanmak izni istemiş. Bu kez Nâzım onun yerini alarak Balaban'ın resim yapışını seyre dalmış. Balaban o vakte kadar hiç resim görmemiş, bir ressamın eserini tanımamış, Nâzım'ın yaptığı resimlerden başka görgüsü yok. Ama hayret! Fırçayı ustalıkla kullanıyor, renkleri iyi seçiyor ve birleştiriyor. İlk deneme başarıyla sona erince, Nâ-

zım, bu köy çocuğunu sevgiyle kucaklamış ve o günden sonra gelip istediği gibi çalışabileceğini bildirmiş. İşte bu gördüğümüz tablolar o çalışmanın ürünleriydi.

"Seyreyle gözüm," diyordu Nâzım, "bak köylerde ne gizli istidatlar var! Ben bir tanesini keşfetmiş olmakla seviniyorum."

Sevinmekte haklıydı. Sonraları Balaban, Türkiye'nin tanınmış ressamlarından biri oldu.

Nâzım'ın Sovyetler Birliği'ne Gidişi

Nâzım, hapisten çıkıp serbest hayata kavuşunca yeni bir sorunla karşılaştı. Bir iş bulmak, geçimini sağlamak zorundaydı. Önce gene Babıâli'yi denedi. Bütün gazete idarehanelerinin kapılarını kendisine kapanmış buldu. Kimse Nâzım'a iş vermeye cesaret edemiyordu. Sonunda *Resimli Ay*'dan tanıdığı bir gencin çocuk yayınları yaptığını öğrenince, gitti ondan bir iş istedi. Bu genç, Nâzım'ın isteğini sevinçle karşıladı. Nâzım'dan çocuk şiirleri ve okuma parçaları yazmasını istedi. Nâzım birkaç deneme yaptı ve yayıncıya götürdü. Fakat bu iş yürümedi. Hem Nâzım'a çocuk hikâyeleri ve şiirleri yazmak zor geliyordu, hem de bu işten kazandığı para onu doyurmaya yetmiyordu. Düşündü taşındı, tekrar sinemacılığa dönmeye karar verdi. Eski patronları onu sevinçle karşıladılar ve kendisine derhal iş verdiler.

Bundan sonradır ki hayatı biraz düzene girdi. Basit bir yurttaş gibi yaşıyor, evi ile işinin dışında pek görünmüyordu. Polise yeni bir fırsat vermekten çekiniyordu. Ama polis gene de onu bir gölge gibi izliyor ve hiç rahat bırakmıyordu. Nâzım onlara fırsat vermeyince, bu kez de onu kanun dışı yollarla yok etmeye kalkıştılar. Bir gece sinemadan çıkıp karanlık sokaklarda evine giderken bir otomobil kazasına kurban oluyordu. Nâzım bu suikasttan kurtulunca balıkçı kıyafetinde birini evine gönderdiler. Nâzım'a yurtdışına kaçmayı teklif ettiler. Nâzım bu oyuna da düşmedi. Sonunda, askerliğini yapmadığını bahane ederek onu askere almak, sonra memleketin tenha bir köşesine sürmek istediler. Nâzım tehlikeyi anlamıştı. 14 yıl hapislerde çürüdükten

sonra tekrar ölüme teslim olmayacaktı. Onun için, çok sevdiği vatanında yaşamak olanağı kalmamıştı. Buradan uzaklaşmak, polisin oyunlarına kurban olmamak gerekti. Bir-iki hafta askerlik şubesini atlattı. Fakat sonunda Askerlik Şubesi de Nâzım'ın oyununu anladı. Ona Şubeye gidip teslim olması için 24 saatlik son bir mühlet verdi. Fakat Nâzım da artık kaçmak için bütün hazırlıklarını tamamlamıştı.

Memleketi terk edeceğinden bir gün önce Kadıköy'de Mühürdar gazinosunda görüştük. Karısı ve çocuğu ile son defa olarak oraya gelmişti. Orada beraber son bir resim çektirdik. Kendisine hayırlı ve başarılı yolculuk diledik ve ayrıldık.

İki gün merak ve endişe içinde kaldık. Üçüncü gün Nâzım'ın Romanya'ya vardığını öğrendik ve sevindik. Nâzım kurtulmuştu. Onun için yeni bir hayat başlıyordu. Memleketini, sevdiklerini, karısını ve bir yaşındaki yavrusunu arkada bırakmıştı.

Bir yıl sonra onu ilk kez Viyana'da Barış Kongresi'nde gördüm. Bir yıl içinde değişmiş, bambaşka bir adam olmuştu. Mutlu görünüyordu. Dünya barışı için savaşanların arasına katılmış, yerini bulmuştu.

Beni gururla ve sevinçle arkadaşlarına tanıttı. Güney Amerikalı ünlü şair Pablo Neruda elimi sıkarken, "Bu adamın kadrini biliniz. Biz onun yanında şair bile sayılmayız," dedi.

Fakat ne yapalım ki, memleket onun kadrini bilmemiş, bu büyük şairi kaçırmıştı.

İki-üç yıl sonra Nâzım'la tekrar Moskova'da buluştuk. Fakat bu buluşma acıklı ve hazin oldu. Nâzım Viyana'da gördüğüm canlı, heyecanlı Nâzım değildi. Sararmış, solmuş, yıkılmış bir hali vardı. Güç halle yürüyordu. Pekin'de bir büyük yürek krizi geçirmiş, Moskova'ya dönüp hastanede birkaç ay tedavi görmüş, yeni taburcu olmuştu. Merak edip yürek hastalıklarını incelemiş, üç yıldan fazla yaşayamayacağı kanısına varmıştı. Bu da onun maneviyatını sarsmıştı. Bu hastalık daha Bursa hapishanesinde başlamış ve onu yıllarca üzmüştü. Bu son kriz ise sinirlerini iyice bozmuştu. Gene de durumuna pek aldırmıyor, yazmayı tasarladığı şiirleri ölmeden önce bitirmeye çalışıyordu.

Evinde kendisini ziyaret ettiğim zaman, beni karşısına oturttu. Yazdığı vasiyetnameyi okudu. Bu vasiyetnameyi ilk defa bana okuyordu. Şiiri daha o sabah bitirmişti.

Bir yandan cellâtlar girdi araya,
Bir yandan oyun oynadı benimle
bu mel'ûn felek
Kısmet olmayacak, Memedim, oğlum
Seni bir daha görmek

Bunu okurken gözlerinde toplanan yaşları saklamaya çalışıyordu. Fakat ben gözyaşlarımı gizlemeyi başaramadım. Nâzım öleceğine inanmıştı. Son sözlerini söylüyordu. Kendisini teselliye çalıştık.

"Ben üzgün değilim, fakat realist olmak gerek. Dünyaya kazık dikecek değiliz ya!" diyordu.

Evet ama, daha yaşamak istediğini de gizleyemiyordu.

Bize bu şiirleri okumakla kalmadı. Ölümünden sonra yürürlüğe girmek üzere yazdığı vasiyetnamesini okudu.

Yemekten sonra Nâzım'ın çalışma odasına geçtik. Burada küçük bir kitaplıkta Nâzım'ın çeşitli dünya dillerine çevrilmiş şiir kitapları vardı.

"Görüyorsun ya," dedi, "şiirlerim hemen bütün dünya dillerine çevrilip basıldı, yalnız kendi memleketimde basılmadı, yalnız kendi halkımın beni işitmesine izin verilmedi. Bu benim yaramdır. Bir şair için bundan acı bir şey olamaz. Ben bu şiirleri her şeyden önce kendi halkım için yazdım. Fakat herkes okuyor, o okuyamıyor. Düşün bir kere."

Gözleri gene dolu dolu idi. En büyük yarasına tuz dökülmüştü. Bereket versin Nâzım'ın tahminleri doğru çıkmadı. Kötümserliği uzun sürmedi. Bir süre sonra iyileşti. Yarası kapandı. Tekrar canlandı. Tekrar hayata kavuştu. Ve daha on yıl yeni yeni eserler verdi. Barış savaşını yaptı.

Son yıllarda Nâzım'ın vatan haseti son derece artmıştı. Vatan hasreti içini yiyordu. Bu hasret ona öyle güzel şiirler ilham

etti ki, vatan edebiyatında benzerine pek az rastlanır. Karadeniz'i görünce deliye döner, kendini İstanbul'da sanıp heyecanlanırdı.

Şu Varna deli etti beni,
Divâne etti.

derdi. Çünkü Varna'da deniz, güneş, yemekler, insanlar ona hep İstanbul'u hatırlatırdı.

Ve Varna kıyılarından Memet'e şöyle seslenirdi:

Karşı yaka memleket,
Sesleniyorum Varna'dan
İşitiyor musun?
Memet! Memet!

Hani elini uzatsa Memet'i kucaklayacakmış gibi...

Nâzım hiçbir zaman yaratıcılığını yitirmedi. Ömrünün sonuna kadar her gün bir şiir yazardı. Bu şiirlerin çoğu henüz gün ışığına çıkmamıştır. Fakat bu şiirler Nâzım'ın ne büyük yenilikler yarattığını gösteren değerli örneklerdir.

Böyle olmakla beraber son zamanlarda vaktinin çoğunu oyun yazmaya veriyordu. Kendisini büyük bir dramaturg sanıyordu. Piyeslerinden bazılarını beğenmediğimizi söylediğimiz zaman kızardı. Şüphe yok ki bu alanda da değerli eserler verdi. Ama oyunlarını daha çok iyi bir gelir sağlamak için yazıyordu. Çünkü iyi ve bol yaşamak istiyordu. Hapishanelerde yazık olan yılların acısını yoğun biçimde yaşayarak çıkarmaya çalışıyordu.

Büyük adamlar çok kez ölümlerinden sonra anlaşılırlar. Nâzım o mutluluğa ermiştir ki, sağlığında değeri bilindi ve eserlerinin bütün dünya dillerine çevrildiğini gördü. Tek üzüntüsü şiirlerinin Türkiye'de yayınlanmamasıydı.

Nâzım en canlı, en sağlam göründüğü günlerde ansızın aramızdan ayrıldı. Fakat son günlerde hep ölüm sayıklıyordu. Şiirlerinde bile hep ölümden söz ediyordu. Ölümünden birkaç gün önce yazdığı bir şiirde nasıl evden çıkarılıp nasıl gömüleceğini anlatıyordu. İsteği Anadolu'da bir köy mezarlığına gömülmekti.

Başım ucunda bir de çınar ağacı olursa
Taş maş da istemem hani

diyordu. Bu isteği olmadı. Onu çok sevdiği Moskova'ya gömdük. Daha doğrusu ilerici insanların yüreklerine gömüldü. Orada ebedi hayata kavuştu.

XII

'Son Posta' ve Serbest Fırka

'Son Posta' Gazetesini Nasıl Çıkardık?

Gündelik bir gazete çıkarmak, bütün emelim buydu. Dergicilik artık beni doyurmuyordu. Tâ Amerika'dan beri bütün hayalim hep gündelik bir gazete çıkarmaktı. Bunun için hazırlıklar da yapmıştım. Bir de *Cumhuriyet* gazetesinde yaptığım deneme bana yeni şeyler öğretmişti. *Resimli Ay*'ın son yıllarında hep gündelik bir gazetenin planlarını yapar dururdum.

Resimli Ay ve diğer yayınlar durunca benim için gündelik bir gazeteye başlamak zamanı gelmiş demekti. O sırada tesadüf, bana gündelik bir gazete çıkarmak isteyen üç arkadaş tanıttı. Bunlar birlikte bir gazete çıkarmayı teklif ettiler. Bunlardan biri Ekrem Uşaklıgil, ikincisi Selim Ragıp Emeç, üçüncüsü Halil Lütfi Dördüncü idi. Ekrem ile Selim Ragıp daha önce *Son Haber* adında bir akşam gazetesi çıkarmış, gazeteciliğin tadını tatmışlardı. Halil Lütfi ise, gazeteci değildi, matbaacılıktan geliyordu. Bu üç arkadaş tek başlarına bir gündelik gazete çıkarmaya cesaret edemiyorlardı. Her üçünün de öğrenimi yetersizdi. Hiçbiri üniversiteyi bitirmemişti. Bir gazetenin fikir kısmını yönetebilecek durumda değildiler. Onların bu eksiğini ben tamamlayacaktım.

Önce şöyle bir prensip anlaşmasına vardık. Gazetenin politikasını ben yönetecektim. Benim yazılarıma kimse dokunmayacak, ben düşündüğüm gibi yazmakta özgür kalacaktım. Onlar

gazetenin teknik işleriyle uğraşacaklardı. Gazete tarafsız kalacak, hiçbir partiye, hiçbir kuruluşa, hiçbir kişiye bağlı olmayacaktı.

Bu şartlar içinde 1931 yılında İstanbul'da *Tasviri Efkâr*'ın (ki o zaman artık çıkmıyordu) eski binasının bir katında üç odaya yerleştik ve işe başladık.

O dönemde halk arasında geniş ölçüde hoşnutsuzluk vardı. Tek parti sistemi halkı bıktırmıştı. Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyor, bu da keyfi yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu. Seçim hakkını bile özgürce, serbestçe kullanamıyordu.

"Boğuluyoruz Hava İsteriz!"

Ben *Son Posta*'nın ilk sayısında "Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz!" başlıklı bir başyazıyla, o günün baskısına karşı ilk isyan bayrağını açtım. O günlerde gazetelerde bir denizaltının batışıyla ilgili bir haber çıkmıştı. Denizaltında kalan gemiciler havasızlıktan boğuluyorlarmış. Yukarı verdikleri "S.O.S"te "Boğuluyoruz, hava istiyoruz," diyorlardı. Ben Türkiye'deki durumu bu denizaltındaki gemicilerin durumuna benzetiyor, "Boğuluyoruz, hava istiyoruz," diye bağırıyordum.

Bu yazı o vakit büyük bir tepki yarattı. *Son Posta*'nın her tarafta aranmasına yol açtı. Çünkü halkın o günkü şikâyetine cevap veriyordu. Şikâyetlerin en önemli nedeni, yukarıda da belirttiğim gibi, tek parti sisteminin günden güne kuvvetlenmesi, diktatörlüğe doğru gidilmesiydi. Tek partinin Meclis'teki ve halk üzerindeki baskısı günden güne artıyordu.

Büyük Millet Meclisi halkı değil, Halk Partisi'ni temsil eden göstermelik bir kurum olmuştu. Seçimlerde yalnız Halk Partisi'nin gösterdiği adaylara oy veriliyordu. Gerçekte bu bir seçim bile sayılamazdı. Halk artık bu göstermelik seçimlerden bıkmış, oya katılmamaya başlamıştı. Seçimlere katılanların sayısı yüzde 25'i bulmuyordu.

Tek parti rejimi, memlekette her türlü örgütlenmeyi de ya-

saklamıştı. Herhangi bir örgüt, iktidara karşı kafa tutabilirdi. Onun için Halk Partisi'nin dışında siyasi parti kurmak yasaktı.

İşçiler, kendi haklarını savunmak için sendika kuramazdı, grev yapamazlardı. Bir araya gelseler bile, kuracakları örgütün başına mutlaka Halk Partisi temsilcileri konurdu. Bu nedenle kurulabilen işçi örgütleri de işçiyi değil, Halk Partisi'ni temsil ederdi; kuvvet olmaktan uzak kalırdı.

Köylü örgütlenemezdi, gençlik örgütlenemezdi, aydın örgüt kuramazdı. Kuruluş diye ne varsa hepsi Halk Partisi'nin kurduğu örgütlerdi ve hepsi partinin sıkı kontrolü altındaydı.

Basın da sıkı bir baskı altında yaşıyordu. Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılamazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu.

O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı. Her taraftan gelen şikâyetleri işitiyor, buna bir çare arıyordu. Baskıyı daha çok artırmanın, yararlardan çok zarar vereceğini anlamıştı.

Serbest Fırka ve Fethi Okyar

İşte aşağıdan gelen bu baskı üzerine, Atatürk, o sırada ikinci bir parti kurdurmak yolunu seçti. Tek parti saltanatına son verilmiş görünmek için ikinci bir partiye ihtiyaç vardı. Bu parti Meclis'te muhalefet sıralarını tutacak, hükümetin yaptıklarını denetleyecek, böylece, Batı anlayışında iki partili bir parlamenter sistem kurulmuş olacaktı. Yalnız böyle bir muhalif parti işi soysuzlaştırabilir, ipin ucu elden kaçabilir ve sonunda tek partinin otoritesi de zarar görebilirdi. Bunu önlemek için muhalif partiyi de kendisi kuracaktı. Nasıl İngiltere'de İşçi Partisi muhalefet rolü oynamakla beraber, kralın partisi ve ve kral adına muhalefet ederse, yeni kurulacak muhalif parti de yine Atatürk'ün partisi olacak, partinin ipleri onun elinde bulunacak, böylece ikinci partinin yoldan çıkıp kendisine kafa tutması önlenecekti.

İşte bu düşünceyle Atatürk "Serbest Fırka" adında ikinci bir parti kurdu. Partinin başına da en çok güvendiği ve inandığı arkadaşlarını koydu. Bunlar arasında partiye başkanlık edecek olan Fethi Okyar ve Nuri Beyler doğrudan doğruya Atatürk'ün adamlarıydılar. Bunlar Atatürk'ün emrinden ve sözünden dışarı çıkamazlardı.

Fethi Okyar, Atatürk'ün eski arkadaşıydı. Beraber askerlik etmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan biraz önce Fethi Okyar Sofya'da elçi iken Atatürk onun yanında ataşemiliter olarak bulunmuştu. Milli Kurtuluş Savaşı'nda da beraber çalışmışlardı. Hatta onu hükümetin başına da getirdiği olmuştu. Fethi Okyar, namuslu ve dürüst bir adamdı. Fakat, ancak Atatürk'ün gölgesinde iş yapabilirdi. Kuvvetli bir kişiliği yoktu. Tek başına öyle bir partinin başkanlığını yapacak niteliklerden yoksundu.

Bu koşullarda kurulmuş olmakla beraber, "Serbest Fırka", memleketin siyasi hayatında büyük bir olaydı. Gazeteler bu girişimi alkışla karşıladılar. Ama "Serbest Fırka"nın kuruluşu, herkesten çok bizi ilgilendiriyordu. Çünkü öteki gazeteler o vakte kadar Halk Partisi'nin avukatlığını yapmışlardı. Her meselede ondan yana olmuşlardı. "Serbest Fırka" bu gazetelere güvenemezdi. Oysa *Son Posta* yeni çıkmıştı. Tarafsız bir politika güdüyordu. "Serbest Fırka" için ötekilere oranla daha yararlı olabilirdi. Zaten yeni partinin bir gazeteye ihtiyacı da vardı. Bu düşüncelerle Fethi Okyar bize yakınlık gösteriyor, *Son Posta*'yı kazanmaya çalışıyordu. Fakat biz, "Serbest Fırka"ya bağlanmaktan çekiniyor, bağımsızlığımızı koruyorduk. "Serbest Fırka"nın organı olmak hiçbir bakımdan bize çekici görünmüyordu. Zaten biz, "Serbest Fırka"nın ortaya attığı ilkeleri de beğenmiyorduk. "Serbest Fırka" liberalizmi savunuyordu, özel sermayeye önem veriyordu, devletçiliğe karşı durum almıştı. Biz ise özel sermayeye devletçe yapılan yardıma karşı şiddetli bir savaşa girişmiştik. O vakit, Trakya'da, Alpullu'da ilk özel şeker fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikanın sahipleri Hayri İpar ve Şakir Kesebir adında iki büyük kapitalistti. Hükümet bu fabrikatörlere bir sürü imtiyaz tanımıştı. Örneğin dışardan getirilen şeker, memlekete 36 kuruşa mal oluyordu. Oy-

sa Alpullu fabrikası kendi şekerini 70 kuruşa satıyordu. Devlet bu fabrikatörleri korumak için dışardan 36 kuruşa satın aldığı şekerleri de 70 kuruşa satıyordu. Aradaki fark fabrikanın sahiplerinin cebine iniyordu. Biz bu farkı belirterek Alpullu şirketinin nasıl halkın kesesinden haksız yere kilo başına 35 kuruş çaldığını rakamlarla ve belgelerle saptıyorduk. Kapitalistlerle savaştığımız ve bu gerçekleri ortaya döktüğümüz sırada, "Serbest Fırka"nın liberal politikasını destekleyemezdik.

"Serbest Fırka"nın kuruluşu memlekette biraz daha özgürlük havasının esmesine yol açtı. Herkes daha özgür konuşabiliyordu. Biz de hürriyet ve demokrasi savaşını daha açıktan yapabiliyorduk. "Serbest Fırka"nın kuruluşu bizim için daha çok bu bakımdan yararlı olmuştu.

Fethi Okyar ve arkadaşları biraz sonra İstanbul'a gelip "Taksim"de partinin merkezini kurdular. "Serbest Fırka"ya karşı gösterilen ilgi ve sevgi günden güne artıyordu. Halk ikinci bir parti kurulmakta olduğuna âdeta inanmıştı. Tek partiden kurtulmanın sevinci içindeydi.

O sırada Fethi Bey, örgüt kurmak üzere İzmir'e gitti. İzmirliler onu bir kurtarıcı gibi karşıladılar. Bütün şehir halkı sokaklara dökülmüş, Fethi Okyar'ı omuzlarında taşımış, bütün umutlarını ona bağladıklarını göstermişti. Atatürk bu halk gösterilerini dikkatle izliyor, fakat "Serbest Fırka"nın çalışmasına karşı gelmiyordu. İki partinin çarpışmasını âdeta eğlenerek seyrediyordu. Yalnız, İsmet Paşa'yı telaş almıştı. Paşa ayağının altındaki temelin sarsıldığını görüyordu. Halk Partili gazeteler anarşiden söz etmeye başlamışlardı.

Fethi Okyar İzmir'den İstanbul'a döndüğü zaman ilk sözü şu olmuştu:

— Biz ipin ucunu kaybettik. Artık "Serbest Fırka" halkın malı olmuştur. Biz onun isteklerine boyun eğmek zorundayız.

Gerçekten ondan sonra işler karıştı, hükümetin başında bulunan İsmet İnönü tehlikeyi görmüştü, "Serbest Fırka" hakkında tedbirler almaya başlamış, parti gazetelerini Fethi Bey'e karşı hücuma geçirmişti.

O günlerde sık sık Fethi Bey'le görüşüyor, röportajlar yapıyor, demeçlerini yayınlıyorduk. Bir gün beraberce Yalova'ya (ünlü Yalova kaplıcaları) gittik. Orada saatlerce başbaşa kaldık. Bana bütün düşündüklerini ve planlarını anlattı. Halkın partiyi iyi karşılamış ve desteklemiş olması onu âdeta sarhoş etmişti. Az zamanda umduğundan büyük bir başarı kazanmıştı. Partisi günden güne genişliyordu. Fakat ne yapacağını bilmiyordu. Kafasında aydın bir fikir, bir program yoktu. İçlerinde yalnız Ağaoğlu Ahmet Bey özdenlikle liberaldi ve ne istediğini biliyordu. Fethi Okyar ise, kendisini rüzgâra kaptırmış gidiyordu.

— Devletçiliğe karşısınız, İsmet Paşa'nın ekonomik politikasını beğenmiyorsunuz. Liberalizm istiyorsunuz, fakat bundan ne kast ettiğinizi ve bunu nasıl gerçekleştireceğinizi söylemiyorsunuz. Beni biraz aydınlatınız, dedim.

Belirsiz ve yuvarlak birtakım laflar etti. Daha somut konuşmuş olmak için sordum:

— Yarın iktidara gelseniz, iktisadî programınızı gerçekleştirecek adamınız var mı?

Galiba bunu hiç düşünmemişti. Şaşırdı.

— Ha... bugün partiye eski bir maliye müfettişi yazılmış. Onu Maliye Bakanı yapar, programımızı gerçekleştirmesini isteriz, dedi.

Bu kez ben şaşırdım. Anlamadım ki ne istediğini, ne yapacağını bilmiyordu. Atatürk ona, "Bir parti kur," demiş, o da harekete geçmişti. Bunun neye varacağını düşünmemişti. Yalnız bu yoldan İsmet Paşa'yı devirip iktidara gelebileceğini ummuştu, iş bundan ibaretti. O günden sonra Fethi Bey'e de, partisine de, artık önem vermez oldum. Bu parti işini ciddiye almak doğru değildi.

Fakat iş büyümüştü. Halk Partisi döneminde ezilmiş, çıkar sağlayamamış, hırsı doymamış, iktidara göz koymuş ne kadar insan varsa bu partiye akıvermişti.

Fethi Bey ve arkadaşları gölgede kalıyor, parti yavaş yavaş bu

vurguncuların eline geçiyordu. İsmet Paşa da bundan yararlanarak "Serbest Fırka"yı halkın gözünden düşürmeye çalışıyordu.

Ankara'da siyasi faaliyet artmıştı. Ortada birçok söylenti dolaşıyordu, "Serbest Fırka"nın kapatılacağı öne sürülüyordu. Fethi Bey ve arkadaşları da Ankara'dan ayrılmıyor, Çankaya Köşkü'nden çıkmıyorlardı. Önemli olaylar bekleniyordu. O sırada ben de Ankara'da bulunuyordum. Bir akşam, gazetecilerle bir sofrada buluşmuştuk. Ankara muhabirlerinden biri, kulağıma eğilerek dedi ki:

— Sizler buraya boş yere geliyorsunuz. Bir şey öğrenmeden dönmek zorunda kalıyorsunuz. Oysa öyle önemli şeyler oluyorki...

— Ne gibi? dedim.

— Söylemem, dedi.

Gerçekten o günlerde önemli şeyler olduğunu seziyordum. Ama dışarıya bir şey sızmıyordu. Arkadaşımın bu sözü merakımı artırdı. Vereceği haberi bir sır olarak saklayacağıma, kimseye bir şey söylemeyeceğime söz verdikten sonra, arkadaşım güçlükle işitebildiğim hafif bir sesle kulağıma şu haberi fısıldadı:

— Atatürk ile "Serbest Fırka" Başkanı Fehmi Bey arasında bugün bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Atatürk, ömrü boyunca Cumhurbaşkanı olacak, hemen seçimlere gidilecek, kazanırsa "Serbest Fırka" iktidara gelecek ve Halk Partisi muhalefette kalacak.

Gözlerim faltaşı gibi açıldı. O gün için bundan daha merak uyandırıcı ve heyecan verici bir haber olamazdı.

O gece gözlerime uyku girmedi. Sabah erkenden "Serbest Fırka" merkezine gittim. Fethi Bey oradaydı. Duyduğum haberi anlattım. Bunun doğru olup olmadığını sordum.

Fethi Bey şaşırdı ve sarardı.

— Size kim verdi bu haberi? dedi.

— O önemli değil, dedim. Önemli olan haberin kendisi. Bu haber doğru mu, yanlış mı? Doğru ise lütfen doğrulayınız, değilse yalanlayınız. Böylece gazetelerde yanlış bir haber çıkmasını önlemiş olursunuz.

Biraz düşündü. Sonra,

— Siz şu yan odada biraz bekleyiniz, ben arkadaşları çağırıp bir danışayım, dedi.

Bir saat kadar bekledim. Bu süre içinde Yönetim Kurulu'ndan Nuri Beyle Ağaoğlu Ahmet Bey geldiler, aralarında konuştular. Sonra beni çağırdılar, haberin doğru olduğunu söylediler ve bana haberi ne şekilde vereceğimi yazdırdılar. Böylece haber resmileşmiş oldu. Derhal telefona koştum, haberi gazeteme verdim. Onlar da derhal olağanüstü bir sayı çıkararak haberi yayınladılar.

Yılın en önemli haberini vermiş olmanın sevinciyle otelime döndüm. Saat dörde doğru bana bu haberi ilk veren Ankaralı gazeteci arkadaş geldi. Telaş ve heyecan içindeydi.

— Sen verdiğim haberi gazetene bildirmişsin, dedi. Şimdi Ankara ve Meclis bu haberle çalkalanıyor. Haber Atatürk'e de bildirilmiş, Atatürk bu sırrın açıklanmasına kızmış. Şimdi seni çağıracaklar, bu haberin kaynağını soracaklar. Yalvarırım beni ele verme.

Kendisine haberi gazeteme nasıl verdiğimi anlatmama bile fırsat bırakmadan çıktı, gitti. Üzerinden 15 dakika geçti geçmedi, bir polis geldi. Atatürk'ün beni Büyük Millet Meclisi'nde beklediğini bildirdi. Otel ile Büyük Millet Meclisi arasında iki dakikalık bir yol vardı. Meclis önüne geldiğim zaman her tarafı ışık içindeydi. Bütün odalarda ve merdivenlerde lambalar yanıyordu. Belli ki, Atatürk Meclis'teydi. Beni elden ele teslim ederek üst katta bir odaya soktular. Birkaç dakika sonra Fethi Bey geldi. Peki üzgün ve pek heyecanlıydı.

— Yandık, Zekeriya Bey, dedi. Siz de yandınız, biz de... Atatürk bu haberin yayınlanmasına çok kızdı. Şimdi bu haberin kimden sızdığını öğrenmek istiyor. Durum çok nazik. Size bu haberi ilk veren adamın adını bana söyler misiniz?

— Söyleyemem Beyefendi, dedim. Bu, gazetecilik ahlak ve geleneğine uymaz. Biz kaynak vermeyiz.

Gitti. On dakika sonra tekrar geldi.

— Olmaz, Zekeriya Bey, söyleyeceksiniz. İşin şakaya gelir ta-

rafı yok. Eğer bu kaynağı vermezsen, partimiz dağılabilir. Senin de, benim de siyasi hayatımız sona erebilir.

Ben bu tehdide hiç kulak asmadım.

— Veremem Beyefendi, dedim. Haberi bana yazdıran sizsiniz. Ben verdiğiniz haberi olduğu gibi yayınladım. Bu bakımdan haber sizden çıkmıştır, kaynağı sizsiniz, Atatürk'e böylece gerçeği söylemekten çekinmeyiniz.

Benim bu direnişim Fethi Bey'i umutsuzluğa düşürdü. Biraz da kızdırdı. Başını sallayarak çıktı.

Ben artık merakla Atatürk'ün beni çağırmasını bekliyordum. Derken kapı açıldı, bir hademe,

— Buyrun Beyefendi, dedi. Ve öne geçerek yol gösterdi.

Bir süre koridorda gittik, sonra bir kapıyı açarak,

— Buyurun, dedi.

Büyük ve geniş bir odaya girdim. Karşıda bir masa başında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya oturuyordu. Odada 20-30 gazeteci kahkahalarla gülüyordu. Ben Atatürk'le karşılaşmayı beklerken bu durumu görünce şaşırdım. Şükrü Kaya gülümseyerek,

— Gel bakalım Zekeriya, dedi, şöyle oturuver, mesele kapandı, üzülme...

Ne olduğunu anlayamamıştım. Mesele Atatürk'le benim aramdaydı. Nasıl kapanabilirdi? Şükrü Kaya anlattı. Atatürk haberin kaynağını benden öğrenemeyeceğini anlayınca, aynı haberi bizim gazeteden alarak başka bir biçimde yayımlayan bir İstanbul gazetesinin Ankara muhabirini sıkıştırmış. O da Ankara'da herkesin kendisine kapılarını kapadığını, çaresiz böyle bir haber uydurmak zorunda kaldığını bildirmiş. Bu cevap işin ciddiliğini kaybetmesine yetmiş ve Atatürk de daha ileri gitmekten vazgeçmiş...

Fakat sonradan öğrendim ki, bu meselede Atatürk beni sınamak istemiş. Haberin kaynağını vermemekte direnmemi beğenmiş ve meseleyi onun için kapatmış.

Bu, Atatürk'le üçüncü çatışmamdı.

Bu haberin yayılması "Serbest Fırka" için hayırlı olmadı. Parti başkanları Atatürk'ün güvenini yitirdiler. Atatürk ikinci bir

parti kurma girişiminin beceriksiz ellerde soysuzlaştığını ve fena bir yola girdiğini görerek partiyi kapatmaya karar verdi. Böylece ikinci bir parti kurmak, bu suretle iki partili bir parlamenter sisteme gitmek hevesi suya düştü.

Devletçiliği Savunma Suçu

Tekrar tek parti düzenine dönüldü. İsmet Paşa galip gelmişti. Fakat devletçilik ve özel sermaye kavgası bununla bitmedi. Burjuvalar baskılarını artırıyorlardı. Bu kez Celâl Bayar'ı öne sürdüler. Celâl Bayar, İş Bankası'nı kurtaran bir adamdı. İş çevrelerinin temsilcisiydi. İsmet Paşa'nın devletçilik politikasına karşıydı. Bu çevreler, liberalizmi savunmak için İş Bankası'nın yardımıyla gündelik bir gazete çıkarmayı kararlaştırdılar ve Babıâli'deki eski Mihran Matbaasını satın alarak *Tan* gazetesini çıkardılar. Gazetenin başyazarlığına Siirt Milletvekili Mahmut Bey getirildi. Böylece İsmet Paşa ile Celâl Bayar arasında bir "doktrin" kavgası başladı. O sırada Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) *Kadro* adında bir dergi çıkardılar, devletçiliği savunmaya başladılar. Şevket Süreyya, Moskova'da okumuş eski bir komünistti. Memlekete döndükten sonra Türkiye sorunlarına çözüm yolu ararken komünizmden kaçarak devletçiliğe sığınmıştı. Ne var ki, devletçiliği ne İsmet Paşa, hatta ne de Atatürk gibi anlıyordu. O daha ileri bir devletçilik istiyordu. Savunduğu tez, sosyalizme yakın bir devletçilikti. Öteki arkadaşları da hep eski komünistlerdi. Yalnız Yakup Kadri Atatürk'ün adamıydı ve bu dergi de bir paravana vazifesi görüyordu. Fakat devletçiliği savundukları için İsmet Paşa onları destekliyordu.

O vakitler biz de *Son Posta* gazetesinde devletçiliği savunuyorduk. Devletçiliğin bir "Devlet kapitalizmi" biçiminde değil, tam anlamıyla halka hizmet eden ve memleketin kalkınmasına yardım eden bir devletçilik olmasını istiyorduk. Devlet kurumlarının kâr için değil, hizmet için çalışmalarının gerektiğini söylüyorduk. Özellikle devletin özel sermaye sahiplerine ve özel te-

şebbüse destek olmalarını sertçe eleştiriyorduk. Bu arada, özel sermaye ile kurulmakta olan şeker şirketlerinin halkı nasıl soyduklarını, devlet yardımıyla palazlanmış özel teşebbüslerin halkın zararına çalıştıklarını rakamlarla gösteriyorduk. Bunlar arasında en çok Alpullu şirketine hücum ediyorduk. Bu fabrika yüzünden halk dışardan 37 kuruşa getirilen şekere 70 kuruş ödemek zorunda kalıyordu.

Kapitalistler, bizim bu yoldaki yayınlarımıza dayanamadılar. Bir yandan gazeteleriyle bizim yayınlarımızı baltalamaya çalıştılar, bir yandan da Alpullu şirketi sahipleri Hayri İpar ve Şakir Kesebir mahkemeye başvurarak bizden davacı oldular. Kendilerine hakaret edildiğini öne sürdüler. Çünkü verdiğimiz rakamları, yayınladığımız belgeleri yalanlayacak durumda değillerdi. Yazının sahibi olarak benim ve gazetenin sorumlu müdürü olarak Selim Ragıp'ın mahkûmiyetimiz isteniliyordu. Mahkeme Başkanı, Sabri Bey adında bir yargıçtı. Bizi önce üç yıl hapse mahkûm etti. Yargıtay bu kararı bozdu. Mahkeme başkanı, Ankara'nın bizim hakkımızda verilen hükmü beğenmediğini sandı. Bu kez beraatımıza karar verdi. Bu kararı da savcı temyiz etti. Yargıtay bu kararı da bozdu. O vakit yargıç Ankara'nın bizim mahkûm olmamızı istediğini sandı ve bizi tekrar üç sene hapse mahkûm etti. O tarihlerde adalet bağımsız değildi. Gazeteciler mahkemeye düştükleri zaman yargıçlar Ankara'ya bakarlardı. kanunları Ankara'nın emir ya da dileğine göre yorumlar, ona göre ceza verirlerdi. Bize ceza veren yargıç Ankara'nın hakkımızda ne düşündüğünü anlayamamıştı. Onun için verdiği kararı birkaç defa değiştirmek zorunda kalmıştı.

İstanbul Hapishanesinde

Sonunda ceza kesinleşince, bizi Sultanahmet Cezaevi'ne götürdüler. Burası, Ankara hapishanesine benzemiyordu. Bina tâ Bizans döneminden kalmış eski bir harabe idi. İçerde binlerce mahpus vardı. Fakat hapishane müdürü ve hapishane doktorları bizi bir misafir gibi karşıladılar. Bizi mahpusların bulunduğu

koğuşlara sokmak istemediler. Hapishane binasının arkasındaki bahçede bekçiler için yapılmış bir kulübeyi bize verdiler. Her türlü rahatımızı sağlamak için de ellerinden geleni yapmaktan çekinmediler. Doktorlar da odalarını bize verdiler. Gündüzleri burada oturur, burada gazetemizin yazılarını hazırlar, ziyaretçilerimizi kabul ederdik. Akşam da kulübemize çekilir, bahçemizde oturur ve yemek yerdik. Aradan zaman geçtikten sonra mahpuslar arasına karıştık, hapishane hayatını ve içinde yaşayan insanları tanıyıp öğrenmek fırsatını bulduk.*

Biz hapse girdiğimiz zaman 22 kişilik bir komünist grubu da orada mahpus bulunuyordu. Bir bildiri yayınlamaktan buraya düşmüşlerdi. Onları da öteki mahpuslardan ayırmışlar, ayrı bir binada bütün bir katı onlara vermişlerdi. Burada kendi aralarında ortak bir kazan kurmuşlar, beraber yiyor, beraber içiyor, bir komünist hayatı yaşıyorlardı. İçlerinde inançlıları, zayıfları, hatta pişman olanları vardı. Fakat gariptir ki, orada inançlı görünenler dışarı çıktıktan sonra yollarını değiştirdiler. Zayıf görünenler ise hapishaneden çelikleşmiş olarak çıktılar.

Her gün boş zamanlarda komünistlerin koğuşuna geçerdim. Orada saatlerce söyleşir, konuşurduk. Çok defa teorik tartışmalar yapardık. Ama çoğunun teorik hazırlıkları tamam değildi. Ya tartışmalara seyirci kalır, ya cevap vermeyecek duruma düşünce ağabeyleri Reşat'ı çağırırlardı. Reşat, Almanya'da okumuş, Marksizmi iyi öğrenmiş bir gençti. Hepsi onun üstünlüğünü kabul ederlerdi.

Bir ara komünist gençler açlık grevine başladılar. Kazanları söndü, sesleri kesildi, hepsi yataklarına çekildiler. İki gün sonra doktorlar bunlara ağızlarından süt vermeye başladılar. Onlar da direnmediler. Çünkü grevleri dışarda duyulmamış, Türk kamuoyuna bildirilmemişti. Karanlıkta göz kırpıyor gibiydiler. Açlık grevi ne hapishane yönetimini, ne doktorları, ne de savcılığı telaşa düşürdü. Onlar da bu işin bir sonuç vermediğini anlayınca grevden vazgeçtiler.

---

* Burada anlatılan, şimdiki Sultanahmet Cezaevi değil, o zaman "mehterhane" diye anılan eski bir binadır.

Açlık grevi sırasında kendilerini ziyaret ettiğim zaman konuşacak kimse bulamazdım. Hepsi uzanıp uyur, böylece direnme güçlerini artırmaya çalışırlardı. Temiz, candan, fedakâr gençlerdi. Birçoklarıyla hapishaneden çıktıktan sonra da dostluğumuz devam etti.

Hapishanede Behzat Bey adında Harbiye Nezareti'nde müsteşarlık etmiş bir eski subaya rastladık. Bu adam Halife'nin son Harbiye Nezareti müsteşarı idi ve İstanbul'un kurtuluşundan önce Mustafa Kemal'in idam hükmünü imzalamıştı. İmzadan yirmi dört saat sonra İstanbul'a milli kuvvetler girince tevkif edilmiş ve 15 yıl hapse mahkûm olmuştu. Hapishanede ona özel bir küçük oda vermişlerdi. Burasını bir jandarma odası gibi döşemişti. "İstanbul Sultanahmet Cezaevi dünyanın en iyi hapishanesidir. Burada mahpus serbest yaşar. Benim odam bu hapishanenin en iyi odasıdır. Demek yeryüzünde mahpusların en bahtiyarı benim," diye kendi kendini teselli ederdi.

Öteki mahpuslarla temasımız azdı. Bu mahpusların çoğu hırsız, yankesici, serseri ve katillerdi. Bunların içinde hırsızlığı meslek edinmiş, hapishaneyi kendine ev yapmış hırsızlar olduğu gibi, tesadüfen buraya düşenler de eksik değildi. Bunlar arasında uluslararası şöhret kazanmış üç kişilik bir hırsız çetesi vardı. Bunlar yüksek tahsil görmüş gençlerdi. Avrupa'nın birçok büyük şehirlerinde "Şark Prensi" adı altında senelerce otelleri dolandırmışlardı. Sonunda Avrupa'da dolandırılacak otel kalmayınca İstanbul'a dönmüşlerdi. İstanbul'da Emniyet Sandığı'nı soymaya kalkmışlar. Bankada 50 liralık bir hesap açtırmışlar, sonra ellerindeki banka defterine bunu, 500, 5.000, 50.000 rakamına yükselterek 37.000 lira kadar bir para çekmeyi başarmışlar. Ama sonra aralarında bir anlaşmazlık çıkmış, bu yüzden polisin eline düşmüşlerdi.

Hapishanede birbirlerine çatarak anlatırlardı: "Aramızda anlaşmazlık çıkmasaydı Emniyet Sandığı'nın bütün parasını çekecektik. Emniyet Sandığı bir sabah sermayesinin tükendiği haberiyle uyanacaktı."

Bunlar hapishane içinde de Sarayburnu'ndaki müzeyi (Topkapı Sarayı) soymak için plan yaparlardı.

Hapishanenin büyük bir atölyesi vardı. Mahpuslar burada kendi mesleklerine göre çalıştırılıyordu. Kazancın yarısı cezaevi yönetimine geçiyor, yarısı kendilerine kalıyordu. İçlerinde kunduracılar, marangozlar, dokumacılar filan vardı. Dışardan da sipariş alır, yaptıkları işlerin çoğunu dışarıya satarlardı. Bunlar arasında adam öldürme suçundan yatan bir kunduracı ustası hepimizin sevgisini kazanmıştı. Sessiz, sakin, sevimli, masum görünüşlü bir adamdı. Hapishanenin en sessiz, en efendi hükümlüsüydü. İşinin de eriydi. Çok iyi kundura yapardı. Hapishane içinde kimseye kötü söz söylediği ya da kötü baktığı görülmemişti. Bu iyi hareketine karşılık onun bir gün hapishaneden çıkıp evine gitmesine, ailesini ve çocuklarını görmesine izin verildi. Bizim kunduracı akşamüstü hapishaneye üç kişiyi daha öldürmüş olarak döndü. Gene öyle sessiz, gene öyle terbiyeli bir hali vardı. Sanki o cinayetleri bu adam işlememişti.

Bir gün bizi ağır hükümlülerin yattığı büyük koğuşa götürdüler. Burası Bizans'tan kalmış büyük bir mahzendi. Kapıdan girer girmez kalın ve koyu bir rutubet ve kömür kokusuyla karşılaştık. Burası penceresiz, havasız, karanlık bir yerdi. İçerde beş yüz kadar insan yaşıyordu. Herkesin yatağının önünde yarı yanmış bir mangal, havayı zehirliyordu. Dante'nin cehennemi bundan daha kötü bir yer olamazdı. Yeryüzünde cehennem, ancak böyle olabilirdi. Burada insanlar zehirli bir hava içinde boğulup gidiyorlardı. Zaten yedikleri hapishanenin verdiği bir dilim kuru ekmekten ibaretti. Dışarıyla ilişkileri kesilmişti. Kendilerini kadere teslim etmişlerdi. Ölümlerini çabuklaştırmak ve bu cehennemi, hayali bir cennete çevirmek için esrar (tiryek) içiyorlardı. İnsanlıklarını unutmuş, sanki hayvanlaşmışlardı. Bunlar toplumun posalarıydı.

Hapishaneden, genel af üzerine, bir buçuk yıl yatarak çıktık. Çıktığım zaman sinirlerim bozulmuştu. Çalışacak durumda değildim. Dinlenmek için eşimle birlikte ufak bir Avrupa gezisi yaptım. Dönüşte tekrar işimin başına geçtim ve kesilen ilişkileri yeniden kurabilmek için Ankara'ya gittim. O sırada Atatürk,

Yunanistan'la eski düşmanlık günlerini unutarak sürekli bir dostluk kurmaya karar vermişti. Bu amaçla Yunan Başbakanı Venizelos'u Ankara'ya davet etmişti. Ben Ankara'ya vardığım zaman Türk Ocağı binasında Venizelos şerefine bir suvare veriliyordu. Basın Yayın Genel Müdürü Ercüment Ekrem (Talu) bu suvareye beni de davet etmişti.

Türk Ocağı binası o zamanlar Ankara'nın en güzel ve bu işe en elverişli binasıydı. Türkçülüğün büyük önderleri birer birer ölmüş, milliyetçilik, İttihatçılar zamanındaki dar anlamını yitirmişti. Atatürk milliyetçiliğe antiemperyalist, olumlu bir anlam vermişti. Ama Hamdullah Suphi, Milli Kurtuluş Savaşı biter bitmez, ne yapıp yapıp Ankara'da bu muhteşem Türk Ocağı binasını yaptırmıştı.

Suvarede Atatürk ve o dönemin bütün devlet adamları ve gazetecileri hazır bulunuyordu. Atatürk ile Venizelos ayrı bir odaya çekilmişlerdi.

Ben odaların birinde gezinirken yanıma biri sokuldu. Baktım, Hamdullah Suphi. Sinir kesilmişti. Başı dönmüştü. Terbiyesini unutmuştu. Sert bir sesle,

— Zekeriya, dedi. Sen burada ne arıyorsun?

— Atatürk'ün davetlisiyim, dedim.

— Şimdi, ama hemen şimdi çıkacaksın, dedi.

Soğukkanlılığımı bırakıp cevap versem bir olay çıkabilirdi. Atatürk'ün davetlisi olarak, onun bulunduğu bir toplulukta olay çıkarmak hoş bir şey olmayacaktı. Hamdullah'a cevap vermedim. Yürüdüm, çıktım. Hamdullah Suphi, *Resimli Ay* dergisinde Nâzım Hikmet'in 'Zilli Bebek' adlı şiirinin intikamını alıyordu. Nâzım Hikmet, Hamdullah Suphi'yi bu şiirinde dalkavuk bir zilli bebeğe benzetiyordu.

Otele döner dönmez gazeteme, bu olayı anlatan bir yazı yazdım ve telefonla verdim. Yazı şu cümlelerle bitiyordu: "Hamdullah Suphi Tük Ocakları'nı kendi evi sanıyor. Bu kurumu kendi kazanç ve ünü için bir basamak olarak kullanıyor. Atatürk'ün olumlu milliyetçiliğine aykırı olarak burada hâlâ gençlere Turancılığı aşılamaya devam ediyor. Modası geçmiş bir fikrin

bu sahte peygamberinin maskesini çıkarmak zamanı gelmedi mi?"

Böylece Türk Ocağı'ndaki olayı öğrenen Atatürk, birkaç ay sonra dar milliyetçiliğin ve Turancılığın kaynağı olan bu kuruluşu kapattı ve yerine Halkevleri'ni kurdu.

Hamdullah Suphi işlediği suçun cezasını çekmişti. Ayakları altındaki dünya çöküvermişti. Ondan sonra da uzun süre bunalımlar geçirdi ve bir daha kendisini toparlayamadı. Çünkü Türk Ocakları'yla beraber her şeyini yitirmiş oluyordu.

'Hayat Ansiklopedisi' ve 'Son Posta'dan Ayrılışım

Daha hapishaneye düşmezden önce *Hayat Ansiklopedisi* adıyla bir ansiklopedi yayınına başlamıştım. *Son Posta*'daki işler yoluna girmişti. Gazete benim bütün vaktimi almıyordu. Öğleden sonraları boştum. Bu fırsattan yararlanarak *Hayat Ansiklopedisi*'ni çıkarmaya karar verdim. O zamana kadar Türkiye'de bir ansiklopedi çıkmış değildi. Daha Abdülhamit devrinde Şemseddin Sami Bey *Kamusâlâlâm* adında bir değerli eser yayınlamıştı. Ama bu, bir ansiklopedi sayılamazdı. Meşrutiyet devriminin ilk yıllarında bir ara Maarif Nâzırlığı da yapan Türk bilgini Emrullah Efendi *Büyük Ansiklopedi* adında bir esere başlamıştı. Fakat ancak bir cilt çıkarabilmiş, devam edememişti. Çünkü bir kişinin altından kalkamayacağı kadar büyük bir işe girişmişti.

Benim düşündüğüm ansiklopedi o kadar büyük olmayacaktı. Bu işe tek başıma da girişecek değildim. *Hayat Ansiklopedisi*'ni hazırlayacak bir kurul kurdum. Ansiklopedinin coğrafya bölümünü Türkiye'nin ünlü coğrafyacısı Faik Sabri, tarih bölümünü geniş tarihi bilgisiyle tanınmış yazar Samih Fethi, fen bölümünü Teknik Üniversite profesörlerinden Salih Murat üzerlerine almışlardı. Genel bilgiye ait kısımları da ben yazıyordum. Ayrıca uzmanlık isteyen konularda yetkili uzmanların yardımına başvuruyorduk. Böylece, dört yıl çalışarak on ciltlik *Hayat Ansiklopedisi*'ni meydana getirdik.

Bu denemeden sonra Türkiye'de ansiklopedi çıkarmak moda

oldu. Fakat yapılan en ciddi yayın Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'dir. Bu, gerçekten büyük bir bilimsel yapıttır. Bu eserin çıkmasında Dr. Adnan Adıvar'ın büyük hizmeti olmuştur.

Biz hapishaneden çıktıktan bir süre sonra *Son Posta* ortakları arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Ekrem Uşaklıgil ile Selim Ragıp Emeç benim ileri fikirleri savunmamı, kapitalistlere ve emperyalistlere hücum ederek Sovyet dostluğunu ileri sürmemi beğenmiyorlardı. Onlar fikir kavgası yapmak istemiyorlardı. Onlar sadece para kazanmak peşindeydiler. Gazete ise, artık tutunmuş, memlekete yayılmıştı. Gazeteyi tehlikeye düşüreceğini sandıkları atılganlıkları gereksiz buluyorlardı. Bu anlaşmazlık günden güne büyüdü ve sonunda ayrılmamıza yol açtı. Tıpkı *Resimli Ay* işinde olduğu gibi burada da ortaklarım beni hazmedememişlerdi. Ayrıldık. Ortaklardan Halil Lütfi beni tuttu. O, tecrübeli bir idare ve işadamı olarak kimin kendisine daha yararlı olacağını anlamıştı. Halil Lütfi ile birlikte gazetedeki payımızı aldık ve *Son Posta*'dan çekildik.

XIII

Tan Gazetesi ve O Dönemin Olayları

'Tan'ı İş Bankası'ndan Satın Aldık

Son Posta gazetesinden ayrıldığımız zaman yeni bir gazete çıkarmayı düşünüyorduk. İstiklâl Mahkemesi'ne giderken, korkarak, bir daha gazetecilik yapmayacağına yemin eden Ahmet Emin Yalman da bir yolunu bulup kendisini Atatürk'e affettirmişti. O da Babıâli'de bir gazete çıkarma olanağı araştırıyordu. Kader bizi buluşturdu. Gazeteyi beraber çıkarmaya karar verdik. O sırada İstanbul'da yayınlanan *Tan* gazetesi, satılığa çıkarılmıştı. İş Bankası'nca özel sermayeyi savunmak için kurulan bu gazete, halk tarafından beğenilmemiş, başarısızlığa uğramıştı. Ziyanla çalışıyordu. Banka zararlı bir iş görmektense gazeteyi ve matbaayı satmayı daha kârlı bulmuştu. Bu fırsatı kaçırmak istemedik. *Tan* gazetesini bütün tesisleriyle, hatta bütün teşkilatıyla, olduğu gibi satın aldık.

Fakat bu satın alma işi Ahmet Emin Yalman'ın foyasını meydana çıkardı. Ahmet Emin, payına düşen sermayeyi yatırmak istemiyordu. Şirkete sermaye koymadan girip ortak olmaya çalışıyordu. O, ilk hamlede toplu bir sarmayeye ihtiyaç olmadığını sanmış ve işi böylece idare edebileceğini ummuştu. Kendisinden, payına düşen sermayenin bütünü istenince, şaşırdı. Derhal gerekli yerlere başvurdu. Bazı banka müdürlerinden, ne yaptı etti, gerekli sermayeyi buldu. Buldu ama, parayı veren bankalar ve başkaları ona bunu kara gözlerinin hatırı için vermemişlerdi.

Daha başlangıçta Ahmet Emin kendi özgürlüğünü satmıştı. Biz de ona göre, tedbirli ve ihtiyatlı bulunmaya karar verdik. Ben bir süre için gazeteye yazı yazmamayı daha uygun buldum. Durum anlaşılıncaya dek ben kendimi ve meslek hayatımı tehlikeye atmak istemiyordum. O vakit Ahmet Emin'i yeteri kadar tanımıyorduk. Karakteri hakkında bir fikrimiz yoktu. Eski bir gazeteciydi. İstiklâl Mahkemesi'nde korkarak Atatürk'e bir daha gazetecilik yapmayacağına söz vermiş ve meslekten uzaklaşmıştı. Uzun bir süre Babıâli'ye bile uğramamıştı. Yalnız ilk adımda bankalardan para dilemesi, şüphelerimizi oldukça kuvvetlendirmişti. Onun için gazetenin yazıişlerini, yönetmeyi üzerime almakla yetindim, doğrudan doğruya imzalı veya imzasız yazı yazmaktan çekindim.

Devraldığımız Kadro

Zaten eski *Tan* gazetesinden miras aldığımız yazı arkadaşlarımız da beraber çalışabileceğim kimseler değildi. Bunlar İş Bankası için çalışmış, liberalizmi savunmuş yazarlardı. Fikir ve inanç bakımından aramızda hiçbir bağ yoktu. Bunlar içinde Burhan Felek, Fikret Âdil ve Eşref Şefik gazetenin köşebaşlarını tutmuşlardı. Her gün fıkralar yazıyor, kendilerini yeni çevreye ve yeni patronlara uydurmaya çalışıyorlardı. Her üçü de eski Osmanlı tipi yazarlardı. Geçmişin adamlarıydılar. İleriyi göremiyorlardı.

Bunlar içinde Burhan Felek, İttihatçılar zamanında Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde çalışmış eski bir politikacıydı. Fakat sonra politikayı bırakmış, gazeteciliğe heveslenmişti. Eski *Tan* gazetesi tam onun meslek ve meşrebine uyan bir gazeteydi. *Yeni Tan* gazetesi ise, henüz tam kişiliğini bulmuş olmamakla beraber, onun hoşuna gitmiyordu. Aramızdaki mesafe bir türlü kapanmıyordu. Burhan Felek bir ara avukatlık ve öğretmenlik de yapmıştı. Fakat gazeteciliğe başladıktan sonra o işlerden vazgeçmişti. Bilgisi Avrupa gazetelerinden aldığı bilgiyi geçmezdi. Daha çok hoş fıkralar anlatır, hem okuyucuları, hem bizi güldürürdü. Yazıla-

rındaki ufku evinin ve köyünün dışına pek az çıkardı. Bu sebeple bizdeki yerini o da yadırgıyor, fakat sığınacak başka gazete bulamıyordu Sonradan *Milliyet* gazetesinde fıkra yazarı oldu.

Eşref Şefik çok zeki bir adamdı. Fakat gazetenin spor işleriyle uğraştığı için beni pek ilgilendirmiyordu. Sonraları gazetecilikten ayrıldı ve kendini spora verdi.

İşte ilk zamanlarda İş Bankası'ndan devraldığımız *Tan* gazetesi böyle bir ekibin elindeydi. Ben, her bakımdan bana aykırı olan bu ekip içinde gazetenin yolunu bulmaya çalışıyordum. Bu yüzden de gazete çelişkiler içindeydi, herkes ayrı bir telden çalıyordu, birinin söylediğini öteki reddediyordu.

Ulunay o vakit Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin fikirlerini yayan *Alemdar* gazetesinin başyazarı Refii Cevat'tı. Refik Halit ise Meşrutiyet devrimi yıllarında İttihatçılara muhalefetiyle tanınmıştı, kuvvetli bir edipti, güzel memleket hikâyeleriyle ün kazanmıştı. Fakat sonraları her ikisi de hilâfetin baş savunucuları olmuşlardı. Bu yüzden de memlekete hayli zararları dokunmuştu. Bu sebeple Milli Kurtuluş Savaşı sonunda yurtdışına sürülmüşlerdi. Refik Halit Suriye'de, Ulunay ise uzun müddet Paris'te sürgün hayatı geçirmişlerdi. Sonra da Falih Rıfkı Atay'ın aracılığıyla Atatürk tarafından affedilerek yurda dönmüşlerdi.

Ahmet Emin bu iki yazarı elde etmekle gazetenin iki büyük değer kazanmış olacağı savındaydı. Onun yardımıyla bu iki yazar da aramıza girdi.

Ahmet Emin'in durumu ve gazete adına yaptığı çocukluklar hoşumuza gitmiyordu. Gerekli gereksiz bir sürü yazıları ve çocukça iddiaları yüzünden sık sık gazetenin kapanmasına yol açıyordu. Halil Lütfi ile birlikte Ahmet Emin'den ayrılmaya karar verdik. Kendisine düşen payı verdik *Tan*'dan uzaklaştırdık. Böylece *Tan* gazetesinin birinci dönemi kapanmış oldu. Ahmet Emin çekildikten sonra gazetenin fikir yönünü ve başyazarlığını ben üzerime aldım. Halil Lütfi yönetim işleriyle uğraşıyordu. Aramızda öyle bir iş bölümü yapmıştık ki, ben yönetim işlerine gerekli gereksiz karışmazdım, Halil Lütfi de yazıişlerine pek burnunu sokmazdı.

Bağımsızlığıma kavuşmuş gibiydim. İlk işim gazeteyi bu anarşiden kurtarıp ona gerçek kişiliğini vermek ve onu benim fikirlerime uygun bir duruma getirmekti.

Başyazıları benim yazmış olmam yetmezdi. Gazetede fikirleri arasında az çok benzerlik bulunan bir yazı kurulu kurmak gerekti. Bu da gazeteden Osmanlı dönemi artıklarını uzaklaştırmak ve onların yerine devrimci genç insanlar getirmekle sağlanabilirdi.

Önce Burhan Felek aramızdan ayrıldı. Fikret Âdil ile Eşref Şefik zaten çoktan çekilmişlerdi. Refik Halit ve Ulunay da, ben gazetenin başına geçtikten sonra, benimle işbirliği yapamayacaklarını anladılar. Çünkü benim işbaşına geçmemle gazetede yeni bir hava esmeye başlamıştı. Bu yeni hava onları boğuyordu. Elverişsiz bir ortamda kaldıklarını anladılar ve birer birer çekilip gittiler.

Onlar ayrıldıktan sonra Sabiha Sertel gazeteye daha sık ve sürekli yazı vermeye başladı. O vaktin genç ve kabiliyetli yazarlarından Naci Sadullah gazetenin belli başlı yazarlarından biri oldu. Memleketin ilerici ve devrimci yazarları etrafımızı sarmaya başladılar. Yazı kurulumuz her gün yeni arkadaşlar kazanıyordu. Bunlar arasında sonraları "Sosyalist Partisi"ni kuran Esat Âdil de vardı. Esat Âdil hukukçuydu, Paris'te okumuştu. Bir ara İmralı Adası'ndaki modern cezaevinin müdürlüğünü yapmıştı. Bu işten çekilince Babıâli'ye gelmiş ve ileri düşünceli bir adam olduğu için bizim yazı kuruluna katılmıştı. Kültürlü, değerli bir adamdı. Yazıları okuyucular tarafından seviliyordu. Az zamanda değerli bir yazar olduğunu ispat etti. Gazete kapandıktan sonra 1946'da politikaya atıldı, ve "Sosyalist Partisi"ni kurdu. Genç yaşında öldü.

Ben gazetenin başına geçtiğim zaman memleketteki durum şöyleydi:

Atatürk'ün son yılları idi. İsmet İnönü, Atatürk'ün gözünden düşmüş, başbakanlıktan uzaklaştırılmış ve yerine Celâl Bayar gelmişti. Fakat "Serbest Fırka" denemesinden sonra İnönü

tarafından alınan antidemokratik tedbirler olduğu gibi devam ediyordu. Basına, doğrudan doğruya sansür uygulanmıyordu, ama manevi baskı o kadar ağırdı ki, çoğumuz sansürü bu baskıdan iyi buluyorduk. Çünkü basın sıkı bir kontrol altında tutuluyordu. Basın Kanunu, hep basının aleyhine yorumlanıyordu. Hangi yazının kime ve neye dokunacağını önceden kestirmek olanağı yoktu. Örneğin, ufak bir ziyaret için Romanya'ya davet edilmiştim. Sinai'de öğle yemeği yiyorduk. Derken bir adam telaşla soframıza sokuldu. "Sertel burada mı?" diye sordu. "Kim arıyor?" dedim. "Sizi Ankara'dan telefonla istiyorlar," diye cevap verdi. Telefona gittim. Karşıma İçişleri Bakanı Şükrü Kaya çıktı. O gün gazetemde çıkan bir başyazının hesabını vermemi istiyordu. İstediği açıklamayı yaptım, mesele kapandı. Fakat hükümet baskısı beni orada bile bulmuştu.

Faşizmle Savaş

En masum sandığımız yazılardan dolayı gazeteyi kapatıyorlardı. Gazeteleri kapamak hakkı Bakanlar Kurulu'na verilmişti. Bu yetki sık sık kullanılıyor, gazeteler ve gazeteciler ürkütülüyordu. O sırada bu felâket en çok *Tan* gazetesinin başına geliyordu. Bir gazetenin kapanması demek, her gün binlerce lira zararı göze alması demekti. Oysa her kapanış kimi kez haftalarca sürerdi. "Serbest Fırka" zamanında, hatta ondan önce yaşadığımız "nispî özgürlük" dönemini arar olmuştuk.

Fikirlerimizi söyleyemiyorduk. Asıl o dönemde havasızlıktan boğuluyorduk.

Yalnız basın özgürlüğü değil, bütün demokratik haklar kaldırılmıştı. İşçi, köylü, aydın, hiç kimse kendi başına örgütlenemez, haklarını savunamaz, sendika kuramazdı. Dernek kurmak, gösteri yapmak, grev ilan etmek yasaktı. Diktatörlük gittikçe kuvvetleniyordu.

Bu durumda gazetede yazı yazmak, fikirlerimizi savunmak hayli güçleşmişti.

Dış bakımdan da yepyeni bir durum vardı. Almanya'da Hitler

iktidara geldikten sonra memlekette nazizm ve faşizm propagandası hızlanmış ve kuvvetlenmişti. Alman büyükelçiliği gazetelere her gün çeşitli bültenler gönderiyordu. Almanya'da nazizmin iktidara gelmesi bizdeki faşist gençleri de harekete getirmişti. Bunlar çeşitli yollarla yurtta ve özellikle gençler arasında, faşizm propagandası yapıyorlardı. Her önlerine gelen ilericiye komünist diye hücum ediyor, bunları halkın gözünden düşürmeye çalışıyor ve hükümete jurnal ediyorlardı.

En büyük hedefleri bizdik. Çünkü onlar *Tan* gazetesini kendi propagandalarına en büyük engel olarak görüyorlardı.

Bir yandan da İngilizler ve Fransızlar memleket içinde propaganda faaliyetine geçmişlerdi. Bunlar da Türk kamuoyunu ve hükümetini kazanmaya çalışıyorlardı. İki blok da dünya savaşına hazırlanıyordu. Böyle bir savaşta Türkiye'nin durumu çok önemli olabilirdi. Onun için Türkiye'yi kazanmaya büyük değer veriyorlardı. Sovyet basın ataşesi de arada bir basını dolaşıyor, onları aydınlatmaya çalışıyordu. Fakat bütün bu propagandanın üstünde Sovyet dostluğu duruyordu. Her yıl 1921 Sovyet-Türk Dostluk Antlaşması ve Büyük Ekim Devrimi'nin yıldönümü münasebetiyle Sovyetler lehinde yazı yazmak, basında gelenek haline gelmişti. Basın Yayın Genel Müdürlüğü bir-iki gün önce bütün başyazarlara bu tarihleri hatırlatırdı. Atatürk, Sovyet dostluğuna büyük önem verirdi. Bu dostluğa herhangi bir gölge düşmemesine dikkat ederdi. Sık sık basına Türk-Sovyet dostluğu konusunda yazılar yazmak için direktifler verilirdi.

İşte ben işbaşına geçtikten sonra *Tan* gazetesinde bu koşullar içinde çalışmaya başlamıştım. Gazetenin güttüğü politika, şu iki noktada toplanıyordu: Sovyet dostluğu ve faşizm düşmanlığı.

Bizim inancımız şuydu: Nazizm ve faşizm bütün dünya için olduğu gibi Türkiye için de büyük bir tehlike idi. Nazizm ve faşizm Türkiye'yi hem içinden, hem dışından yıkabilirdi. Türkiye'de bir faşist diktatoryası, içerde bütün demokratik hakları silip süpürecek, kara bir esaret dönemi açacaktı. Dış politikada da Türkiye'yi Almanya'nın arkasından tehlikeli maceralara sürükleyecekti.

Bunu önlemek için faşizmin ve nazizmin gerçek karakterini,

amaç ve hedeflerini açıkça anlatarak kamuoyunu aydınlatmayı görev bilmiştik.

Aynı zamanda Türkiye'nin büyük komşusu Sovyetler'le iyi geçinmesi bir zorunluktu. Tarih bizi Sovyetler'le komşu yapmıştı. Tarihe kafa tutmak hem anlamsız, hem de tehlikeliydi. Sovyetler Birliği artık eski Çar Rusyası değildi. Bu tarihsel değişikliğe göz kapamak aptallık olurdu. Sovyetler'in Türkiye'ye karşı dostluktan başka bir emelleri olamazdı. Emperyalizmin acı tecrübelerini geçirmiş bulunan Türkiye için doğru yol Sovyetler'le dostluktaydı. Atatürk de bu inançtaydı. Biz, Sovyet dostluğu davamızda onun güttüğü politikadan kuvvet alıyorduk.

Atatürk'ün Ölümü ve Cenaze Töreni

Memleket içinde bu iki akımın çarpışması karşısında Atatürk, dengeyi kuran bir kuvvetti. Fakat 1938'de Atatürk öldü. Ölüm yatağında çevresindeki arkadaşlarına son sözlerinden biri şu olmuştu: "Sovyetler Birliği'ne karşı asla bir saldırı politikası gütmeyeceksiniz. Doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Sovyetler'e yöneltilmiş herhangi bir anlaşmaya girmeyecek ve böyle bir anlaşmaya imza koymayacaksınız." Atatürk ölümünden bir gün önce bu vasiyeti yaptığı zaman başı ucunda bulunanlar arasında o vaktin başbakanı Celâl Bayar da vardı. Bu vasiyeti bana Celâl Bayar'ın kendisi söylemişti. Sonraları bunu o vaktin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da doğrulamıştı.

Atatürk'ten sonra, Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü'yü seçti. İnönü, kısa bir sürede Celâl Bayar'ı kenara attı.

Atatürk'ün ölümü geniş halk yığınları arasında derin keder yaratmıştı. Memleketin yüreği durmuştu. Halkın Atatürk'ü ne kadar çok sevdiği şimdi daha iyi belli oluyordu.

Cenazesinin kaldırılacağı gün, bütün şehir halkı erkenden sokaklara dökülmüştü. Dolmabahçe'den Sultanahmet'e giden yol daha sabahtan, Atatürk'e son saygı ödevini yapmak isteyen insanlarla dolmuştu.

Eşimle ben cenaze alayını daha iyi görebilmek için "Yeni Cami" minarelerinden birinin birinci şerefesine çıkmıştık. Karaköy'e kadar her yer insanla doluydu. Hava güzel ve güneşliydi.

Nihayet Köprü'nün Karaköy ucundan cenaze alayı göründü. En önde elinde siyah şapkasıyla başı açık yürüyen Celâl Bayar, arkasından top arabasında Atatürk'ün tabutu. Arkasından tekbir sesleri, matem havası çalan askeri muzika. Ve sonra gençler, öğrenciler ve bir karabulut halinde halk yığınları... Aşağıdan ilahi sesleri ve hıçkırıklar yükseliyordu. Bütün millet ağlıyordu.

Bu güzel, fakat hazin manzarayı seyrederken Atatürk'ün son 15 yıllık hayatı bir sinema filmi gibi gözlerimin önünden geçti. O vakit, vicdanımla bir hesaplaşma yapmak gereğini duydum. Sağlığında biz bu adama karşı hürriyet ve demokrasi savaşı yapmıştık. Onu, demokrasi ve hürriyet getirmediği için âdeta suçlu sayıyorduk. Onun hareketlerini diktatörce buluyorduk. Çünkü o vakit ormanın içindeydik. Ağaçları görüyorduk, ama ormanı bütün büyüklüğüyle göremiyorduk. Şimdi, geçenleri daha aydın görebiliyordum. Atatürk memleketin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatında büyük devrimler yapmıştı. Halifeliği ve padişahlığı yıkmış, yerine bir cumhuriyet rejimi getirmişti. Halkın sosyal hayatında ve geleneklerinde birçok esaslı değişiklikler yapmıştı. Birbiri ardından gerçekleştirdiği devrimler o zaman birçok hoşnutsuzluklar yaratmıştı. Halife ve padişahtan yana olanlar ona cephe almışlardı. İttihatçılar ona karşı suikast tertiplemişlerdi. Şapka ve yazı devrimleri, tekkelerin ortadan kaldırılması, birçok kötü geleneklerin yıkılması bazı kimseleri tedirgin etmişti. Emperyalistler de memleket içinde isyanlar çıkarmışlardı. İstanbul'da bütün halifeci, padişahçı ve gerici basın, Atatürk'e karşı yaylım ateşi açmıştı. Bütün bu koşullar içinde hürriyet ve demokrasi gelişebilir miydi?

Tersine, devrim düşmanlarına karşı az çok sert davranmak gerekir. Atatürk de iç ve dış düşmanlara karşı ihtiyatlı ve tedbirli bulunmak ihtiyacındaydı. Böyle olmakla beraber Hitler ve Mussolini biçiminde bir diktatörlüğe gitmedi. Kişi yönetiminden çok meclis egemenliğine, yani halk egemenliğine önem verdi.

Bütün koşullar, onun Doğulu bir diktatör olmasına elverişliydi. Fakat, asker olmasına rağmen *"Benevolent diktatorship"* diye adlandırdıkları biçimde yumuşak, sevimli ve akıllı bir otorite kurdu. Bu otorite diktatörlükte olduğu gibi korkuya değil, sevgiye dayanıyordu. Ona bu kuvveti veren şey halkın kendisine sevgiyle bağlı olmasıydı.

Onun için, bizim istediğimiz kadar değilse de, yine de günün koşullarının elverdiği ölçüde hür bir rejim kurdu. Biz eleştirilerimizi özgürce yapabildik. Nâzım Hikmet en devrimci şiirlerini onun döneminde yazdı. Nâzım'ın en son ve en uzun mahkûmiyeti de Atatürk'ün hastalık yıllarına rastlar.

Zaten büyük adamlar ancak ölümlerinden sonra anlaşılır. Atatürk de bütün ölçüleriyle şimdi anlaşılmaya başlamıştır. Bugün memlekette ilerici kuvvetler Atatürk ilkelerine dayanarak savaşabiliyorlar.

Onun için Atatürk dün de büyüktü, bugün de büyüktür, yarın da büyük kalacaktır. Biz, uğrunda savaştığımız özgürlük ve demokrasiye ancak onun açtığı yoldan ulaşabiliriz.

Özgürlük ve demokrasi savaşına asıl onun ölümünden sonra hız vereceğiz.

İnönü ve II. Dünya Savaşı

Atatürk'ten sonra Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığına İnönü'yü seçti. İnönü, derhal Celâl Bayar'ı bir kenara attı. Başbakanlığa o vaktin Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ı getirdi.

Atatürk'ün ölümünden sonra iç ve dış politikada ne gibi değişiklikler olacağı merak ediliyordu. İnönü, Atatürk'ün yetiştirdiği bir adamdı. Yıllarca beraber çalışmışlardı. Atatürk'ün bütün politikasını benimsemişti. Fakat İnönü, Atatürk'ün son yıllarında iktidardan uzaklaştırılmış, bu sayede kendi zamanında işlenmiş hataları görüp öğrenmek olanağını bulmuştu. Celâl Bayar'a karşı da kişisel kini vardı. Onun için tekrar iktidara gelince, nasıl bir yol tutacağı merak uyandırıyordu.

Dr. Refik Saydam'ın başbakanlığa getirilmesi, içte yapılacak

değişikliğin ilk belirtisiydi. Çünkü Dr. Refik Saydam o zamana kadar kenarda kalmış dürüst ve namuslu bir adamdı. Demokrat ve ılımlı olarak tanınırdı. İnönü de işe bir af ve hoşgörü politikasıyla başlamıştı. Atatürk devrinde korkup da memleket dışına kaçmak zorunda kalmış olanlar için bir af kanunu çıkarttı. Bundan böyle de iç politikada kin ve garaza dayanan bir yol tutmayacağını açıkladı. Böylece memlekette bir güven ve huzur havası yaratmak istemişti.

Memleket dışına kaçmak zorunda kalanlar arasında özellikle ünlü Türk yazarı Halide Edip ile Adnan Adıvar ve milli kahraman sayılan Rauf Orbay vardı.

Halide Edip daha İstanbul'un emperyalistler tarafından işgali günüden Kurtuluş Savaşı'na başlamış, sonra Ankara'ya giderek savaşa doğrudan doğruya katılmış, onbaşı olarak cepheye bile gitmişti. Böyle bir insanın zaferden sonra memleketten kaçmak zorunda kalması hepimizi şaşkınlığa düşürmüştü. O zamanki söylentilere göre Halide Edip'in Atatürk'le arası açıktı. Atatürk zaferden sonra şu veya bu biçimde düşmanlarını tasfiye etmeye başlayınca Halide Hanım da ürkmüş ve hayatını kurtarmak için memleketten uzaklaşmayı uygun bulmuştu. Atatürk'le aralarının açılmasının nedeni de şuydu: Milli Kurtuluş Savaşı sırasında Hindistan halkı Ankara'ya Halide Edip aracılığıyla yüz bin dolar göndermişti. Bu paranın Milli Kurtuluş Savaşı için harcanması şart koşulmuştu. Halide Hanım bu parayı Atatürk'e vermişti. Fakat Atatürk o zaman bu parayı Milli Kurtuluş işlerinde harcamayarak saklamış, zaferden sonra İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanmıştı. Halide Hanım paranın yerine harcanmamış olmasından gücenmiş ve kırgınlığını Atatürk'e de duyurmuştu.

Halide Hanım'ın bu hareketi Atatürk'ü kızdırmıştı. Araları bu yüzden açılmıştı. Halide Edip, kocası Dr. Adnan Adıvar'la birlikte Paris'e gitti. Atatürk'ün ölümüne kadar on iki yıl orada bir sürgün hayatı yaşadı. Bu defa İnönü'nün af politikasından yararlanarak, gene kocasıyla memlekete döndü. İstanbul'da, Beyazıt semtinde bir eve yerleşti. Evlerine gittiğim zaman ikisini de hayli ihtiyarlamış ve yıpranmış buldum. Paris'te çok sıkıntılı bir hayat

geçirmişlerdi. Dr. Adnan Adıvar Sorbon Üniversitesi'nin Doğu Enstitüsü'nde Türkçe dersler vererek, Halide Hanım da anılarını yazarak hayatlarını kazandılar. Milli Kurtuluş Savaşı boyunca yaptıkları değerli hizmetlerin karşılığını böyle almış olmaları onları manen de hayli yıkmıştı. Şimdi de kendilerine iş arıyorlardı.

Rauf Bey ise, eski bir denizciydi. Meşrutiyet'ten sonra, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması karşısında, komutanı bulunduğu "Hamidiye" gemisiyle tek başına denizlere açılmış ve İtalyan donanmasına meydan okumuştu. Bunun için milli kahraman sayılırdı. Milli Kurtuluş Savaşı'na da katılmış, Ankara'da Atatürk zamanında kurulan ilk hükümette başbakanlık etmişti. Fakat Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra hilafet taraflısı kesilmiş, Cumhuriyet'in ilanına karşı çıkmıştı. Bu yüzden de Atatürk'le araları açıktı. İstiklâl Mahkemeleri kurulunca Rauf Bey tehlikeyi sezerek Mısır'a kaçmıştı. Ankara İstiklâl Mahkemesi de onu gıyaben idama mahkûm etmişti.

İnönü, af kanunu ile Rauf Bey hakkındaki idam kararını da ortadan kaldırmıştı. Rauf Bey her şeyin düzeldiğini sanarak memlekete dönmüştü. Artık hürriyete kavuştuğunu sanıyordu. Oysa arkasına polis koymuşlardı, kontrolsüz adım atamıyordu. İnönü'nün çağrısı üzerine Ankara'ya gittiği zaman ben de orada bulunuyordum. Bahçelievler'de kız kardeşinin evinde oturuyordu. Bir gün kendisini ziyarete gittim. Sinirliydi. Arkasına polis konmasını anlamıyor ve affedemiyordu:

— Beni buraya çağırırlar, sonra da arkama polis takarlar. Bu ne iştir? Yoksa beni tuzağa mı düşürmek istiyorlar? Polis Müdürlüğü'ne gittim, arkama koydukları polisi kaldırmalarını söyledim. Müdür, iki kolunu iki yana açarak: "Vallahi haberim yok" dedi. Çıktım, polis yine arkamdaydı. Doğru İçişleri Bakanlığı'na gittim. Şikâyet ettim. Bakan hayret içinde: "Vallahi haberim yok. Bu, polisin bir marifeti olacak, emrederim kaldırırlar," diye teminat verdi. Çıktım. Polis gene gölgem gibi arkamda. Eve geldim, kapının karşısında bir polis bekliyor. Sinirlendim. Doğru Başbakanlığa gittim. Başbakan özür diledi ve aynı teminatı tekrarladı. Çıktım, fakat polis gene arkamda. Bunun üzerine

Cumhurbaşkanlığı'na telefon ettim ve arkama takılan polisi kaldırmazlarsa, ilk karşılaştığım anda öldüreceğimi bildirdim. Ancak bu tehditten sonra polis arkamda görünmez oldu.

Af ve hoşgörü politikası yürümüyordu. Demokratik hak ve hürriyetlerin kabulüne doğru bir adım bile atılmadı. Tersine, baskı şiddetlendi. Bir polis devleti kurulmuştu. Bunun iktidardakilere verdiği rahata alışmışlardı, hürriyet ve demokrasiye bir türlü yanaşamıyorlardı. Gazeteler üstündeki baskı da artırılmıştı. Gazetelerimiz yine ikide bir kapatılıyordu. O sırada gene sudan bir bahane ile *Tan* gazetesi belirsiz bir süre için kapatılmıştı. Nedenini anlamak üzere kalkıp Ankara'ya gittim. O zaman Basın-Yayın Genel Müdürü Selim Sarper'di. (Selim Sarper, sonraları Dışişleri Bakanlığı'na kadar yükseldi.)

Başbakanı görmeden önce onunla görüşmek istedim, Basın-Yayın'a gittim, bu keyfi davranıştan sert bir dille yakındım. O sırada hem faşistlerin, hem de komünistlerin çıkardığı gazeteler vardı. Onlara dokunulmadığı halde, *Tan*'a neden musallat olduklarını sordum.

Selim Sarper güldü,

— Bunda anlamayacak ne var ki... Bak, ne faşistlerin, ne de komünistlerin gazetelerine dokunuyorum. Bunun manası şu: Bekliyorum ki, faşistler ve komünistler gazeteleri etrafında toplanıp kendilerini meydana versinler, sonra hem gazetelerini kapatacağım, hem kendilerini yakalatacağım.

Çok geçmedi, Selim Sarper bu sözünü yerine getirdi. Her iki gazeteyi de kapattı ve bu gazetelere yazı yazanları tutuklattı. Mesleğinde başarıya erişmenin sırrını keşfetmişti!

Yabancıların Propagandaları

Atatürk'ün ölümünden sonra en çok merak edilen şey, dış politikanın alacağı yeni yöndü. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde bulunuyorduk. Yabancı devletlerin Türkiye'deki propaganda faaliyeti de bir kat daha artmıştı. Alman propagandası etkisiz

kalmıyordu. Alman terbiyesi görmüş bazı subaylar Almanya'ya karşı bir sevgi duyuyorlardı. Almanya'da yetişmiş gençlerin birçoğu Hitler'e hayrandı. Memleketteki faşistler de Almanya'ya dayanıyorlardı. Almanya, Atatürk'ün ölümünden sonra Von Papen'i Türkiye'ye sefir göndermişti. Atatürk, Von Papen'i sevmezdi ve o sağ kaldıkça bu Alman casusu Türkiye'ye ayak basamamıştı. Von Papen'in Türkiye'ye gelmesi iyi bir belirti değildi. Zaten hükümet içinde Sovyet düşmanı olanlar artık kendilerini saklamıyorlardı. Bunların içinde o vaktin Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu başta geliyordu. O sıralarda Saraçoğlu Stalin'le görüşmek üzere Moskova'ya gitmişti. Fakat aksi tesadüf Almanya'nın Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop da o sırada Moskova'da bulunuyordu. Saraçoğlu gölgede kalmıştı. Bu nedenle memlekete kızgın olarak dönmüştü. Artık açıktan açığa Sovyetler aleyhinde konuşmaktan çekinmiyordu.

İngiliz ve Fransızlar da boş durmuyorlardı. Onlar da bir yandan hükümeti, bir yandan da basın yoluyla Türk kamuoyunu kazanmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla 1939'da Fransa, bazı Türk gazetecilerini Paris'e davet etti. Gidenler arasında ben de vardım. Heyetin öteki üyeleri *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak, *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit'ti. Aramızda bir de hükümeti temsil eden topçu komutanı General Pertev bulunuyordu.

Fransızlar bize savaş hazırlıklarını gösterdiler. Paris'te ziyafetler verdiler. Fabrikaları gezdirdiler. Amaçları, bizde Fransa'nın kuvvetli olduğu inancını uyandırmak ve bunu kamuoyuna bildirmemizi sağlamaktı.

O vakit Fransızlar "Majino Hattı" denilen savunma hattına büyük önem verirlerdi. Almanların bu hattı yarıp geçemeyeceklerine inanmışlardı. Rahattılar. Aynı güveni bize de vermek istediler. Bu amaçla bizi "Majino Hattı"na götürdüler. Bu savunma hattı, sınır boyunca baştan başa dağlar içine oyulmuş istihkâmlardan ibaretti. Biz bu istihkâmlardan birine gittik. Büyük bir dağın eteğinde otomobillerden indik. Ray üzerinde işleyen küçük vagonetlere bindik. Dağın içine giden bir tünele girdik.

Hayli gittikten sonra tam dağın göbeğinde yere indik. Orada bir "lift"e bindik. Dağın içinden yükselerek tepesine çıktık. Burada düşmanın göremeyeceği biçimde bir küçük yapıya girdik. Yapının içinde çeşitli savunma tesisleri kurulmuştu. Geniş bir sahayı gözaltında bulunduruyordu. Düşmanın, görünmeden bu bölgeye girmesinin olanağı yoktu. Çeşitli yerlerde kurulan gözetleme merkezlerinden düşmanın hareketi hakkında dakikası dakikasına haberler geliyordu. Bu haberler duvarda elektrikli lambalarla komutanlık odasına veriliyordu. Komutan bu bilgiye göre, düşmanı top ateşine tutacaktı. Bu tesisler gerçekten insana güven veriyordu. Almanlar bu hattı yaramazlardı.

Fransız komutanı, General Pertev'e bir deneme yapılmasını isteyip istemediğini sordu. Türk generali zaten gördüklerinden şaşkınlık içindeydi. Hemen tatbikata geçilmesini rica etti. Komutan emir verdi, bütün aletler işlemeye başladı. Duvarda lambalar yanıp sönüyordu. Gözetleme merkezlerinden haberler geliyordu. Bu hazırlık iki dakika sürdü ve ateş emri verildi. General Pertev hayret içindeydi. Yapılan şey bir sihirbazlık mıydı? Anlayamamıştı. Fransız komutanına dönerek,

— Nereye ateş ediyorsunuz? Düşman nerede? diye sordu.

Fransız komutanı bizim generalin bilgisizliği karşısında gülümsedi ve, "Efendim, tabloyu gördünüz. Gözetleme merkezinden aldığımız haberlerle biz düşmanın nerede bulunduğunu biliyoruz. Onu gözle görmeye lüzum var mı?" dedi.

Bizim topçu komutanı utandı mı, bilmiyorum. Fakat biz birbirimize utanarak baktık.

Fakat savaş, Fransızların yanlış hesaplara dayandıklarını, bir gaflet uykusuna daldıklarını göstermişti. Çünkü savaş başlayınca, Almanlar, bu hattı yarmaya lüzum bile görmemiş, Belçika üzerinden bir hafta içinde Fransa'ya girerek "Majino Hattı"nı arkadan çevirivermişlerdi.

Fransa'da bizi en çok etkileyen şeylerden biri de Strazburg şehri olmuştu. Bu şehir, Ren nehri üzerindeydi. Karşı yakada almanlar yerleşmiş ve istihkâmlar kurmuşlardı. Savaş patladığı anda şehir yanmak ve işgal edilmek tehlikesindeydi. Onun için

Fransızlar bu şehri acele boşaltmak zorunda kalmışlardı. Koca şehir bomboştu. Ne bir insan, ne bir hayvan... Canlı tek mahluk görünmüyordu. Halk dükkân ve mağazalarının cemakânlarını örtmeye, kapılarını kilitlemeye bile vakit bulmadan çekilip gitmişti. Ölü bir şehir... Sesini kaybeden, ruhunu kaybeden bir şehir... Bu korkunç manzara bizi ürkütmüş, hızla yaklaşan savaşın ilk kara habercisi gibi görünmüştü.

Zaten biz daha Fransa'dayken savaş artık kaçınılmaz bir felaket halinde belirmişti. Hatta Finlandiya sınırlarında çarpışmalar başlamıştı. Yanlış bir söz ya da bu kıvılcımın yayılması, bütün dünyayı ateşe atabilirdi. İki taraf da boğazına kadar silahlanmış, ordularını cephelere sürmüş, emir bekliyordu. Almanlar ise, bir yandan Avusturya'ya bir yandan Çekoslavakya'ya giriyorlardı.

Çok geçmedi; biz memlekete döndükten az sonra İkinci Dünya Savaşı başladı. Almanlar yıldırım hızıyla sağa-sola saldırıyorlardı. Türkiye ne yapacaktı? İngiltere ve Fransa ile imzalanmış, karşılıklı anlaşmaları vardı. Bunların yanında savaşa katılacak mıydı? Herkesin merak ettiği buydu. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın facialarını henüz unutmamış olan Türk halkı, yeni bir savaş felâketine katlanmak istemiyordu. Zaten böyle bir savaşa maddeten de, manen de hazırlanmış değildi. İşte bu hava içinde devlet başında bulunan İnönü, Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalacağını ilan etti. Fransa ve İngiltere ile imzalanmış olan anlaşmaların Türkiye'ye yüklediği görev, Almanlara bu bölgede yolu kapamak suretiyle yerine getirilecekti. Halk, geniş bir nefes almıştı. Biz basın mensupları da hükümetin bu tarafsızlık politikasını alkışladık. Özellikle *Tan* gazetesinde Türkiye'nin bu emperyalist savaşta yeri olmadığı yolunda uzun boylu yayın yaptık. Bu büyük emperyalizm savaşının korkunç sonuçlarından Türkiye'yi kurtarmak gerekti.

Başlangıçta Almanların büyük zaferleri basında ve bu yolla memlekette geniş yankılar uyandırıyordu. Almanya'dan yana olanlar zaten hükümetin tarafsızlık politikasını beğenmiyorlardı. Alman orduları ilerledikçe, bunlar da propagandalarını artırdılar. Almanya'dan yana olan gazeteler büyük puntolarla Alman

zaferlerini belirtiyor, Türk kamuoyunda Almanlara karşı hayranlık duyguları yaratmaya çalışıyorlardı. Alman elçiliği de bu zaferlerden yararlanmak fırsatını kaçırmıyordu. Çeşitli yollardan hükümet üzerindeki baskısını artırmaya çalışıyordu. Hele Alman orduları Sovyet topraklarına girince, faşistler düğün bayram yapmaya başladılar. Nazizmin üstünlüğü, insanlığın yeni ihtiyaçlarına cevap veren tek cereyan olduğu yolunda yazılar görülüyordu. Hükümet de, bu propagandalar karşısında kayıtsız kalıyordu.

İngilizler ve Amerikalılar ile Fransızlar, bu propagandaya kendi örgütleriyle karşı koymaya çalışıyorlardı. Amerikalılar Beyoğlu'nda büyük bir "Haberler Bürosu" açmışlardı.

Gazetelere yazı, haber, resim, klişe yetiştiriyor, broşürler yayınlıyor, büronun geniş salonlarında fotoğraflarla sergiler açıyorlardı. İngiliz Elçiliği de bir propaganda bürosu kurmuş, bir de dergi çıkarmaya başlamıştı. Türkiye karşılıklı propagandanın savaş alanı haline gelmişti. Zaten gazeteler de aşağı-yukarı aynı durumdaydı.

Savaş İçinde Bir Gezi

İngiltere ve Amerika, memlekette gün geçtikçe ilerleyen bu Alman propaganda saldırısına karşılık son bir tedbir olarak Türk gazetecilerini kendi memleketlerine davet ettiler. Onlara kendi savaş çalışmalarını ve günden güne artan kuvvetlerini göstermek istiyorlardı.

1942 yılının Ağustosu'nda Ankara ve İstanbul gazetelerini temsil eden bir heyet halinde yola çıktık. Aramızda *Yeni Sabah* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, *Vatan* gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman, *Cumhuriyet* gazetesinden Abidin Daver ve Ankara'da *Ulus* gazetesinden Ahmet Şükrü Esmer vardı. Bunların hepsi İngiltere ve Amerika'dan yana idiler. Yazılarında nazizmi savunmuyorlardı.

Biz yola çıktığımız zaman Almanlar, Balkanlar'ı tamamıyla işgal etmiş, Sovyet topraklarında Stalingrad'a dayanmışlardı.

Savaşın düğümü, Stalingrad'da çözülecekti. Müttefiklerin, yani İngiltere, Amerika ve Fransa'nın Batı'dan asker çıkararak Almanlara karşı ikinci bir cephe açmaları bekleniyordu. Böyle bir cephenin açılması, Stalingrad'da canlarını dişlerine takmış olan Sovyet ordularının işini kolaylaştıracaktı. Bunun içindir ki Sovyetler, müttefiklerini bu cepheyi bir an önce açmaya zorluyordu.

O vakitler bütün yollar kapalıydı. Londra'ya gidebilmek için Suriye ve Kahire yoluyla önce Afrika'ya indik. Sonra Afrika'yı ortasından aşarak Nijerya kıyılarına, Lagos şehrine vardık. Oradan Batı Afrika'yı dolaşarak Portekiz'e çıktık, Londra'ya ancak 15 gün sonra varabildik.

İngiltere'yi sıkı bir harp düzeni içinde bulduk. Londra'nın göbeği, yani en zengin kısmı Alman hava bombardımanlarıyla bir harabeye dönmüştü. Yiyecek, giyecek kıtlaşmıştı. Milletvekilleri ve Lord'lara varıncaya kadar bütün İngilizlerin üst başları eski püskü idi. Hatta kolları meşin yamalı ceket giymek moda olmuştu. Her şey "karne"ye bağlanmıştı. İngilizler sıkı bir mahrumiyete katlanmak zorunda kalmışlardı. Fakat şurası dikkatimizi çekiyordu: Hangi sınıfa mensup olursa olsun, İngilizler, bu mahrumiyete seve seve katlanıyorlardı. Bu düzeni kendi kişisel çıkarları yararına bozmak akıllarına bile gelmiyordu. Lordlar bile masraflı malikânelerini kapatarak otellere inmişlerdi. Kadınlar askerlik yapıyorlardı. Bütün millet seferber bir haldeydi. Almanya'dan, tarihlerinde görmedikleri bir dayak yemişlerdi, fakat inançlarını yitirmemişlerdi. İki siyasi parti (Muhafazakârlar ve İşçi Partisi) birleşmiş, ortak bir hükümet kurmuşlardı. Zafere kadar aralarındaki parti kavgalarını bir kenara bırakmışlardı. Zira elbirliğiyle savaşı kazanmak gerekiyordu. Hükümetin başında Churchill vardı.

Bizlere uçak manevralarını gösterdiler, deniz tezgâhlarını ve askeri fabrikaları gezdirdiler. Alman uçaklarının yıktığı şehirleri gösterdiler. Her yanda harıl harıl son zafer için çalışıyorlardı. Bütün hazırlık Avrupa'ya Batı'dan asker çıkararak ikinci bir cephe kurmak içindi. Fakat bir türlü ikinci cepheyi açmaya yanaş-

mıyorlardı. Oysa, Sovyetler sıkışmışlardı. Bütün harp yükünün kendi omuzlarına yükletilmiş olmasına kızıyorlardı. Müttefiklerin ikinci cepheyi açmakta gecikmeleri Sovyetler'in hoşuna gitmiyordu. Hatta müttefiklerinin samimiyetinden şüphe etmeye başlamışlardı.

Çeşitli şehirlerdeki İngiliz savaş hazırlıklarını gördükten sonra Londra'ya döndük. Bu kez bakanlarla görüşmeler başladı. O vaktin Dışişleri Bakanı Eden, bizi Bakanlık'taki odasında kabul etti. Söz, elbette savaşın kaderi ve müttefiklerin savaş hazırlıkları konusu etrafında dolaşıyordu. Bir ara Mr. Eden'e sordum:

— Müttefikiniz Sovyetler, bir an önce ikinci cepheyi açmanızı bekliyorlar. Neden harekete geçip Almanları iki cepheden mengene içine almayı geciktiriyorsunuz?

Eden bu sorudan hoşlanmadı. Gülümseyerek,

— Stalingrad Savaşı'nın sonucunu görmek istiyoruz, dedi.

Bu defa da ben güldüm.

— O vakit belki de çok geç kalmış olmayacak mısınız?

Cevap vermedi. Belli ki, kendilerini tehlikeye atmak istemiyor, hatta belki de Sovyetler'in yardımına yetişmekten çekiniyorlardı. Stalingrad savaşı Sovyetler'in yenilgisiyle sona ererse, İngiltere bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Yani hem Almanya yıpranmış olacak, hem de Sovyetler bir daha toparlanamayacaktı. Almanya gibi, Sovyetler'in de yorulması, yıpranması, parçalanması, dünya haritasından bir büyük devlet olarak silinmesi İngiliz çıkarlarına daha uygundu... Mr. Eden'in cevabından bu mânâyı çıkarmamak mümkün değildi.

Bu görüşme benim için yeni bir ufuk açmıştı. Demek İngilizler el altından müttefiklerinin yenilmesini bekliyorlardı, sonra da ikinci cepheyi açıp Almanya'yı yeneceklerdi. Fakat Stalingrad Savaşı, Almanların yenilgisiyle sonuçlandı ve savaşın kaderi belli oldu. Müttefikler ancak ondan sonra artık Batı'da ikinci cepheyi açmaktan başka çare kalmadığını gördüler ve Avrupa'nın Batı kıyılarına asker çıkardılar.

Biz bakanlar tarafından birer birer kabul ediliyorduk. Bu görüşmelerde bizi ilgilendiren en önemli sözleri İşçi Partisi adına

kabinede başbakan yardımcısı olarak bulunan Sir Stafford Krips söyledi. Bu bakan, çok kuvvetli bir devlet adamıydı. O vaktin kabinesinde önemli rolü vardı. Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasıyla sonuçlanan konuşmaları o yönetmişti. Kabinenin en sol, en doğru görüşlü, en kuvvetli üyelerinden sayılırdı. Bizi kabul ettiği zaman dedi ki:

— Görüyorum ki, içinizde bir Sovyet endişesi var. Sovyetler Birliği'nin, Çarlık Rusyası gibi Türkiye için bir tehlike olduğuna inananlarınız var. Bu düşünce tamamıyla yanlıştır. Sovyetler Birliği sizin dostunuzdur. Boğazlar'da gözü yoktur. Onun bütün isteği Boğazlar'ın kuvvetli bir Türkiye elinde bulunmasıdır. Hatta bu amaçla Boğazlar'ın hinterlandının, yani etrafındaki toprakların genişletilmesi ve Türk-Yunan sınırının biraz daha ileriye atılması tezini savunmaktadır. Bunu bir düşünce olarak değil, bilgime dayanarak söylüyorum.

Ve sözünü şöyle bitirdi:

— Size salık veririm, Sovyetler'le dost olmaya çalışınız. Memleketinizin çıkarları bunu gerektirir. Sovyet düşmanlığı size zarardan başka bir şey getirmez.

İngiliz bakanın bu sözleri, o zamana kadar kararsızlık içinde olan arkadaşlardan bazılarını düşündürdü, Sovyetler'e sevgi duymayan bazılarını da hayal kırıklığına uğrattı. Fakat kimse, İngiliz bakanın ağzından çıkan bu sözlere itiraz edemedi.

İngiltere'de, müttefikler arasında Sovyetler'e karşı beslenen gizli maksatları öğrenmiş olarak ayrıldık. Ama savaşın sonucu konusunda artık umutluyduk.

Amerika'da

İngiltere'de bir ay kaldıktan sonra uçakla Amerika'ya geçtik. Amerika'da daha yere indiğimiz andan başlayarak bambaşka bir hava ve manzara ile karşılaştık. Burada, savaşın hiçbir izi yoktu. Amerika'nın savaş içinde bulunduğunu gösteren hiçbir şey görmüyorduk. Amerikan milleti hiçbir fedakârlığa katlanmak zorunda kalmamıştı. Hayat, normal bir halde, olduğu gibi devam

ediyordu. Hatta denebilir ki, Amerika, daha şimdiden savaşın parasını toplamaya başlamış gibiydi. Refah artmıştı. İngiltere'deyken sabah kahvaltısında adam başına verilen yağ ancak bir lokma ekmeğe yetecek kadar az ve gülünçtü. Burda ise kahvaltıda önümüze bir paket yağ kondu, bitiremedik. Artan yağı garsonlar gözümüzün önünde çöp tenekesine atıverince şaşırdık. Avrupa'nın çektiği kıtlığa karşı, burada o derece bolluk vardı.

Amerika'yı baştan başa dolaştık. Amerikalılar bize savaş hazırlıklarını gösterdiler. Bu bakımdan bütün Amerikan sanayii ve bütün Amerikan kaynakları seferber edilmişti. Tersaneleri gezdik. Üç günde 10 bin tonluk bir gemi yapıyorlardı. Amerika'nın batısında Portland şehrinde yeni kurulmuş bir tersaneyi geziyorduk. Yan yana kurulmuş 12 kızak üzerinde 12 gemi hazırlanıyordu. Kimine henüz başlanmış, kimi yarı yapılmış, kimi bitmek üzereydi... Bizi gezdiren adam bitmek üzere olan gemiyi göstererek: "Bu gemi yarın denize indirilecek," dedi. Şaşkınlıkla yüzüne baktık. Deniz ve gemicilik işlerinden anlayan arkadaşımız Abidin Daver kendini tutamadı, Türkçe, "Atma Recep, din kardeşiyiz," deyiverdi.

Haklıydı. Çünkü denize indirileceği söyleyen geminin daha güvertesi tamamlanmamış, vinçleri yerlerine konmamış, kaptan köprüsü kurulmamıştı. Bu geminin yirmi dört saat içinde tamamlanıp denize indirilmesi, bizim gözümüzde, olanaksızdı. Arkadaşımızın sözlerini İngilizceye çevirip bizi gezdiren adama söylediler.

Adam gülerek,

— Yarın sabah, saat 10'da bu geminin denize indiriliş törenine davetlisiniz. Geldiğiniz zaman görürsünüz, dedi.

Ertesi sabah gittik. Geminin dış görünüşü eksiksizdi. Gemiyi denize indirmeden, bizi gemiye aldılar. Kaptanın yazı masasına, masanın üstünde lambasına, kâğıt-kalemine kadar her şey tamamdı. Gemi işçileri, işlerinin başına geçmişlerdi. Tam saat 10'da gemi törenle denize indirildi. Şaştık, kaldık. İşte yalnız bu tersane üç günde bir gemi yapıyordu.

Modern uçak fabrikaları gördük. Seri halinde dev gibi büyük

bombardıman uçakları çıkarıyordu. Havacı yetiştiren harp okullarını gezdik. Seri halinde pilot yetiştiriyorlardı. Cip fabrikalarını gezdirdiler. Yalnız bir fabrikada günde üç bin cip yapıyorlardı. Tank fabrikaları seri halinde tank çıkarıyordu.

Amerika işi ciddiye almıştı. O vakit cumhurbaşkanı olan Roosevelt, Almanya'yı yenip nazizm tehlikesini yeryüzünden kaldırmaya azmetmişti. Amerika'nın, İngiltere gibi gizli amaçlar peşinde koştuğunu gösteren bir belirti de yoktu. Bir Amerikan generali bize büyük bombardıman uçaklarını göstererek: "İşte Almanya'nın canına okuyacak silâh budur," demişti.

Amerika'dan umutlu ve iyimser döndük. Gördüklerimizi okuyucularımıza anlattık. Müttefiklerin savaşı kazanmalarının kaçınılmaz olduğunu belirtmeye çalıştık.

Bu yayın, komuoyunda büyük tepkiler yaptı. Almanya'dan yana olmayanların umutlarını güçlendirdi. Hatta hükümetin politikası üzerinde bile etkileri oldu. O zamana kadar kabinede Almanya'dan yana olanlar büyük rol oynuyorlardı. Hatta onların baskısıyla hükümet, tarafsızlık politikasıyla bağdaşmayan işler bile yapmıştı. Örneğin Almanya'nın Romanya yoluyla Karadeniz'e indirdiği küçük savaş gemilerini geceleri gizlice Boğazlar'dan geçirmesine göz yumulmuştu. Almanya, Afrika'daki kuvvetleri, hükümetin göz yumma politikası sayesinde beslemeyi ve desteklemeyi başarmıştı.

Fakat İngiltere ve Amerika'nın ikinci bir cephe açmaya hazırlanmaları, Sovyet ordularının Stalingrad'da kahramanca direnişi, hükümeti düşünmeye ve daha ihtiyatlı harekete zorlamıştı.

Savaşa girmekten kurtulmuştuk. Fakat, ekonomi bakımından savaşa girmiş kadar yorulmuş, yıpranmış, perişan olmuştuk.

Savaş içinde bütün yollar kapanmıştı. Deniz yollarından yararlanmak çok güçtü. Hava yolları ise kapalıydı. Kara yolu olarak da bizi dışarıya bağlayan yalnız Balkan yolu açıktı. Ama bu yoldan sadece Almanya'ya gidebilirdik. Çünkü bütün Orta Avrupa, Almanların elindeydi. Almanlar bu durumun kendilerine sağladığı olanakları kendi çıkarlarına kullanmaktan geri kalma-

dılar. Türk ekonomisini ellerine aldılar. Bütün savaş boyunca Türkiye, bütün ihraç mallarını yalnız Almanya'ya satabiliyor, ihtiyaçlarını da ancak Almanya'dan satın alabiliyordu. O vaktin Alman Maliye Bakanı Schaht, Türkiye ile iş yapabilmek için yeni bir ticaret sistemi "icat" etmişti. Türkiye ile Almanya takas usulüyle iş yapıyorlardı. Yani iki taraf birbirleri için bankalarında bir gider-gelir hesabı açmışlardı. Almanya'dan ne kadar mal alırsak, karşılığında o değerde mal veriyorduk. Büyük bir sanayi ülkesiyle geri kalmış bir tarım ülkesi arasındaki böyle bir ticaret ilişkisi, metropol ile sömürge arasındaki ilişkiden başka bir şey değildi. Bu sistem yalnız Türkiye'nin aleyhine işliyordu. Almanya sanayi mallarına istediği fiyatı koyuyor, bizim mallarımızı da en aşağı fiyattan alıyordu. Bizim için bir dünya pazarı yoktu. Böylece bütün savaş boyunca Türkiye, Almanya'nın bir sömürgesi gibi çalıştı, tarafsız kalmanın meyvelerini toplayamadı.

Bir gazeteci olarak bize düşen görev, bu acı gerçeği kamuoyuna anlatmak, hükümeti uyarmaya çalışmaktı. *Tan* gazetesinde bu yolda sürekli yayımlar yaptık. Eğer Almanlar savaşı zaferle sonuçlandırmış olsalardı, Türkiye onun tam bir sömürgesi olacaktı. Halka anlatmaya çalıştığımız gerçek buydu.

Türk ekonomisi yalnız bu yüzden değil, iç politika yüzünden de fena bir yol tutmuştu. Savaşın yarattığı koşullar, ortaya birtakım karaborsacılar ve vurguncular çıkarmıştı. Bunlar hükümete dayanarak ithalat ve ihracatı tekellerine alıyor, halkın açlığı pahasına servet yapıyorlardı. Savaş ilerledikçe memlekette karaborsa genişledi, fiyatlar yükseldi.

Savaşın kararsızlığı içinde vurguncular servetlerini memleket için yararlı işlere, örneğin üretim kurumlarına ve sanayiye yatırmaktan korkuyorlardı.

Bu nedenle paralarını ya bankalara yatırıyor, ya da mülk satın alıyorlardı. Bu yolu kendileri için daha güvenli buluyorlardı. Böylece savaş içinde yeni birtakım milli bankalar türedi, yeni bir milli burjuvazi yetişti, fakat sanayide bir gelişme olmadı. İşçilerin durumu değişmedi, köylü de savaş ekonomisinden yararlanamadı. Geniş halk yığınları, savaştan yine fakir, yine muhtaç,

yine zavallı olarak çıktı. O vakitler karaborsaya ve vurgunculara karşı açtığımız kampanya, ancak savaş sonlarına doğru sonuç vermeye başladı. Artık savaş zenginlerinin ve vurgunların, halkın açlığıyla alay eder gibi lüks bir hayat yaşamaya başlamaları, Birinci Dünya Savaşı'ndaki sahneleri hatırlatıyor ve halkı kızdırıyordu. Bu yüzden hükümet, vurgunculuğa karşı tedbirler almak zorunda kaldı. Savaş sonunda bazı vurguncular, mahkemeye verilip hapse atıldı. Fakat, bu tedbirler aldatıcı olmaktan ileri gidemedi. Çünkü gerçek vurguncular yine işlerine devam ettiler.

Savaş içinde halkın şikâyetini susturmak için hükümetçe alınan ikinci tedbir, Varlık Vergisi Kanunu'ydu. Bu kanun gereğince, savaş dolayısıyla fazla kazanç elde etmiş olanların paraları güya ellerinden alınacaktı. Günden güne zenginleşen vurgunculara günden güne fakirleşen halk arasındaki zıtlık böylece ortadan kalkacak, aradaki uçurum düzeltilecekti. Fakat bu kanun, yalnız Türk olmayan unsurlara uygulandı. Bunlar yurtta yabancı sermayenin aracılığını yaparak servet kazanan kimselerdi. Komprador sermayeyi temsil ediyorlardı. Fazla semirmiş, fazla yağlanmışlardı. Bunları "hacamat" etmek gerekti. Varlık Vergisi Kanunu gerçekten uygulanabilseydi belki ortadaki adaletsizliği bir dereceye kadar azaltmış olacaktı. Fakat bu kanunla güdülen gerçek amaç, bir yandan bütçe açığını kapayacak bir gelir sağlamak, bir yandan da yabancı sermayeye aracılık eden ve Türk asıllı olmayan ticaret burjuvazisini ortadan kaldırmaktı. Ama bu tek yanlı tedbir de umdukları sonucu vermedi. Kompradorların fazla kanları alınmış, fakat bu onları yıkmak şöyle dursun, daha çok canlandırmıştı. Sermayenin el değiştirmesine yardım etmiş, fakat halkın derdine çare olamamıştı.

Polis Devleti

İsmet İnönü memleketi savaştan kurtarmış ama, bir savaşa girmiş kadar da memleketin yıkıntıya uğramasına yol açmıştı.

İnönü, cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü artırdı, 'tek millet, tek parti, tek şef' diye bir sistem kurdu. Millet o

demekti, parti demek o demekti, bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı. Basın bile onun elinde ve onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü hemen her gün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesindeydi. Bu durumdan, bizler kadar, eskiden bakanlık edip sonradan açıkta kalmış Halk Partililer de şikâyetçiydi. Celâl Bayar bunların başında geliyordu.

Celâl Bayar, iktidardan düştükten sonra karaya vurmuş balık gibi sersemlemişti. Ne yapacağını bilmiyordu. Ankara'da sokaklarda yürüyor, Akba adındaki bir kitapçıya uğrayarak orada gençlerle temasa çalışıyordu.

Gösterişsiz bir hayat yaşıyor, kendisini mağdur ve parasız göstermeye çalışıyordu. İhtiyacını karşılamak için elinde bulunan değerli şeyleri satmak zorunda kaldığını söylüyordu. Hatta karısının kürkünü bir tanıdık aracılığıyla bana satmaya kalkmıştı. Oysa Celâl Bayar'ın İstanbul'da Moda koyunda demirli, özel bir yatı vardı. İstanbul'a geldikçe bu yatla Marmara'da dolaşır ve bu gezintilere dostlarını da davet ederdi. Hatta biz bile onun bu yat gezintilerine birkaç kez davet edilmiştik.

Celâl Bayar, İstanbul'a geldikçe bize de uğrardı. O vakitler en çok şikâyet ettiği şey arkasına polis takılmış olmasıydı. İktidarda bulunduğu sürece bu polis sisteminin vatandaşı ne kadar rahatsız ettiğini anlamamıştı. Şimdi aynı şey kendi başına geliyordu. Bayar bize garip garip polis hikâyeleri anlatırdı: Bir gün Ankara Palas otelinde bir müşterinin şikâyetini dinlemiş. Bu adam polis müdürlüğüne sattığı kunduraların parasını bir türlü alamıyormuş. Adam laf arasında Ankara Palas'ta müdürden aşçıya kadar herkesin polis olduğunu söylemiş. "Nerden bildin?" demişler. "Hepsinin ayağında benim emniyete sattığım kunduralar var," cevabını vermiş

Celâl Bayar derdi ki, "Tekrar iktidara gelirsem, ilk işim vatandaşın hürriyetine yapılan bu haksız tecavüzü kaldırmak,

adamların arkasına polis takılmasını yasak etmek olacaktır." Oysa, kendisi Demokrat Parti başkanı olarak tekrar iktidara geldiği zaman ilk yaptığı iş benim arkama polis koydurmak olmuştu. Evimin karşısında polis bekler, sokağa çıksam gölge gibi arkamdan polis gelirdi.

Polisten en çok rahatsız olan solculardı. Bizlerin bu yüzden çektiklerimiz sonsuzdu. Özgürlüğümüzü yitirmiştik. Evlerimizde hizmetçilerimizden, misafirlerimizden bile şüphelenirdik. Evimin yanında bir otel vardı. Polis, bu otelin penceresi bizim eve bakan bir odasına yerleşti. Buradan geceli gündüzlü evimizi gözaltında bulunduruyorlardı. Bir akşam, bir dostumu ziyarete gidiyordum. Arkama takılan bir polis, kendisini saklamaya bile lüzum görmüyordu. Yanına sokulup beni neye rahatsız ettiğini sordum. Cebinden bir tabanca çıkardı ve, "Bununla sizi korumak için," dedi!...

Bizim arkadaşların da arkalarına takılan polislere hoş oyunlar oynadıkları olurdu. Örneğin arkadaşlarımızdan biri bir gün İstanbul yakasında bir dostuna giderken sivil polisin peşine takıldığını görür. Hemen geçen tramvaya atlar, polis de arkasından. Polis Müdürlüğü önüne gelince tramvaydan iner, polis de iner. Bunun üzerine arkadaşımız hemen polisin koluna girer, "Müdüriyete gidiyoruz, değil mi?" der ve onu sürükleyerek Polis Müdürlüğü'ne sokar. Birlikte Polis Müdürü'nün yanına çıkarlar. Arkadaş, müdüre kanunun yasaklamasına bakmayarak, polis takibine uğratılmasından şikâyet eder. Müdür şaşırır. "Böyle bir şey olamaz. Biz vatandaşların hürriyetine dokunamayız," der. Bunun üzerine arkadaş beraberinde getirdiği polisi öne sürer.

— Buyurun, der. Bu adam beni takip ediyor, sizin polisiniz değil mi?

Müdür, büsbütün şaşırır. Bu defa polise dönüp sorar.

— Sen polis misin?

— Evet.

— Kim sana bu vatandaşı takip emrini verdi?

— Birinci Şube Müdürü...

Birinci Şube Müdürü çağrılır, o da karşısında sivil polisi görünce tanır, o vakit sinirlenerek arkadaşın önünde adama çıkışır:

— Ben sana bu işi gizli yap, sezdirme demedim mi?

Bu gülünç sahne, kanunun nasıl çiğnendiğini, vatandaş özgürlüklerinin nasıl keyfi olarak ezildiğini ve polisin nasıl çalıştığını gösteren bir örnektir.

Polisin hışmına uğrayanlar yalnız biz solcular değildik. Bir ara polis, Ankara'da Üniversite öğretim üyelerine de musallat oldu. O vakit Ankara Üniversitesi'nde Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Pertev Boratav gibi ilerici gençler vardı. Pertev Boratav'ın dışındakiler Amerika'da sosyoloji okuyarak yetişmişlerdi. Dönüşlerinde Ankara Üniversitesi'ne doçent olarak girmişlerdi. İleri görüşlü, zeki, bilgili gençlerdi. Ankara'da *Yurt ve Dünya* adından bir de dergi çıkararak fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. Politikayla uğraşmaz, etliye sütlüye karışmaz, bilgin kimselerdi. Memleket sorunları üzerinde incelemeler yapıyor ve bu konudaki fikirlerini yayıyorlardı.

Fakat polis devleti için bu da çoktu. Üniversite hocası, özgürce düşünemez, düşündüğünü açıkça söyleyemezdi! Polis devletine göre, bu genç profesörler hadlerini aşmışlardı. Hepsini işlerinden çıkarıp mahkemeye verdiler. Mahkeme suç görmedi, beraatlerine karar verdi. Ama polis devleti, bu değerli gençleri bir daha üniversiteye sokmadı. Dergilerini de kapattı. Onlara bilim yolunda hayatlarını kazanmak olanağı bırakmadı. Onlar da İstanbul'a geldiler, bizim etrafımızda toplandılar. *Tan* gazetesinde yazılar yazdılar, yeniden bir dergi çıkarıp yayın yapmaya çalıştılar. Ama polis, onları rahat bırakmadı. Sonunda bıktılar. Bunlardan biri, Prof. Muzaffer Şerif, Amerika'ya gitti. Ohio Üniversitesi'nde sosyal psikoloji profesörü oldu. İkincisi, folklorcu Pertev Boratav Paris'e gitti. Orada Sorbon Üniversitesi'nin Doğu Fakültesi'nde folklor profesörü oldu. Üçüncüsü, Niyazi Berkes, Kanada'da iş bularak Montreal şehrine gitti. Oradaki üniversitede sosyoloji profesörü oldu. Böylece bu üç değeri, memleketimiz yitirdi.

Sabahattin Ali'yi öldürten ve büyük şair Nâzım Hikmet'i vatandan uzaklaşmak zorunda bırakan da, bu polis devletidir.

Bir Polis Oyunu mu?

Günün birinde, garip bir ziyaretçiyle karşılaştım. Matbaadaki odamda büyük kızım Sevim'le oturuyordum. Kapı açıldı, içeri orta boylu, yuvarlak yüzlü, tertemiz giyinmiş bir adam girdi. Fötr şapkası elinde saygıyla masama doğru ilerledi. Görünüşünden terbiyeli, efendi bir adam olduğu anlaşılıyordu. Saçları itinayla taranmış, ipek kıravatı zevkle bağlanmıştı.

Gözlerini kızımdan yana çevirerek, tertemiz bir Fransızca ile,

— Sizinle yalnız görüşmek istiyorum, dedi.

— Buyrun, dedim.

— Yok, dedi, görüşmek istediğim şey, son derece önemli ve çok gizlidir. Onun için yalnız kalmamızı rica ediyorum.

— Kızım Fransızca bilmez, konuşabilirsiniz, dedim.

Karşımdaki koltuğa oturdu, saygıyla ellerini önüne bağladı ve sonra biraz çekingenlikle,

— Ben aslen Gürcüyüm. Fransa'da okudum, onun için Fransızcam kuvvetlidir, diye başladı.

Bir yandan da anlayıp anlamadığını kontrol için gözleriyle kızımı izliyordu.

— Evet efendim, ben Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı memurlarındanım. Şimdi burada, Sovyet Elçiliği arşivinde çalışıyorum.

Bir an durdu. Bende yarattığı tepkiyi anlamaya çalışıyordu.

— Peki, benden ne istiyorsunuz?

— Ben Sovyet uyruklulugundan çıkıp Türkiye'ye sığınmak istiyorum.

— O halde yanlış geldiniz, siz doğrudan doğruya hükümet makamlarına başvurunuz.

— Öyle ama, bu o kadar kolay değil. Çünkü bizi yalnız bırakmazlar. Biz mutlaka bir grupla sokağa çıkarız, ya da arkamıza adam takarlar. Benim öyle bir hareketimi sezerlerse, beni o anda

öldürürler. Buraya bile Ayasofya'yı görmek için şehre çıkmamızdan yararlanarak uğrayabildim.

İş, tuhaf bir renk alıyordu. Kimdi bu adam? Neye bana gelmişti? Kim göndermişti onu bana? Başımdan savmak istedim.

— Ne de olsa, dedim, ben size bu işte yardım edemem. Siz doğrudan doğruya hükümete başvurunuz.

— Efendim, dedi, ben Türkiye'ye sığınmak hakkını kazanmak için bir hizmette bulunmak istiyorum.

— Ne gibi?

— Biraz önce de söyledim. Ben Sovyet Elçiliği'nin arşiv bürosunda çalışıyorum. Bütün gizli belgeler benim elimde. Bunlar arasında Türkiye'yi çok ilgilendiren son derece önemli belgeler var. Ben bunların fotokopilerini çıkarıp size verebilirim. Siz bunları ister hükümete verirsiniz, isterseniz gazetenizde yayınlarsınız. Ben de bu hizmetimle samimiyetimi ispat etmiş olurum ve Türk uyrukluğuna geçmek hakkı kazanırım.

İş çatallaşmıştı. O anda kafamda bir şimşek çaktı. Bu adam bal gibi polisti. Buraya beni sınamak için gönderilmişti. Sovyetler aleyhine bir teşebbüse katılmak isteyip istemeyeceğimi anlamak istiyorlardı. Düpedüz reddetsem, belki de bunu bir belge gibi aleyhimde kullanacaklardı.

Hiç bozmadım.

— Ne gibi belgelerdir bunlar? dedim.

— Sovyetler Birliği'nin Almanya ve İngiltere ile Türkiye hakkında yaptığı gizli konuşmalar ve anlaşmalar ve başka şeyler...

— Peki, getiriniz öyleyse, dedim.

— Ben size bu belgelerin asıllarını çalıp getiremem. Ancak fotokopilerini çıkarıp getirebilirim. Bunun için de bir fotoğraf makinesine ihtiyaç var. Bana bu işi görecek bir fotoğraf makinesi verebilir misiniz?

— Veremem.

— O halde siz bana parasını veriniz, makineyi ben alır, sonra belgelerle beraber geri getiririm.

Çıkardım, 20 lira verdim. Bu işin içinde bir çapanoğlu vardı ama, neydi anlayamıyordum. İşin içyüzünü öğenmek istiyordum.

Parayı aldı, bir hafta sonra, pazartesi günü, saat üçte belgeleri getirmek üzere çıktı gitti. O çıkar çıkmaz ben de telefona sarıldım. Vali, Lütfi Kırdar dostumdu. Onu buldum. Çok önemli bir iş için hemen kendisini görmek istediğimi söyledim ve kalktım, yanına gittim. Kendisine hikâyeyi olduğu gibi anlattım, şunları ekledim:

— Ben bu adamın bu belgeleri getireceğine inanmıyorum. Ama, bu işte mutlaka bir dalavere var. O adamın geleceği gün için bana bir sivil polis verin, kapımda bekleteyim, çıkarken yakalayıversin onu.

Vali hemen Polis müdürü Muzaffer Bey'e telefon etti. O gün içine bana bir sivil memur verilmesini emretti. Pazartesi günü gereken tedbirleri aldık, sivil memuru odamın kapısına kapıcı olarak koydum, bekliyorum. Saat üç, üç buçuk, yok. Dörde doğru kapı açıldı, Deniz Kulübü'nün tahsildarı göründü. Kulübün aylık ödentisini almaya gelmişti. Kapıyı kapadı. Sessizce yanıma sokuldu,

— Beyefendi, dedi. Yeni bir kapıcı almışsınız? Fakat bu adam polistir, biliyor musunuz?

— Öyle mi?

— Elbet, ben onu tanırım.

Tanırdı elbet. Çünkü kendisi de polisti.

O çıkar çıkmaz telefon çaldı.

— Alo, alo... ben beklediğiniz adam. Af buyurun. Bugün çıkamadım. Size de ancak şimdi telefon etmek fırsatını buldum. Ben haftaya aynı saatte gelmeye çalışacağım.

Sivil memura bir hafta sonra aynı saatte gelmek üzere yol verdim. Fakat, içimi kurt yiyordu. Bir türlü işin esrarı çözülemiyordu. Merak içindeydim. Hikâyeyi kime anlatsam, şaşıp kalıyordu.

Aradan birkaç gün geçti. Bir gün Polis Müdürü Muzaffer Bey'den bir telefon,

— Zekeriya Bey, o beklediğiniz adam şimdi yanımda, size göndereyim mi? Görmek ister misiniz?

— Yüzünü şeytanlar görsün, yalnız çok merak içindeyim. Kimmiş bu adam?

— Dolandırıcının biri... Sizden sonra birçoklarına da çeşitli numaralar yapıp para sızdırmış. Her yandan şikâyetler yağdı. Nihayet adamı yakaladık. Âdi bir dolandırıcı...

Geniş bir nefes aldım. Hapishanedeyken hırsızlığın, yankesiciliğin, dolandırıcılığın çeşitlerini işitmiş, hikâyelerini dinlemiştim. Ama böyle bir dolandırıcılığa ilk kez rastlıyordum. Hâlâ da şaşırıyorum. Acaba bu bir polis oyunu değil miydi?

XIV

Savaştan Sonra

Demokratik Rejime Geçme Zorunluluğu

İkinci Dünya Savaşı, Müttefiklerin, yani Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika'nın zaferiyle sona erdi. Nazizm ve faşizm bir daha bellerini doğrultamayacak biçimde yere serilmişti. Demokrasi cephesi üstün gelmişti.

Zaten bütün savaş boyunca, dava, demokrasi ile nazizm arasındaki savaş biçiminde gösterilmişti. Almanya kazansaydı, dünya ve insanlık karanlık bir döneme girecekti. Müttefiklerin kazanması demek, insanlığı aydınlığa kavuşturacak olan demokrasi davasının kazanması demekti. Türkiye de son dakikada zafere katılmak ümidiyle Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, müttefikler safında yer almıştı. Bu nedenle, Türkiye de demokrasi davasını benimsemek zorundaydı.

Bir yandan da Birleşmiş Milletler Örgütü kuruluyordu. Bu örgüt, insan haklarını güvenlik altına alma görevini yükleniyordu. Türkiye de bu örgüte girmekle insan haklarına saygı göstermeyi vaat etmiş oluyordu.

Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt, insanlığı dört büyük korkudan kurtarmak gerektiğini öne sürüyordu. Bu korkuların başında açlık ve hürriyetsizlik vardı. Müttefikler insanlığı bu dört korkudan kurtarmaya söz veriyorlardı.

Demek ki, Türkiye'de de diktatörlüğe, tek parti, tek şef sistemine ve polis devletine bir son vermek zamanı gelmişti. Bunu

yalnız halk ve aydınlar değil, hükümet de anlamıştı. Nazizm ve faşizmden yana olanların sesleri kısılmıştı.

Savaş boyunca Almanya'dan yana olan gazeteler ve devlet adamları da şimdi özgürlük ve domokrasiden söz açıyorlardı. Hele bizim ağzımız çözülmüş, sesimiz yükselmişti. Artık açıktan açığa tek şef ve tek parti sistemine son verilmesini, demokrasiye gidilmesini istiyorduk.

Her vakit gazetelere telefonla emirler vermeye alışmış bulunan Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, hâlâ bu rolüne devam etmek istemiyor değildi. Ama o dönemin geçtiğini onlar da biliyor ve bu kez emir yerine "rica" geliyordu. İstekleri yerine getirilmeyince de seslerini çıkarmıyorlardı.

Tan gazetesi, sesini yükseltmekle kalmadı. Savaş boyunca nazizmi savunmuş olanları birer birer teşhire başladı. Nazi ve faşistleri, yazıları, sözleri ve hareketleriyle halkın gözü önüne seriyor, onların bugün demokrasiden yana görünmelerine aldanmamak gerektiğini anlatıyordu. Öte yandan savaş boyunca Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış olan kötü propagandayı silmeye, büyük komşumuz Sovyetler'e karşı sevgi yaratmaya çalışıyordu. Atatürk'ün Sovyetler'e karşı güttüğü politikanın canlandırılmasını istiyordu.

O günlerin başbakanı Şükrü Saraçoğlu alışmadığı bu özgürlük havası içinde şaşırmıştı. Kabine içinde en çok Almanya'dan yana ve Sovyetler'e karşı olan oydu. Şimdi rotayı değiştirmek gerekiyordu. Ama bunu yürek rahatlığıyla yapamıyordu. İnönü de şaşırmıştı. Tek parti, tek şef sisteminden vazgeçmek kolay gözükmüyordu. O sırada basının ağzını kapatmak için Başbakan'ın başkanlığında bir basın toplantısı yapıldı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, gazetelerin özellikle *Tan* gazetesinin, aşırı yayınlarından şikâyetçiydi. Hükümetin de yeni duruma göre, basın özgürlüğünü kısıtlayan ve kaldıran bazı kayıtları düzeltmek niyetinde olduğunu söyleyerek bizi daha ılımlı olmaya davet etti. Amacı demokrasi için başlayan kampanyayı durdurmaktı. Oysa biz yalnız basın özgürlüğünün değil, bütün demokratik hakların verilmesi davasını güdüyorduk. Kendisine dedim ki:

— Beyefendi, mesele basın hürriyetini zincirlerinden kurtarmak değildir. Dava, tüm olarak, bütün demokratik hakları tanımak davasıdır. Siz burjuva demokrasisinin gerektirdiği demokrasi yoluna girmek ve vatandaşların bütün demokratik haklarını tanımak için ne tedbir almayı düşünüyorsunuz?

Alışmadığı bu soru, Başbakan'ı şaşırttı. Biraz hayret, biraz da hiddetle bana baktı ve hiçbir cevap vermeden konuyu değiştirmeye başladı.

Belli ki, zamanın gerektirdiği değişikliği bu hükümet yapamazdı.

Bu basın toplantısından sonra birbirini izleyen üç yazı yazdım ve şu noktayı belirtmeye çalıştım: Zamanın gerektirdiği ve bizim beklediğimiz gerçek demokrasiyi bu hükümet yapamaz. Çünkü bu hükümet diktatörce harekete alışmıştır. Şimdiye kadar polis devleti sistemini gütmüştür, özgürlüğe yanaşamaz. Cumhuriyet Halk Partisi'nden de böyle bir hareket bekleyemeyiz. Çünkü Halk Partisi, tek parti sistemine alışmıştır. Rakipsiz yaşamıştır, kontrole yanaşamaz. Çok partili parlamenter sistem onu işine gelmez. Bu sebeple Halk Partisi bize demokrasiyi getiremez. Son umudumuz Büyük Millet Meclisinde olabilir. Fakat o da halkı değil, Halk Partisini temsil eder. Halk Partisi'nin ilkelerinden dışarı çıkamaz. Bu nedenle gerçek demokrasinin kurulmasına da önayak olamaz. O halde çıkar yol nedir? Kanımıza göre, tek çıkar yol, bu Meclisi dağıtmak, yeniden serbest seçimlere gidip halkı temsil eden yeni bir Meclis seçmek, bu Meclis yoluyla anayasada değişiklikler yaparak demokratik hakları sağlayan yeni bir rejimin temellerini atmak. Ve sonra bu demokratik rejime yakışır bir hükümet kurmak.

Benim o vakit istediklerim tam 15 yıl sonra gerçekleşti. 27 Mayıs 1960 devriminden sonra demokratik hakları tanıyan yeni bir anayasa yapıldı, seçimler serbest oldu, çok partili demokratik bir rejime geçildi.

Ben o vakit ileriyi mi görmüştüm, yoksa vaktinden önce mi konuşmuştum? Bunun hükmünü tarih verecektir.

Bu basın toplantısından sonra *Tan* gazetesi demokrasi ve öz-

gürlük savaşına hız verdi: Artık tek parti sistemine son vererek çok partli demokratik parlamenter sisteme geçmek gerektiği yolunda şiddetli bir kampanyaya başladı.

Ankara Üniversitesi'ndeki kürsülerinden uzaklaştırılan ilerici profesörler de bize katılmışlardı. Onlar da gazetemizde aynı davanın çeşitli cephelerinden savunmasını yapan yazılar yazıyorlardı. Bunlar arasında özellikle Behice Boran, Niyazi Berkes, Mehmet Ali Aybar vardı. Vaktiyle Milli Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da Atatürk'ün İçişleri Bakanlığını yapan ve sonra Roma'da elçilik etmiş bulunan Cami Baykurt da *Tan*'a yazı vermeye başlamıştı.

Cami Baykurt, Milli Kurtuluş Savaşı boyunca Atatürk'le beraber çalışmış, dürüst, namuslu, kültürlü bir adamdı. Tek parti ve tek şef sistemine düşmandı. Bunun içindir ki, İnönü iktidara geldikten sonra politikadan çekilmiş, İstanbul'a dönmüştü. İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında onunla sıkı dostluk ilişkileri kurmuştuk. İnanç bakımından sosyalistti. Yalnız sosyalizmin İslâm dininin ilkelerinden yararlanması gerektiğine inanıyordu. Onca Türk halkı, dindardı. Halkın dini inancına karşı gitmemek, tersine onu din yoluyla sosyalizme götürmek gerektiğini savunuyordu. İslâm dinini gayet iyi biliyordu. Sosyalizmle islâmlık arasında çok benzerlikler buluyordu. Ben nedenle bizde sosyalizmin ancak bu yoldan gerçekleşebileceğine inanıyordu. Cami Baykurt demokrasi ve özgürlük davasında bizimle beraberdi.

Bu güçlü yazarların katılmasıyla *Tan* gazetesi özgürlük ve domokrasinin ve ileri fikirlerin yüksek sesli bayraktarı oluvermişti.

Stalin'in Yanlış Politikası

İşte biz böyle, başarıyla özgürlük ve demokrasi savaşı yaparken, ortalığa bomba gibi patlayan bir haber yayıldı. O günlerin Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof'un, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i çağırarak Türkiye'den üç ilin

(Kars, Ardahan ve Artvin) Sovyetler'e geri verilmesi, Boğazlar'da da ortak bir savunma sistemi kurulmasını istediği bildiriliyordu.

Biz, yıllardan beri Sovyet dostluğuna inanmış ve bu inancımızı halka da aşılamaya çalışmıştık. Sovyetler'in Türk topraklarında gözü olmadığını söylüyorduk. Milli Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye, emperyalistler karşısında tek başına kaldığı zaman ona yardım elini uzatan yalnız Sovyetler olmuştu. Zaferden sonra da emperyalistlerin Türkiye'yi iktisaden esir etmelerini önlemek için kalkınmamıza yardım ederek ilk fabrikalarımızı kurmuşlardı. O vakitten beri de Sovyetler'den, dostluktan başka bir şey görmemiştik. Onun için bu haber bizi çok şaşırttı ve bir süreden beri sesleri kısılmış olan faşistlerin ve gericilerin ekmeğine yağ sürdü. "Gördünüz mü, Sovyetler'e inanılmaz. Sovyetler eski Çarlık Rusyası'nın dış politikasından ayrılmış değildir," diyorlardı.

Bu haber, halk arasında anlatılamayacak kadar derin bir tepki yarattı. Demek Sovyetler'e karşı söylenenler doğruydu. Sovyet düşmanlarının etekleri zil çalıyordu.

Bu haber üzerine ben *Tan* gazetesinde birbiri ardınca iki başyazı yazdım. Stalin'in bu politikasını eleştirdim. Bu üç ilin bir savaş sonunda, Sovyetler Birliği'nden zorla alınmış olmadığını, Büyük Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında Lenin'le yapılan ve Lenin'in imzasını taşıyan bir anlaşma ile Türkiye'ye geri verildiğini belirttim. Stalin'in Ermeni ve Gürcü asıllı bilginlerin raporlarına aldanarak böyle bir yanlış adım atmış olması ihtimalinden söz ettim. Stalin'in durup dururken Lenin'in imzasını yırtmak isteyeceğine inanmıyordum. Bu istek o kadar yanlış, o vakte kadar ilan edilen ilkelere o kadar aykırıydı ki, yalnız biz değil, dünya basını bile şaşırmıştı. Bu işte bir yanlışlık olduğuna, Almanya'dan yana ve Sovyet düşmanı olan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun bu haberi maksatlı olarak bu şekilde yaymış olduğuna inanmak istiyorduk. Çünkü bu iddia bütün davamızı çürütüyor, ilericileri halkın gözünde suçlu yapıyordu.

Gerçeği öğrenmek üzere kalkıp Ankara'ya gittim. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper de, bu teşebbüs hak-

kında hükümete bilgi vermek üzere, Ankara'ya gelmişti. Kendisine Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nde rastladım. Bana bu teklifin sözle kendisine yapıldığını, yazılı bir nota verilmediğini, ama çıkan haberin doğru olduğunu söyledi. Gene inanmak istemedim. Sarper'i tanıyordum. Sovyet dostu değildi. Haberi abartarak yaymış olabilirdi. Fakat Moskova da bu haberi yalanlamıyordu. Hatta Molotof tehdit edici sözler söylüyordu.

Bu olayın üzerinden bir iki ay geçti. Ankara'da Sovyet Elçiliği'nin büyük Ekim Devrimi yıldönümü münasebetiyle verdiği suvarede o vakitki Büyükelçi Vinogradof'la görüştüm. Bu teşebbüsün memlekette doğurduğu kötü tepkiyi anlattım. Nasıl böyle bir politik hata işlendiğini sordum. Cevap veremedi. Misafirlerle meşgul olduğu için izahat vermek üzere beni elçilik müsteşarıyla tanıştırdı. Müsteşarın izahı şuydu: "Sovyetler Birliği savaştan sonra her yanda sınırlarını düzeltiyor, eskiden kendisinden alınmış olan toprakları geri alıyordu. Polonya ve Romanya sınırlarında da bu yolda düzeltmeler yapılmıştı. Eskiden Rusya'ya ait olan bu hakların geri istenmesinin nedeni de buydu. Yoksa Sovyetler Birliği'nin Türk topraklarında gözü yoktu."

Bu açıklama inandırıcı değildi. Çarlık Rusyası'nın bizden zorla kopardığı bu üç ili, Lenin bize geri vermişti. Türk kamuoyunu böyle bir açıklamayla yatıştırmak olanaksızdı. Bu teklif, halkın vatan duygularını incitmiş ve Sovyetler'e karşı yapılan propagandanın kuvvetlenmesine yardım etmişti.

Türk hükümeti, Stalin'in bu tekliflerini reddetti. Fakat savaşta İngiltere ve Fransa'ya karşı verdiği sözü tutmuş olmamanın şimdi cezası çekiliyordu. İngiltere ve Amerika Türkiye'yi Sovyetler'e karşı desteklemiyorlardı. İnönü telâş içindeydi. Dayanacak bir yer arıyordu. Fakat nereye başvursa, kapıları kapalı buluyordu. Bir gün İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda kalabalık bir misafir topluluğu karşısında kendini tutamayarak bağırıyordu:

— Yalnızız. Elimizden tutan yok! Türkiye tecrit edilmiş bulunuyor. Ne yapacağımızı bilmiyoruz.

Bu durum karşısında İnönü yılana bile sarılmaya razıydı. Sovyetler'e karşı bir desteğe ihtiyacı vardı. İşte bu durum, Tür-

kiye'yi Amerika'nın kucağına attı. İngiltere savaştan yorgun çıkmıştı. Türkiye'ye destek olamıyordu. Amerika ise, İkinci Dünya Savaşı'nın parsasını toplamakla meşguldü. Türkiye, bir av gibi ayaklarına düşmüştü. Bu durumdan yalnız Amerikalılar değil, iç burjuvazi de yararlandı. Onlar için Sovyetler'e karşı iyi bir fırsat çıkmıştı. O gün bugün, bir yandan dışardan Türkiye'yi ellerinde bulundurmak isteyen Amerikalılar, öte yandan Sovyet düşmanı olan iktidar ve burjuvazi, halkı Sovyetler'e ve sosyalistlere düşman yapmak için ellerinden geleni esirgemediler. Hâlâ da yapmakta devam ediyorlar. Bu propaganda zamanla memlekette öyle bir hava yarattı ki, uzun süre Sovyetler lehinde söz söylemek mümkün olmadı, komünizm ağza alınamaz oldu. Bu durum, ilericilerin savaşına zarar verdi.

Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği onun bu hatasını düzeltmeye çalıştı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde gözü olmadığını, Türkiye'nin toprak tamamlığını garanti etmeye her vakit hazır bulunduğunu bildiren resmi teşebbüsler yaptı. Atatürk dönemindeki Sovyet-Türk dostluğunun yeniden canlanması için çalıştı. Fakat burjuvazi, artık kendisini Amerika'ya satmıştı. Geri dönmeye cesaret edemedi ve bu yara bir türlü kapanamadı.

İnönü, Amerika'ya dayanabilmek için, lafla da olsa, demokrat görünmeye çalışıyordu. Demokrasiden yana olduğuna dış âlemi de inandırmak zorundaydı. Çünkü Amerika, Türkiye'nin bir diktatörlük olmasını beğenmez görünüyor, demokratik bir düzene geçmedikçe Türkiye'ye yardım elini uzatamayacağı izlenimini veriyordu. Daha o tarihlerde Türkiye'ye Amerikan heyetleri akın etmeye başladı. Çöl ortasında yakaladıkları bu avı nasıl soyacaklarını anlamaya çalışıyorlardı. Bunlar arasında bir de Amerikan gazeteciler heyeti gelmişti. Bir basın toplantısında bizlere çeşitli sorular sordular. Aldıkları cevaplara şaşıyorlardı. Türk vatandaşının bütün demokratik özgürlük ve haklarından yoksun olması onları şaşırtmıştı.

Bu koşullar içinde Türkiye'nin iki partili parlamenter ve demokratik bir rejime gitmesi, demokratik hak ve özgürlükleri hiç olmazsa tanıyor gözükmesi kaçınılmaz bir hal almıştı.

XV

Demokrat Parti'yi Nasıl Kurduk?

Halk Partisi'nde Buhran

Yeni değişiklikler üzerine Cumhuriyet Halk Partisi'nde bir çözülme ve bir kaynaşma başlamıştı. Celâl Bayar'la Adnan Menderes partiden çekilmişlerdi. Hatta Celâl Bayar'ın çekilmek için partiye verdiği mektubu Moda'da beraber yazmıştık. Onların çekilmesinden sonra partide bir bozgun başlamıştı. Artık ikinci partiye gidiliyordu.

İşte o günlerde Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, *Tan* gazetesine beni görmeye geldi. Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün ölümüne kadar Dışişleri Bakanı olarak çalışmıştı. İnönü cumhurbaşkanı olunca, Atatürk'ün bütün adamları gibi onu da dışarı atmıştı. Son zamana kadar kenarda sessiz oturmuştu. Fakat şimdi yeni faaliyete atılmanın zamanı geldiğine inanıyordu. Bana ikinci bir parti kurmanın gereğinden söz etti. Tek parti ve tek şefe karşı, özgürlük ve demokrasi savaşında beraber çalışmamızı önerdi. Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in de bizimle beraber çalışacağını söyledi.

Ben Celâl Bayar'la, Adnan Menderes'le bir kapta kaynayamayacağımı söyledim. Fakat o, kişilerden çok ilkeler üzerinde durmanın doğru olacağını ileri sürdü. Bunun üzerine her şeyden önce kurulacak partinin güdeceği ana ilkeler konusunda anlaşmamız gerekiyordu. Bu görüşmeler, birkaç gün sürdü. Sonunda şu ilkeler üzerinde anlaştık.

1– Yeni parti burjuva demokratik halk ve özgürlüklerini savunacak.
2– İleri devletçi olacak. Ancak devletin yapamadığı işler özel teşebbüse bırakılacak. Ama onlar da devletin kontrolü altında çalışacak.
3– Türk-Sovyet dostluğu dış politikanın temeli olacak.
4– Türkiye bağımsız ve barışçı olacak.

Bu ilkelerde anlaştıktan sonra Tevfik Rüştü Aras, kendi imzasıyla *Tan*'da Türk-Sovyet dostluğu üzerine anılarını yazmaya başladı. Özellikle Atatürk'ün Sovyet dostluğuna verdiği önemi belirtiyordu.

Adnan Menderes, Celâl Bayar, ve Tevfik Rüştü Aras'la ilk Toplantı

Bu arada Tevfik Rüştü Aras Ankara'ya gitti. Bir süre sonra da ilk toplantıyı yapmak üzere beni Ankara'ya çağırdılar. Ankara'da istasyonda Tevfik Rüştü Aras'ın ve Adnan Menderes'in yeğeni olan Özdemir beni karşıladı. Doğruca, Tevfik Rüştü Aras'ın Bahçelievler'deki evine gittik. Celâl Bayar'la Adnan Menderes de oradaydılar. İlk toplantıyı burada yaptık. Önce yeni partinin amacı ve programı konuşuldu. Herkes demokrasi üzerinde birleşiyordu. Çünkü tek parti ve tek şef sisteminden herkesin ağzı yanmıştı. En çok konuşan da Adnan Menderes'ti. Daha o gün bu işin önderi olmak istediğini anlamak güç değildi. Ama öyle karışık, öyle ağdalı konuşuyordu ki, söylediklerini açıkça anlamak güçtü. Yalnız İsmet İnönü rejiminden yakınıyor, yürürlükteki kanunlardan çoğunun antidemokratik olduğunu söylüyor, bu kanunların değiştirilmesini istemek gerektiğini belirtiyordu. Fakat bir kanun söz konusu olunca, o kanunun Celâl Bayar zamanında çıktığı anlaşılıyordu. Bu gerçek meydana çıktıkça Celâl Bayar sıkılıyor, "Bu da mı benim zamanımda?" diye bilgisizlik göstermeye çalışıyordu. O vakit hepimiz kahkahayı basıyorduk.

Birkaç günlük toplantıdan sonra, önce partinin "Cumhuriyet Demokrat Partisi" adını taşıması kararlaştırıldı. Partinin amacını gösteren ilk maddesi de şöyle kaleme alındı:

"Cumhuriyet Demokrat Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel politikanın demokratik bir görüş ve anlayışla yürütülmesine hizmet amacıyla kurulmuştur."

Böylece Demokrat Parti'nin ilk temeli 1945 yılında atılmış oldu. *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, kokuyu almış, Ankara'dan ayrılmıyor, Celâl Bayar ve Adnan Menderes'e yanaşarak onlara hizmet etmeye çalışıyordu. Ama onlar Ahmet Emin'e fazla yüz vermiyorlardı. Celâl Bayar, "Bu adam kaypak bir gazetecidir, sözüne inanılmaz," diyordu.

Partinin sonradan kurucuları olarak gösterilen Köprülü Fuat ile Refik Koraltan ise ortada görünmüyorlardı. Biz bu konuşmaları yaparken Refik Koraltan hâlâ Halk Partisi'ndeydi. Neden sonra partiden kovuldu ve bu gruba sığındı.

O günlerde, yani 1945 yılının ortalarında, hükümet, yeni havaya uyuyor görünmek için, Meclis'e bir Toprak Kanunu tasarısı getirmişti. Bu tasarı gereğince, devlet elindeki topraklardan başka, büyük toprak sahiplerinin toprakları da parayla köylüye dağıtılacaktı. Bir adam 500 dönümden fazla toprak sahibi olamayacak, bu ölçüden aşırı toprağı olanların fazla toprakları kamulaştırılacak ve bedeli 10 yıl taksitle ödenmek üzere köylüye verilecekti. Bu tasarı, Meclis'te büyük toprak sahiplerinin protestolarıyla karşılandı. Bunların başında Adnan Menderes vardı. Adnan Menderes'in Aydın bölgesinde Menderes çayı üzerinde 10 bin dönümden fazla toprağı vardı. Bu kanun en çok onu zarara sokacaktı. Bu nedenle Menderes tasarıya karşı Meclis'te büyük bir çıkış yaptı ve uzun bir nutuk söyledi. Ertesi gün de nutkun metnini bana göndererek bunun *Tan*'da yayınlanmasını rica etti.

Nutku okudum, Menderes tasarıda şu yolda değişiklik yapılmasını istiyordu: Bir adamın sahip olabileceği toprak, 500 dönümden 5 bin dönüme çıkarılmalı, kamulaştırılacak arazinin

bedeli peşin ödenmeli ve daha bunlara benzer, kanunu sıfıra indiren birtakım fikirler. Sözün kısası Adnan Menderes Toprak Kanununu kuşa çevirmek istiyordu.

Tabii bu yazıyı gazeteye koymadım. Bu hareketim Adnan Menderes'in hoşuna gitmedi. Ama ben de onun tutumunu beğenmemiştim.

Birkaç gün sonra Menderes Ankara'da ikinci bir basın toplantısı yaptı. Toplantıdan sonra beni evine akşam yemeğine çağırdı. Yemekten sonra çalışma odasına çekildik. Bana komünist olup olmadığımı sordu. Bu sorunun yersiz olduğunu söyledim ve Toprak Kanunu tasarısına karşı çıkışına bakılırsa, kendisine liberal demek gerektiğini ekledim. Oysa biz belirli ilkelerde anlaşmıştık. O ilkeler içinde işbirliği yapacaktık. Onun dışında benim kişisel inancıma karışılamayacağını belirttim. Ses çıkarmadı. Ama aramızdaki anlaşmazlık artık aydınlanmıştı.

Adnan Menderes'in bu sorusu büsbütün nedensiz değildi. O sıralarda gerici ve faşist basın bana saldırılarını artırmıştı. Beni komünist olmakla suçluyorlardı. Adnan Menderes, bu saldırılara ve suçlamalara bakarak benim ağzımı yoklamak istemişti.

Bu sürekli saldırılar, halk arasında da böyle bir etki yaratabilirdi. Zaten sağ eğilimli dostlarım, beni komünist sayarlardı. Çünkü onlarla tartışmalarımda ben, her vakit sol fikirleri savunurdum. Sağcılar her meselede o kadar dar düşünüyor, o kadar yanlış yargılara varıyorlardı ki, onlara karşı gerçeği ve sol fikirleri savunmaktan kendimi alamazdım. Fakat sol eğilimli dost ve tanıdıklar da bana burjuva derlerdi. Çünkü onlar da o kadar sekterce konuşur, öyle gerçekten uzak hayallere saplanırlardı ki, onların bu dar görüşlerini eleştirmemek mümkün olmuyordu.

Bu düşüncelerle, Adnan Menderes'le konuştuktan sonra durumu aydınlatmak, sağ ve sol konusundaki düşüncelerimi açıklamak, hele komünist olduğum yolundaki suçlamalara bir cevap vermek gerektiği kanısına vardım. Bunun üzerine 11 Ekim 1945 günü *Tan* gazetesinde "Okuyucularımla Açık Bir Konuşma" başlığı altında üç yazı yazdım. Bu yazılardan birinde diyordum ki: "Bir memlekette komünizmin yayılabilmesi için orada ob-

jektif ve subjektif koşulların bulunması gerekir. Objektif koşullar, bir memleketin sosyal ve ekonomik bünyesinin böyle bir geçişine elverecek olgunluğa ermesiyle mümkündür. Yani bir memlekette sanayileşme hareketi son haddini bulur, halklar kesin çizgilerle, farklarla sınıflara ayrılır, üretim araçları birkaç elde toplanarak işçi sınıfı, milletin çoğunluğunu teşkil edecek dereceye gelir, işte o vakit o memlekette komünizm için aranan objektif koşullar olgunlaşmış sayılır. Almanya'da, Amerika'da, İngiltere'de ve hatta Fransa'da bu koşullar vardır. Fakat Türkiye gibi sanayi kurulmamış, sınıflar belirmemiş, sermaye birikimi başlamamış, halkının dörtte üçü okuma yazma bilmeyen bir memlekette bu koşulların hiçbiri var sayılamaz.

"Aynı zamanda subjektif koşulların da olgunlaşması gerekir. Yani işçi sınıfı tam anlamıyla örgütlenecektir. Güçlü işçi önderleri yetişecektir, sınıf bilinci kuvvetlenecektir ve sınıf çarpışmaları ilerlemiş bulunacaktır. Ancak bu koşullar olgunlaştığı zamandır ki komünizmden söz edilebilir. Bu durumda Türkiye'de komünizmden söz etmek ve komünist tehlikesinden korkmak burjuvaların vehminden başka bir şey değildir."

Aradan yirmi yıldan fazla zaman geçtiği halde, bu durum hâlâ değişmemiştir. Hâlâ sol fikirleri savunanlar komünistlikle suçlanmaktadır. Burjuvalar bu vehmi silâh olarak kullanmakta devam ediyorlar.

Yeni Parti İçin Bir Dergi

Bu durum ortaya çıkınca, ben *Tan* gazetesinin bu partinin yayın organı olmasına razı olmadım. Fakat partinin bir yayın organına ihtiyacı vardı. Tevfik Rüştü Aras, bu ihtiyacı karşılamak için haftalık bir dergi çıkarılmasını öneriyordu. Zaten *Tan* gazetesinin partinin organı olamayacağı kanısına varmışlardı.

Parti adına bir dergi çıkarmak üzere Ankara'da özel bir toplantı yaptık. Bu dergi bağımsız olacaktı. Celâl Bayar, Adnan Menderes ve partiye girecek yeni kimseler de buraya imzalarıyla yazı yazacaklardı. Dergiyi benim çıkarmamı istiyorlardı. O gün-

lerde eşim Sabiha Sertel'le haftalık bir dergi çıkarmak için hazırlık yapıyordum. Bu iki girişimi birleştirmek mümkün değil miydi? Sabiha'nın amacı özgürlük ve demokrasi davasında bir ortak cephe kurmaktı. O, bu amaçla diktatörlüğe, İnönü'nün tek parti ve tek şef sistemine karşı çıkan ve bir demokratik rejim ülküsü etrafında birleşebilecek herkesi bu cepheye almak fikrindeydi. Köprülüzâde, kendisine başvurulduğu zaman bu öneriyi sevinçle karşılaşmıştı. O da politikaya atılmak istiyor, fakat yolunu bulamıyordu.

Rauf Orbay böyle bir girişimi beğenmekle birlikte yazar olmadığını söyleyerek özür dilemişti. Fakat sonra Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras, Sabiha'nın tek cephe önerisini kabul ettiler. Dergiyi Sabiha'nın çıkarması kararlaştırıldı. İlk sayıya Tevfik Rüştü ile Adnan Menderes yazı vereceklerdi. Celâl Bayar da bir demeçle işe karışacaktı. Hatta Celâl Bayar, dergi için sermaye olmak üzere beş bin lira vermeyi teklif etmişti. O günlerde İş Bankası'ndan seksen bin lira tazminat almıştı. Sermayeyi o paradan vereceğini söylüyordu. Ama biz bağımsızlığımızı koruyabilmek için bu teklifi kabul etmedik, dergiyi kendi paramızla çıkarmaya karar verdik.

Atatürk, Bayar ve Türk-Sovyet Dostluğu

Tam o sırada Moskova Radyosu, Celâl Bayar'ı hedef alan büyük bir yayın yaptı. Eski Başbakan Bayar, Sovyetler'e düşman olmakla suçlandırılıyordu. Sovyetler'e dost bir politika güdecek bir parti kurarken böyle bir yayınla karşılaşmak, Celâl Bayar'ı üzdü. Söz arasında bana dedi ki, "Moskova Radyosu beni Sovyet düşmanı olmakla suçlandırıyor. Oysa, bilirsiniz, ben Atatürk'ün adamıyım. Onun ölüm yatağında bana yaptığı vasiyeti yerine getirmek en kutsal görevlerimden biridir. Onun için ben Sovyet düşmanı olamam."

Ama Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Bayar, sürekli biçimde Atatürk'ün vasiyetine ihanet etti ve Sovyet düşmanlığı yaptı.

1945 yılı sonunda *Görüşler* adlı derginin ilk sayısı çıktı. *Görüşler*'in çıkışı bir bomba gibi patladı. İlk sayısı kapışıldı. Bir gün içinde elimizde tek dergi kalmadı. Dergide 'Zincirli Hürriyet' başlığı altında tek şef ve tek parti sisteminin demokratik hak ve özgürlüklerimizi nasıl zincire vurduğu, kuvvetli yazılar ve resimlerle ortaya dökülüyordu. Birinci sayfada da Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Köprülü Fuat'ın yazılarını sağladığımızı ilan ediyorduk.

Görüşler halkın yıllardan beri baskı altında boğulan özgürlük ihtiyacına cevap verdiği için çok geniş bir ilgi uyandırdı. Halk, bu dergide söylemek isteyip de söyleyemediklerini bulmuştu. Fakat derginin çıkışı hükümeti, özellikle İnönü ile Saraçoğlu'nu kızdırmıştı. Tanıdık biri geldi. Ertesi gün bazı üniversiteli gençlerin matbaa önünde gösteri yapacaklarını haber verdi. Bazı taşkınlıklar olması ihtimaline karşı da tedbirli bulunmamızı salık verdi. Demek, iktidar kanun yoluyla yapamadığı işi, gençleri kışkırtarak yapmak,istiyordu.

Hemen Vali Lütfi Kırdar'a telefon açtım. Bu haberi verdim, hükümetçe tedbir alınmasını rica ettim.

Vali,

"Biliyorum ve gereken tedbirleri aldım, merak etme," dedi. Her vakit olan gösterilerden biri olacak diye ben de olaya fazla önem vermemiştim.

Ertesi gün, sabah gazetelerini açtım. *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın, 'Kalkın Ey Ehli Vatan' başlığı ile, halkı bize karşı kışkırtan bir yazısı vardı. *Tan* gazetesini ve *Tan*'cıları komünistlikle suçluyor ve halkı matbaamızı yıkmaya çağırıyordu. Demek ki, bu sabah yapılacak gösteri önceden hükümet tarafından hazırlanmış ve Hüseyin Cahit'e de böyle bir yazı yazması için emir verilmişti.

Bu durum açık olmakla beraber, gözlerime inanamadım. Hüseyin Cahit beni sever ve beğenir görünürdü. Her karşılaşmamızda bana iltifat etmekten geri kalmazdı. Daha bir gece ön-

ce kendisiyle bir suvarede buluşmuştuk. Bana türlü diller dökmüştü. Demek bana böylece güler yüz gösterdiği anda, halkı kışkırtan yazısını matbaaya vererek bu davete gelmişti. İki yüzlülüğün ve ahlak düşkünlüğünün bu derecesine hâlâ şaşarım.

O sabah erkenden üniversiteli gençlerden biri evime telefon ederek, bir kısım gençlerin *Tan* matbaasını basmaya hazırlandığını bildirdi, matbaaya inmememi salık verdi.

Tekrar telefonla valiye haber verdim, ne tedbir aldığını sordum.

— Merak etme, dedi. Matbaanın etrafını polis kuvvetleriyle kuşattım. Tehlike yok.

4 Aralık 1945 gününün sabahı üniversiteli faşist gençler, ellerinde önceden hazırladıkları baltalar, balyozlar ve kırmızı mürekkep şişeleriyle matbaaya saldırdılar. Orada bekleyen polisler olupbitene seyirci kaldılar. Görevlerini yapmaya kalkmadılar. Göstericiler, baltalarla matbaa kapısını kırıp içeri girdiler. Makineleri balyozlarla kırdılar. Binanın camlarını indirdiler. İçindeki eşyayı kırıp döktüler. Ellerine ne geçtiyse yakıp yıktılar. Sonra ellerinde kırmızı boya şişeleriyle, "Serteller nerede?" naralarıyla bizleri aramaya koyuldular. Amaçları, bizi çırılçıplak soyup üzerimize kırmızı boya dökmek ve sonra önlerine katıp sokaklarda, "İşte kızıllar," diye gezdirmekti. Bütün bunlar polisin gözü önünde oluyordu. Göstericiler bizleri bulamayınca vahşi naralarla yollara düştüler. Beyoğlu yakasına geçtiler, orada Sabahattin Ali ile Cami Baykurt'un çıkardığı *La Turquie* gazetesinin matbaasına gittiler. Orasını da kırıp döktükten sonra vapurla Kadıköy'e geçip bizi evimizde basmaya teşebbüs ettiler.

Biz bütün olupbitenleri evde telefonla izliyorduk. Bu son haberi alınca valiyi tekrar aradım,

— Aldığınız tedbirin verdiği sonuçtan memnun musunuz? dedim. Şimdi de faşistler evime geliyorlar. Matbaamı yıktırdınız, bari hayatımıza kastedilmesini önleyin.

Vali, özür dilemeye bile lüzum görmedi. Yalnız gene teminat verdi,

— Merak etme, dedi. Olan oldu. Fakat hayatın güven altın-

dadır. Gençlerin bindiği vapurun Kadıköy'e uğramadan Adalar'a gitmesini emrettim. Sizin için tehlike yoktur.

Ve sonra ekledi,

— Evet, ama, siz şimdi nerdesiniz? Evdeyseniz, ihtiyaten başka yere gidin. Evde oturmayın.

Demek ki, evimi de koruyamayacaktı. Hayatımız da tehlikedeydi. Bu sırada uzaktan gelen uğultular işittik. Uğultu sesleri her dakika bize daha yaklaşıyordu. Evi bırakıp komşulardan birine sığındık. O günü heyecan içinde geçirdik. Duyduğumuz uğultu yakındaki Fransız mektebinde futbol oynayan çocukların çıkardığı gürültüymüş...

Ertesi gün Celâl Bayar'la Adnan Menderes *Görüşler* dergisiyle hiçbir ilgileri olmadığını gazetelerde ilan ettiler. Tevfik Rüştü Aras Ankara'dan telefon edip üzüntüsünü bildirdi.

Hükümet, olaydan önce olduğu gibi, olaydan sonra da bu cinayeti işleyenlere karşı hiçbir harekette bulunmadı. Güpegündüz bir matbaayı yıkan bu faşist gençlerden hiç kimse tutuklanıp mahkemeye verilmedi. Bu işin İnönü'nün bilgisi içinde, Saraçoğlu'nun verdiği emir üzerine polis tarafından tertiplenip yürütüldüğüne şüphe yoktu. Gösteri yapan ve matbaaya saldıran gençler arasında birçok sivil polis vardı. Saldırıyı asıl bunlar yönetiyordu. Gösteriye katılan gençler de yalnız üniversitedeki gerici ve faşist unsurlardı. O vakit üniversite gençleri iki kümeye ayrılmıştı. Bir yanda faşistler, öte yanda ilerici gençler toplanmıştı. Hükümet ve polis, bu işte gerici ve faşist gençleri bir alet olarak kullanmıştı.

Şu garip olaya bakın ki, bu 4 Aralık 1945 olayından birkaç ay sonra İstanbul'da eski kitaplar satan Sahaflar'dan aldığım bir kitabın içinden şöyle bir kâğıt çıktı. Bu bir mektup müsveddesiydi ve Başbakan Saraçoğlu'na hitaben yazılmıştı:

"Beyefendi, emrinizi yerine getirdim, şimdi mükâfatımı bekliyorum. İmza: Yaşar Çimen."

Bu Yaşar Çimen, Babıâli'de İtalyan faşizminin propagandasını yapan bir tipti. O günkü gösterilerde elinde balyozla gençlerin önüne geçerek onları kışkırttığı görülmüştü. Demek ki, Başba-

kanın kullandığı adamlardan biri oydu. Görevini yapmıştı, şimdi ödülünü istiyordu.

Kanun adına, hükümet adına, memleket adına yüz kızartıcı bir rezalet sayılabilecek olan bu 4 Aralık olayından ötürü sonunda kim tutuklandı, bilir misiniz? Biz. Yani, ben, eşim Sabiha Sertel ve Cami Baykurt. Bu olayın sorumlusu ve suçlusu olarak biz hapse atıldık ve biz mahkemeye verildik.

Cezaevi müdüründen en adi hükümlüye kadar herkes bizi âdeta törenle karşıladı. Cezaevi müdürü, özür diler gibi, ellerini ovuşturarak,

— Size verecek odam yok, ben sizi nereye yatırabilirim? diye üzülüyordu.

Tutuklu kaldığımız üç ay içinde her gün dostlar, tanıdıklar, gazeteciler, okuyucular akın ettiler. Herkes gelip kederimize katılmak istiyordu. Gazetelerin hepsi gazetemize yapılan bu saldırıyı ayıplıyordu. Yalnız Hüseyin Cahit Yalçın'la *Vatan* gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman bizi kabahatli buluyorlardı ve ziyaretimize gelmeyenler yalnız onlar oldu.

Duruşmamız memlekette büyük bir olay yarattı. Yargılanan biz değildik, mahkemenin kendisi, hükümet ve rejimdi. Suçlu biz değildik, onlardı. Yirminci yüzyılın ortasında, özgürlük ve demokrasinin faşizmi yenilgiye uğrattığı bir dönemde özgürlük ve demokrasi istediğimiz için bizim yargılanmamız, memleket hesabına utanılacak bir şeydi. Savunmamızda özellikle bu noktayı belirttik. Âdeta, "Bizi yargılamaktan utanmıyor musunuz?" diyorduk. Savunmalarımız gazetelerde olduğu gibi yayınlandı. Bütün kamuoyu bizimle beraberdi. Hükümet güç duruma düşmüştü. Çünkü suçlu meydandaydı. Yargıçlar, bizim haklı olduğumuzu biliyor ve anlıyorlardı. Fakat Ankara'nın emrine uyarak bizi mahkûm ettiler. Bereket versin, Yargıtay bu kararı bozdu ve üç ay hapisten sonra tekrar özgürlüğümüze kavuştuk. Aslında kavuştuk mu? Hayır. Artık *Tan* gazetesini yeniden çıkarmak olanağı kalmamıştı. Kırk yıllık çalışma hayatımın meyvesi enkaz halinde yatıyordu. Evimiz polisle çevrilmişti. Arkamıza polis takılmıştı. Mahkemeden ve

hapisten kurtulmuştuk ama, bu kez daha geniş bir hapishaneye düşmüştük.

O sırada evimiz uzak-yakın dostlarla doldu. Eskiden sadece selamlaştığımız kimseler bile, birdenbire dostumuz oluvermişlerdi. Evimizden çıkmıyorlardı. Candan yakınlarımız bizi uyarıyor, polisin aramıza mutlaka birini soktuğunu söylüyorlardı. Fakat etrafımızı saran ve candan yakınlık gösteren dostların hiçbirinden şüphelenmeye cesaret edemiyorduk. Evimize dost diye girenlerden hangisinin polis olduğunu nasıl anlayabilirdik?

O sıralarda evimize en çok gelen dostlardan biri de Cami Baykurt idi. Cami Baykurt, kötü gün arkadaşımızdı. Hapishanede dostluğumuz kuvvetlenmişti. Her hafta mutlaka bize gelir, akşama kadar bizde kalırdı. Beraberinde gölge gibi, ondan hiç ayrılmayan Özdemir adında bir genç vardı. Bu genç Demokrat Parti'nin ilk toplantısına katılmak üzere Ankara'ya gittiğimiz zaman istasyonda bizi karşılayan adamdı. Sevimli, samimi, candan biriydi. Cami Bey'i gerçekten çok sever, çok sayar görünürdü. Ona karşı sanki babasıymış gibi davranırdı. Cami Bey de onu oğlu gibi severdi. Özdemir, Adnan Menderes ile Tevfik Rüştü Aras'ın yeğeniydi. Zengin bir aileye mensuptu. İşsizdi. Annesinden gelen parayla geçindiğini söylerdi. Bizi yarı yolda bıraktıkları için Celâl Bayar'la Adnan Menderes'e kızmış görünür ve onları eleştirirdi. Hatta bizlere Adnan Menderes'in aile hayatının iç yüzünü bile anlatmaktan çekinmezdi.

Bu koşullar içinde Özdemir'in samimiyetinden şüphelenmemiz olanaksızdı. Günler geçtikçe hepimizin sevgisini kazandı. Evimizin sürekli bir ziyaretçisi oldu, evimize gelip gidenlerle dostluk ilişkileri kurdu, kimse de ondan şüphe etmiyordu.

Gel zaman git zaman, 1961'de Demokrat Parti elebaşlarını yargılayan Yassıada Mahkemesi'nde Özdemir tekrar ortaya çıktı. Mahkemede 1945'ten beri, yani bizim eve devama başladığından beri, polis emrinde çalıştığını itiraf etti. Polisin aramıza soktuğu casusun o olduğu anlaşıldı. Doğrusu çok ustaca çalışmış, hiçbirimizde en ufak bir şüphe uyandırmamıştı. Rolünü iyi oynamıştı.

Gene o sıralarda evimize sık sık gelmeye başlayanlardan biri de Aslan Kumbaracı adında bir genç gazeteciydi. *New York Times* gazetesinin Türkiye muhabirliğini yapıyordu. Çok zekî, çok kabiliyetli bir gençti. *Tan* gazetesinde çalışmak üzere bana geldiği zaman tanışmıştık. İngilizce ve Fransızcayı ana dili gibi bilirdi. Türkçesi zayıftı. Onun için daha çok yabancı gazete ve ajanslara muhabirlik ediyordu. *New York Times* muhabiri olarak İstanbul'daki yabancı gazetecilerle sıkı fıkı ahbaplığı vardı. Bize geldikçe Amerika'nın, yardım adı altında bağımsızlığımıza el attığından yakınır, bu yardıma inanmamak ve güvenmemek gerektiğini söylerdi. Böylece bizim de güvenimizi kazanmaya çalışırdı. Arkasına polis takılmasından yakınırdı ve bir vesile ile memleketi terk edip kaçtı. Oysa bu gencin İngilizler hesabına çalışan bir casus olduğu sonradan meydana çıktı. Demek onu da aramıza İngilizler sokmuştu.

Aradan hayli yıl geçti. Neden sonra ona ilk kez Paris'te rastladım. Beni görünce durdu, utancından elleriyle yüzünü kapadı, sonra yanıma sokularak,

— Zekeriya Bey, dedi. Önce yüzüme tükürün, sonra isterseniz benimle konuşmak lütfunda bulunun.

Bu bir itiraftı. Yüzüne tükürmedim ama, iğrenerek uzaklaştım. Bir insan bu kadar alçalabilirdi. Bir daha kendisini görmedim.

XVI

İnsan Hakları Derneği

Mareşal Fevzi Çakmak

Cami Baykurt ve Tevfik Rüştü Aras'la birlikte bir "İnsan Hakları Derneği" kurmaya karar verdik. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile, insan haklarını savunacak böyle bir derneğe ihtiyaç vardı.

Tevfik Rüştü, Celâl Bayar ve Adnan Menderes'ten ayrılmıştı. Yeni kurulan Demokrat Parti, ilk günlerde düşündüğümüz ilkeleri inkâra başlamıştı. Zaten Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in er geç liberalizme kaçmak isteyeceklerini biliyorduk. Ama, hiç olmazsa demokratik bir yönetim kuruluncaya kadar beraber çalışabileceğimizi sanmıştık. *Tan* matbaasının yıkılması, olayları önceden kestiremeyeceğimiz ölçüde hızlandırdı, amacımıza ulaşamadan herkes kendi cephesine çekilmek zorunda kaldı.

Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in, halkın özlediği özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz, özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneği'ni bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıyla sonuçlanması için, Genelkurmay Başkanlığı'ndan çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı da aramıza almaya karar verdik.

Mareşal Fevzi Çakmak eski kuşaktan bir insandı. Halkça sevilen bir askerdi. Milli Kurtuluş Savaşı boyunca Atatürk'ün Genelkurmay Başkanı olarak çalışmış, dürüstlüğü ve temizliğiyle tanınmıştı. Politikaya bulaşmamış, kirlenmemiş, bütün pislikle-

rin dışında kalmış bir komutandı. İnönü, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra onu da emekliye ayırmıştı. Mareşal, İnönü'nün bu hareketini affetmemişti. Tam Demokrat Parti'nin kuruluşu sıralarında Mareşal'in emekliye ayrılması, bu parti için de bir fırsattı. Onu partinin başına getirmek, Demokrat Parti'nin kuvvetlenmesine yardım edebilirdi. Onun için Celâl Bayar ve Adnan Menderes, Mareşal'i Demokrat Parti'ye almak ve onu kurucular arasında göstermek istediler. Mareşal, önce bu oyuna aldandı. Politika hayatında tecrübesi yoktu. Demokrat Parti'nin kendisini nasıl kullanmak istediğini anlayamıyordu.

Ama daha ilk günlerde Mareşal'le Demokrat Parti önderleri arasında bir anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık Meclis'e kadar yansıdı ve Mareşal, Menderes'in oynadığı oyunu kavrayarak partiyi bıraktı. Ankara'dan ayrıldı. İstanbul'a gelerek Erenköy'deki mütevazı evine çekildi.

Cami Baykurt ve Tevfik Rüştü Aras, Mareşal'in eski dostlarıydılar. Cami Bey, Mareşal'i askerliği zamanından, Tevfik Rüştü Aras ise Dışişleri Bakanlığı günlerinden tanıyorlardı. Bir gün üçümüz beraber Mareşal'in evine gittik. Mareşal'i ilk kez görüyordum. Uzun boylu, yaşına bakmayarak dimdik, ağırbaşlı bir askerdi. Sivil giyinmişti. Babacan, sevimli, iyi bir insan izlenimi veriyordu. Bir Mareşal'den çok bir ere benziyordu. Öyle basit, öyle iddiasız bir hali vardı. Sivil elbise üstünden dökülecek gibiydi. Namazdan pantolonunun dizkapakları kabarmıştı. Çünkü Mareşal beş vakit namazını kılan dindar bir adamdı. Bizi, genişçe bir odaya aldılar. Oda basit ve zevksiz döşenmişti. Tam bir asker odasıydı. Bizlerle bir Mareşal gibi değil, muharebeler yapmış yıllarca vatanına hizmet etmiş, geçmişiyle övünen bir eski komutan gibi değil, bir basit vatandaş gibi, eşit insanlar gibi konuştu. Ankara'da pek ucundan kenarından da olsa politikaya karışması canını yakmıştı. Uzun uzun, Demokrat Parti'nin nasıl kendisini küçültücü hareketlerde bulunduğunu yanayakıla anlattı. Fakat, içi rahattı. Her yandan yağan telgraf ve mektuplar onun en büyük tesellisi olmuştu. Aynı zamanda bunlar, halkın kendisinden bir şeyler beklemekte olduğunu ona öğretmişti.

Ama ne yapmak gerek? İşte bunu bilmiyordu. Halk, ondan her şeyi bekliyordu. Halk, zulüm ve baskı idaresinden kurtulmak, özgürlük ve mutluluğa kavuşmak istiyordu. Bunu ancak Mareşal'in yapabileceğine inanıyordu. Halk Partisi'ne güveni kalmamıştı. Demokrat Parti'yi de henüz denememişti. Mareşal halkın gözünde bir umut ışığı gibi parlıyordu. Fakat Mareşal böyle bir rol için hazırlanmamıştı. Politikadan habersizdi. Halkla doğrudan doğruya ilişkisi de yoktu. Şimdiye kadar hiçbir işte önderlik etmemişti. Bizlerden fikir istiyor, ilham bekliyordu.

Kendisine tarihi görevini hatırlattık. Talih ve tarihin kendisine açtığı bu yeni yolda halkın önüne geçip onlara önderlik etmesi gerektiğini söyledik. Ama ne çare, Mareşal'in yanını, yöresini birtakım eski, emekli komutanlar sarmıştı. Bunlar dar kafalı ve dar görüşlü insanlardı. Memlekette olup bitenin farkında değillerdi. Mareşal'in tarihi görevini anlamamışlardı. Ona politikaya karışmamasını, yüksek adını ve şerefini çirkin politika oyunlarıyla kirletmemesini salık veriyorlardı. Mareşal, söz bu konuya gelince hem kızıyor, hem gülüyor ve,

— Ben daha rafa konacak çağa gelmedim. Milletim benden hizmet bekliyor, ben de görevimi yapmalıyım. Yalnız nasıl? Bana bunu söyleyin, diyordu.

Görülüyordu ki, Mareşal, Atatürk çapında bir adam değildi. Askerlikten başka hiçbir şeyle ilgilenmemişti. Millete önderlik etmek için gereken niteliklerden yoksundu. Politika tecrübesi olmadığı için bir partinin başına da geçemezdi. Kendisine şunu salık verdik:

— Siz bir komutansınız. Şimdi de bir komutan gibi davranınız. Yanınızda bir Kurmay Heyeti kurun. Bu heyet memlekette olup bitenlerden size haber versin. Nasıl yürümek gerektiğini gösteren bir program hazırlasın, gidilecek yolu çizsin, siz bu plan çerçevesinde millete önderlik edin.

Bu fikir Mareşal'in hoşuna gitti. Biz de umuda kapıldık. Ama kendisiyle ikinci kez görüşmeye gittiğimiz zaman yanında yine aynı emekli subayları bulduk. Bunlar onun evinden çıkmıyor, yanından ayrılmıyorlardı. Sabahları gazeteleri okuyup memle-

kette olup bitenleri Paşa'ya onlar bildiriyorlardı. Mareşal da bu raporlara göre hükümler veriyordu. Oysa bu emekli subaylar olayların aslını astarını anlayacak çapta adamlar değillerdi. Paşa'yı yanlış yola sürüklüyorlardı. Onu, önce bu adamların elinden kurtarmak gerekti. Zaten kendisine yeni bir Kurmay Heyeti kurmasını önermemizin nedeni de buydu. Biz Mareşal'in, eski bir asker arkadaşı olarak bu heyetin başına Cami Bey'i getirmesini istiyorduk.

Mareşal Çakmak ve Sovyet Rusya

Sonraları Mareşal'in evine daha sık gitmeye başladık. Hatta bazen o bizi telefonla arayıp davet ediyordu. Bir gün konuşma sırasında söz Türk-Sovyet ilişkilerine geçti. Tevfik Rüştü Aras, bizden üç ili istemekle, Stalin'in büyük bir politik hata işlediğini söyleyince, Mareşal onun sözünü kesti ve dedi ki:

"Ben, Sovyet-Türk ilişkilerinde son zamanlarda ileri sürülen endişeyi anlamıyorum. Stalin'in teklifi dahi bende endişe yaratmadı. Bence, Sovyetler'le konuşmak gerekir. Onların yanlış bir istekle karşımıza çıkmalarına kızmamalıyız. Tersine onlarla masa başına oturup hatalarını kendilerine anlatmak gerektir. Onlar anlayışlı insanlardır ve bize karşı kötü niyetleri yoktur. Biz bunu tecrübemizle biliriz. Milli Kurtuluş Savaşı'nın başında da Sovyetler'le aramızda bazı anlaşmazlıklar vardı. Fakat oturup konuştuk. Bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmakla kalmadık, arada bir de dosluk kurduk. O derece ki, Sovyetler bütün Milli Kurtuluş Savaşı boyunca bize yardım ellerini uzattılar, maddi ve manevi hiçbir yardımı esirgemediler. O vakit ordunun maaşlarını bile Sovyetler'den aldığımız altınlarla ödemiştik. Sovyetler'in Türkiye'ye karşı kötü niyetleri olsaydı, onu o vakit göstermeleri gerekirdi. Çünkü o vakit bir emperyalist istilâsı karşısındaydık ve son derece zayıftık. Oysa Sovyetler, zaafımızdan yararlanmak şöyle dursun, bizi kuvvetlendirmeye çalıştılar. Şimdi de bizden üç ili istemişler. Hiç telaşa lüzum yok. Onlar hatalarını anlayınca bu sevdadan vazgeçiverirler."

Mareşal'in bu düşüncesi o vakit bizim de hoşumuza gitmişti. En önemli sorunda aramızda bir fikir birliği var demekti.

Bir başka gün bize Çanakkale Savaşı'nı nasıl kazandığımızı anlattı:

Çanakkale Savaşı uzayıp gidiyordu. Düşman karaya asker çıkarıp kıyı boyunca kazdığı siperlere yerleşmişti. Arkasını da İngiliz donanmasına dayamıştı. İngilizleri bir türlü denize dökmek mümkün olmuyordu. O vaktin Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Çanakkale'ye Alman Komutanı Von Sanders'i göndermişti. Ama o da bir şey yapamamıştı. İngilizler de ilerleyemiyorlardı ama, muharebe de bitmiyordu. İstanbul sürekli tehdit altındaydı. Enver Paşa, sonunda bu işin altından ancak Mustafa Kemal'in yardımıyla kurtulabileceğini anlamış ve onu Çanakkale cephesine komutan yapmıştı. İşte Mareşal Fevzi Çakmak da onun yardımcısı olarak Çanakkale'ye gönderilmişti.

Mareşal hikâyeyi şöyle tamamladı:

"Çanakkale'ye gider gitmez ilk işim cepheyi dolaşıp durumu görmek oldu. Düşman, kıyı boyunca kazdığı siperlere yerleşmişti. Karşımızda da İngiliz donanması toplarını bize çevirmiş, İngiliz askerlerini himayesi altına almıştı. Donanmayı susturmadıkça düşmanı denize dökmenin yolu yoktu. Donanmayı da susturamamıştık ve susturamıyorduk. Cepheyi dolaştıktan sonra dönüp çadırıma geldim, ama aklım hep cephede idi. Ne yapılabilirdi? Bu düşüncelerle akşam namazını kıldım ve Allahıma yalvardım: 'Sen bize yardım et Yarabbi! Düşmanı denize dökmek için bizden inayetini esirgeme.' O gece bir fırtına, bir yağmur, bir sağanak, bir dolu, yerle gök birbirine girdi. Sabah uyandığım zaman yağmur kesilmişti. Taarruz için de bütün hazırlıklar tamamdı. Komutanlı, 'İleri!' emrini verdi. Bütün cephe boyunca taarruza geçtik. Ne olursa olsun düşmanı denize dökecektik. Ama hayret! Siperlerdeki düşman ateş etmiyordu. Donanma ateşine aldırmayarak ilerledik, siperlere geldiğimiz zaman şaşırdık. Siperleri su basmış ve düşmanın çoğu boğulmuştu. Sağ kalanları da biz temizledik. Böylece Çanakkale yarımadası düşmandan temizlenmiş oldu. İngiliz donanması da çekilip gitti."

Öyle dindar, öyle inançlı bir adamdı ki, Çanakkale Zaferi'ni kendisine ve komutanlığa bağlamıyor, Allah'a bırakıyordu...

Mareşal her yandan gelen telgraf ve mektuplara cevap vermek amacıyla Anadolu'da ufak bir gezi yapmaya karar verdi. Böylece halkla doğrudan doğruya ilişki kuracak ve memleket gerçeklerini yakından görecekti. Bu geziyi Ege bölgesi illerinde yapmayı kararlaştırdı. Ama daha Bandırma'ya çıkar çıkmaz Mareşal beklemediği bir manzarayla karşılaştı. Bütün şehir halkı, kadını çocuğu, genci ihtiyarı, sivili askeriyle sahile dökülmüştü. Onu bir kurtarıcı gibi karşılıyorlardı. Bu candan karşılama bütün yolculuğu boyunca sürdü. Her gittiği yerde halk onu bağrına bastı. Otomobilini omuzlarda taşıdı. Onu bir saniye görebilmek için bütün civar köylüler yollara dökülmüştü. Bu ufak gezi, ona, halkın kendisine ne kadar büyük umutlar bağladığını anlatmıştı.

İstanbul'a döner dönmez ilk işi telefonla bizleri köşküne davet etmek oldu. Evine gittiğimiz zaman onu bambaşka bir adam olarak bulduk. Yüzü umut ve sevinçle gülüyordu. Nefsine güveni artmıştı. Azimli ve kararlı bir adam olmuştu. Bizleri görür görmez sevinçle yerinden fırladı. Ellerimizi sıktı. Daha yerine oturmadan,

— Arkadaşlar, dedi, fikirlerinize ihtiyacım var. Sizleri onun için çağırttım.

Sonra bize bu kısa yolculuğunda halkın gösterdiği yüksek sevgiyi anlattı:

— Kolumu otomobilin içine alamıyordum. Herkes kolumu yakalayıp elimi öpmek istiyordu. Sonra da her yandan "Paşam!... Paşam!..." diye bağırıyorlardı. Şimdi bana söyleyin çocuklar, ben ne yapmalıyım? Halkın, bu isteğine nasıl cevap vermeliyim?

Biz, milli bir kahraman gibi, partilerin ve her türlü siyasi kavgaların üstünde bir milli kahraman gibi kalmasını ve bu milletin sesini duyuran bir önder gibi davranmasını salık verdik. Bu arada ilk iş olarak "İnsan Hakları Derneği" Başkanlığını ka-

bul etmesini rica ettik. Kendisine bu derneğin amaçlarını anlattık. Programının, Birleşmiş Milletler'ce kabul edilen İnsan Hakları Yasası olduğunu bildirdik. Bu örgütün aracılığıyla partilerin ve hükümetin üstünde çalışılabileceğini ve onların antidemokratik ve insan haklarına aykırı davranışlarının denetlenebileceğini söyledik.

Bu öneri, Mareşal'in hoşuna gitti. Çünkü derneğin politik amacı yoktu. Toplumun başında bir milli denetçi gibi görev yapacak, halkın şikâyet ve dertlerini yansıtacaktı.

Sevinerek kendisinden ayrıldık. Ertesi gün bizim evde Cami Baykurt'la birlikte, "İnsan Hakları Derneği"nin tüzüğünü hazırladık.

Derneğin ilk kurucular toplantısı İstanbul'da, Karaköy'de, Avukat Ömer Bey'in bürosunda yapıldı. Ömer Bey de, Mareşal gibi, Demokrat Parti'ye kapılmış, ama sonra aldandığını anlayarak çekilmişti. Bu kez İnsan Hakları Derneği'nde bizimle beraber çalışmayı kabul etmişti. Toplantıyı da onun bürosunda yapıyorduk. Bu toplantı gazetecilere de duyurulmuştu. Biz büroya geldiğimiz zaman han, kapısına kadar gazeteci ve gençlerle dolmuştu. Toplantıda Mareşal Fevzi Çakmak, Cami Baykurt, Avukat Ömer ve ben vardım. Tevfik Rüştü Aras, Ankara'da olduğu için toplantıya katılmamıştı.

Daha konuşmalara başlamadan, büronun kapısı önünde bir gürültü işitildi. Sonra hızla kapı açıldı, bir genç içeriye girdi. Bu yirmi beş yaşlarında, uzun boylu, sarışın bir adamdı. Heyecanlı ve yüksek sesle bağırıyordu: "Paşam komünistler sizi aldatıyorlar!"

Birden ayılmıştık. Polisin ani baskınına uğramıştık. Bu gencin polis tarafından gönderilmiş bir kışkırtıcı olduğuna şüphe yoktu. Bu beklenmeyen kışkırtma hepimizi sinirlendirdi. Genci kolundan tutup dışarı attık. Attık ama, toplantının havası bozulmuştu. Bu durumda konuşmanın güçlüğü yüzünden başka bir gün toplanmak üzere dağılmaya karar verdik.

Ertesi sabah, gazeteler bize çatıyorlardı. Hele faşist gazeteler en çok bana saldırıyorlardı. Bütün bu işleri benim yaptığımı ve böylece Mareşal'i komünizme alet ettiğimi söylüyorlardı.

Bu olay, Mareşal'i ürküttü ve yeniden eski subaylarına dönmesine yol açtı. Ondan sonra bir daha bir araya gelmedik. İnsan Hakları Derneği tasarısı da böylece suya düştü.

Mareşal eski emekli arkadaşlarının arasında kayboldu, bir daha memleket meselelerinde sesi işitilmedi. Kendi kendini rafa koymuştu. Bir süre sonra da öldü.

Bu olaydan sonra etrafımızdaki polis kontrolü bir kat daha sıklaştırıldı ve artık bilinmeyen bir süre için hiçbir faaliyette bulunmamıza olanak kalmadı. Bu baskıdan kurtulup sinirlerimizi dinlendirmek için İtalya'ya gittik.

XVII

Sabahattin Ali'yi Nasıl Öldürdüler?

Polis Sabahattin Ali'ye Nefes Aldırtmıyor

Memlekete dönünce politikayla ilgilenmemeye karar verdim. Boş vakit geçirmemiş olmak için bir reklam bürosu açtım. Bir süre de böyle geçti. 1948'de bir gün Sabahattin Ali'nin Bulgaristan'a kaçarken sınırda öldürüldüğünü öğrendim. Bu haber hepimizi derinden sarstı. Sabahattin'i hepimiz severdik. Bir yandan böyle sevimli ve değerli bir dostu yitirmenin acısı yüreklerimizi yakarken, öte yandan da solculara karşı güdülen terör politikasının adam öldürmeye kadar ileri gittiğini öğrenmiş oluyorduk. Demek artık yalnız hak ve özgürlüklerimiz değil, hayatımız da tehlikedeydi. Arkamıza konan polislerin bir gün bizi de bir kurşunla yok etmeye kalkmayacağını kim temin edebilirdi? Sabahattin'in birdenbire ortadan kaldırılmış olması iyi belirti değildi. Onun ölümü bizler için olduğu kadar memleket için de büyük bir kayıptı.

Sabahattin Ali'yi tâ *Resimli Ay* zamanından tanıyordum. 1930'lu yıllarda Almanya'da öğrenimden yeni dönmüştü. İstanbul'a gelir gelmez ilk işi *Resimli Ay*'a gelip bizlerle tanışmak olmuştu. Kısa boylu, sarışın, sevimli bir gençti. Pırıl pırıl yanan mavi gözleri vardı. Az zamanda hepimizin sevgisini kazanmıştı. Çok zekî, çok canlı, kabına sığmayan, cıva gibi bir adamdı. Onu tanıyıp da sevmemek olanaksızdı. Matbaaya daima elinde bir kitapla gelirdi. O zaman en çok sevdiği adam, büyük Alman şairi

Goethe ve Alman romancısı Thomas Mann'dı. Onların yapıtları elinden düşmezdi. Nâzım Hikmet, bu gençte yeni ve büyük bir cevher görmüş, onu bir yandan kazanmaya, öte yandan da sanat hayatında yetiştirmeye başlamıştı.

Sabahattin Ali, ilk hikâyelerini Nâzım'ın teşvikiyle yazmış ve bu hikâyeler ilk defa *Resimli Ay*'da yayınlanmıştı. Fakat Sabahattin Ali, İstanbul'da uzun süre kalamadı. Eğitim Bakanlığı onu Konya Lisesi'ne edebiyat öğretmeni yapmıştı, kalkıp oraya gitti. Konya'da kaldığı sürede gelişmiş, hikâyeleri de olgunlaşmıştı. Memlekete güzel eserler vermeye başlamıştı. Fakat ileri fikirlerinden ötürü onu rahat bırakmıyorlardı. Sonunda Atatürk hakkında bir hiciv yazdığı bahanesiyle tutulup mahkemeye verildi ve hapse atıldı. Hapiste Anadolu halkıyla yakından ilişki kurmuş ve köylüyü tanımıştı. Bu hapis hayatının izleri ondan sonra yazdığı hikâyelerde de görülür.

Hapisten çıktıktan sonra artık Konya'da kalamazdı. Zaten sanatında da hayli ilerlemişti, artık Konya'ya sığamazdı.

Ankara'ya döndükten sonra onu Köy Enstitüleri'nden birine edebiyat öğretmeni yaptılar. Bu işi pek sevmişti. Çünkü orada işlenmemiş bir alan bulmuştu, köy çocukları onun yeni fikirlerine zevkle sarılıyorlardı. Sabahattin'i de babaları gibi seviyorlardı. Ama, öğrencileri üzerinde kötü etkiler bırakıyor yakıştırmacasıyla onu tekrar Ankara'ya çağırdılar. Ankara'da Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'la tanıştı. Saffet Arıkan onun zekâsına, bilgisine ve kabiliyetine bayılmıştı. Ondan sonra Sabahattin Ali'yi himayesi altına aldı ve Konservatuar'a öğretmen yaptı.

Sabahattin için Ankara'da yeni bir hayat başladı. Burada edebiyat ve sanat çevresine girdi; hikâye ve romanları yayınlanmaya başladı; Konservatuar'da kendisini hem öğrencilerine, hem meslektaşlarına sevdirdi.

Sabahattin, Konservatuar'dayken dostları çoğalmış, hikâyeci olarak ünü artmıştı. Ama nedense, polis onu rahat bırakmıyor, onu "şüpheli kişi" sayıyordu. Ama Saffet Arıkan, kanadını Sabahattin'in üzerine gerdiği için, ona dokunamıyorlardı.

Saffet Arıkan'ın ölümünden sonra Sabahattin üzerindeki po-

lis baskısı arttı. Ona artık ne Konservatuvar'da, ne de dışarda rahat çalışma fırsatı veriyorlardı. Hakkında bir sürü iftiralar uyduruyorlardı, sol fikirlerinden ötürü komünist sayılıyordu ve bu yüzden Konservatuvar'dan çıkarıldı. Polis belasından kurtulurum umuduyla İstanbul'a geldi. Burada polisi şaşırtmak için herkesle ilişkiler kurmaya, dost olmaya koyuldu. En çok geldiği ve en içten konuştuğu, yüreğini açıp dert yandığı çevre bizim çevremizdi; o dönemde bizim evin sürekli bir aile dostu olmuştu. Fakat bizden çıkar, tanınmış bir faşist dostunu ziyarete giderdi. Ondan ayrılır, valiye veya polis müdürüne varırdı. Herkesle dost olmuştu. Amacı sırf solcularla ve ilericilerle görüştüğü kanısı uyandırmamaktı. Bir yandan da edebiyat çalışmalarını sürdürdü. Hikâyeler yazdı, romanlar yayınladı, ama bunlar onu doyurmuyordu. Sabahattin politikaya atılmak, politik olaylara karışmak istiyordu. O sırada Aziz Nesin'le tanışmış ve onunla birlikte *Marko Paşa* adında bir mizah dergisi çıkarmaya karar vermişlerdi.

Aziz Nesin

Aziz Nesin, Babıâli'ye savaşın son yıllarında gelmişti. İlk başvurduğu yer, *Yedi Gün* dergisiydi. Bu derginin sahibi Sedat Simavi, benim çok yakın dostumdu. Bir gün bana bu yeni kabiliyetten söz açtı ve onu Babıâli'de eşi görülmemiş, değerli bir yazar olarak vasıflandırdı. *Yedi Gün*, Aziz Nesin'e dar geliyordu. Ona daha geniş bir çalışma alanı gerekti. Sedat Simavi, onu yanıma alıp beraber çalışmamı salık verdi.

— Bu genç her türlü yazıda ustadır. İşe başladıktan sonra bir gün matbaaya inme, telefonla Aziz Nesin'in senin adına başyazı yazmasını iste. Ertesi gün çıkacak yazıyı okuduğun zaman sen de şaşacaksın, diyordu.

Bu genci bir denemeye karar verdim.

Ertesi gün odama, kısa boylu, iddiasız, 30 yaşlarında bir genç girdi ve kendisini, Aziz Nesin diye tanıttı. Onu ilk kez görüyordum. Zaten Babıâli'de de tanınmış değildi. Oturttum, gazetede ne iş yapabileceğini sordum.

— Ne isterseniz, dedi.

Sedat Simavi, bana Aziz Nesin'in mizah fıkralarından başyazıya kadar her alanda yararlı olabileceğini söylemişti. Onu en basit işten başlattım. Çalışkan, kabiliyetli bir genç görünüyordu. Birkaç gün sonra röportaj yapmak üzere bir fabrikaya gönderdim. Bir röportaj getirdi, parmağım ağzımda kaldı. Eski ya da yeni hiçbir gazetecinin bu kadar kuvvetli bir röportajını okumamıştım.

Aziz Nesin'in kabiliyetlerinden birini keşfetmiş bulunuyordum. Kendisine bu alanda çalışmasını rica ettim. Bir müddet böyle geçti. Birbirinden güzel röportajlar getiriyordu. Bir gün bana kendisini başka alanda da denememi önerdi.

— Meselâ? dedim.

— Meselâ, size fıkralar yazayım.

Ertesi gün bir fıkra getirdi. Hayret! Bunda da olağanüstü başarı göstermişti. Sedat'ın dediği doğru çıktı. Ben değerli bir iş arkadaşı kazanmıştım.

Aziz Nesin gösterişi sevmez, sokulganlık göstermezdi. Matbaaya bir gölge gibi gelip giderdi. Onun varlığından hemen benden başka kimse haberli değildi.

İşte, Sabahattin Ali ile bu sıralarda tanışmış, onunla birlikte *Marko Paşa* adındaki dergiyi çıkarmaya başlamışlardı.

Polis, bir yandan Sabahattin'i takip ediyor, bir yandan da Aziz Nesin üzerinde baskı yapmaya çalışıyordu. *Marko Paşa* bu koşullar içinde doğdu. Ama bu dergi, mizah alanında Türk gazeteciliğinde yepyeni bir ufuk açtı. O vakte kadar mizah dergileri Fransa'dakilerinden çalma kelime oyunları, cinsi latifeler ve bayağı güldürücü şeylerden ileri gitmiyordu. Her dergide birbirine benzer fıkralar çıkıyordu. Artık okuyucu bezmişti. Oysa *Marko Paşa* sosyal ve politik sorunlara dokunuyor, toplumu ve hayatı hicvediyordu. İktidarı gayet ince bir zekâ ile eleştiriyordu. *Marko Paşa* öyle parlak bir başarı kazandı ki, bütün Babıâli şaşıp kaldı.

Marko Paşa, satışını altmış bine kadar çıkardı. O vakit Türk basınında bu başarı hiç kimseye, hatta gündelik gazetelere bile nasip olmamıştı.

Artık iktidarın rahatı kaçmıştı. Polis sinirlenmişti. Bu iki genç, onlara göre, ortalığı birbirine katıyorlardı. Bunlara göz açtırmamak gerekti. Savcılık, ilk fırsatta bir bahane bulup *Marko Paşa*'yı kapattı. Onlar *Merhum Paşa* adıyla yayınlarına devam ettiler. Savcı onu da kapattı. Onlar bu kez dergilerine *Malûm Paşa* adını taktılar. Polis artık bu kadarına dayanamadı. Bu gençler iktidarla alay ediyorlardı. Buna alışılmamıştı. En iyisi işi kısa yoldan kestiler: Derginin çıkmasına engel olamayacaklarını anlayınca, yoktan bir nedenle Sabahattin ve Aziz Nesin'i tutukladılar. Böylece *Marko Paşa*'nın çıkmasını önlediler ve bu gençlerin ağızlarını kapattılar.

Sabahattin Ali'yi Üsküdar Cezaevi'ne koymuşlardı. O yaz karısı Aliye ile 12 yaşında kızı Filiz yazlığa bize gelmişlerdi. Hep beraber Sabahattin'i hapishanede ziyarete giderdik. Sabahattin bizleri unutur, kızını alır ve kenara çekilir, onu öper, okşar ve severdi. Etrafını görmezdi. Kendisinden geçmiş bir hal alırdı. Sanki bir daha göremeyecekmiş gibi kızından ayrılmak istemezdi. Ayrılma zamanı geldiği vakit onu kucağından almak güç olurdu.

Sabahattin Ali Gizleniyor

Hapishaneden çıktıktan sonra da Sabahattin'e rahat vermediler. Aleyhinde birçok davalar açtılar. *Marko Paşa* da çıkmış yazılarının her biri birer dava konusu olmuştu. Sabahattin, sabah akşam kendisini yakalayacak polisi bekler olmuştu. Bu durum sinirlerini bozdu, sonunda Nişantaşı'nda polisin şüphe edemeyeceği bir dostunun evine saklandı. Burası bir binanın beşinci katında geniş ve güzel bir stüdyo idi. Ev sahibi Sabahattin'in her türlü rahatını sağlamak için hiçbir şeyi esirgemiyordu. Ama canlı ve hareketli Sabahattin, bu dört duvar arasında sıkıldı. Kendi kendini mahkûm ettiği bu hapis hayatı sinirlerini bir kat daha bozdu. Akşam karanlık bastıktan sonra kasketini kaşlarına indirerek, paltosunun yakasını kaldırarak sokağa çıkmaya başladı. Bu kılıkta gece karanlığında kimsenin kendisini tanımayacağını sanırdı. Oysa şehrin en kalabalık caddesinde dolaşırdı. Arkadaşları

kendisine rastladıkça, başını eğer, "Beni tanımadan geçin," derdi. Devekuşu gibi başını kuma sokup kendini aldatıyordu. Ama kendi hapishanesinde yaşayamıyordu. Ona hayat ve hava gerekti.

Bir akşam Beyoğlu'nda Taksim gazinosuna girer, bir de bakar ki, büyük salonda nal şekilde bir büyük ziyafet masası kurulmuş. Masanın başında o vaktin valisi Lütfi Kırdar. Sabahattin şaşırır. Ama artık dönmek de olanaksız. Vali, Sabahattin'i tanır, sofraya davet eder. Sabahattin,

— Oldu olacak, der, teslim oluyorum, tevkif ettiriniz. (Çünkü hakkında beş tane tevkif müzekkeresi çıkmıştır, polis her yerde onu aramaktadır.)

Vali Lütfi Kırdar güler,

— Sabahattin, der, ben valiyim, polis değil. Hele otur, misafirim ol.

Sabahattin oturur, ama şüphe ve heyecan içinde oturur. Kendini içkiye verir. Gece yarısından sonra ziyafet biter, misafirler birer birer dağılır, yalnız Sabahattin oturduğu yerde mıhlanmış gibi kımıldamaz. Kalkacak durumda değildir. Vali yanına yaklaşır, maiyet polisini çağırır,

— Alın, Sabahattin Beyi evine götürün, emrini verir.

Polis, Sabahattin'i Nişantaşı'nda saklandığı eve götürür.

Sabahattin, bu fıkrayı bizlere gülerek anlatırdı. Bu hikâye, Sabahattin'e özgü tuhaflıklardan biridir.

Buna benzer bir hikâyesi de polis müdürüyle olmuştur. Bir gün Sabahattin tutuklanır ve Emniyet Müdürü'nün karşısına çıkarılır. Müdür, Sabahattin'in tanıdığıdır. Onu karşısına oturtur. Hal hatır sorar, sonra cebinden paketini çıkarıp bir sigara ikram eder, çakmağını çakıp Sabahattin'in ağzındaki sigarayı yakmak üzere ayağa kalkar. Sabahattin, sigarasını yakmak üzere başını uzatınca yanağında bir tokatın şakladığını duyar ve sersemler. Müdür, birdenbire değişerek hayvanlaşır,

— Kerata, der, yani sahiden sigaranı yakacağımı mı sandın?

Polis müdürünün bu insanlık dışı davranışı Sabahattin'i o kadar sarsmıştı ki, bu olayı bizlere anlatmakla kalmadı, sonra bir hikâyesine de bu olayı konu yaptı.

Sonunda Sabahattin, saklanmaktan bıktı. Tekrar ortaya çıktı. Ama artık rahat değildi. Memlekette ona kazanıp yaşamak fırsatı vermiyorlardı. Bir ara Cami Baykurt'la beraber *La Turquie* adında bir gazete çıkarmaya başladı. Fakat *Tan* gazetesini yıkan gençler onun da matbaasını yakıp yıktılar. Ondan sonra Sabahattin çalışarak hayatını kazanamaz oldu.

Biz, Sabahattin'in dikkatini çekmek istedik. Oturduğu evin polis tarafından sanatçılar için kurulmuş bir tuzak olduğunu anlatarak onu uyarmaya çalıştık. Sabahattin,

— Bilirim, diyordu. Zaten orada oturuşumun nedeni de bu. Böylece polise güven vermek ve izlenmekten kurtulmak istiyorum.

Zekâsına güvenerek polisle böyle oynayabileceğine inanıyordu. Bir süre önce Edremit'te babasından kalma zeytinliği satarak birkaç para sahibi olmuştu. Başkalarına muhtaç olmadan yaşayabiliyordu. Ama artık bu sinirli hava içinde yaratıcılığını yitirmişti. Yeni bir şey yazamıyordu. Ne yapıp edip memleket dışına kaçmak ve özgürlüğe kavuşmak istiyordu. Son zamanlarda bundan başka şey düşünmüyor, başka bir şey konuşamıyordu. Çeşitli planlar kuruyordu. Hapishanede tanıdığı bir adamın kaçma işinde kendisine yardım edeceğini söylüyordu. Sonunda şöyle bir plan kurdu. Bir kamyon alarak İstanbul'la Anadolu arasında nakliyat işlerinde çalışır görünecekti. Mademki, yazarlık yapamıyordu, şoförlük yaparak hayatını kazanacaktı. Böylece de polisi aldatmış olacaktı. Sonra bir gün sınıra kadar uzanıp kaçıverecekti. Polisin bu oyunu anlayamayacağına inanıyordu. Fakat kamyon satın almak için parası yetmiyordu.

İlk önce İstanbul'dan mal alarak Konya'ya bir sefer yaptı. Bu yolculuk arızasız geçti. Aklınca polise gerçekten iş yapmakta olduğunu göstermek istiyordu. Sonra Adana'ya kadar uzanarak güney sınırlarını denemek istedi. Dönüşte güneyden kaçmanın güç olduğuna inandığını söyledi. Bir kez de Trakya'ya mal götürüp Bulgaristan sınırını yoklamaya kalktı. O vakit Tekirdağ vali-

si, kendisine Polis Müdürlüğü'nde tokat atmış olan adamdı. Sigara olayını hikâye konusu yaptığı için Sabahattin'e kızgındı.

Sabahattin, bir gün polisin kamyonuyla ve polisin adamı şoförle birlikte Trakya'ya geçti. O vakit öğrendiğimize göre, Tekirdağ valisi, yolculuktan önceden haberdar edilmişti. Yolculuk Bulgaristan sınırlarına kadar arızasız geçti. Kamyon sınırda durdu. Yorulmuşlardı. Ortalık aydınlıktı. Sabahattin, sınırı geçmek için akşamı beklemeye karar verdi. Bir ağacın altına uzanarak uykuya daldı. Rehberi onun uyumasından yararlanarak önceden hazırladığı kalın bir odunla Sabahattin'in başını ezdi. Zavallı Sabahattin, tam hayaline kavuşacağı anda feci bir şekilde dünyaya gözlerini kapadı. Katil yakalandı. Suçunu inkâr etmiyordu. bu işi vatan sevgisiyle yaptığını söyleyerek hareketini mazur göstermeye çalışıyordu.

Sabahattin'i işte böyle yitirdik. Oysa Sabahattin, Türkiye'nin nadir yetiştirdiği büyük kabiliyetlerden biriydi. Hikâyecilikte en başta gelirdi. Biz ona, Türkiye'nin Maksim Gorki'si gözüyle bakardık. O vakte kadar yayınlanan yapıtları, klasik sayılacak nitelikteydi. Daha gençti. 45 yaşlarındaydı. Tam yaratıcı çağına girmişti. Ondan, daha birçok değerli yapıt bekliyorduk.

Sabahattin'in ölümü, yalnız bizim için değil, memleket için, edebiyatımız için, hatta insanlık için bir kayıp olmuştur.

Nâzım Hikmet'in Sovyetler Birliği'ne Gidişi

Sabahattin'i 1948'de öldürdüler. Aradan bir-iki yıl geçti, Sabahattin'i yitirmiş olmanın acısı henüz yüreklerimizden silinmemişti. Bu kez Nâzım Hikmet'i öldürmeye çalıştıklarını öğrendik.

Nâzım Hikmet hapisten yeni kurtulmuştu. İstanbul'da sakin ve basit bir hayat yaşıyordu. Polise bir vesile vermeden çalışıyordu. Çünkü polis gölge gibi arkasında dolaşıyordu. Onu tekrar tutup içeri atmak için bir fırsat kolluyorlardı. Nâzım, onlara bu fırsatı vermiyordu. Kanun yolundan Nâzım'ı ele geçiremeyeceklerini anlayınca, onu bu defa bir kazaya kurban ederek ortadan

kaldırmaya karar verdiler. Bir gün Suadiye plajında o vaktin İçişleri Bakanı, ağzından bir laf kaçırmış, Nâzım Hikmet'i bir otomobil kazasında yok etmeyi düşündüklerini söylemişti. Bu konuşmaya kulak misafiri olan bir dostu bu kötü haberi Nâzım'a ulaştırmıştı. Nâzım aldırmamış, buna cesaret edemeyeceklerini sanmıştı.

Ama kısa bir süre sonra bir gece Kadıköy'de eşi Münevver'le birlikte Süreyya sinemasından çıkmış, az ışıklı yollarda kolkola eve dönüyorlardı. Bir dönemeçte, ansızın karşılarına ışıkları söndürülmüş bir otomobil çıkıverdi. Ondan korunmaya çalışırken, yandan ikinci bir otomobilin üzerlerine yürüdüğünü gördüler. Çevik bir hareketle gerileyip duvara dayandılar. Otomobiller hızlarını alamayarak çarpıştı. Nâzım'la eşi böylece muhakkak bir ölümden kurtuldular.

Bu olaydan sonra Nâzım, daha ihtiyatlı olmaya çalışıyordu. Bir gün evine balıkçı kıyafetinde, tanımadığı biri geldi,

— Nâzım ağabey, dedi. Ben bir komünistim, sana yardıma geldim. Seni öldürmek, vücudunu ortadan kaldırmak istiyorlar. Biz düşündük, taşındık, seni kaçırmaya karar verdik. Ben bir balıkçıyım. Seni filan iskelede bir mavnaya attığımız gibi açık denizlere çıkıverirsin. Ondan sonrası selamet...

Nâzım bu sahte balıkçının gözlerinden amacını anlamıştı. Bu adam balıkçı kıyafetine girmiş başka biriydi.

Nâzım'ı bu hileli yollarla yok edemeyeceklerini anlayınca onu askere almaya karar verdiler. Nâzım hapishanelerde sürünmekten askerliğini yapmaya vakit bulamamıştı. Askerlik şubesine çağırıp Nâzım'a üniforma giydirmek istediler. Nâzım 50 yaşındaydı. Askerlik çağını çoktan geçirmişti, ama asıl amaç, çok daha başkaydı.

Nâzım Hikmet ancak çok sevdiği vatanından ayrılarak Sabahattin'in feci akıbetinden kendisini kurtarabildi.

Sıra artık bizlere de geliyordu. Zaten terör günden güne artıyordu. Solcuları, birer bahaneyle, tutup hapse atıyorlardı.

Her gece evimizin basılmasını bekliyorduk. Uykularımız kaçmıştı. Bu güzel memlekette bu terör içinde yaşanamazdı. Tehli-

keyi görmemek mümkün değildi. Bu hava içinde, bir süre için olsun, biz de uzaklaşmaya karar verdik. 1951 yılında güzel vatanımızdan ayrıldık. Böylece önce işimizden, sonra da evimizden ve yurdumuzdan olduk. Bütün suçumuz, memleketin hayrı için çalışmaktan ibaretti.

İşte o günden sonra gurbette yaşadık. Hasret içinde hayatımızı geçirdik ve dudaklarımızdan Namık Kemal'in şu beyti düşmez oldu:

Ölürsem görmeden millete ümit ettiğim feyzi
Yazılsın senk-i kabrimde vatan mahzun, ben mahzun.

XVIII

Memleketten Çıktıktan Sonra

Bu satırları yazdığım zamanla yurdumdan ayrıldığım tarih arasında yirmi beş yıl geçti. Yirmi beş yıl, yani bir çeyrek yüzyıl, yani bir kuşak, daha doğrusu bir ömür geçti. Memlekette küçük yaşta bıraktığım çocuklar şimdi büyüdüler, okudular, evlenip çoluk çocuk babası veya anası oldular, hayata katıldılar. Şimdi görsem tanıyamam onları.

Bu yirmi beş yıl içinde yaşamım nasıl geçti? Bu uzun bir romandır. İyi ve mutlu günler gördük, karanlık ve mutsuz günlerimiz oldu. Ama vatan özlemi bir an bizi bırakmadı. Kısa bir süre için yurdundan ayrılanlar bile biraz sonra vatan özlemi duymaya başlar ve bir an önce yurda, evlerine dönmek isterler. Ben bu kısa özlemi Avrupa ve Amerika'da eğitim yıllarında duymuştum. Ama bu kez özlemin başka bir anlamı vardı. Bir tür sürgün hayatı yaşıyorduk ve hâlâ da yaşıyoruz.* Vatana dönememek dayanılır bir acı değil. Özlemi dayanılmaz hale getiren korkunç bir şey. Bunun ne demek olduğunu bir ben, bir de Nâzım Hikmet bilir. Onun özlem şiirleri benim de özlem günlerimin ifadesidir. Sık sık onları okuyup için için ağladığım olur. Neyse, geçelim...

Memleket dışında kaldığımız bu uzun süre içinde hayli gezdik... Sosyalist ülkelerin hemen de hepsini gezdik. Buralarda sosyalizmin nasıl uygulandığını gördük ve yaşadık. Avusturya ve

---

* Z. Sertel'in bu satırları 1970'li yıllarda Paris'te yazdığını hatırlayalım.

İsveç'te sosyal-demokrat rejimin iyi ve kötü yanlarını gördük ve yaşadık. Sonra Avrupa ve Amerika'yı dolaştık ve kapitalizmin çeşitli örneklerine tanık olduk. Böylece birçok şey gördük ve pek çok şey öğrendik. Ve şu kanıya vardık: Bir ülkeyi tanımak için o ülkede uzun bir süre yaşamak gerek. O ülke halklarının yaşantısına katılıp dert ve kederlerine, sevinç ve mutluluklarına katılmadıkça gerçeği görmek olanağı yoktur. Bir ülkeyi kitaptan öğrenmek insanı her vakit aldatır. Bir turist gibi ayak üstü yapılan ziyaretlerle bir ülke üstüne doğru dürüst bir fikir elde edilemez. Kuşbakışı bir gezi, bir ülke üstüne yargıya varmak için yeterli değildir. Onun içindir ki gazetecilerimizin çoğu şöyle bir gezip gördükleri ülkeler üstüne sütunlarla yazdıkları yazılarda çok kez yanlış yargılara varmışlardır. İlk bakışta parlak görünen şeylerin altında yatan gerçeği görememişlerdir.

Ben burada yirmi beş yıl içinde görüp öğrendiklerimi yazacak değilim. Bunları ayrı ayrı kitaplar halinde derleyip yazdım. Bu kitaplar bir tür anı olarak da okunabilir. Ama bunları yayınlamanın henüz sırası gelmedi. Şimdilik (1976'da) Çin üstüne yazdıklarım ve Amerika anılarım yayınlandı* (yazı dizisi olarak).

Şu var ki yirmi beş yıllık yaşantımın kısa, çok kısa bir özetini sunmak için *Vatan* gazetesinin 24 Ekim 1976 tarihinde yayınladığı bir konuşmamı okurlarıma sunmakla yetinmek istiyorum. Bu konuşma çektiğim ve çekmekte olduğum özlem acılarını yeteri kadar yansıtmasa bile, size iyi kötü bir fikir verebilir: Onun için bu konuşmayı olduğu gibi aktarıyorum:

---

* 1980'de ölümünden sonra, *Amerikan Biçimi Yaşam, Rus Biçimi Sosyalizm, Bâbıâli'de Tanıdıklarım* adlı yapıtları yayımlandı.

"Yurdundan Edilen Adam"

GÜNDÜZ VASSAF

Vatan *gazetesi benden Zekeriya Sertel'le bir konuşma yapmamı istedi.*

Yurda dönmesine yıllardır izin verilmeyen Zekeriya Sertel şimdi küçük kızı Yıldız Sertel'le birlikte Paris'in dış mahallelerinden birinde yaşıyor.

Kendisini evinde ziyaret ettim. Kapıyı hayli ihtiyar, zayıf, ak saçlı, gözlüklü bir adam açtı. Zekeriya Sertel'di bu ihtiyar. Uzun gurbet yıllarının izleri vardı yüzünde. Ama gene de zinde görünüyordu. Duvarları kitap rafları ile kaplı dar bir koridordan geçtik. İki odalı küçük bir daire idi burası. Eşya basit ve sade. Kitap, kitap, her yan kitap dolu. Belli ki çok mütevazı bir yaşantıları var Sertel'lerin. Bir odada, Vincennes Üniversitesi'nde öğretim görevlisi Yıldız Sertel, 'Türkiye'de İlerici Akımlar' *üstüne yazdığı kitaba yeni bir ek hazırlamakla meşgul. Duvarlar resimlerle kaplı. Çoğu, dostları ressamların armağanı. Bir bölümü de Sertel'lerin yaşamını yansıtıyor. Bir köşede on yıl önce yitirdikleri ve hayatları boyunca birlikte savaştıkları Sabiha Sertel'in resmi. Bir yanda Nâzım Hikmet'in büyük bir portresi. "Koca Nâzım'la aynı derecede sevip saydığımız büyük gerçek dostumuz Zekeriya Sertel'e," yazmış tabloyu yapan ressam. Sertel'le Nâzım Hikmet yurtdışına çıkmak zorunluğunu duydukları 1950'lerden Nâzım'ın Sovyetler Birliği'nde ölümüne kadar geçen on beş yıl hep birlikte olmuşlar. Ve gurbet yıllarını birlikte yaşamışlar.*

Bir başka köşede Çin'i ziyareti sırasında kendisine verilen güzel Çin resimleri. Onların hemen yanında renk renk çocuk resimleri. Mahallede oturan Türk işçilerinin çocuklarının yaptığı resimler.

Zekeriya amcaları 84 yaşında bir ihtiyar. Ama konuşmaya başlayınca bambaşka bir hava esiyor. Yorulmak bilmeyen, aydınlık, genç bir insan var karşımda. Dünü ve bugünü olduğu kadar, yarını da yaşıyor. Bu konuşma iki saat sürdü, iki ay, iki yıl da sürebilirdi. Zekeriya Sertel'le konuşmaya doyulmuyor.

İlk Teşebbüs

Karşı karşıya oturduk ve başladık konuşmaya. Bir süre sohbet ettik. Konuşmamız bugünkü durumuna geldi. Vatan hasreti içinde Zekeriya Bey. Hükümet Türkiye'ye sokmuyor. Yıllardır girişimlerde bulunmuş memleketine dönebilmek için. Kendisinden yurda dönme çabalarını anlatmasını rica ettim.

— İlk teşebbüsü bundan on iki yıl kadar önce Hasan Işık'ın Moskova Büyükelçiliği zamanında yaptım. Kendisine müracaat ettim. Gayet kibar ve nazik bir şekilde karşıladı beni. Memlekete dönebilmem için gerekeni yapmasını rica ettim. Pasaport istedim. Ben kendim yapamam bunu, Ankara'ya sormalıyım, dedi. Ankara'ya sordu. Tabii cevap gelmedi. Zaten yaptığım müracaatların hepsi sükûtla geçiştirilmiştir. Çünkü kanun yoluyla verilecek cevapları yoktur. Olmayınca susmayı tercih ederler, pasaport vermezler. Onun için Moskova girişimim sonuçlanmadı. Bunun üzerine düşündük taşındık, hiç olmazsa Paris'e kadar gidelim de Türkiye'ye daha yakın oluruz, oradan da bir imkân çıkınca memlekete dönme çarelerini ararız, dedik. Tesadüfen o zaman da Hasan Işık Paris'te elçi bulunuyordu. Paris'e geldik kızımla beraber. Eşim Bakü'de vefat etmişti. Paris'te derhal müracaat ettik gene. Hasan Işık'ın, elinden geleni yaptığını zannediyorum. Yazdı çizdi, fakat gene cevap gelmedi. Sessizlik bir süre devam etti böyle. Ama biz ümidimizi kesmedik. Gün gelir bir fırsat çıkar memlekete döneriz dedik. Artık bıkmıştık. Hasret bi-

zi yıkmıştı. Memlekete dönmek, orada yaşamak ve ne yapabilirsek artık orda yapmak, vatanımıza, halkımıza hizmet etmek istedik. İmkân vermediler buna.

— Vatanımda ölmek istiyorum, diye bir demeç verdiğinizi hatırlıyorum. Yedi yıl önce 78 yaşınızda kalkıp Türkiye'ye geldiniz. Yeşilköy maceranızla sonuçlanan girişimde bulundunuz. Nasıl oldu yurda dönme girişiminiz?

— Bir gün *Hürriyet* gazetesinin muhabiri Gökşin Sipahioğlu bizi buldu Paris'te. Gazetenin, bize memlekete dönme imkânlarını sağlayabileceğini söyledi. Sonradan öğrendiğimize göre, *Hürriyet*, Başbakan'la temasa geçmiş. Bizim dönmemiz için müsaade almaya çalışmışlar. Fakat Demirel bir şart koşmuş – Demiş ki eğer Sertel Sovyetler'in aleyhinde bir hatıra yazarsa o vakit kendisinin memlekete gelmesine müsaade ederiz. Olmazsa, olmaz demiş. *Hürriyet* de bunu bana söyleyemedi. Fakat el altından beni kandırıp Türkiye'ye götürmek ve mümkünse bunu yazdırtmak istedi.

O sırada Çağlayangil geldi Paris'e. Dışişleri Bakanı'ydı. Beni görmek istedi. Kızımla beraber gittim, görüştük. Çağlayangil cebinden bir kâğıt çıkardı. Anayasanın, insanın düşünce hürriyeti, yazı hürriyeti, konuşma hürriyeti... üzerindeki maddesini okudu. Bu maddeye göre sizin bir suçunuz olmadığına ve mahkemece verilmiş bir karar bulunmadığına göre, Türkiye'ye dönmenizde bir sakınca görmüyorum, dedi. Bundan da cesaret alarak kalktım Türkiye'ye gittim. Daha doğrusu gitmeye teşebbüs ettim.

— Yeşilköy'deki ünlü maceranızı gazetelerden izledik. Bir gün geldiniz, ertesi gün yırtdışına çıkarıldınız. Kimseyle konuşturulmadınız. Yeşilköy'de olup bitenlerden Türk kamuoyu karanlıkta kaldı. Ne olduğunu merak ediyoruz.

— Çağlayangil'le konuşmamdan kısa bir müddet sonra bir gün Paris'ten bindik uçağa. Yanımda 14'lerden Orhan Erkanlı

vardı. Biraz da ona güveniyordum. Bazı güçlükler çıkarsa Erkanlı yardım edebilir diye umuyordum.

Yeşilköy'de

— Neyse uçakta gidiyoruz. Tabii gayet heyecanlıyım. Yirmi yıldan sonra memleketime dönüyorum. Yirmi yıl geçmişti. İnsan anasına kavuşmak ister gibi, uzun süre anasını görmemiş bir evlat gibi heyecanla ve sevinçle gittim. Yolda Atina'ya uğradık. Uçağımız biraz geç kaldı. Onun için akşam olmuştu vardığımız zaman İstanbul'a. Uçaktan İstanbul'u göremedim maalesef. Karanlıktı. Hasretimi gideremedim. İndik Yeşilköy'e. Yanımda pasaport yok tabii. Eh, pasaportsuz olduğum için nüfus kâğıdımı verdim polise. Polis nüfus kâğıdını alınca, "Birkaç dakika müsaade eder misiniz," dedi. Gitti. Bir süre sonra geldi. "Buyurun, benim odamda oturun da bazı muameleler var onları yapalım, gidersiniz," dedi. Erkanlı hemen durumdan şüphelendi. "Ben İstanbul'a gidip arkadaşlarla temasa geçeyim, güçlükleri halletmeye çalışayım," dedi. O çıktı gitti. Ben yalnız kaldım. Odada günün gazeteleri vardı. Ben hayretle gazetelere sarıldım. Bu arada, polis komiseri de birtakım telefonlar etti. Yarım saat sonra odanın içi birinci şubenin âmirinden memuruna kadar polisle doldu. Düşündüler taşındılar ne yapacağız diye. Nihayet galiba emir geldi. "Bu akşam bizim misafirimiz olacaksınız, buyrun otele gidelim," dediler. Bu bir nevi tutuklamaydı. Ben mahkeme kararı alıp almadıklarını sormadım. Almalarına da imkân yoktu. Çünkü o gün bayram günüydü. Bütün resmi daireler kapalıydı. Polisler telefonla önce emniyet müdürüyle, sonra valiyle, arkasından Ankara'yla Demirel'le temasa geçmişler ve bir karar verememişler.

Sağım solum sivil polislerle çevrili olarak yürüdük. Arka kapıda bir otomobil bekliyordu. Yanıma bir sivil verdiler. Ortalık artık adamakıllı kararmıştı. Sokak ışıkları da pek sıska idi. Yurdumun toprağı üzerindeydim. Heyecanla etrafıma bakıyordum.

Fakat bir şey görmek olanağı yoktu. Çamurlu eğri büğrü yollardan geçtik. Beş on dakika sonra otelin önündeydik.

Yanımdaki sivil polisle, otelin alt salonlarından birinde oturduk. Öteki polislerin gelmesini ve odanın hazırlanmasını beklemek gerekiyordu. Birer koltuğa iliştik. Biraz ilerimizde beş on kişi bir masa çevresinde koltuklara yerleşmişler, yüksek sesle konuşuyorlardı. Diz boyu dedikodu yapıyorlardı. Belli ki büyük işler yapan kodamanlardandılar. Hanımın biri kahkahayı basarak atıldı: "Kasım Gülek'i karısı baskı altına almış. O başı yukarda adamı ev işlerinde yardımcı olarak kullanıyormuş." Gülüştüler. "Yaptıklarının cezasını çekiyor," dediler. Bir üçüncüsü gülerek ekledi. "İşittiniz mi, Kasım Gülek, köpeğine Paris'ten hazır yemek getirtiyormuş."

O vakit bu dedikoduyu sessizce dinlemekte olan yanımdaki polise baktım.

"İşittin mi," dedim. "Adamlar köpeklerine Paris'ten yemek getirtiyorlarmış."

Hiç şaşırmadı, bundan daha doğal bir şey olamazmış gibi,

"Onlar getirtirler, efendim. Bunlar Adana zenginleridir. Her istediklerini yapabilirler."

"Sen çocuklarına et verebiliyor musun?"

"Ne gezer, be efendim. Aldığımız maaş ne ki?"

"Öyledir de, ne diye tanımadığın insanların canını yakmak için uşaklık ediyorsun?"

Cevap vermedi. Çünkü verecek cevabı yoktu.

Derken öteki polisler de geldiler. Odamızın hazır olduğunu bildirdiler. Hep birlikte üst kata çıktık. Geniş bir odaya girdik. Ziya Bey yanıma geldi.

"Zekeriya Bey," dedi, "Vali Bey'in emri var. Size son derece saygı göstermemizi ve ne isterseniz yapmamızı emrettiler. Bir isteğiniz var mı?"

"Var," dedim. "Açım, yemek ısmarlayın."

"Biz onu zaten ısmarlamış bulunuyoruz."

Meğer onlar benden daha açmışlar. Biraz sonra geniş tepsiler içinde akla hayale gelmeyen yemekler geldi. Polisler bu fırsattan

yararlanıp karınlarını doyuracaklardı. Tavuklar, şiş kebaplar, börekler, tatlılar, meyveler falan filan. Hemen oturup atıştırdılar.

— *Geceyi nasıl geçirdiniz?*

— Yemekten sonra çekilip beni yalnız bırakacaklarını sandım. Oysa öyle olmadı, her biri bir sandalyeye ilişti. Beni yalnız bırakmak istemediler. Polisin biri radyoyu açmak ister gibi yapıp dinleme aletini ayarladı. Ortalığı bir sessizlik kapladı. Dışarda gürültüler işitildi. Geldiğimi duyan gazeteciler gelmişti. Ziya Bey, pirelendi. İçeriye kimseyi sokmamalarını söyledi. Sessizliği bozmak için de bana dönerek,

"Zekeriya Bey konuşmuyorsunuz," diye beni konuşturmak istedi. Ve hemen arkasından, "Ama sizi sorguya çekmek istiyorum sanmayın, şöyle havadan sudan konuşalım, demek istedim," dedi.

Dedim ki,

"Ziya Bey ben sizi tâ eskiden tanırım. Kaç yıllardır komünist avı yaparsınız. Kimbilir şimdiye dek kaç kişinin canına kıydınız, evini yıktınız. Komünist avcılığını bir meslek edindiniz. Bunu bir geçim aracı yaptınız. Bari bu süre içinde komünizmin ne olduğunu öğrendiniz mi? Nedir şu bir türlü alıp veremediğiniz komünizm?"

Ziya Bey şaşırmıştı. Şimdiye dek böyle bir soru karşısında kalmamıştı. Karşısında da bu işi çok iyi bildiğini sandığı biri vardı. Kıvrandı kıvrandı, kızardı bozardı, sonunda suçunu itiraf edermiş gibi;

"Beyefendi," dedi, "biz bu sorunuza cevap veremeyiz. Doğrusu biz komünizmin ne olduğunu bilmiyoruz. Siz bize anlatın da bari bu vesileyle öğrenelim."

"O halde neden ne olduğunu bilmediğiniz bir şey uğruna insanların canını yakarsınız. Ben size ders verecek değilim. Ama mademki öğrenmek istiyorsunuz, size bir iki kelime ile şunu özetleyivereyim. Bir gün komünizm gelirse bir memlekete, o

memlekette sizin gibi, insanların canını yakan polis olmayacak, ordu olmayacak, para olmayacak, daha kötüsü hükümet de olmayacak. Bugün yeryüzünde böyle bir ülke var mı? Komünist olduğu sanılan Sovyetler Birliği bile henüz sosyalizm aşamasında. Bugünkü dünya koşulları içinde Türkiye'nin komünist olmasına olanak var mı? O halde ne diye insanları komünist diye rahatsız ediyorsunuz?"

Şaşırdılar. Onlarca komünizm elle tutulacak kadar var olan bir şeydi. Ellerinden silahlarını almıştım. Ne cevap vereceklerini bilemediler.

İşte geceyi böyle geçirdik. Odam denize bakan yanda değildi. Bu yüzden İstanbul'a kadar geldiğim halde, değil güzelim kenti, hatta özlemini duyduğum denizi bile göremedim. Artık yatmak zamanı gelmişti.

— Anladığıma göre çevrenizde âdeta bir polis çemberi var. Buna rağmen yatarken de yanınıza bir polis vermişler. Bundan rahatsız olmadınız mı?

— Eh, oldum tabii. Evvela, yaptıkları bir saygısızlıktı. Sonra da bütün gece rahatsız edici bir durum yaratılmıştı. Galiba benim bu yaşımda pencereden çarşaf bağlayıp kaçacağımı sandılar. Aptalca ve saygısızca bir işti.

Sabah uyandığım zaman öteki polisler kapıda bekliyorlardı. Dertleri bir an evvel içeri girip kahvaltı yapmaktı. Neyse biraz sonra kahvaltı yaptık. Ben tıraşımı oldum. Banyomu yaptım. Derken kısa boylu, müdürlerden biri geldi. Adını hatırlamıyorum şimdi, Kenan Bey'di galiba.

"Beyefendi," dedi, "Sizi Ankara'ya göndereceğiz. Ankara'dan istiyorlar sizi."

Bu da tuhaf bir şeydi. Fakat Ankara karar veremediğine göre, belki benimle şahsen temas etmek istiyorlar, diye düşündüm. İnandım peşinen. Böyle çıktık. Baktım dışarda kalabalık bir halde toplanmış gazeteciler.

"Zekeriya Bey yere yat! Zekeriya Bey yere yat!" diye sesleniyorlar bana. Yani yatayım da, hastaymışım gibi görüneyim de, beni göndermesinler demek istiyorlardı. Fakat ben bu şekilde bir oyuna yanaşmak, kendimi gülünç hale sokmak istemedim. Anladım ki, Ankara'ya değil Paris'e dönüyoruz. Bunca yıl ayrılıktan sonra.

— Hükümet memurları sizi aldatarak yurtdışına atıyorlar. Bilmem nasıl dayanılabilinir bu akla gelmeyecek kanunsuzluğa, acıya. Hele sizin yaşınızda, sizin durumunuzda. O anda ne hissettiniz? Neler düşündünüz?

— Sarsılmış durumdaydım, uçağın yanına geldiğimde. Orda da müdüran, âmiran, bir sürü polis, memur, sivil kıyamet. Ve tabii bir sürü de gazeteci. Bindim uçağa. Fakat bu defa müthiş bir üzüntü çöktü içime. Kalbim buruldu. Bir ümitle, sevinçle geldiğim vatanımdan tekrar geri dönmek zorunluluğu çok acı geliyordu. *(Zekeriya Bey'in sesi titriyordu bunları söylerken. Gözleri dolmuştu.)*

Uçakta bir kenara oturdum. Düşündüm. Kimler, kimi, kimin memleketinden kovuyorlar? Kimin bu memleket? Hırsızların, kendi çıkarları uğruna halkı soyanların memleketi midir? Yoksa hayatlarını memleketi ve halkı için vermiş insanların mı? Geçit resmi gibi bir sürü insan geldi gözlerimin önüne. Memleketin dışında kalıp da hor görülenler kimlerdir?

Başta Nâzım Hikmet, dünya çapında bir şair, memleketin övüneceği bir adam, aynı benim gibi memleket dışına itildi. Paris'te Abidin, Avni, Selim gibi birçok büyük ressamlar memlekette yaşamıyor. Büyük sanatçı Ruhi Su memleket dışına çıkamıyor. Dünya çapında folklor bilgini Pertev Naili Boratav, kimyager Fahri Petek, memleket dışında yaşamak zorunda kalıyor. Ve kafamda bu isimler dolaşırken kendimi onların arasında görüyorum. Kendimden çok memleketime ve halkıma acıyorum.

Evet uçağın bir koltuğuna çökmüş düşünüyordum. Bütün yolcular gelmişler, yerlerini almışlar, ona rağmen uçak bir türlü kalkmadı. Beş on dakika sonra uçağın kapısından genç bir adam girdi. Âdeta koşarak gelip, yanıma oturdu.

"Ben *Hürriyet* gazetesinin muhabiriyim," dedi. Onu beklemişler meğer. Biraz sonra uçak kalktı. Ben dehşetli mahzun, kederliyim. Ağlamaklıyım. Gene İstanbul'umu göremiyorum. Delikanlı benimle röportaj yapmak istedi. Ona duygularımı anlattım. Ve dedim ki, "Ben büyük ümitlerle geldimdi. Memleketime kavuşuyordum. Bundan sonra da memleketimde yaşayacaktım. Belki de ölümüm memleketimde olacak diye seviniyordum. Türkiye'ye hukuk devleti geldi artık sanıyordum. Fakat aldanmışım. Yasalar gereğince hiçbir suçum olmadığına göre benim memlekette kalmam gerekirdi. Bu kadarcık olsun yasalara, hukuka riayet edeceklerini sanmıştım. Meğer hâlâ biz olduğumuz yerdeymişiz. Gene haksızlık, kanunsuzluk, polis devleti devam ediyormuş. Demek ki, daha bizim memlekete dönmemizin zamanı gelmemiş," dedim tevekküle kapılıp.

— Zekeriya Bey, bugün örnek aldığımız batı demokrasilerinde bu tip kanunsuzluktan değil, çok daha ufak şeylerden hükümetlerin düştüğünü veya istifa ettiğini görüyoruz. Oysa bizim hükümet kanunları çiğneyerek sizi yurda sokmuyor.

— Beni memlekete sokmamalarının nedeni korkmalarıdır. Bunlar galiba aldıkları bazı raporlardan şöyle bir kanaata varmışlar. Güya ben Türkiye'ye dönersem, bugün Türkiye'de parça parça bulunan solu birleştirecekmişim. Onları büyük bir parti halinde toplayabilirmişim ve böylece büyük bir kuvvet meydana getirebilirmişim. Yani solun önderliğini yapacağımdan korkuyorlar. Gülünç şey. Benden ne diye korkuyorlar bu yaşımdan sonra? Hükümettekiler kendi gölgelerinden korkacak hale gelmişler. Çünkü suçlu olduklarını biliyorlar. Her suçlu gibi de korkuyorlar.

Meslektaşlar hamdolsun beni unutmadılar. Desteklediler ve sevgilerini gösterdiler. Bundan dolayı fevkalâde minnettarım. Yalnız bu vesileyle bir küçük hatıramı anlatayım. O sırada bir dostum Ankara'ya gitmiş. Başbakan Demirel'le görüşmüş ve benim memlekete dönmeme müsaade edilmesini rica etmiş. Demirel bu vesileyle ne dese beğenirsiniz? Demiş ki, "4 Aralık *Tan* olaylarında bulunanlardan biri de benim. Bu adamın bu felaketine ben de katıldım." (.....) O yıkıma katılan adam, benim lehimde nasıl hareket edip memlekete dönmemizi isteyebilir. Arkadaşım, bana bunu kendisi yazdı.

— Zekeriya Bey, Paris'te günlerinizi nasıl geçiriyorsunuz? Nasıl yaşıyorsunuz? Türkiye'yle temaslarınız var mı?

— Paris'e geldiğimizden beri biz kısmen memlekette gibiyiz. Çünkü Bakü'deyken Türkiye'den pek kimseleri göremiyorduk. Yalnız son yıllarda bazı heyetler geldi. Onlarla temas edebildik, sevindik. Paris'te ise Türkiye'de gibiyiz. Çünkü Türk dostlarımız, arkadaşlarımız var. Türkiye'den sık sık tanıdıklar, dostlar, sevenler geliyor. Ancak bu, hasretimizi ve hasretimizle beraber hem sevgimizi hem de üzüntümüzü artırıyor. Ne de olsa eskisine göre daha iyi. Yirmi yedi yıldır yurtdışındayım. Vatan hasretini bilmeyenler, çekmeyenler anlayamazlar. Anlatılır bir şey de değildir. Çok derin, insanı ezen, öldüren bir duygu. Bunu ancak gurbettekiler bilir. Nâzım bunu kendi şiirinde benden çok daha iyi dile getirmiştir:

Memleketim
Memleketim
Memleketim

Bu özlem dolu sözcüklerle başlayan şiirde olduğu gibi.

Zaman zaman gelir bu hasret. Zaman zaman dalga halinde bastırır insanı. Bastırdığı zaman ağlamaklı olursunuz. Çok defalar, bilhassa Bakü'deyken Ankara Radyosu'nu yakaladığım zaman ağlamaklı olurdum. Gözlerim dolardı. Zaten bu yüzden

dayanamadık. Memlekete dönmeye karar verdik. O da olmadı maalesef.

— Sizi ülkenizden ayrılıp dışarda yaşamaya zorlayan 4 Aralık Tan olaylarını ve ondan sonraki günleri bize hatırlatır mısınız?

— Bu uzun bir hikâye. Memleketi niçin terk ettim? Bizim için 4 Aralık büyük bir aile faciasıdır. Bu aynı zamanda Türk basınına da bir saldırıdır. Memleket çapında bir hadisedir. Hatta diyebilirim ki, bugünkü olaylar o vakitten başlar. Demokrasi kavgasına vurulan ilk darbelerdendir bu. İlk darbenin kurbanları da biz olduk. İkinci kurbanlar 12 Mart'tan sonra sıkıyönetimde verdiğimiz kurbanlar oldu. Ve şimdi yine kurbanlar veriyoruz, memleket de beraber kurban oluyor. 4 Aralık 1945'te faşistler matbaamızı yıktıktan sonra bu işin sorumlusu sanki bizmişiz gibi, beni ve eşim Sabiha Sertel'i hapishaneye attılar. Çıktıktan sonra da bizi baskı altına aldılar. Evimizin önüne arkasına, sağına soluna sivil polisler koydular. Sokağa çıkamaz olduk. Dostlarımız münasebetlerini kesmek zorunda kaldılar. Her türlü baskı günbe gün artırıldı. O hale geldi ki, ben artık kendi memleketimde kendimi yabancı hissetmeye başladım. Özgürlüğümü kaybetmiştim. Konuşacak insan bulamaz olmuştum. Zaten Sabahattin Ali'nin öldürülmesi ve Nâzım Hikmet'in memleketi terk etmek zorunda bırakılması havayı çok ağırlaştırmıştı. Bize hayatı cehennem etmek için ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Bu baskı yüzünden memleket dışına çıkalım da biraz hava değiştirelim dedik. Bu hevesle çıktık. Çıkış o çıkış. Bir daha dönemedik. Kısmet böyle oldu.

— O zaman çıkarken pasaport almada güçlük çektiniz mi?

— Çektim. Ama yine de pasaport verdiler, çünkü Adnan Menderes devrinde çıktık biz. Adnan Menderes ile tanışıyordum. Polis önce bana pasaport vermek istemedi. Onun üzerine

Başbakan sıfatıyla Adnan Menderes'e telgraf çektim. Dedim ki, "Siz, güya bizi tek parti sisteminin yarattığı boğucu havadan kurtarıp özgürlüğe kavuşturacaktınız. Halbuki hava aynı hava. Bana dışarı çıkma hakkını tanımıyorlar, bu ne biçim iştir," diye biraz sertçe bir telgraf çektim. Yirmi dört saat geçmedi, "Pasaportunuz için izin verilmiştir," diye cevap geldi ve ertesi gün de pasaportu aldık, çıktık.

— Sağlık durumunuz nasıl? Son günlerde görmede güçlük çektiğinizi duydum. Şimdi nasılsınız.

— Sağlık durumum yaşıma göre hamdolsun iyi sayılabilir. Ama iki arıza var. Birisi şeker. İki sene önce Amerika'da olmuştum. Hâlâ devam ediyor. Fakat o kadar da mühim değil, perhize uyarsanız zararı dokunmuyor. Asıl sorun gözlerimdeki katarakt. Günden güne gözlerim zayıflıyor ve küçük harfleri okuyamaz duruma gelmiş bulunuyorum. Onun için mesela gazeteleri daha çok başlıklarını okuyarak yürütüyorum. Halbuki benim mesleğim gereği bütün işim okumak yazmak. Okumayınca rahatsız oluyorum. Kitap sevenler için en kötü hastalık bu. Duyduğuma göre Sartre'da da aynı hastalık varmış ve bu yüzden okuyup yazamaz olmuş zavallı. Ben gözlerimi muayene ettirdim ve ameliyat yapılıp yapılamayacağını sordum. Ameliyatın olabileceğini, tekrardan iyi görebileceğimi söylediler. Evet ama bu kapitalist memleketlerde hasta olmamak lazım. Hasta oldunuz mu sizi soyup soğana çevirirler. Böyle bir ameliyatın bana kaç bin liraya mal olacağını tahmin etmek bile mümkün değil. Bende de bu kadar para yok. Son zamanlarda mali vaziyetimiz zaten gayet dar. Şimdiki geçimimiz beraber yaşadığım kızım Yıldız'ın üniversiteden aldığı küçük bir maaşla temin edilebiliyor. Onun dışında hiçbir gelirimiz yok. Bu imkânsızlıklar karşısında ben nasıl ameliyat olabilirim? Mecburum kaderin cilvesine katlanmaya ve bir gün tabii ki okuyamayacak hale geleceğim. Gözlerim kör olacak.

— Kurtuluş Savaşı'nda New York Times'daki yazılarınız, Atatürk döneminde Basın-Yayın Genel Müdürlüğünüz, Türkiye'de çıkardığınız dergi ve gazetelerdeki çalışmalarınızla durmadan yazıp çizdiniz; boş durmadınız. Gurbet döneminizi nasıl geçiriyorsunuz?

— Türkiye'den çıktıktan sonra Avrupa'yı baştan aşağı dolaştık. Tâ Finlandiya'dan Bulgaristan'a kadar ilerici-gerici bütün memleketleri gördük. Sovyetler Birliği ve Çin de dahil olmak üzere hemen hemen dünyanın yarısını dolaştık sayılır. İstanbul'da şimdi ikinci baskısı yapılmakta olan *Mavi Gözlü Dev* adında Nâzım Hikmet'in hayat ve sanatını anlatan bir kitapla *Hatırladıklarım* başlığı ile basın hayatım üstüne yazdığım kitaptan başka, Çin seyahatine ait izlenimlerimi bir kitap içinde topladım. Sovyetler Birliği hakkında da bir kitap yazdım. Nâzım Hikmet'in memleketten çıkıp ölümüne kadar geçen hayatını yazarak onun hakkındaki ikinci kitabımı tamamladım. Ben bu kitaba çok önem veriyorum, çünkü Nâzım Hikmet'in memleketten ayrılıp ölünceye kadar geçen hayatını benden iyi bilen yoktur.*

Babıâli'de Tanıdıklarım adı altında, Babıâli'de bulunduğum müddetçe beraber olduğum gazeteciler hakkında bir kitap yazdım. Uzun ayrılıklarla birkaç kez gittiğim ve değişimlerini izlediğim Amerika'ya ait görüşlerimi yazdım. Ve nihayet eğlence kabilinden her gün değilse bile sık sık tuttuğum notları *Gazetem Elimde Olsaydı Ne Yazardım?* başlığı altında toparladım. Bugün dahi bir hatıra olmak üzere bence değeri vardır. Çünkü olaylar üzerinde düşüncelerimi ve izlenimlerimi anlatır.

Bu kitapların hiçbirisi henüz çıkmadı. Bir kısmının çıkması belki gecikecek. Bir kısmının çıkması belki yakında gerçekleşecek. Yani anlayacağınız memleket dışında hiç boş durmadık. İyi kötü, halkımıza yararlı olmaya çalıştık.

— Bugünlerde ne yapıyorsunuz? Yeni bir şeyler yazıyor musunuz?

---

* Bu kitap 1978 yılında yayımlandı.

— Şimdi de Avrupa'daki sosyal ve politik gelişmeler üstüne bir kitapla meşgulüm. Demin Sovyetler Birliği, Amerika ve Çin'i yazdığımı belirtmiştim. Böylece okuyucuya dört büyük âlemin gidişini anlatmaya çalışıyorum. Bu kitap için çok hazırlandım. Fakat gözlerimin zayıflaması yüzünden bunu bitirip bitiremeyeceğimi bilmiyorum.

— Zekeriya Bey, Türkiye'yi anarken gözleriniz doluyor. Yeşilköy'den sonra Türkiye'ye dönme girişimlerinde bulundunuz mu?

— Birçok arkadaş beni teşvik etti. Kanun yoluyla seni memlekete sokarız, dediler. Çünkü sana karşı yapılan davranış haksızdır, kanunsuzdur ve bu kanunsuzluğun önüne geçebiliriz, dediler. Fakat ben 1960'larda yine Demirel zamanında alınan bir Bakanlar Kurulu kararından dolayı memlekete sokulmadığımı biliyorum. Memleketimden kovulmam Anayasa'ya aykırı olduğu için, kalktım Danıştay'a başvurdum. Danıştay beni haklı gördü. Davayı kazandım. Fakat yüzde yüz eminim ki, hâlâ Türkiye'de giriş kapılarına, benim memlekete girebileceğime dair emir verilmiş değildir, ben hâlâ kara listeye dahilim. Bu yaşımdan sonra tekrardan polislerin emriyle uçağa bindirilip geri gönderilme tehlikesini göze alamıyorum. Hâlâ, yani on iki yıldır yurda dönebilmek için pasaport verilmesini bekliyorum. Nitekim benim dışarı atılmamdan sonra Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalarda mebusların birçoğu yapılan işlemin yanlış olduğunu, bir vatandaşın memleket dışına atılamayacağını savundular ve anlattılar ki, yapılan işler tamamıyla kanunsuzdur, yersizdir. Ona rağmen de bu kanunsuzluk devam ediyor. Önüne geçilemiyor. Bu kanunsuzluk kalkmadıkça, memlekette hukuka, kanuna saygı gösterilmedikçe dönmeyi tehlikeli buluyorum.

— İçişleri Bakanlığı'na karşı açtığınız Danıştay davasını kazanmış bulunuyorsunuz. Bundan sonra doğrudan doğruya hükümete başvurdunuz mu?

— Evet. Şöyle oldu. Ankara'daki dostlarımızdan birine bana yapılan haksızlıkları hatırlattım ve durumumu anlattım. Dostum, bu mektubu Başbakan Demirel'e iletmiş. Demirel benim durumumun üç açıdan yani politik, hukuki ve insani bakımdan incelenmesi gerektiğini söylemiş. Bunun üzerine Başbakan'a ayrıca bir mektup yazarak bu üç açıdan durumumu bildirdim. Aradan üç ay geçti gene cevap yok tabii. Sükûtu siper yaparak kanunsuzluğu ve haksızlığı sürdürüp gidiyorlar.

Sertel'in Demirel'e Yazdığı Mektup

"Sayın Başbakan Demirel,

Durumumu size bildirdiklerini öğrendim. Siz de benim durumumun siyasi, hukuki ve insani yanları olduğunu söylemişsiniz. Bu vesileyle sizi aşağıdaki noktalarda aydınlatmayı yararlı gördüm.

1. Siyasi bakımdan durumum açık. Seksen dört yaşımdayım artık politikayla meşgul olacak durumda değilim.

2. Hukuki açıdan benim hiçbir mahkûmiyetim olmadığı gibi, herhangi bir meseleden ötürü aleyhimde kovuşturma da yoktur. Dolayısıyla hukuki açıdan tamamıyla suçsuzum.

3. İnsani bakımdan ise, bunu sizin insanlığınıza bırakıyorum.

Bütün bu gerçeklere rağmen gene de memlekete dönmemde bir sakınca görüyorsanız, hiç olmazsa gurbet elde sefalete düşmemem için Merkez Bankası'nda bloke edilmiş parası bulunan büyük kızım Sevim'in, bana münasip bir maaş bağlamasına izin verilmesini rica ederim."

Danıştay'a Başvuru

Zekeriya Sertel adına Danıştay'a başvuran avukatlar Cemal Reşit Eyüboğlu ve İ. Hakkı Balamir'in iddialarını inceleyen Danıştay On İkinci Dairesi, kararını Sertel lehine vermiştir. Danıştay'ın yayınladığı karar metninde: Avukatların görüşlerine, İçişleri Bakanlığı'nın savunma özetine ve Raportör Yılmaz Taşdelen'in

düşüncesine yer verildikten sonra, "Danıştay On İkinci Dairesi'nce işin gereği düşünüldü" denmekte ve karar açıklanmaktadır. Kararda aynen:

"1952 yılında muteber ve usulüne uygun pasaportla yurtdışına çıktığı anlaşılan davacının 12.12.1969 gününde, Paris'ten bir uçağa binerek İstanbul Yeşilköy Havaalanı'na indiği, yetkili güvenlik kuvvetleri tarafından bir gün misafir edildikten sonra Türk Hava Yolları'na ait bir uçakla Paris'e geri gönderildiği anlaşılmaktadır.

"Dava, sınırdışı edilmiş bulunan davacı hakkında uygulanan işlemin iptali ve bu nedenle uğranılan zarar karşılığı 9000 lira maddi ve 50.000 lira manevi tazminatın da davalılardan tahsiline karar verilmesine ilişkin bulunmaktadır.

"5682 sayılı Pasaport Kanunu'nun 3'üncü maddesi, pasaportsuz veya vesikasız gelen Türk vatandaşlarının Türkiye Cumhuriyeti nüfus hüviyeti cüzdanlarını veya hüviyet varakalarını ibraz ettikleri ve bunların kendilerine ait bulunduğu tahakkuk eylediği takdirde, Türkiye'ye kabul olunacaklarını âmir bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen tarihte Türkiye'ye geldiği anlaşılan davacı da Türk vatandaşı olarak bu belgeleri ibraz etmiştir.

"Yurtdışındaki faaliyetleri göz önüne alınan davacının, Türkiye'ye girmeleri memnu kimselerden addolunduğu; bu nedenle mezkûr kanunun 8'inci maddesinin 5'inci fıkrasına dayanılarak sınırdışı edildiği ileri sürülmekte ise de, bu madde hükmünün Türk vatandaşları için uygulanamayacağı madde metninden açıkça anlaşılmaktadır.

"Diğer taraftan 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 25 ve 26'ıncı maddeleri ile, Türk vatandaşlığını kaybetme ve çıkarma halleri saptanmakta; davacı hakkında bu madde hükümleri uyarınca bir işlem yapıldığı yolunda herhangi bir beyan veya ibraz edilmiş bir belge de bulunmamaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerle ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 18'inci maddelerinin seyahat ve yerleşme hürriyeti; 54'üncü maddesiyle de vatandaşlara tanınan diğer haklar karşısında, davacıya uygulanan işlemde mevzuata uyarlık

görülmediğinden, davanın kabulü ile idarenin kendi fonksiyonu içinde tek taraflı icrai nitelikte olan işlemin iptaline, 9000 lira maddi tazminata ilişkin talebin dayanağı bulunmadığı ve belgelendirilemediği anlaşıldığından reddine; manevi tazminatla ilgili isteği, takdiren (2500) iki bin beş yüz liraya ilişkin kısmının kabulü ile bu miktarın davalılardan alınarak davacıya verilmesine," deniyor.

Röportajımız bitmişti artık. Akşam olmak üzereydi. Zekeriya Bey'in yürüyüş saatiymiş. Ben de katıldım. Yolda bana günlük yaşantısını anlattı.

Gurbette geçirdiği diğer günler gibi, o gün de Zekeriya Sertel erkenden uyanmış ve derhal her gün hasretle beklediği, Türkiye'den gelen gazete ve mektupları almak üzere alt kattaki posta kutusuna inmişti. Daha sonra kitabının üzerinde çalışacak, yemeğini yiyecek, kâğıt falı açacak, yabancı dil bilmeyen bir Türk komşusunu hastaneye götürecek, radyosundan Türkiye'nin Sesi'ni dinleyecek ve gurbetteki çilesini sabır ve çalışmayla sürdürmeye devam edecektir.

Zekeriya Bey ile yürürken mahallenin büyük alışveriş merkezine gelmiştik. Akşama iyi bir kavun almak istiyordu Zekeriya Bey. Vedalaştık. Arkasını döndü ve elinden düşmeyen tesbihini çekerek ağır adımlarla uzaklaştı.

Sonsöz

İşte bir ömür böyle geçti. Geriliğe karşı istibdada, haksızlığa, adaletsizliğe karşı savaşarak. Demokrasi ve özgürlük için savaşarak. Davamız hür, mutlu ve bağımsız bir Türkiye idi. Bağımsızlığına kavuşmuş, gerilikten kurtulmuş, bolluğa ermiş bir Türkiye.

Bir ömür geçti. Bu süre içinde köprülerin altından çok sular aktı. Osmanlı İmparatorluğu parçalandı. Onun yerinde genç, zinde, sağlam bir Türkiye doğdu. Türkiye emperyalistlerin bir sömürgesi olmaktan kurtularak bağımsızlığına kavuştu. Atatürk devrimleri, Türkiye'yi geçmişin zincirlerinden kurtararak yeniliklere açtı.

Ama bizim hayal ettiğimiz ve uğrunda savaştığımız özgür ve ileri demokratik Türkiye kuruldu mu? Hayır. Türkiye hâlâ özgürlük ve demokrasi savaşı içindedir. Hâlâ köylü toprağına kavuşmamış, işçi tam özgürlüğünü ve haklarını alamamıştır. Türkiye yarı sömürge olmaktan kurtulmuş, ama yeni kapitalizmin pençesinden kendisini kurtaramamıştır. Hâlâ gericilerin saltanatı yıkılamamıştır. Hâlâ basın ve fikir özgürlüğünü kazanamamıştır.

Şimdi memlekette gericilerle ilericiler arasındaki savaş çetinleşmiştir. Yalnız şu farkla ki, bizim zamanımızda gericiler daha kuvvetli, ilericiler daha zayıftılar. Bugün terazinin kefesi ilericiler tarafında daha ağır basıyor. Bizim zamanımızda ileri fikirleri ortaya atmak bir kahramanlık sayılırdı. İlericilik için savaşanlar daha güç koşullar içinde çalışabilirlerdi. Bugün ileri fikirler, ge-

niş halk yığınlarını arkasına takabiliyor, sesini, daha çok işittirebiliyor. Bizim zamanımızda sosyalizm kelimesini ağıza almak bile tehlikeliydi. Bugün herkes, hatta dün gerici saydığımız kimseler, şimdi sosyalist olduklarını iddia ediyorlar. Herkes, hatta hükümet adamları, reformlardan söz açmak ihtiyacını duyuyor. Yeni Anayasa ile bütün değilse bile, belli başlı demokratik haklar tanınmıştır. İşçi, örgütlenmiştir. Köylü, mitingler yaparak haklarını savunabilmektedir. Aydınlar davalarını daha serbestçe savunabilmektedir.

Bütün bunlar, Türkiye'nin umut verici bir ilerleme dönemine girdiğini göstermektedir. Demek bizim vaktiyle attığımız tohumlar, şimdi meyve vermektedir. Bu da bizim en büyük teselli-mizdir. Bu ilerlemede, karınca kararınca da olsa, bir payımız bulunduğunu görmek bizi sevindirmektedir.

Bununla beraber savaş henüz bitmemiştir. Yukarda belirttiğimiz gibi, daha yapılacak çok iş vardır. Türkiye'nin tam bağımsızlığa kavuşması için yabancıların memleketten tamamıyla çıkmaları ve Türkiye'nin kendi kaderini tayin edecek duruma gelmesi gerekir. Vatandaşların bütün demokratik haklardan yararlanması sağlanmalıdır.

Benim için en büyük mutluluk, ileri, bağımsız ve refaha ermiş bir Türkiye görmektir. Bunu belki ben göremeyeceğim, ama torunlarım görecektir. Zafer ilerinin ve ilericilerindir.

Sertel Olayı

OKTAY AKBAL

Sekiz yıl önce Moskova'da bir otel odasında karşılaşmıştım ilk kez. Yüzü yılların çizgisiyle dolu bir yaşlı kişi. Basın yaşamımda hiç tanımamıştım daha önce. 1945'in 4 Aralık gününe dek Türkiye'nin en etkili, en tanınmış gazete yazarlarından, daha doğrusu başyazarlarından biriydi. Tan *aydın okurlarca izlenen gazetelerin önde gelenlerindendi. 1945'te, çok partili politika yaşamının, sola açılmakla, solu temsil eden bir partinin kurulmasıyla gerçekleşebileceğini savunuyordu.*

Bir sabah İstanbul'da yollar tıkandı gençlerle... Babıâli'de bir fırtına esti. Tan *gazetesi ve basımevi, usta ellerle paramparça edildi. "Milliyetçi gençliğin asil heyecanı" diyenler de oldu. İşin içine o zamanki iktidar partisinin birtakım kişilerinin karıştığı bir tertip, diyenler de. Gençlik her zaman heyecanlıdır, ama o heyecanı bir yöne, bir belirli anlama doğru çekip götürmek de mümkündür. 4 Aralık 1945 olayında, Türkiye'de kurulması beklenen çok partili düzenin nasıl bir şey olacağı ortaya çıkmış oldu. İstenen, aynı kafada, aynı çizgide iki-üç partinin varlığıydı. Demokrasinin bir yelpaze gibi açılmasından, sol, sağ, orta kanatlarının bulunmasından hoşlanmıyordu o günlerin büyükleri! İktidarda olsunlar, muhalefette olsunlar, hiçbiri, "Sol"da bir güçlü birikim, bir parti, bir gençlik istemiyordu...*

Zekeriya Sertel o günün kurbanıdır işte... Tan *gazetesinin başyazarı olarak gerçek demokrasinin öncülüğünü yapıyordu gündelik*

yazılarıyla. O ve eşi Sabiha Sertel... Amerika'da gazetecilik sanatını öğrenmişlerdi, gerçek demokrasinin bir denge düzeni olduğunu biliyorlardı, solu olmayan bir uygar ülkede... Yazdıkları, söyledikleri böyle şeylerdi. Bugün ortanın solundaki CHP'nin, Ecevit'in kimi konuşmaları, o günlerde Sertel'lerin yazdıkları yazıların yanında çok daha "solcu" sayılır. Ama o günlerin iktidarı, iş başındaki ve muhalefetteki egemen güçler, hoşlanmadılar, sola da seçimlere girmek, seçilmek, Meclis'e temsilci sokmak olanağını sağlayan böyle bir gerçek demokrasiden... Bunun öncülüğünü yapan Sertel'lerin gazetesini, basımevini yıktılar.

Böyle bir çılgınlık fırtınası on yıl sonra bir kez daha esti İstanbul sokaklarında. 6-7 Eylül olaylarıydı bu... O da bir tertipti aslında, ama bir türlü ortaya çıkmadı sorumluları. İstanbul'da dükkânlar yıkıldı, eşyalar parçalandı, ortalık ana-baba gününe dönüştü. Ama aradan bir süre geçtikten sonra devrin iktidarı 6-7 Eylül olaylarında zarara uğrayanları saptadı, zararlarını ödedi... Nedense aynı şey yapılmadı Sertel'lere! Onların zararları giderilmedi. Basımevleri, gazeteleri geri verilmedi. Tam tersi oldu, bir daha bu ülkede gazetecilik yapamayacakları, yazı yayınlayamayacakları anlatıldı kendilerine. Hatta bu ülkede yaşayamayacakları!... Yaşamlarını tehlikede gördüler, devletten pasaport aldılar, yurtdışına gittiler. Buna zorlanmıştı Sertel'ler. Gittiler yurtdışında, yıllar yıllar geçirdiler, Paris'te Bakü'da, Moskova'da...

Sonra zaman akıp geçti hızla... Türkiye'de iktidarlar geldi geçti, 14 Mayıs oldu, 27 Mayıs oldu, Demirel iktidarı oldu, 12 Mart oldu, Ecevit iktidarı oldu, daha başka iktidarlar... Sabiha Sertel dayanamadı bu sürgünlük yaşamına. Yaşlı Sertel tek başına kaldı. Yurt özlemi günden güne artmıştı içinde. Son yıllarını sevdiği yurdunda yaşamak istiyordu. Elçiliğimize başvurdu. Yanıt alamadı. Bir daha, bir daha, bir daha. Olumlu yanıt yine yok. İşte 1968 Eylülü'nde de bana bu isteğini anlatmıştı. Niye, niye demişti, yasal bir engel yok ki geri dönmeme, pasaport alıp çıktım, Türkiye'ye niye girmemi istemiyorlar, hangi hakla? Dönüşümde ben de yazılar yazdım bu konuda. Hiç ses çıkmadı yetkililerden...

Bir ara atladı uçağa, Yeşilköy'e geldi Sertel. Yine sokmadılar. Bir

gece kaldı Çınar otelinde. Görevlilerin gözetiminde bir gece geçirdi İstanbul'da. Ertesi sabah uçağa bindirip gerisingeri yolladılar Paris'e. "Uçakta bir kenara oturdum. Düşündüm... Kimler, kimi, kimin memleketinden kovuyorlar? Kimin bu memleket? Hırsızların, kendi çıkarları uğrunda halkı soyanların memleketi midir? Yoksa hayatlarını memleketi ve halkı için vermiş insanların mı?" diye yazıyor anılarında...

"Ölümüm memleketimde olacak diye seviniyordum. Türkiye'ye hukuk devleti geldi artık sanıyordum. Fakat aldanmışım. Yasalar gereğince hiçbir suçum olmadığına göre benim memlekette kalmam gerekirdi. Bu kadarcık olsun yasalara uyacaklarını sanıyordum. Meğer hâlâ biz olduğumuz yerdeymişiz. Gene haksızlık, kanunsuzluk, polis devleti devam ediyormuş."

Zekeriya Sertel seksen yaşın üstünde bir yazarımız... Türk kültürüne, basınına nice emeği geçmiş... Politika yaşamımıza katkıları olan bir aydın kişi... Yurduna dönmek istiyor, bırakmıyorlar... Öte yandan yurtdışına gidip konserler vermek isteyen Ruhi Su'ya, İhsani'ye, yabancı ülkelere çağrılan Vedat Günyol'a, daha nice aydınımıza da pasaport vermiyorlar! Kimini içeri bırakmayız, kimini de dışarı? Bunda mantık var mı? Doğru düşünmüş yaşlı yazar Türkiye'den ayrılırken: "Meğer hâlâ biz olduğumuz yerdeymişiz. Gene haksızlık, kanunsuzluk, polis devleti devam ediyormuş." Çok partili yaşam, hukuk devleti edebiyatı, Anayasa, şu, bu, hepsi boş... Gerçek, Sertel'in yazdığı, gözümüzün gördüğü, kulağımızın duyduğu, hepimizin içinde yaşadığı... "Biz olduğumuz yerde" duruyoruz yıllardır...

Babam Zekeriya Sertel'in Son Yılları

DOÇ. DR. YILDIZ SERTEL

Uzun yıllar yurt hasreti çeken Zekeriya Sertel 1977'de, nihayet yurduna kavuştu. Bu, sayın Nadir Nadi'nin, *Cumhuriyet* gazetesi adına FIEJ'e (Uluslararası Yayıncılar, Gazeteler Federasyonu) yaptığı bir başvurunun sonucuydu. Federasyonun, Cumhurbaşkanı Korutürk'e ve Başbakan Demirel'e gönderdiği mektuplarda, Zekeriya Sertel'in *Altın Kalem Ödülü*'ne aday olduğu, 86 yaşındaki bu gazetecinin, yurduna hasret ölmesine müsaade edilmesinin üzücü ve hayret verici olduğu belirtiliyordu.

Zekeriya Sertel, bu girişim sonucu, nihayet, 1977 Şubatı'nda, pasaport alıp, yurduna dönmek mutluluğuna kavuştu. Sevinci sonsuzdu. Yeşilköy Havaalanı'nda onu, başta Mehmet Ali Aybar olmak üzere pek çok dostu ve gazeteci karşıladı. Gazeteler, *"Zekeriya Sertel 25 Yıl Aradan Sonra Türkiye'ye Döndü"*, *"Sertel 25 Yıl Sonra Vatanına Dönebildi"* gibi başlıklar atıyor, sağ-sol bütün gazeteler birinci sayfalarında babamın fotoğraflarını yayınlıyorlardı. İstanbul'da kaldığı ev (Halet Çambel'in yalısı) televizyon ve gazete muhabirlerinin, dost ve akrabanın hücumuna uğramıştı. Bu coşkulu karşılayış babamı çok mutlu etti. Bunun ardından, onu bir yurt gezisine çıkardılar. Her gittiği yerden, bana, Paris'e, bir kart gönderiyordu.

Babamın Türkiye'ye dönme sorunu artık çözülmüştü. Ancak, Türkiye'ye sürekli yerleşmemiz artık olası değildi. Çünkü,

babam, uzun süre bloke edilmiş olan Moda'daki evi, vekâlet verdiği bir akraba avukata kaptırmıştı. Türkiye'de başka hiçbir varlığımız yoktu. Ben Paris'te, Vincenne Üniversitesi'nde asistandım. Tek gelir kaynağımız buydu. Benim de, en azından doçent olmadan ve emekliliğimi almadan Paris'ten ayrılmam olası değildi. Bu nedenle, bundan sonra babam yurt hasretini kısa ziyaretlerle giderecek ve 1980'de 89 yaşında Paris'te hayata gözlerini yumacaktı.

Yurtdışındaki Faaliyetleri

Yurtdışında bulunduğumuz sürece, gazeteci ruhunu yaşattı. Haberleri sürekli izledi ve hatta, bir deftere, *"Gazetem Olsaydı Neler Yazardım"* başlıklı yazılar yazdı. Bu defteri ne yazık ki bulamadık. Zaman zaman, "Ben hata ettim, Türkiye'den ayrılmayacak, orada bir gazete çıkaracaktım," dediği de oluyordu. Gazetede yazamadı ama, bu sefer, durmadan kitap yazdı.

Yurtdışında üç önemli durağı vardı: Viyana, Bakü, Paris. Ayrıca pek çok Doğu ve Batı Avrupa ülkesine gitmiş, Çin'de uzunca bir gezisi olmuştu. Nâzım Hikmet babamın, daha *Resimli Ay*'da beraber çalıştıkları günlerden, yani 1920'li yıllardan beri çok sevdiği bir dostuydu. Bu dostluk yurtdışında da sürdü ve hatta güçlendi. Babamın Bakü'ye gitmesini de Nâzım sağlamıştı. Viyana'da Dünya Barış Konseyi'nde beraber çalışıyorlardı. Ancak Avrupa'nın rutubetli havası yüzünden, babamın sağlık durumu gitgide kötüye gidiyordu. Bir gün babam, "Ben artık çok yaşamayacağım," deyince, Nâzım hemen harekete geçti. "Onun kuru iklime ve iyot'a ihtiyacı var. Bunların hepsi Bakü'de var. Azerbaycan Cumhurbaşkanı benim dostum, ben bunu sağlarım," dedi ve babamın tedavi için Bakü'ye yerleşmesini sağladı. Ne yazık ki, babam Bakü'ye yerleştikten sonra, Nâzım Küba'ya gitti. Küba dönüşünden kısa bir süre sonra da öldü. Bu acı haber Bakü'ye ulaştığı vakit, ben oradaydım. Babam, inanmak istemiyordu, sağlık durumundan ötürü Moskova'ya cenazesine de gidemedi.

Bakü'de tedavilerin dışında bütün vakti yazı yazmakla geçiyordu. Nâzım, onun Bakü'de birtakım dostlar edinmesini sağlamıştı. Yazarlar Birliği Başkanı Mehdi Hüseyin, şair Resül Rıza, Yazar Sabit Rahman gibi. Babam, bunlar yoluyla, bazı Azerbaycan dergilerine 'Nâzım Hikmet', 'Türk edebiyatı', 'Türkiye'de siyasal durum' gibi konularda yazılar yazıyordu. Ancak en büyük meşgalesi kitaptı. Bakü'de iki önemli kitap yazdı, bunlardan bir tanesi, *Mavi Gözlü Dev*'dir. Nâzım'ın edebi kişiliğini yansıtan, şiirleriyle yaşamı arasındaki bağları kuran bu kitabı herkese salık veririm.

Bakü'de yazdığı ikinci kitap ise, *Hatırladıklarım* adlı, şu anda elinizde bulunan kitaptır. Bu kitaba Bakü'de başladı, Paris'te bitirdi. Bu ara Paris'te başka kitaplar da kaleme aldı. Bunların bazılarını daktiloda yazdı, bazılarını ise eski yazıyla defterlere. Daktilo makinesi bir küçük Hermes Baby'di, Aziz Nesin bu makineyi İstanbul'da babam için almış, o sırada Azerbaycan'a giden İlhan Selçuk'la bize göndermişti. İlhan Selçuk, daha babamın yüzünü görmemişken böyle bir zahmete katlanmıştı, sağolsun. Babam ölümünden kısa bir süre önce beni karşısına aldı, şimdiye kadar neler yazmış olduğunu anlattı ve eğer o ölmeden yayınlanmamışsa, bu yapıtları yayınlamak işiyle uğraşmamı söyledi. Bu yapıtlar sırayla şöyleydi:

Çin'de Gördüklerim: Bu yapıtı, Paris'ten Aziz Nesin'e göndermişti. Aziz Nesin, bu kitabı, *Vatan* gazetesinde bir yazı dizisi olarak yayınlatmış, ancak kitap olarak basılmasını sağlayamamıştı. Babama gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu: "Zekeriya Bey, kitabınızı yayınevine götürdüm, ancak peşin para vermeyi kabul etmedikleri için geri aldım." Babam, bu kitabı Aziz'den alıp, bastırmamı istemişti. Ancak A. Nesin, aradı taradı, bu kitabı bulamadı. Şimdi elimizde, 1976 yılında, *Vatan* gazetesinde yayınlanmış olan kısa yazı dizisinin dışına bir metin yok.

İkinci Kitap: *Rus Biçimi Sosyalizm.* Sovyetler Birliği ve Özellikle Azerbaycan anılarını içeren, eski yazıyla yazılmış bu yapıtı, bir defterde bulduk. Sovyet düzeninin iç yüzünü, tarafsız olarak

ve kendi anılarına dayanarak yansıtan bu çok ilginç kitabı, İletişim Yayınları yeni harflere çevirterek, 1993 yılında yayınladı. (Babam, Azerî dostlarını ne kadar sevdiyse, orada kurulmuş baskı rejiminden ve yoksulluktan o kadar nefret etti. Stalin döneminde yaşanan zulmü, Sibirya'ya gönderilenlerin hikâyelerini dinledikçe isyan ederdi. Annemin ölümünden sonra ikimiz de orada kalmak istemiyorduk. 1969'da Paris'e uçtuk.

Üçüncü kitap, *Amerikan Biçimi Yaşam* Yapı Kredi Yayınları tarafından, 1993'te yayınlandı. Zekeriya Sertel, 1969 ile öldüğü 1980 yılına kadar Paris'te yaşadı. Ancak sık sık Amerika'ya, Washington D.C. de oturan ablam Sevim'in, ya da Boston'un bir kasabası olan Concord'da kız kardeşi Belkıs Vassaf'ın yanında kalıyordu. Bu iki olanak ona ABD'de uzun süre kalmak ve ülkeyi, halkını, sorunlarını içerden görmek olanağını vermişti. Babam, daha 1920'li yıllarda Amerika'da okuduğundan beri Amerika'nın hayranıydı. Oradaki yaşam düzeyi, özgürlük ve demokrasi onu büyülemişti. Ancak, 1969 ile 80 arasında yaptığı ziyaretlerde başka bir Amerika görmüştü. Nasıl Sovyetler Birliği'ne bir gazeteci objektivizmiyle yanaşmış, iyi ve kötü yönleri olduğu gibi vermişse, Amerika üzerine yazdığı kitap için de aynı şey söylenebilir. Örneğin bir taraftan refah ve bolluğu anlatırken, bir yandan da, uyuşturucunun bir bulaşıcı hastalık olduğunu, sağlığın ticaret haline getirildiğini anlatıyor. Bu kitap ne bir Amerika'yı övme kitabıdır, ne de onu yeren bir kitap, sadece gazeteci Zekeriya Sertel'in gözüyle Amerika'dır.

Yazmak istediği dördüncü kitap, Fransa ve Avrupa üzerine olacaktı. Son yılları Avrupa'da geçmişti. Bu ülkelerdeki özgürlüğe hayrandı. Paris'te Latin Mahallesinne bayılırdı. Çünkü burası öğrenci mahallesiydi. Burada Sorbonne Üniversitesi ve dünyanın her tarafından gelen öğrencileri vardı, "Geleceğin âlimleri, yazarları, devlet adamları burada yetişiyor," derdi. Avusturya'da ve İskandinav ülkelerinde, sosyal demokrasinin işçilere getirdiği refaha bayılmıştı. Kapitalizm çerçevesi içerisinde çalışan insanlara böyle meskenler, böyle bir yaşam düzeyi sağlandıktan sonra, "Devrim adı altında insanlara ıstırap çektirmeye neden var

mı?" diye sorardı. Bütün hakkında çıkarılan rivayetlere rağmen, Zekeriya Sertel komünist değildi, hiçbir zaman olmamıştı. Bir ideolojiye bağlanmanın aleyhindeydi. O her düzenin iyi ve kötü yönlerini görmek ve söylemek isterdi. Fransa ve Avrupa üzerine hazırladığı kitap da böyle olacaktı. Ne yazık ki, ömrü bu kitabı yazmaya yetmedi. Anılarında bu yapıt için materyal topladığını yazıyor. Ben onlardan da bir iz bulamadım.

Bana, yapıtlarıyla dört dünyayı vereceğini söylemişti: Çin, Sovyetler Birliği, Amerika ve Avrupa. Ne yazık ki, bu dört dünyadan ancak ikisini yayınlamak olanağını buldum. *Babıâli'de Tanıdıklarım* başlıklı kitabını, *Cumhuriyet* gazetesine, yazı dizisi olarak yayınlanmak üzere göndermişti. Nedense, belki de bazı düzeltmeler için, bu yapıt geri geldi. Ancak, yolda paket parçalanmış, içinden bazı yazılar kaybolmuştu. Gazetede arattım, hiçbir şey bulunamadı. Kendisi bu olaya çok sinirlenmişti. Ölümünden sonra, defterlerde müsveddelerini buldum. İçinde Aziz Nesin, Vâlâ Nurettin, Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali gibi –tabii Sabiha Sertel– pek çok önemli kişi vardı. Ne yazık ki, bazı eksikler de vardı ve yapıt bir kitap olarak çıkmak için, çok küçüktü. Bu yazıları annem Sabiha Sertel'in, babamın ve benim Nâzım Hikmet'ten anılarımızla birleştirdim. *Sertellerin Anılarında, Nâzım Hikmet ve Babıâli* adını verdiğim bu yapıtı, Adam yayınları bastı.

'Nâzım Hikmet'in Son Yılları'

Zekeriya Sertel'in son yıllarında yazdığı en önemli yapıtlarından biri de, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* başlıklı kitabıydı. Bu kitap, çok önemli tepkilerle karşılandığı için üzerinde biraz durmak zorundayım. Önce, babam bu kitabı niçin yazmıştı?

Paris'te bir gün, bana, "Nâzım dünya çapında bir adam. Ancak onun sadece devrimci yanı belirtiliyor, kahraman Nâzım üzerinde duruluyor. Bir de insan Nâzım var. Dünyanın onu da tanıması gerekir. Bunu da benden iyi kim yapabilir? Ben insan Nâzım'ı yazacağım," dedi ve yazdı. *Milliyet* gazetesinde, 1978 yılında yazı dizisi halinde, sonra da *Milliyet* yayınları tarafından

kitap olarak yayınlanan bu yapıtında, Nâzım'ın son yıllarını ayrıntılarıyla verirken, çapkınlığı, banyo yapmaktan hoşlanmaması gibi, özel yaşamının bazı ayrıntılarına girdi. Bunun üzerine bir kızılca kıyamettir koptu.

Birtakım, sözde üst düzey aydınlarımıza göre, Zekeriya Sertel Nâzım Hikmet'i küçültüyordu. Bu hükme varıldıktan sonra nedenleri arandı. Kimi kıskançlık dedi, kimi para için yaptı dedi, kimi Türkiye'ye dönebilmek müsaadesini almak için bunu yaptı dedi. Oysa kitap yayınlandığı vakit, artık o Türkiye'deydi. Türk pasaportunu çoktan almış bulunuyordu. Yazarlar Sendikası onu Nâzım Hikmet Komitesi'nden attı; üzerine bir kara damga yapıştırıldı: "Zekeriya Sertel Nâzım Hikmet'i küçülttü." Böylece, *Tan* gazetesindeki yazılarından ötürü komünist damgası yiyen, gazetesi yıktırılan Zekeriya Sertel şimdi de soldan bir tokat yiyor, Türk kamuoyu önünde küçük düşürülüyordu. Oysa onun söyledikleri doğruydu ve hedefin Nâzım Hikmet'i küçültmekle hiçbir ilgisi yoktu.

Zekeriya Sertel, "Nâzım Hikmet pistir, yıkanmaz," dememişti. "Banyoya girmekten hoşlanmaz," demişti. Anjin puatrin'i, yani yürek rahatsızlığı olduğu için, suya girmekten hoşlanmıyordu. Nâzım buna alaya vurarak söyler, "Ne münasebet efendim, ben ördek miyim ki suya gireceğim?" derdi. Nedense Sertel söyleyince bu suç oldu. Her insan gibi Nâzım da yalan söylerdi, nitekim bunu bir şiirinde de yazmıştı. Aynı şiirinde kadınlarını aldattığını da yazmıştı. Çapkınlığı kimi doğal sayar, kimi ahlaksızlık. Bu sadece bir görüş açısı değil, bir yaklaşım sorunudur. Zekeriya Sertel, bu kitabı yazdığı vakit Avrupa'da yaşıyordu. Oralarda, Amerika'da, artık seks konusuna bilimsel yaklaşılıyor, Freud'un teorileri kabul ediliyor, çoklu seks ilişkileri doğal sayılıyordu. Fransa'da buna, "Sekste Özgürlük" deniyor, çapkınlığı herkes doğal sayıyordu. Yirmi beş yıldan beri Türkiye'ye ayak basmamış olan Zekeriya Sertel, orada hâlâ İslâm'dan gelme bir bağnazlığın egemen olduğunu düşünemezdi.

Kaldı ki, büyük adamları, bütün yönleriyle insan olarak tanımak, onları Allahlaştırmamak, bugün uluslararası ölçüde kabul

edilen bir ilkedir. Beethoven'in yaşamını yazan Noli, onu yücelten ve yerin dibine batıran biyografiler bulunduğunu belirttikten sonra şöyle diyor: "Thayer sayesinde tanrılaştırılan Beethoven yeniden insan yapılmış ve göklerden yere geri getirilmiştir... Thayer...daha da ileri gitmiş, Beethoven'in diğerlerini aldatan alçak bir kişiliği olduğunu belgelerle ortaya koymuştur." Aynı şekilde, biyografların, Van Gogh'un deli, Çaykovski'nin eşcinsel olduğunu yazdıklarını unutmayalım. Büyük adamlar hakkında her şeyin söylenebileceği tezini savunan, Fan S. Noli, şöyle diyor: "Beethoven'in yaşamı incelenmek isteniyorsa, önce acımasızca bütün efsaneler ayıklanmalı. Ancak o zaman Beethoven gerçek insan olarak belirecektir. Yalın bir insan, bütün efsanevi kahramanlardan daha ilginçtir..."

İşte, Zekeriya Sertel'in suçu da buydu, insan Nâzım'ı tanımak istemeyen, onu kutsallaştıran insanların karşısına bir insan Nâzım çıkarmıştı. Ne yazık ki, sorun sadece bundan ibaret değildi. Babam kitabında, Türkiye Komünist Partisi Moskova temsilcisi İsmail Bilen'in, Nâzım'ın yanında, dost kisvesinde bir ajan gibi dolaştığını, onun hakkında raporlar verdiğini yazmıştı. Bu nedenle, Moskova Radyosu, Zekeriye Sertel aleyhinde sert yayınlar yapmıştı. Türkiye'deki T.K.P.'liler de, Milliyet gazetesine mektuplar yağdırıyorlardı. Aynı cümle ve ifadelerle yazılan bu mektuplar, aynı kalemden çıkmış gibiydi.

Kısacası, o sıralarda Zekeriya Sertel'e karşı yapılan saldırılarda dar görüşlülük ve bağnazlıkla politik hedefler birleşiyor; Zekeriya Sertel sağdan yediği darbeden, 25 yıl yurtdışında maddi manevi sıkıntılardan sonra, şimdi de solun darbesini yiyordu. Yaşı 87'ydi.

Bu olay üzerinde bu kadar uzun durmanın nedeni, babamın yaşam dramı içinde çok önemli bir yeri olmasıdır. Türkiye'ye son ziyaretini benimle beraber 1979 yılında yaptı. Atatürk Havaalanı'na vardığımız vakit, orada Aziz Nesin ve yeğeni Gündüz Vassaf'tan başka hemen de kimse yoktu. Artık eski itibarını görmüyordu, kırılmıştı.

Memleketi için pek çok şeyler veren ve hiçbir şey almayan

Zekeriya Sertel; açık ve ileri fikirlerinin, hiç sakınmadan doğruyu söylemesinin, özgürlük ve demokrasi savaşının kurbanı olmuştu. 1980 Martı'nda Paris'te hayata gözlerini yumduğu vakit, kırgındı. Ümidim, gelecek kuşakların, Türkiye'nin aydın ve ileri görüşlü insanlarının onu daha iyi anlayıp, değerlendireceğidir.

Babamın Son Günleri

Babam çok güçlü ve dayanıklı bir insandı. Birçok güçlüğe karşı direnmiş, yıkılmamıştı. Soldan yediği son darbe de onu yıkacak güçte değildi. Yaşına bakmayarak zinde ve dinçti. Gazeteciliğini elden bırakmıyor, haberleri muntazaman izliyordu. Gözlerindeki katarakt yüzünden okuması sınırlanmıştı. Bazen önemli haberleri ben ona okuyordum, beraber yorumluyorduk. Sık sık Latin mahallesine inip, orada ressam dostlarımızla buluşuyorduk. Ressam Selim, Avni Arbaş, Komet bunlar arasındaydı. Bir süre aynı otelde kaldığımız ressam Tiraje'yi de çok sevmişti. Ancak, babamın en çok sevdiği Nâzım'ın oğlu Memet'ti, ona takılmaya bayılırdı.

Paris'te en candan dostlarımız Hayrünissa ve Pertev Boratav ve Hıfzı Topuz'du. Hıfzı bizi sık sık evine davet ederdi. Babam da oraya gitmeye bayılırdı. Çünkü, Türkiye'den gelen bütün kalburüstü aydınlar orda toplanırdı. Yurt hasreti çeken babam için onlarla buluşmak çok büyük bir zevkti. Melih Cevdet Anday, Çetin Altan bunlar arasındaydı.

Son günlerine kadar şeker hastalığının dışında önemli bir sorunu yoktu. Onu da kontrol altında tutuyorduk. Mantığı, hafızası yerindeydi. Ancak 1980 yılının başlarında sık sık düşmeye baladı ve bir düşüşünde beynini zedeledi ve Martın 12'sinde hayata gözlerini yumdu. Onu Paris'in dışında Thielle mezarlığına gömdük. Paris'teki ressamlar, aydınlar, işçiler ve Fransız dostlardan oluşan küçük, fakat candan bir kalabalık katıldı bu törene. Hıfzı Topuz ile Melih Cevdet Anday içten birer konuşma yaptılar. Hıfzı, "Sertel, Türk basın tarihinin onurlu bir köşesinde kendisine önemli bir yer kazandıktan sonra, sessiz sedasız,

aramızdan ayrılıyor, küçük kırgınlıklar ve kızgınlıklar unutulduktan sonra, Sertel'i çok daha iyi değerlendirmesini bileceğiz," diyordu. Melih Cevdet ise babamı şöyle değerlendirdi:

"Sertel'in ortaya koyduğu yapıtlar, nice sorunların çözümüne ışık tutmuştur. Bir demokrasi savaşçısı olarak Türk basın tarihinde hakkı olan yeri alacaktır."

Ertesi günkü gazeteler, Zekeriya Sertel'in ölümüyle ilgili haber ve yazılarla doluydu. En güzel yazı da İlhan Selçuk'tan gelmişti:

"Zekeriya Sertel uzun yaşadı. Türkiye'nin basın ve kültür yaşamına çok büyük katkıları var. O bu ülkeye çok şey verdi, fikir verdi, gazete verdi, dergi verdi, ansiklopedi verdi, kitap verdi.

"Biz ona ne verdik?

*"Saldırdık, gazetesini parçaladık, matbaasını yıktık, kendisini sürdük, yurt özlemiyle çeyrek yüzyıl inlettik, canına okumak için elimizden gelen ne varsa yaptık. Şimdi öldü Zekeriya Sertel, hepimiz anısı önünde eğilerek, bizi bağışlamasını dilemeliyiz."**

* İlhan Selçuk, "Zekeriya Sertel", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1980.

1915 İstanbul. Sabiha -Zekeriya çifti nikâh törenlerinde.

1919 New York. Sabiha-Zekeriya çifti eğitim için gittikleri Amerika'da küçük kızları Sevim'le.

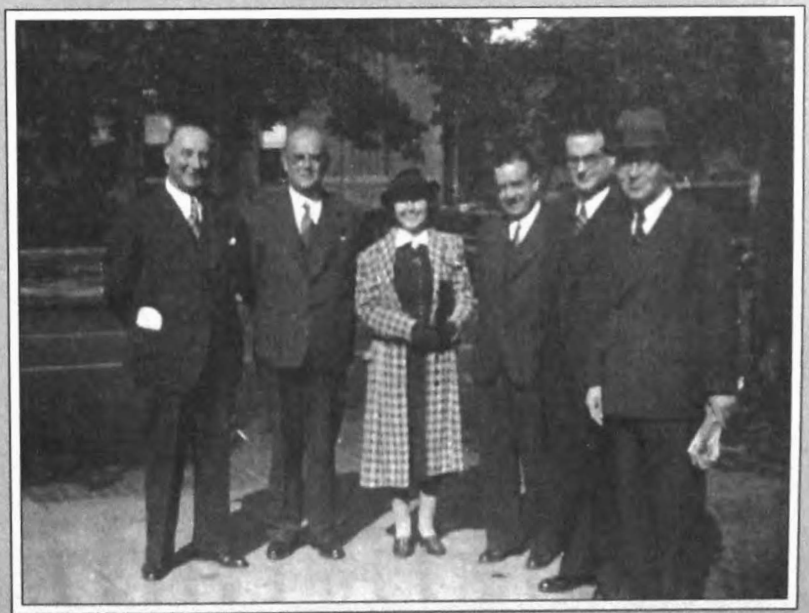

1919 New York. Sabiha-Zekeriya çifti üniversite arkadaşlarıyla.

1933 (soldan sağa), Yıldız, Zekeriya ve Sevim Sertel. Zekeriya Sertel Son Posta *gazetesindeki bir yazısından ötürü mahkûm olduğu sıralarda.*

II. Dünya Savaşı sırasında Türk Basın Heyeti Amerika'da. (Soldan sağa) Abidin Daver, Hüseyin Cahit, Belkıs Vassaf (Zekeriya Sertel'in kız kardeşi), Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, Zekeriya Sertel.

1945. Zekeriya Sertel'in Moda'daki evi.

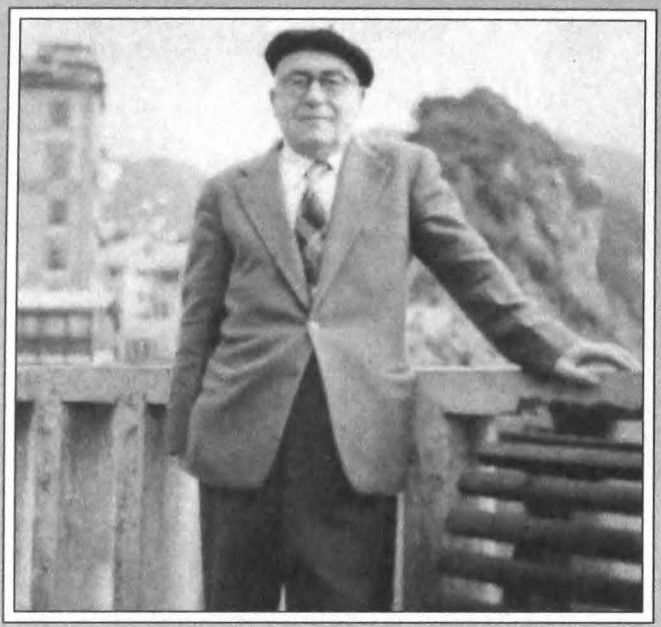
1945. Zekeriya Sertel Moda'daki evinin balkonunda.

4 Aralık 1945. Bab-ı Âli caddesinde Tan *gazetesini yakmak üzere yapılan gösteri.*

1956. Yıldız, Zekeriya, Sabiha Sertel Viyana'da.

1952. Zekeriya Sertel Viyana'da.

Sabiha, Zekeriya Sertel Viyana'daki evlerinin balkonunda tavla oyununda.

1955. Zekeriya Sertel, Sovyetler Birliği gezisinde, Rize gölü kıyısında mihmandarları ile.

1955. Zekeriya Sertel, Alma Ata'da mihmandarları ile.

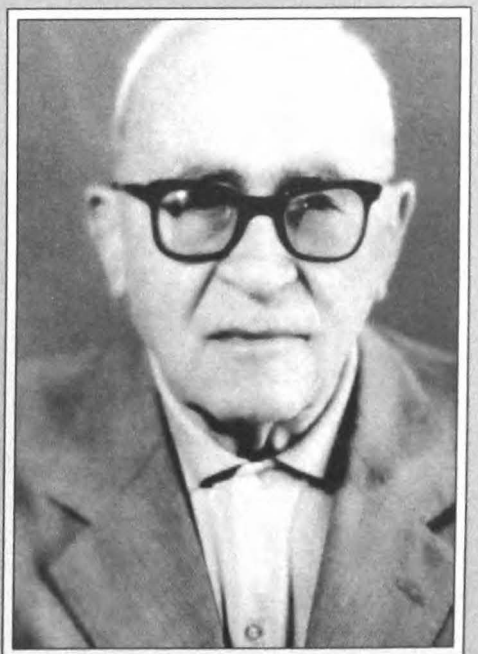
Zekeriya Sertel, Alma Ata havaalanında kendisini karşılayanlarla.

1957. Zekeriya Sertel, Bulgaristan gezisinde, Bulgaristanlı Türklerle beraber.

Zekeriya Sertel, Nâzım Hikmet'le beraber. Varşova'da Jack İhmalyan'ın evinde.

1963. Zekeriya Sertel'in Bakü'de çekilmiş vesikalık fotoğrafı.

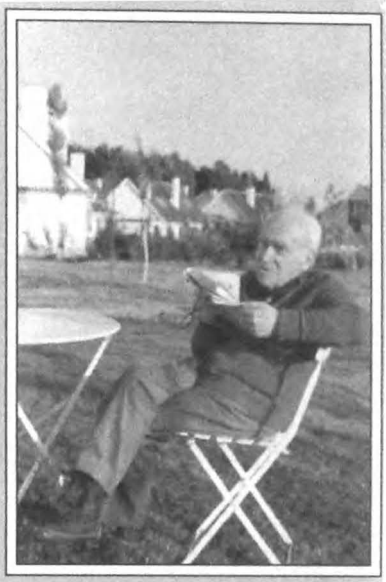
1969. Zekeriya Sertel, Paris'te ilk kaldığı otelde.

1969. Zekeriya Sertel, Paris'te ilk kaldığı otelde, İsmail Cem ile.

1970. Yıldız ve Zekeriya Sertel, Paris dışında misafir kaldıkları bir evin önünde.

1970. Zekeriya Sertel, Paris dışında, bir Fransız dostlarının evinde.

1970. Zekeriya Sertel, Paris dışında misafir kaldığı evde.

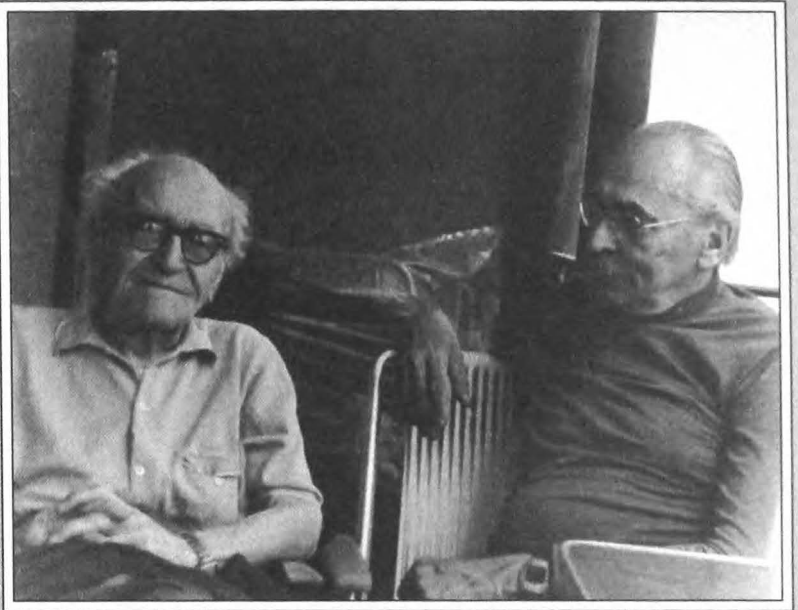

1971. Zekeriya Sertel Paris'te, Yeşilköy havaalanından geri çevrildikten sonra.

1973. Çetin Altan, Zekeriya Sertel, Yaşar Kemal Paris'te bir sergide.

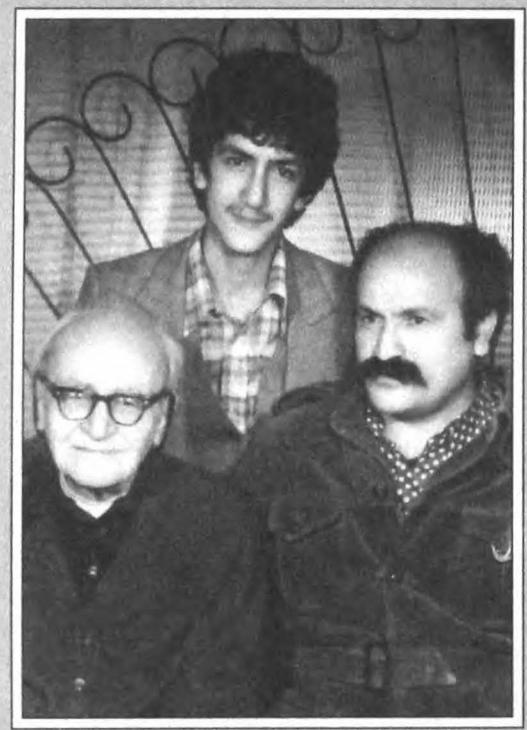

1978. Zekeriya Sertel, Türkiye'ye döndükten sonra Mehmet Ali Aybar'la beraber.

Zekeriya Sertel, İstanbul'da Nâzım Hikmet için tertiplenen bir toplantıda.

Zekeriya Sertel, İstanbul'da Âşık Nesimi ve oğluyla beraber.

Zekeriya Sertel, Paris'te Utku Varlı'nın sergisini gezerken.

Zekeriya Sertel. Paris'teki evinde bir Türk işçisinin kızıyla.

1978. Zekeriya Sertel. Paris'teki evinde. Fotoğraf: Ara Güler.

1979. Zekeriya Sertel, Paris'teki evinin bahçesinde.

1980. Zekeriya Sertel'in cenaze töreni. Cezayirli hocanın sağında Sevim Sertel, solunda Hıfzı Topuz, Doktor Fıtrat Ongar, Mehmet Hikmet, şemsiyenin altında Melih Cevdet Anday, solunda Mehmet İleri, Fahri Petek, soldan birinci Yıldız Sertel.

